

iibf

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT / VOL: 9 SAYI / NO: 3
ARALIK / DECEMBER 2014
ISSN 1306-6730

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
ESKİEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi

Üniversite Adına
Prof. Dr. Hasan Gönen (Rektör)

Editör

Prof. Dr. Sami Taban

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Sıtkı Çorbacıoğlu

Doç. Dr. Semih Bilge

Danışma Kurulu

Prof.Dr. Ferruh Çömllekçi (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol Akgün (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Beyhan Ataç (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Burhan Aykaç (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Bahtiyar (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Faruk Batırel (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Çaha (Fatih Üniversitesi)

Prof. Dr. B. Zafer Erdoğan (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Güliz Ger (Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Yalçın Karatepe (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet Kavruk (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Kayar (Erciyes Üniversitesi)

Prof.Dr. Fazıl Tekin (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdener Kaynak (Pennsylvania State Üniversitesi)

Prof. Dr. Tamer Koçel (İstanbul Kültür Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin Onulduran (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şükrü Özen (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut Paksoy (İstanbul Kültür Üniversitesi)

Prof. Dr. Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Necla Pur (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Selahattin Turan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. İşaya Üşür (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Erinç Yeldan (Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz Yılmaz (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Sami Taban	Doç. Dr. Sıtkı Çorbacıoğlu
Prof. Dr. Ömer Adil Atasoy	Doç. Dr. Semih Bilge
Prof. Dr. Ömer Torlak	Doç. Dr. Cenap Çakmak
Prof. Dr. Özcan Dağdemir	Doç. Dr. Murat Kiracı
Prof. Dr. Selami Sezgin	Doç. Dr. Cengiz Dinç
Prof. Dr. Ali Çelikkaya	Prof. Dr. Nuray Girginer

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Mehmet Şengür
Arş. Gör. Duygu Şengül Çelikay
Arş. Gör. Gülşah Topuz

iibfdergi@ogu.edu.tr

<http://iibf.ogu.edu.tr/dergi/index.htm>

ESOGU İİBF Meşelik Kampüsü 26480 ESKİŞEHİR

Tel: 0 222 2292523-2393750/1732-1746 Faks: 0 222 2292527

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Öğr. Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Arş. Gör. Mehmet Şengür
Arş. Gör. Taner Sekmen
Arş. Gör. Dürdane Küçükaycan
Arş. Gör. Veysel Tekdal
Arş. Gör. Yılmaz Köprücü

Basım Yeri

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda üç kez Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin elektronik versiyonuna <http://iibf.ogu.edu.tr/dergi> adresinden ulaşılabilir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

EconLit, EBSCO ile Akademia Sosyal Bilimler İndeks (ASOS Index)'leri tarafından indekslenmekte ve TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

ISSN 1306-6730

Yayın No: 247

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Doç. Dr. İsmail Aktar	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Arzum Erken Çelik	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhsin Çelik	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan Çabuk	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülkerim Daştan	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan Dönmez	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Duran	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal Elitaş	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Erdem	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Yasin Eryiğit	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pınar Falcıoğlu	Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Kar	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Karabınar	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Kayhan	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Kiracı	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Öz	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu Sever	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Sezgin	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan Şenyüz	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Tarı	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Taş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Temizel	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Senay Yürür	Yalova Üniversitesi

	Sayfa
Türk İşletmelerinin İhracat Performansını Belirleyen Faktörler: ISO-500 Üzerine Bir Uygulama <i>Recep DÜZGÜN</i> <i>H. Mehmet TAŞÇI</i>	7
Kimya, Petrol, Plastik Sektöründeki Firmalarda 1. ve 2. Ulusal Pazar Açısından Entelektüel Sermaye Kullanım Etkinliği ve Pazar Performansı İlişkisi <i>Ayşe Elvan BAYRAKTAROĞLU</i> <i>Fethi ÇALIŞIR</i> <i>Murat BASKAK</i>	25
Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algıları ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma <i>Osman TUĞAY</i>	49
Borçlanmayı Savunmak: Dış Borcun Bir Belirleyicisi Olarak Savunma Harcamaları <i>Evren İPEK</i> <i>S. Çağrı ESENER</i>	69
Tokat İli Kentsel Alanda Engel Eğrisi Analizi <i>Rüştü YAYAR</i> <i>Mustafa Necati ÇOBAN</i>	95
Kümelenme Teorisi: Kavramsal Bir Çerçeve <i>Sema Yiğit</i>	107

Vergiye Gönüllü Uyum Sağlanmasında Fayda İlkesinin Rolü **129**
Suat Hayri ŞENTÜRK

Türkiye’de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkisinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi **145**
Seymur AĞAZADE

İstismarcı Yönetici Davranışının İşyerindeki Sapkın Davranışlar Üzerindeki Rolü **163**
Dilek ÜÇOK
Tülay TURGUT

Corruption, Prosperity and Sustainable Development: Some New Evidence **181**
Taner GÜNEY

Muhasebe Standartlarının Uygulanma Sürecinde Muhasebe Meslek Mensuplarının Standartlara Bakış Açılarının ve Mesleki Yetkinliklerinin İncelenmesi Üzerine Balıkesir İlinde Bir Araştırma **207**
Hasan ABDİOĞLU
Burcu İŞGÜDEN KILIÇ
Seren YAVUZ
Tufan KUŞ

Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi **233**
Suat Tayfun TOPAK

Türk İşletmelerinin İhracat Performansını Belirleyen Faktörler: ISO-500 Üzerine Bir Uygulama

Recep Düzgün

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F.
İktisat Bölümü
rduzgun@erciyes.edu.tr

H. Mehmet Taşçı

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F.
İktisat Bölümü
hmtasci@erciyes.edu.tr

Türk İşletmelerinin İhracat Performansını Belirleyen Faktörler: ISO-500 Üzerine Bir Uygulama

Determinants of Export Performans of Turkish Firms: an Emprical Analysis

Özet

Çalışmanın amacı, birinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'nun ihracatını etkileyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada 1993-2011 yılları arasındaki işletme verileri (ihracat, çalışan sayısı, dönem kâr/zararı, sermaye yapısı) ile makroekonomik değişkenler (GSYİH, reel kur, enflasyon, ihracat birim değeri) kullanılmıştır. Çalışmanın ekonometrik kısmındaki yer alan panel veri analizleri, sabit etki, rassal etki ve standart hataları düzeltilmiş panel yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, incelenen işletmelerin ihracatını işletme büyüklüğü, reel kur, enflasyon, GSYİH ve ihracat birim değeri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmektedir. Kişi başı GSYİH ile ihracat arasında aynı yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, "reel efektif döviz kuru" ve "enflasyon" ile firmanın ihracat performansı arasında ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci 500 Sanayi Kuruluşu, ihracat, Panel Veri Analizi.

Abstract

The main aim of this study is to determine the main factors that affect the export performance of the firms listed in the ISO-500. The research includes 1993-2011 period. In the analysis, we used firm level data, such as the number of employees, the period profit and the capital formation, and some macroeconomic data, such as per capita GDP, real exchange rate and inflation, as the determining factors of firm level export. Econometric analyses in the paper are carried out using Fixed-effect, Random-effect and Panel Corrected Standard Errors techniques. Our estimation results show that there is a positive relation between export performance and per capita GDP, but there is a negative relation between export performance and real exchange rate as well as inflation. The results also show that the size and profitability of a firm are both positively related with the export performance.

Keywords: ISO-500, Export, Panel Data Analysis.

1.Giriş

Hemen her ülke için, ihracat miktarı ve çeşitliliği büyük önem taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, kalkınmaları adına, sanayileşmek ve sanayi ürünü ağırlıklı bir ihracata sahip olma çabası içindedirler. Yüksek ihracat miktarları neticesinde kazanılan dövizler, bir taraftan ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı hafifletirken; diğer taraftan ülkedeki kaynak açığını kapatmakta ve ülkenin gelişmesine hız kazandırmaktadır. İhracat, ülkelerde sermaye oluşumuna ve büyümeye yol açan enerji ve yatırım mallarının ithali için gerekli olan yabancı döviz rezervlerinin temininde de önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye, 1980 sonrasında serbest piyasa mekanizmasını tesis etmek, dünya ekonomisi ile entegre olmak ve kalkınmasını çabuklaştırmak için ihracata dayalı bir sanayileşme ve büyüme modelini uygulamaya koymuştur. İhracata dayalı büyüme stratejisi üreticilere, ihracatlarını artırmak için çeşitli kamu politikaları aracılığıyla teşvikler sunmaktadır. Bu bağlamda, 1980'lerde söz konusu modelin uygulanması için yasal ve kurumsal bir takım düzenlemeler yapılmış, ihracatın önündeki engeller kaldırılmış, KDV istisnası ve ihracata kredi gibi teşvikler verilmiştir. Bu durum firmaların, ileri teknoloji kullanan, dünya piyasasıyla rekabet edebilen mal ve hizmetlerinin üretim kapasitesini artırmıştır. Yapılan destekler ve düzenlemelerle ihracat oldukça artmış ve ihracatın kompozisyonu önemli ölçüde değişmiştir (Takım, 2010).

2001 yılındaki ekonomik kriz sonrası daralan iç talep karşısında Türk firmaları dış pazarlara daha önem vermeye başlamıştır. Bu yıldan itibaren, ihracat gözle görünür şekilde artmıştır. 2004 yılında, ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için, "İhracat Stratejik Plan" yürürlüğe konulmuştur. Ekonomide yapılan bu tür müdahalelerle, ihracat miktarı 2007 yılında 100 milyar \$'ın üzerine çıkmıştır. İhracat artık sürekli artan bir grafik yakalamıştır. Türkiye'nin 2023 yılı ihracat hedefi, "2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı"nda, 500 milyar \$ olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşmak ve sürdürülebilir bir ekonomi için ihracat atılımı gerçekleştirme için firmalar yoğun çaba harcamaktadırlar (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Firmaların sahip olduğu kısıtlar ve firmaların maruz kaldığı çevresel faktörler mevcut firmaların ihracat büyümesini etkilemektedir. Türkiye'nin ihracat performansında Birinci 500 Büyük Firma'nın katkısı büyüktür. 2023 hedefine ulaşmak ve Türkiye'nin ihracatla kalkınmasını sağlamak için Türkiye ihracatını belirleyen faktörlerin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Politika bağlamında da firmaların ihracat düzeyinin belirleyicilerini bilmek, politika yapıcılarına büyük bir avantaj sağlayacaktır. İhracatın büyüme oranının belirleyicilerini tanımlamak, politika yapıcılarına uygun politika geliştirmelerinde yardımcı olmak üzere geniş bir bilgi sunacaktır.

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin Birinci 500 Büyük Firması'nın ihracatını belirleyen faktörleri incelemektir. Böylelikle, Türkiye ihracatını belirleyen faktörler de tespit edilmiş olacaktır. Çünkü Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık yarısı Birinci 500 Büyük Firma tarafından yapılmakta ve Birinci 500 Büyük Firma'nın ihracat eğilimi ile Türkiye'nin ihracat eğilimi benzerlik göstermektedir (www.iso.org.tr).

Çalışmada 1993-2011 dönemine ait Birinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu verileri kullanılmıştır. Panel veri analiz metotlarından, sabit etki, rassal etki ve standart hataları düzeltilmiş panel yöntemleri ile analiz yapılmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye'nin ihracat performansı incelenmektedir. Üçüncü bölümde, ihracatı belirleyen faktörlerin yer aldığı literatür taraması yer almaktadır. Dördüncü bölümde, model ve veri seti açıklanmakta ve tahmin sonuçları değerlendirilmektedir. Son bölümde ise sonuçlar, genel değerlendirmelerle birlikte sunulmuştur.

2. Türkiye'nin İhracat Performansı

Dünya ekonomisi, 1950 sonrasında hızlı bir küreselleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte, ülkeler arasındaki doğal sınırlar kalkmış ve ülkeler ticaret olarak yakınlaşmışlardır. Bu yakınlaşma, ülkelerin dış ticaretine yansımış ve ülkeler arasındaki ihracat artmıştır. Türkiye her ne kadar bu süreci geriden takip etse de, 24 Ocak 1980'de aldığı ekonomik kararlarla, daha önce uyguladığı içe dönük ithal ikameci politikalardan, dış rekabete açılan ihracata yönelik politikalara geçerek, dünyadaki gelişmelere uyum sağlamaya çalışmıştır. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı Kanun, 1995'teki Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ve 1996'da imzalanan Gümrük Birliği (GB) bu süreci hızlandırmıştır. Söz konusu dış açılma politikaları ile gerek ihracat gerekse ithalat önemli ölçüde artmıştır (Balcılar vd 2013; 469). Türkiye'nin artan ihracatı, ülkenin makroekonomik istikrarının yanı sıra, yerli firmaların ihracat kabiliyetinin artması ve uluslararası rekabet gücü elde etmelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin elde ettiği başarılarla, ülkemizin en büyük 500 firmasının payı azımsanmayacak kadar büyüktür. Bu firmalar, hemen hemen tüm ekonomik göstergelerde (ciro, kârlılık, istihdam, ihracat vb.) Türkiye'nin lokomotifi durumundadır.

**Tablo 1. Türkiye'nin ve Birinci 500 Büyük Firma'nın İhracat Performansı
(Bin Dolar)**

Yıllar	Birinci 500 Firma*	% değişim	Türkiye**	% değişim	Birinci 500'ün Türkiye İçindeki Payı
1993	6.400.937	-	15.345.000	-	41,71
1994	8.373.425	30,82	18.106.000	17,99	46,25
1995	9.539.326	13,92	21.637.000	19,50	44,09
1996	10.250.472	7,45	23.224.000	7,33	44,14
1997	11.622.616	13,39	26.261.000	13,08	44,26
1998	11.680.057	0,49	26.974.000	2,72	43,30
1999	11.490.699	-1,62	26.587.000	-1,43	43,22
2000	11.967.016	4,15	27.775.000	4,47	43,09
2001	14.811.787	23,77	31.334.000	12,81	47,27
2002	17.375.819	17,31	36.059.000	15,08	48,19
2003	23.578.790	35,70	47.253.000	31,04	49,90
2004	33.198.124	40,80	63.167.000	33,68	52,56
2005	36.936.840	11,26	73.476.000	16,32	50,27
2006	43.955.409	19,00	85.535.000	16,41	51,39
2007	54.525.768	24,05	107.272.000	25,41	50,83
2008	67.715.905	24,19	132.027.000	23,08	51,29
2009	46.224.763	-31,74	102.143.000	-22,63	45,25
2010	53.756.340	16,29	113.883.000	11,49	47,20
2011	63.337.585	17,82	134.907.000	18,46	46,95
2012	63.712.230	0,59	152.462.000	13,01	41,79

Not: Rakamlar, Bin Dolar olarak ifade edilmiştir .

Kaynak: *İstanbul Sanayi Odası.

**TÜİK (2014), Dünya Bankası (2014).

Tablo 1'de Türkiye'nin Birinci 500 Büyük Firması'nın ve Türkiye'nin ihracat değerleri verilmiştir. Tablo 1'den görüldüğü üzere, Birinci 500 Büyük Firma'nın ihracatı, Türkiye'nin toplam ihracatının %40-50'sini oluşturmaktadır. 2004 yılında bu oran %52,56'ya ulaşmıştır. 1993 ve 2012 yılında söz konusu firmaların toplam ihracattaki payı %41 ile en düşük düzeyine inmiştir. 1999 ve 2009 yıllarında Birinci 500 Büyük Firma'nın ihracatında bir azalma yaşanmış, diğer bütün yıllarda ihracat payı artmıştır. Türkiye'nin toplam ihracat değerleri de 1999 ve 2009 yılları hariç bütün yıllarda artış göstermiştir. Görüldüğü üzere, Birinci 500 Büyük Firma'nın ve Türkiye'nin ihracat performansları benzer eğilim göstermektedir. İhracattaki %değişmelere bakıldığında hem birinci 500 firmanın hem de Türkiye'nin 2004 yılında en yüksek artış oranlarını yakaladığı görülmektedir. Her iki grubun ihracatı 2009 yılında en büyük oranda ihracat kaybı yaşamıştır. Söz konusu yılda birinci 500 firmanın kaybı %31,71 iken, Türkiye'nin ihracatındaki azalma %22,63 olmuştur.

2001 yılı Türkiye'nin ihracat performansı açısından kırılma yılı olmuştur. 2001 Şubat krizinin neden olduğu reel kur avantajı ve iç talepteki daralma firmaları dış pazarlara yönlendirmiş ve ihracat rakamı ilk kez 31 milyar \$ düzeyine çıkmıştır. 2001 yılından sonraki trende bakıldığında hem Türkiye'nin hem de Birinci 500 Büyük Firma'nın ihracatının oldukça hızlı yükseldiğini ortaya koymaktadır. 2012 yılı

itibariyle Birinci 500 Büyük Firma'nın ihracatı 63.7 milyar \$'a; Türkiye'nin ihracatı ise, 152.4 milyar \$'a ulaşmıştır.

3. Literatür Taraması

Literatürde ihracat performansı belirleyen faktörlerin neler olduğuna ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur. Konunun önemi doğrultusunda halen, ilave çalışmalar yapılmaktadır. Söz konusu çalışmalarda benzer sonuçlar elde edildiği gibi, karmaşık bulgulara da ulaşılmaktadır. Çünkü her ülkenin ihracat potansiyeli, performansı, rekabet gücü, firmalarının yetkinlikleri vb. faktörleri birbirinden farklıdır.

Bir ülkenin ihracatının belirleyicilerinden ilki, o ülkenin GSYİH'sıdır. Takım (2010), Türkiye için yaptığı çalışmada GSYİH'nin ihracat hacmi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, üretim arttıkça, fazladan yapılan üretim uluslararası piyasalarda eritilecektir. GSYİH'deki artışa ekonomik büyüme denildiği için, aslında ekonomik büyüme, ihracatın artmasına neden olmaktadır. Ancak, büyüme ve ihracat arasındaki ilişki çoğu kez karşılıklıdır (Takım, 2010). Ngeno (1996), Kenya için yaptığı çalışmada ihracatı, ekonomik çıktı ve reel döviz kurunun bir fonksiyonu olarak ele almıştır. Yazara göre hem GSYİH hem de reel döviz kuru, ihracat büyümesini anlamlı etkilemektedir.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ihracatını etkileyen bir diğer faktör *ticaret hadleridir*. Avantajlı ticaret hadleri, ihracat büyüme oranlarını artırmaktadır. Buna karşın olumsuz ticaret hadleri ise, düşük ihracat büyüme oranlarıyla ilişkilidir. Musinguzi ve Obwona (2000) Uganda için yaptığı çalışmada, ticaret hadlerinin ihracat üzerinde marjinal düzeyde ama istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. *Enflasyon* ihracatı etkilemektedir. Onaran ve Öztürk (2008), Türk Eximbank'ın ülke gruplamasındaki GOÜ'leri incelediği çalışmasında, enflasyonist politikaların neticesinde iç fiyatların attığını ve buna bağlı olarak iç talebin daraldığını göstermiştir. Söz konusu daralmayı firmalar, dış piyasalara yönelerek telafi etmek durumunda kalmaktadırlar

Doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışı, ihracatı belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. DYY, ithal ikâmesine yol açıp ve ithalat ile ilgili döviz ödemeleri yükünü hafifletirken; yapılan üretimin bir kısmının da dış piyasalara ihraç edilmesini sağlayarak ödemeler bilançosu üzerindeki baskıyı azaltmaktadır. Ana ülkeden ev sahibi ülkeye yönelik ihracattaki bir artış, ana ülkeden ev sahibi ülkeye yabancı sermaye akışının artmasına neden olacaktır. İhracat ve DYY arasındaki yakın ilişki, bu iki faktörün birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Chaisrisawatsuk ve Chaisrisawatsuk (2007), OECD ve 6 ASEAN ülkesi için yaptığı analizde, ihracat ile DYY arasında tamamlayıcılık ilişkisini ortaya koymuştur.

Diğer taraftan, DYY toplam ihracatı olumsuz da etkileyebilmektedir. DYY, ev sahibi ve ana ülke arasındaki ticareti genişlettiği gibi, dünyanın geri kalan kısmıyla ticaretleri daraltabilmektedir. Dijk (2002) Endonezya için yaptığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde pozitif, anlamlı ve oldukça büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Clarke, 2005 yılında Etyopya, Kenya, Mali, Mozambig, Senegal, Tanzanya, Uganda ve Zambia üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, firmaların sermaye yapısı, ihracat performanslarını etkilemektedir. Buna göre, yabancı sermayeli firmalar, yerli sermayeli firmalara göre, daha fazla ihracat yapmaktadır.

Ihracatı etkileyen bir diğer faktör, *firma büyüklüğüdür*. Danışman ve Sökmen (2007) Türkiye için yaptığı çalışmada, çalışan sayısını; Christensen vd. (1987) Brezilya için yaptığı çalışmada ise toplam satışları, işletme büyüklüğünün göstergesi olarak ele almışlardır. Her iki çalışmada, firma büyüklüğü ile ihracat arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Krugman'a göre (1980), firma büyüklüğü birim üretim maliyetlerini azaltan ve ölçek ekonomisinin oluşmasına neden olan bir unsurdur. Bu unsur firmanın üretim maliyetlerini ve malların uluslararası ticaret fiyatını, kısacası firmanın rekabet gücünü olumlu etkilemektedir. Clarke (2005) Etyopya, Kenya, Mali, Mozambig, Senegal, Tanzanya, Uganda ve Zambia üzerine yaptığı çalışmaya göre, firma büyüklüğü ihracat kararını pozitif etkilemektedir. Büyük firmalar, küçük ve orta boy firmalara göre daha fazla ihracat yapmaktadır. Şöyle ki, büyük firmalar genelde AR-GE yapabilen firmalardır. AR-GE faaliyetleri, firmalarda emeğin verimini artırmaktadır. Diğer taraftan büyük firmaların, emeğin verimini artıracak başkaca yatırımlar da yapmaya imkânları vardır. Dholakia ve Kapur (2004) Hindistan için yaptığı çalışmasında, firma büyüklüğünün ihracat üzerindeki etkisini pozitif bulmuş ve bu yönüyle Krugman'ı desteklemiştir.

Ülkelerin ihracat performansları, sahip oldukları döviz kuru rejimine, dahası *reel döviz kuruna* bir hayli bağımlıdır. Ülkelerin kurlarındaki aşınma, söz konusu ülkelerin ihracatlarını uluslararası piyasada daha ucuz hale getirmektedir. Sharma (2000), Hindistan'da ihracat fiyatları düştüğünde, Hindistan ihracatına yönelik talebin arttığını doğrulamıştır. Harris (1995) Karayip ülkeleri için yaptığı çalışmasında, reel döviz kurunun pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yazara göre, döviz kuru, ihracat üretiminin artmasında ve ihracatın büyümesinde önemli bir araçtır. Ayrıca çalışmada, yabancı sermaye akışının da hem işaret hem de büyüklük olarak ihracat üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür.

Atabay'ın (2004), Türkiye ekonomisine yönelik yaptığı çalışmaya göre, *firmanın içsel özellikleri* (işletme büyüklüğü, ihracat deneyimi, yönetici özellikleri, ürün özellikleri, firmanın pazarlama stratejisi) ve *dışsal faktörler* (ihracat pazarının özellikleri, pazarın gelişmişlik düzeyi, pazardaki rekabet, marka ve ürün tanınırlılığı,

pazara giriş engelleri), ihracatın bir diğer belirleyicisidir. Bunların yanı sıra, firmanın istihdamının niteliği, ücret düzeyi, teknolojik yaratıcılık, AR-GE faaliyetleri, ölçek ekonomisi ve doğal kaynak yoğunluğu da bir firmanın ihracatını belirleyen firma düzeyindeki faktörlerdir (Yücel, 2006: 53). Zou ve Simona (1998), ihracat performansını 7 faktörün belirlediğini ifade etmiştir. Buna göre satışlar, kâr, büyüme, başarı, tatmin, hedefe ulaşma ve karışık ölçülerin firmanın ihracat performansını etkilemektedir. Cavusgil ve Zou (1994) Amerika için yaptıkları çalışmada, performansı belirleyen değişkenler olarak ihracat pazarlaması stratejisi, firma özellikleri, ürün özellikleri (içsel değişkenler), sektör özellikleri ve ihracat pazarı özellikleri (dışsal değişkenler) üzerinde durmuşlardır.

Niringiye ve Tuyiragize (2010) Uganda için yaptığı çalışmada, ihracat yapan firmaların yapmayanlara göre daha büyük ölçekte çalıştıklarını, ihracat yapan firmaların çoğunun sermaye yapısı itibarıyla yabancı sermayeli olduklarını, reel döviz kurundaki aşınmanın ihracat hacmini artırdığını bulmuştur. Ngouhouo (2013) Kamerun için yaptığı çalışmada, döviz kuru, ihracatın gecikmeli değerleri ve ticaret açıklığının ihracat üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ancak, doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerindeki etkisinin anlamsız olduğunu ortaya koymuştur.

ihracatın belirleyicilerin neler olduğuna yönelik Türkiye ekonomisi için de birçok çalışma yapılmıştır. Balcılar vd. (2013), reel efektif döviz kurunun ihracatı uzun dönemde olumlu etkilediğini bulmuştur. Verimlilik değişkeni de ihracatın bir başka nedenidir. Reel ücretlerdeki bir artış hem kısa hem de uzun dönemde ihracatı olumsuz etkilemektedir. İhracatı belirleyen diğer unsur, yurtdışı gelir ve buna bağlı olan dış talep miktarıdır. Yazar göre, yurtdışı gelirdeki artış ihracatı olumlu etkilemektedir. Torlak vd. (2007) çalışmasında, işletmenin kendi iç özelliklerinin, işletmenin faaliyet gösterdiği sektörün ve işletmenin ihracat stratejisinin söz konusu işletmenin ihracat performansını etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle işletme büyüklüğü, oldukça önem arz etmektedir. Yazar göre, işletmenin büyüklüğü arttıkça toplam satışlar içinde ihracatın oranı da artmaktadır. Buna karşın, işletmenin ihracat yapma biçimi ise, ihracat hacmini etkilememektedir. Tunca (2013), Türkiye'nin ihracatında yabancı sermayeli firmaların payının çok yüksek olduğunu ve sürekli artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, Türkiye'nin en büyük ihracatçılarının, global markalar olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu şirketlerin pazar payının yüksek olduğunu, dağıtım kanallarının ve pazarlama stratejilerinin verimli ve etkin olduğunu söylemektedir. Bunun en büyük yansımasının, özellikle otomotiv sektöründe görüldüğü belirtmektedir. Demirhan ve Akçay (2005) çalışmasında, ihracatla büyüme arasında bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin yönünün ise Türkiye ekonomisi için, büyümeden ihracata doğru olduğunu ortaya koymuştur. Yiğidim ve Köse (1997) 1980-1996 dönemini

kapsayan çalışmalarında, değişkenlerin yüzde değişimlerini kullandıklarında ihracat ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmezken; değişkenlerin logaritmik farklarını alarak yaptıkları analizde büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Yolsal (2006), hem 500 büyük kuruluşun ihracatının hem de 500 büyük kuruluş içinde yabancı sermayeli şirketlerin ihracatının arttığını ifade etmektedir. Buna göre, 1993 yılında 500 büyük kuruluş içinde 72'si yabancı sermayeli olmak üzere 370 şirket ihracat yapmışken; 2003 yılına gelindiğinde toplam 434 şirket ihracat yapmıştır ve bunun 131'inin yabancı sermayelidir. Yazar, 1993-2003 yılları arasında, 1994 yılı hariç tüm yıllarda, yabancı sermayeli şirketlerin ihracatının yerli sermayeli şirketlerden istatistiki olarak anlamlı derecede fazla olduğu ve bu fazlalığın 2000 yılından sonra hızla arttığını ifade etmektedir.

4. Veri Seti, Model Seçimi ve Tahmin Sonuçları

Bu kısımda panel veri analizleri yardımıyla, Türk işletmelerinin ihracat performansını belirleyen makroekonomik değişkenlerin ve mikro/firma bazlı özelliklerin etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada Birinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (ISO-500)'na ait 1993-2011 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Firmalara ait veriler ISO-500 CD'sinden yıllar itibarıyla alınmış ve veriler birleştirilerek toplamda 18 yılı kapsayan dengesiz (unbalanced) panel veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinde toplam, 1164 firmaya ait 7413 gözlem yer almaktadır.

Çalışmanın veri seti panel veri analizi formatına uygun olduğundan dolayı, ekonometrik model de buna paralel olarak seçilmiştir. Literatürde panel veri seti analizinde birçok farklı yöntem uygulanmaktadır¹. Bu çalışmada "sabit etki", "rassal etki" ve "standart hataları düzeltilmiş panel" yöntemleri kullanılarak analizler yapılmıştır. Çalışmada kullanılan panel regresyon modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$\ln(\text{İhracat})_{it} = \alpha + X'_{it}\beta_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

(1) no'lu denklemde, $i=1,2,3,\dots,N$ yatay kesit birimlerini, $t=1,2,3,\dots,T$ zaman boyutunu temsil etmektedir. Ayrıca, X açıklayıcı değişkenler² vektörünü göstermektedir ve firmanın yaptığı ihracatı teorik olarak etkilediği düşünülen ilgili firmaya ait mikro özellikleri (verileri) ve makroekonomik değişkenleri içermektedir³. (1) nolu denklemde yer alan panel hata terimi, $\varepsilon_{it} = \theta_i + \mu_{it}$ 'de θ_i gözlemlenemeyen zamana göre değişmeyen birey veya firma spesifik etkiyi, μ_{it}

¹ Ayrıntılı bilgi için lütfen, Wooldridge (2002), Baltagi (2012) ve Greene (2012)'ye bakınız.

² Açıklayıcı değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 2'de sunulmuştur.

³ Literatürde mikro ve makro açıklayıcı değişkenleri aynı modelde kullanan panel verisi analizi yapan çok sayıda çalışma vardır. Örneğin, Zeitun vd. (2007), Bayraktaroglu vd., (2013) ve Mirbagherijam (2014).

ise diğer etkileri göstermektedir, ve μ_{it} (panel hata terimi) ile X_{it} arasında bir ilişki olmadığı varsayılmaktadır. Yukarıda ifade edilen denklem şu varsayımlar kullanılarak iki farklı modele dönüşmektedir. Eğer, θ_i ile X_{it} arasında bir ilişki olduğu varsayılır ise model “sabit etki modeline” dönüşürken, eğer, θ_i ile X_{it} arasında bir ilişki olmadığı varsayılır ise model “rassal etki modeline” dönüşmektedir. Dolayısıyla, gözlemlenemeyen firma spesifik etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişki var olduğu varsayılır ise model sabit etki şeklindedir ve bu modelde sabit katsayısının her bir firma için değiştiği varsayılmaktadır. Aksi takdirde, eğer gözlemlenemeyen firma spesifik etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki yoksa model rassal etki modelidir, ki böyle bir durumda firma spesifik etkilerin hata terimi gibi rassal olduğu varsayılır (Johnston ve Dinardo ,1997; Greene, 2012).

İlk olarak model, “sabit etki” yaklaşımı ile tahmin edilmiştir ve sabit etkinin var olup olmadığı ve bu model ile “ortak (pooled) regresyon –basit regresyon-” modeli arasında bir tercih yapabilmek için bir F-testi (Havuzlanabilirlik -Poolability- Testi) yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Test sonuçlarına göre, “sabit etki yoktur” boş hipotezi reddedilmiş, dolayısıyla “sabit etki modeli”, “ortak regresyon modeline” tercih edilmiştir. Benzer şekilde model, bir diğer panel regresyon yöntemi olan “rassal etki” yaklaşımı ile tahmin edilmiş ve bu modelde “rassal etki”nin var olup olmadığı Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen bir Lagranj-Çarpanı (LM) testi ile yapılmıştır.⁴ Bu testte boş hipotez “modelde rassal etki yoktur” şeklindedir. LM testi sonucuna göre, boş hipotez reddedilmiş, dolayısıyla “rassal etki”nin var olduğuna karar verilmiştir.

Rassal ve sabit etki modellerinden birini tercih edebilmek için literatürde Hausman (1978) ve Mundlak (1978) tarafından önerilen iki farklı spesifikasyon testleri yapılmıştır. İlk olarak, Hausman spesifikasyon test istatistiği 22.56 olarak bulunmuştur ve bu test istatistiği istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır ($p=0.001$). Dolayısıyla, sabit etki modeli, rassal etki modeline tercih edilmiştir. Benzer bir spesifikasyon testi Mundlak (1978) tarafından da önerildiği şekilde yapılmış ve test istatistiği 44.30 olarak hesaplanmış ve yine boş hipotez reddedilmiştir ($p=0.000$).⁵ Kısaca ifade edecek olursak, gerek Hausman ve gerekse Mundlak testleri, sabit etki modelinin tercih edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

⁴ Ayrıntılı bilgi için lütfen Baltagi (2012) ve Greene (2012)’ye bakınız.

⁵ Burada fazla yer işgal etmemek için Hausman (1978) ve Mundlak (1978) testlerine ilişkin ayrıntılı açıklama verilmemiştir. Hausman testi için Verbeek (2004), Wooldridge (2005), Baltagi, (2012), ve Greene (2012)’ye; Mundlak testi için ise lütfen Greene(2012)’ye bakınız.

Tablo 2: Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenler ve Tanımlamaları

Açıklayıcı Değişken	Tanımlama
LNCS	Ln(Firmada Çalışan Toplam Personel Sayısı)
YO	Kukla değişken, firma yabancı ortaklı ise 1, değilse 0 değerini almaktadır.
DKZ	İlgili yıla ait, dönem kâr/zararı (pozitif değerler karı, negatif değerler zararı göstermektedir)
IHR	İhracat birim endeksi, 2000 sabit fiyatlarıyla (Dünya Bankası, 2014)
REDK	Reel efektif döviz kuru, nominal efektif ABD dolar kurunun (NEER) tüketici fiyat endeksi (CPI) ile çarpımının yabancı ülkeler fiyat endeksine ($CPI^{yabancı}$) bölümü sonucu elde edilmiştir. $REER = \frac{NEER * CPI}{CPI^{yabancı}}$. (bkz: Darvas, Zsolt (2012) veya Bruegel (2014))
LNGS	Ln (Dolar cinsinden kişi başı GSYİH, 2005 sabit fiyatlarıyla) (OECD, 2014).
ENF	Tüketici fiyat endeksindeki yıllık % değişim (OECD, 2014)

Model seçiminden sonra tahmin sonuçlarının daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için, karar verilen modelin değişen varyans ve otokorelasyon sorunu içerip içermediğini test etmek gerekmektedir. Bu amaçla, otokorelasyon için Wooldridge (2002), değişen varyans için ise Greene (2012)'de önerilen Wald testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon sorunu vardır. Bu nedenle, çalışmada *değişen varyans sorunundan* etkilenmeyen “hassas” (heteroscedasticity-robust) standart hatalar elde edilmiştir. Literatürde benzer sorunların söz konusu olduğu durumlarda sık olarak tercih edilen iki farklı model daha vardır⁶. Bunlar sırasıyla, Prais–Winsten modeli olarak da adlandırılan “standart hataları düzeltilmiş panel – panel corrected Standard errors (PCSE)” yöntemi ve “uygun genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi – feasible generalized least squares (FGLS)” yöntemleridir. Beck ve Katz (1995 ve 1996)'da yaptığı çalışmalarda, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan daha küçük olduğu panel veri uygulamalarında PCSE'nin daha güvenilir bulgular verdiğini ispatlamışlardır⁷. Bu nedenle, bu çalışmada tahminler sabit etki ve rassal etki modellerine ek olarak PCSE modeli ile de yapılmıştır ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Beck ve Katz (1995) tarafından önerilen PCSE yaklaşımına göre, panel hata terimi ε_{it} aşağıdaki gibi modellenir.

$$\varepsilon_{it} = \rho\varepsilon_{it-1} + v_{it} \quad (2)$$

⁶Bkz. Ghazalian ve Furtan (2007), York (2007), Canarella ve Gasparyan (2008), Kim ve Jennings (2009), Llera ve Valinas (2013), Thomas, Spataro ve Mathew (2014)..

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Beck ve Katz (1995 ve 1996). Model ayrıca “FGLS” yöntemi ile de tahmin edilmiştir, ancak fazla yer işgal etmemek için burada sunulmamıştır. FGLS ile elde edilen sonuçlar istendiğinde yazarlardan temin edilebilir.

(2) no'lu denklemde v_{it} ortalaması sıfır, birbirinden bağımsız ve özdeş dağılan yeni hata terimidir, ρ ise birinci derece otokorelasyon katsayısıdır. PCSE uygulanırken ilk aşamada orijinal model En küçük Kareler (EKK) ile tahmin edilir ve buradan elde edilen hata terimleri yardımıyla denklem (2) ayrıca EKK ile tahmin edilip ρ katsayısına ulaşılır. İkinci aşamada ise, tahmin edilen ρ katsayısı yardımıyla değişkenler dönüştürülür ve yeniden tanımlanır ve model dönüştürülmüş değişkenlerle EKK ile tekrardan tahmin edilir. Dönüştürme işleminde ρ katsayısı kullanılarak birinci derece fark alınır, dolayısıyla, yeni bağımlı değişken $Y_{it}^* = Y_{it} - \rho Y_{it-1}$ iken, yeni bağımsız değişkenler vektörü ise, $X_{it}^* = X_{it} - \rho X_{it-1}$ şeklinde oluşacaktır. Bu yöntemde ayrıca gözlem kaybını önlemek için ilk gözlem için özel bir dönüşüm uygulanır, örneğin bağımlı

değişkenin dönüştürülmüş ilk gözlemi ($\sqrt{1-\rho^2} * Y_1$) şeklinde olacaktır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, her üç modelde ayrı düşünüldüğünde genel anlamlılık testlerini (sabit etki modeli için F-testi, rassal etki ve PCSE modeli için Wald genel anlamlılık testleri) istatistiki olarak geçmektedir.

Tablo 3. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNİHRACAT	Sabit Etki	Rassal Etki	PCSE
LNCALSAYI	0.4084** [0.0343]	0.4511** [0.0294]	0.5348** [0.0387]
DONKARZAR	7.87e-10+ [0.0000]	9.73e-10* [0.0000]	2.07e-09** [0.0000]
YABORTAK	0.1676* [0.0667]	0.2266** [0.0590]	0.2700** [0.0704]
LNGDPPC	1.2505** [0.2387]	1.2242** [0.2357]	1.6933** [0.2945]
REER	-0.0121** [0.0023]	-0.0129** [0.0023]	-0.0123** [0.0019]
ENFLASYON	-0.0064** [0.0009]	-0.0064** [0.0009]	-0.0024* [0.0011]
IHRİNDEKS	0.0030** [0.0003]	0.0030** [0.0003]	0.0030** [0.0003]
Sabit	-25.8877** [6.2904]	-25.7105** [6.2152]	-39.0953** [7.7691]
F-Test Genel Anlamlılık	455.45**		
Wald-Test Genel Anlamlılık		3366.58**	854.87**
F-İstatistiği (sabit etki)	19.57***		
Breusch-Pagan (BP) Test (rassal etki)		13292.95**	
<i>Hausman Test İstatistiği</i>	22.56**		
<i>Mundlak Test İstatistiği</i>	44.3**		
<i>Wooldridge Test (Otokorelasyon)</i>	71.531**		
<i>Wald Test (Değişen Varyans)</i>	4.E+33**		
N	7413	7413	7413
Firma Sayısı	1164	1164	1164

Not: Parantez içindeki değerler "Standard hata"lardır. PCSE Modelinde bu değerler "değişen varyans düzeltmesi yapılmış (heteroscedasticity corrected) standard hata"lardır. Ayrıca, + %10'da anlamlılığı; *%5'te anlamlılığı; ** %1'de anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Tablo 3'te sunulan bulgular, PCSE modeli sonuçları kullanılarak genel olarak değerlendirilecektir. İlk olarak, firmaya has özelliklerin firma ihracat performansına olan etkisine bakıldığında, firmada çalışan toplam personel sayısı ile firmanın yaptığı ihracat arasında istatistiki olarak anlamlı ve aynı yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, daha fazla personel istihdam eden firmalar daha fazla ihracat yapmaktadırlar. Ayrıca, ilgili yıla ait firma dönem kar/zararı ile firmanın ihracat performansı arasında yine aynı yönlü ve

istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar, teorik beklentiyi de destekler mahiyette, firma karlılığı arttıkça ihracat performansının artacağı, buna karşın firma zarar ediyorsa, ihracat performansının azalacağı anlamına gelmektedir. Firmanın ihracat performansını etkileyebilecek bir diğer karakteristik firmanın yabancı ortaklı olup olmamasıdır. Bunu ölçmek için modelde kullanılan kukla değişkene ait tahmin katsayısı pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, yabancı ortaklı olmak, beklendiği gibi firmanın ihracat performansını artırmaktadır.

Makroekonomik değişkenlerin firma ihracat performansına olan etkileri incelendiğinde öncelikle, kişi başı GSYİH ile ihracat arasında beklendiği gibi aynı yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kişi başı GSYİH arttıkça firmaların yaptığı ihracat artmakta, buna karşın kişi başı GSYİH azaldıkça firmaların ihracatı da azalmaktadır. Benzer şekilde birim ihracat endeksi ile firma ihracatı arasında yine beklendiği şekilde aynı yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla, Türkiye geneli birim ihracat endeksi arttıkça (azaldıkça) firmaların ihracat performansı artmaktadır (azalmaktadır). Diğer makroekonomik değişkenlerden “reel efektif döviz kuru” ve “enflasyon” ile firmanın ihracat performansı arasında ters yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dolayısıyla, gerek reel efektif döviz kurundaki ve gerekse enflasyondaki artışlar firmanın ihracat performansını azaltıcı etki oluşturmaktadır.

5. Sonuç

Türkiye 1980 sonrası “İhracata Dayalı Büyüme Strateji” bazlı bir büyüme modeline geçmiştir. Söz konusu stratejide ihracat, büyüme ve kalkınmanın önemli unsurlarından biridir. Bir ülkenin ihracatının, ülke ve mal çeşitliliğinin olması, katma değeri yüksek, rekabet gücü olan, ileri teknoloji yoğun, talebin fiyat esnekliği düşük, talebin gelir esnekliği ise yüksek mallardan oluşması hayatidir ve ihracatın sürekliliği açısından önemlidir. Türkiye’nin 2023 yılı ihracat hedefine ulaşmak için yapılan çalışmalar da bu bağlamda olmalıdır.

Öncelikle, Türk işletmeleri ölçeklerini büyütmeli ve KOBİ’lerin büyük işletmelere dönüşümleri teşvik edilmelidir. Böylelikle Türk işletmeleri, büyük firma olmanın avantajlarından yararlanacak ve ihracatları artacaktır. Çünkü büyük işletmeler AR-GE’ye daha çok kaynak aktarmakta, etkin pazarlama stratejilerine ve pazara ulaşma imkânlarına sahip olmaktadır. Ayrıca büyük işletmelerin ölçek ekonomilerinde ulaşması ve rekabet gücü elde etmeleri daha kolay olmaktadır.

Türk işletmelerinin yabancı ortaklarla çalışması ve yabancı sermayenin ülkemize çekilmesi, ihracatın artırılmasına ciddi katkı verecektir. Yabancı ortaklı firmalar, yerli firmaların yurtdışına açılmalarında ve firma tecrübesi elde etmelerinde

yol gösterecektir. İhracat endeksinin ihracat üzerindeki etki oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak, söz konusu değişkenin katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır. İşletmelerin dönem kârları da, işletmelerin ihracatını olumlu etkilemektedir. Bu yüzden işletmelerin karlılığını artıracak ve dolayısıyla maliyetlerini azaltacak bir takım uygulamalar devreye konulmalıdır.

Diğer taraftan makroekonomik istikrarın yakalanması ve devamı da işletmelerin ihracat performanslarını etkileyecektir. Özellikle kurdaki oynaklığın giderilmesi, düşük ve istikrarlı bir enflasyon düzeyine ulaşılması, işletmeler açısından önemlidir. Çünkü hem yerli hem de yabancı firmalar istikrarlı ülkeye yatırım yapmakta ve üretim gerçekleştirmektedir. O yüzden bir ülkenin ekonomik risklerden uzak olması, öngörülebilir olması ve istikrarlı olması üretim ve ihracat için ön koşuldur. Bu bağlamda, ekonominin istikrara ulaşması için yasal ve kurumsal birtakım düzenlemelerin yapılması şarttır.

Kaynaklar

- Atabay, İ. (2004), "İhracat Performansını Etkileyen Faktörler (Zetinyağı Sektöründe Bir Araştırma)", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12), 17-44.
- Balcılar, M., H. Bal, N. Algan, ve M. Demiral (2013), "Türkiye'nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012)", International Conference on Eurasian Economies, 469-478.
- Baltagi, B. H. (2012), "Econometric Analysis of Panel Data", 4.Baskı, Wiley Basım-Yayım.
- Bayrakdaroğlu, A. İ. Ege, N. Yazıcı, (2013), "A panel data analysis of capital structure determinants: empirical results from Turkish capital market", International Journal of Economics and Finance, 5 (4), 131-140.
- Beck, N. ve J. N. Katz (1995), "What To Do (and Not To Do) With Time-Series Cross-Section Data", American Political Science Review, 89(3), 634-647.
- Beck, N. ve J. N. Katz (1996), "Nuisance vs. Substance: Specifying and Estimating Time-Series Cross-Section Data", Political Analysis, 6(1), 1-36.
- Breusch, T. S. ve A. R. Pagan (1980), "The Lagrange Multiplier test and its Application to Model Specifications in Econometrics", Review of Economic Studies, 47, 239-53.
- Bruegel (2014), <http://www.bruegel.org/datasets>, (Erişim: 20.04.2014).
- Canarella, G. ve A. Gasparyan (2008), "New Insights into Executive Compensation and Firm Performance: Evidence from a Panel of "New Economy" Firms, 1996-2002", Managerial Finance, 34(8), 537-554.
- Cavusgil. S. T. ve Z. Shoamin (1994), "Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Venture", Journal of Marketing, 58, 1-21.
- Chaisrisawatsuk, S. ve W. Chaisrisawatsuk (2007), "Imports, Exports and Foreign Direct Investment Interactions and Their Effects", Econ Papers, Working Papers, No. 4507.
- Christensen, C. H., A. Rocha, ve R. K. Gertner (1987), "An Empirical Investigation of The Factors Influencing Exporting Success of Brazilian Firms" Journal of International Business Studies, 18(3), 61-77.

Clarke, G. 2005, "Beyond Tariffs And Quotas: Why don't African Manufacturing Firms Export More?" Policy Research Working Paper, No. 3617. The World Bank, Washington, D.C.

Danışman, A. ve A. G. Sökmen (2007), "Girişimci Özellikleri ve Firma Niteliklerinin İhracat Performansına Etkisi: Kobi'ler Üzerinde Bir Araştırma", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 213-230.

Darvas, Z. (2012), "Real Effective Exchange Rates for 178 Countries: a New Database", Bruegel Working Paper, 2012/06.

Demirhan, E. ve S. Akçay (2005), "İhracat Artışı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt", İktisat-İşletme ve Finans, 20: 230.

Dholakia, R. H. ve D. Kapur (2004), "Determinants of Export Performance of Indian Firms -A Strategic Perspective", IIMA Working Papers, No. 1840.

Dijk, V. M. (2002), "The Determinants Export Performance in Developing Countries. The Case of Indonesian Manufacturing". Ecis Working Paper 02.01.

Ekonomi Bakanlığı (2012), "2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı", http://www.ekonomi.gov.tr/upload/slogan/ihracat_stratejisi.pdf, (Erişim: 15.04.2014).

Dünya Bankası (2014), www.worldbank.org, (Erişim: 20.04.2014).

Ghazalian, P. L. ve W. H. Furtan (2007), "The Effect of Innovation on Agricultural and Agri-food Exports in OECD Countries", Journal of Agricultural and Resource Economics, 32(3), 448-461.

Greene, W.H. (2012), "Econometric Analysis", 7.Baskı, Upper Saddle River: Prentice Hall.

Harris D. J. (1995), "Determinants of Aggregate Export Performance of Caribbean Countries", Inter American Development Bank -Working Papers, No: 201.

Hausman, J. A. (1978), "Specification Tests in Econometrics", Econometrica, 46(6), 1251-1271

Johnston ve Dinardo, (1997), "Econometric Methods", 4. Baskı, McGraw-Hill Companies.

Kim, Ae-Sook J. ve T. Edward (2009), "Effects of U.S. States' Social Welfare Systems on Population Health", The Policy Studies Journal, 37(4), 745-767.

Krugman, P. (1980), "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern Oftrade", American Economic Review, 70(5), 950-959.

Llera, R. F. ve A. G. M. Valinas (2013), "The Role of Regional Public Enterprises in Spain: Room for a Shadow Government?" *Review of Public Economics*, 205-(2/2013), 9-31.

Mirbagherijam, M. (2014), "Asymmetric Effect of Inflation on Dividend Policy of Iran's Stocks Market", International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 4(2), 337-349.

Mundlak, Y. (1978), "On the Pooling of Time Series and Cross Section Data", *Econometrica*, 46(1), 69-85.

Musinguzi, P. ve M. Obwona (2000), "The use of Econometrics in Policy Design in Uganda", *African Economic Policy Discussion Paper*, Number 23, Economic Research Center, Kampala.

Ngeno İ. (1996), "Comparative Analysis of Economic Reform and Structural Adjustment Programme in Eastern Africa with Emphasis on Trade Policies", *Technical Paper*, No: 19-20.

Ngouhouo, İ. (2013), "Analyzing the Determinants of Export Trade in Cameroon (1970-2008)", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(1), 599-606.

Niringiye, A. ve R. Tuyiragize (2010), "Determinants of a Firm's Level of Exports: Evidence from Manufacturing Firms in Uganda", *AERC Research Paper*, No: 196.

Onaran, Z. A., ve T. Y. Öztürk (2008), "The Effects of Economic Policies and Export Promotion on Export Revenues in Developing Countries", *Journal of Naval Science and Engineering*, 4(1), 60-75.

OECD (2014), <http://stats.oecd.org>, (Erişim: 20.04.2014).

Sharma, K. (2000), "Export Growth in India, Has FDI Played a Role?", *Center Discussion Paper*, No. 816.

Takım, A. (2010), "Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-16.

Torlak, Ö., V. Kula ve ř. Özdemir (2007), "Türk İşletmelerinin İhracat Performansı Belirleyicileri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 103-114.

Thomas, A., Spataro, L. ve Nanditha Mathew (2014), "Pension funds and stock market volatility: An empirical analysis of OECD countries," *Journal of Financial Stability*, Elsevier, 11(C), 92-103.

Tunca, Z., "Yabancılar Verimlilik Avantajı Sağlıyor", www.capital.com.tr. (Erişim: 08.04.2014)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2014), www.tuik.gov.tr, (Erişim: 20.04.2014).

Verbeek, M. (2004), "A Guide to Modern Econometrics", 2. Baskı, John Wiley & Sons Ltd.

Wooldridge, J. M. (2002), "Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data" 1.Baskı, MIT Press.

Yiğidim, A. ve N. Köse (1997), "İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye örneği (1980-1996)," Ekonomik Yaklaşım, 8, 71-85.

Yolsal, H. (2006), "Doğrudan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Yerli Şirketlerle Kıyaslanması ve Performanslarına Katkılarının Sınanması", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 49. Seri, 133-161.

York, R. (2007), "Structural Influences on Energy Production in South and East Asia 1971 – 2002", Sociological Forum, 22(4), 532-554.

Yücel, F. (2006), "Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", Sosyo-Ekonomi, 2, 47-68.

Zeitun, R., G. Tian, ve S. Keen (2007), "Macroeconomic Determinants of corporate performance and failure: evidence from emerging market a case of Jordan" Corporate Ownership & Control, 5, 179-194.

Zou, S. ve S. Simona (1998), "The Determinants of Export Performance: A Review of the Empirical Literature Between 1987 and 1997", International Marketing Review, 15(5), 333-356.

Kimya, Petrol, Plastik Sektöründeki Firmalarda 1. ve 2. Ulusal Pazar Açısından Entelektüel Sermaye Kullanım Etkinliği ve Pazar Performansı İlişkisi

Ayşe Elvan Bayraktaroğlu

İstanbul Teknik Üniversitesi
ayseelvan@gmail.com

Fethi Çalısır

Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi
calisirfet@itu.edu.tr

Murat Baskak

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi
baskakm@itu.edu.tr

Kimya, Petrol, Plastik Sektöründeki Firmalarda 1. ve 2. Ulusal Pazar Açısından Entelektüel Sermaye Kullanım Etkinliği ve Pazar Performansı İlişkisi

An Examination of Intellectual Capital Efficiency and Market Performance Relationship in Terms of First and Second National Market for Firms Operating in Turkish Chemicals, Petroleum, Plastic Products Industry

Özet

Firmaların mevcut varlıkları ile yüksek değerli ürün ve hizmet yaratabilmeleri ve sunabilmeleri için entelektüel sermaye yatırımlarına ve etkin kullanımına önem vermeleri gerekir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol oynayan Kimya, Petrol, Plastik sektöründe, entelektüel sermaye kullanım etkinliğinin belirlenmesi, farklı pazar yapılarına tabi veya büyüklüklerdeki firmalardan oluşan gruplar arasındaki entelektüel sermaye kullanım etkinliği ve pazar değerliliği farklılıklarının test edilmesidir. Çalışmada, Borsa İstanbul'da listelenmiş, Kimya, Petrol, Plastik sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2006-2012 yılları için entelektüel sermaye kullanım performansı VAIC (Value Added Intellectual Coefficient) yaklaşımından faydalanılarak hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Kimya, Petrol, Plastik sektöründeki farklı grupların entelektüel sermaye kullanım etkinliği arasında bir fark bulunamamıştır. Farklı gruplar için, firmaların pazar performansı ile ilişkili olan entelektüel sermaye bileşenleri arasında farklılık gözlenmiştir.

Abstract

The aim of this study is to determine the intellectual capital efficiencies of the firms in chemicals, petroleum, plastic products industry, and to examine whether there are differences in intellectual capital efficiencies and market-to-book value ratios between firm groups listed in the national market, second national market and the BIST100 quota. Intellectual capital efficiencies for the firms in chemicals, petroleum and plastic products industries listed in Istanbul Stock Exchange are calculated using the VAIC approach for the years 2006-2012. It has been found that there is not any significant difference between groups in terms of intellectual capital efficiencies. Moreover the research has found different results for the first and second market groups, regarding the correlations between market performance and intellectual capital components .

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, VAIC, Kimya, Petrol, Plastik Sektörü.

Keywords: Intellectual Capital, VAIC, Chemicals, Petroleum, Plastic Industry.

1. Giriş

Firmaların rekabet gücünün ve performansının iyileştirilmesi veya en azından korunması hususunda bilginin gücü yadsınamaz (Chen ve Huang, 2009). Her firmanın sahip olduğu, kendine özgü bilgi, beceri, değer ve yöntemler, firmanın rekabetçilik ve performans seviyesini belirler ve firmanın pazar değeri üzerinde belirleyicidir. Firmaların finansal tablolarına yansımayan, maddi olmayan bu tarz varlıklar entelektüel sermaye olarak adlandırılır (Bontis, 1998). Modern ekonomilerde entelektüel sermaye, firmaların fiziksel sermayeleri kadar, hatta kimi sektörde fiziksel sermayelerinden daha fazla önem teşkil eden firma varlığı haline gelmiştir. Firmaların mevcut varlıkları ile yüksek değerli ürün ve/veya hizmet yaratabilmeleri için entelektüel sermaye yatırımlarına ve entelektüel sermayenin etkin kullanımına önem vermeleri gerekir (Chang, 2007; Wang, 2006). Bu durumda da, firmaların entelektüel sermayelerinin etkin kullanımının firma performansı ile direkt olarak ilişkili olması beklenebilir (Tan vd., 2008). Diğer bir deyişle, finansal performans ve pazar performansı açısından başarılı olan firmaların entelektüel sermaye kullanım etkinliğinin yüksek olacağı düşünülebilir. Bir firmanın değeri çoğunlukla firmanın sahip olduğu entelektüel sermayeye de dayanır (Clarke vd., 2011).

Firma pazar değerinin defter değerinden farklı olmasının entelektüel sermayenin en somut göstergesi olması beklenir. Entelektüel sermayenin etkin kullanımı, bu varlığın etkin yönetimine bağlıdır. Bu durumda da firmaların entelektüel sermaye kullanımını belirlemeye ve ölçmeye yönelik metodolojilere ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Bu anlamda geliştirilmiş çeşitli metotlar literatürde mevcuttur (Chan, 2009a). Bu yöntemlerden biri olan, 1998 yılında Pulic tarafından geliştirilmiş olan VAIC (Value added intellectual coefficient), firmaların birbirleriyle karşılaştırılmasını da mümkün kılan, standardize ve tutarlı bir entelektüel sermaye etkinliği ölçüm yaklaşımıdır (Shiu, 2006a). VAIC fiziksel sermayenin ve entelektüel potansiyelin etkinliğini ölçer (Pulic, 1998), ve bir firmanın sahip olduğu fiziksel olan ve olmayan varlıkların kurumsal değer yaratımı verimliliğini ortaya koyar (Pulic 2000; Tan vd., 2007).

Güçlü bir imalat sektörü, sürdürülebilir ekonomik yapının muhafazası ve yabancı yatırımların artırılabilmesi açısından önemlidir. İmalat sanayinde yaratılan toplam katma değer %13,77'sini, genel olarak ülkede yaratılan katma değer %4,51'ini yaratan Kimya, Petrol, Plastik sektörü, sermaye-teknoloji yoğun bir sektördür (Kimya Sektörü Raporu, 2013). Sermaye-teknoloji yoğun bir sektör olması dolayısıyla her ne kadar işgücü yoğunluğu düşük olsa da, AR-GE çalışmalarına gittikçe artan düzeyde verilen önem ve çalışan profilinin yüksekliğinden dolayı (imalat sanayi ortalamasının üzerinde saat başı ücret oranları, yüksek ve teknik eğitim görmüş personel, birimlerde verilen ek eğitimler, vs.), bilgi-yoğun bir sektör olarak da düşünülebilir (Kimya Sektörü Raporu, 2013). Kimya sektöründe üretilen

ürünlerin %70'inin diğer sektörlerde hammadde veya ara malzeme olarak kullanılması, sektörün önemini vurgulayan bir özelliğidir (Kimya Sektörü Raporu, 2013). Kimya, Petrol, Plastik sektörünün bu çalışma için seçilmesinin sebebi, sektörün bu derece büyük, etki alanı geniş ve yenilikçi bir sektör (Gleason ve Klock, 2006) olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da listelenmiş Kimya, Petrol, Plastik sektörü firmalarının 2006-2012 dönemi için entelektüel sermaye performanslarını ortaya koymak ve BIST 100 Endeksi'nde listelenmiş Kimya, Petrol, Plastik firmalarının entelektüel sermaye performansı yönünden diğer Kimya, Petrol, Plastik firmalarına göre üstünlüğünü araştırmaktır.

2. Entelektüel Sermaye Literatüründeki VAIC Uygulamaları

Entelektüel sermaye, firmaların finansal tablolarına yansımayan, maddi olmayan varlıkları olarak tanımlanabilir (Bontis, 1998). Bu tanım, bilgiye sahip olmaktan, sahip olunan bilgiyi ve yetenekleri kullanma becerisine kadar giden geniş bir alanı kapsar (Chang ve Hsieh, 2011). Literatürde farklı sınıflamalar olsa da (örnek olarak; Garcia-Meca ve Martinez 2007), entelektüel sermayenin üç bileşeninin olduğu genel olarak kabul görmüştür. Bunlar, insan sermayesi, yapısal/organizasyonel sermaye, sosyal/ilişkisel sermaye olarak tanımlanır.

İnsan sermayesi, organizasyonda çalışan kişilerin sahip oldukları bilgi, beceri, uzmanlık, yetenek ve deneyimlerin tümü olarak tanımlanabilir (Nghah ve Ibrahim, 2009). Yaratıcılığı içinde barındırdığı için, her ne kadar, teknolojiler, yönetim desteği gibi faktörler de etkili olsa da, insan sermayesinin inovasyonun en önemli kaynağı olduğu (Nghah ve Ibrahim, 2009; Cabello-Medina vd., 2011) ve entelektüel sermayenin en önemli bileşeni olduğu söylenebilir (Bozbura, 2004). Bireylerden bağımsız olarak ele alınamayan insan sermayesinin (Delgado Verde vd., 2011) önemli bir özelliği, rakip firma tarafından kopyalanmasının, taklit edilmesinin, değerlendirilmesinin ve elde edilmesinin çok zor olmasıdır (Crook vd., 2011).

Yapısal sermaye kısaca bir firma içerisindeki insana bağlı olmayan derlenmiş bilgi diye açıklanabilir (Ferreira ve Martinez, 2011). Roos vd.'nin (2001) tanımı ile çalışanlar evlerine gittiğinde firmada kalan bilgidir (Ferreira ve Martinez, 2011). Yapısal sermaye yaratıcılığın ticari kazanıma dönüşmesi için gerekli olan alt yapıyı oluşturur. Firmalar insan sermayesine gerçek anlamda sahip değillerdir ama, her ne kadar yapısal sermaye bilançoda gözükmeseyse de, yapısal sermaye tamamen firmaya aittir (Nghah ve Ibrahim, 2009). Yapısal sermaye firmanın sahip olduğu süreçleri, yapıları, sistemleri, markaları ve hatta kültürü, vizyonu ve değerleri kapsar. Bazı çalışmalar (Delgado-Verde vd., 2011; Bozbura, 2004) yapısal sermaye

yerine “organizasyonel sermaye” adını entelektüel sermayenin bileşeni olarak benimsemişlerdir.

Nahapiet ve Ghoshal (1998) sosyal sermayeyi birey veya organizasyon bazında ilişki ağları kaynaklı veya ilişki ağları aracılığı ile ulaşılan mevcut ve potansiyel kaynakların tümü olarak tanımlamışlar (Cabello-Medina vd., 2011). Sosyal sermaye bileşeninin yerini bazı çalışmalarda “ilişkisel sermaye” adı almıştır. “İlişkisel sermaye” firmanın çevresi ile ilişkisini belirleyen ve yöneten sermayedir (Bozbura, 2004). Çevre ile kast edilen, müşteriler, hissedarlar, rakipler, toplum vs. olarak sayılabilir ve tüm bunların arasında müşteri ilişkileri en önemlisidir (Bozbura, 2004). Hatta bazı çalışmalar “ilişkisel sermaye” yerine entelektüel sermaye bileşeni olarak “müşteri sermayesi” kavramını kullanmışlardır (Ferreira ve Martinez, 2011).

Yaygın olarak bilindiği gibi ölçebildiğiniz şeyi yönetebilirsiniz ve yönetmek istediğiniz şeyi ölçebilmelisiniz (Andriessen, 2004). Firmaların en önemli varlığı ve rekabetçilik yeteneğinin temeli haline gelen entelektüel sermayenin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için, firmaların sahip olduğu ve muhtemelen görünür olmayan entelektüel sermaye unsurlarının belirlenmesi, ölçülebilmesi ve raporlanması gereklidir. Entelektüel sermayenin ölçümü için geliştirilmiş farklı metotlar literatürde yer almaktadır. Fakat henüz üzerinde konsensüse varılmış ve dünya çapında kabul görmüş ve uygulanmakta olan bir entelektüel sermaye ölçüm metodu yoktur.

Entelektüel sermaye ölçüm metotlarından biri olan VAIC (Value Added Intellectual Coefficient) yöntemi 1998 yılında Ante Pulic tarafından geliştirilmiştir. Pulic’e göre (2000), geleneksel firmalar faaliyetlerini fiziksel sermayelerine dayandırırken, modern firmalar artık bilgiye dayandırmaktadır. Söz konusu bilgi ise büyük oranda firmanın çalışanlarının edinimindedir ve çalışanların yetenekleri ölçüsünde az veya çok olarak katma değere dönüştürülür. Bu değer yaratma sürecinin yönetilebilmesi için de modern yönetim ve ölçüm araçlarına ihtiyaç vardır (Pulic 2000). Bu amaçla geliştirilmiş olan VAIC firmadaki maliyetlerden ziyade katma değer yaratımını, dolayısıyla da fiziksel olmayan kaynakların performansını odağına alır (Pulic, 2000). Temel mantık bir firmanın mevcut fiziksel ve entelektüel sermayesini kullanarak ne kadar katma değer yarattığına dayanır. VAIC, her kaynağa yatırılan her bir birim para için ne kadar değer yaratıldığını gösterir (Nazari ve Herremans, 2007). Firmaların mali tablolarından elde edilen veriler ile firmaların VAIC ve diğer bileşen değerleri hesaplanır. Objektif veriye dayanması ve veri toplamadaki kolaylık yöntemin kullanımı için avantaj teşkil eder.

Geçtiğimiz 15 yıl boyunca firmaların entelektüel sermaye kullanım performanslarının karşılaştırılmasında veya firma performansının bir tahmincisi olarak VAIC yaklaşımından sıklıkla faydalanılmıştır. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında VAIC yönteminin birçok farklı ülkede, birçok farklı sektörde

uygulanmış bir yöntem olduğu görülür. Literatürde VAIC yönteminin sıklıkla kullanıldığı sektörler bankacılık, finans, sigortacılık (örn: Appuhami, 2007; Yalama ve Coskun, 2007; El-Bannany, 2008; Goh, 2005; Lu vd., 2014); bilgi teknolojileri ve ileri teknoloji (örn: Ghosh ve Mondal, 2009; Kayali vd., 2007; Chang ve Hsieh, 2011; Shiu, 2006a; Shiu, 2006b; Wang, 2013); ilaç (Kamath, 2008; Mehralian vd., 2012a; Pal ve Soriya, 2012; Mehralian vd., 2012b; Ghosh ve Mondal, 2009; Rahman ve Ahmed, 2012) olarak sayılabilir. Görülebileceği üzere bunlar entelektüel sermaye kullanımının yüksek olmasının beklenildiği bilgi-yoğun sektörlerdir.

Literatürde sıklıkla VAIC yaklaşımından faydalanılarak firmaların entelektüel sermaye kullanımı ve firma performansı (genelde finansal performans ve pazar performansı) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde genel olarak entelektüel sermaye ve bileşenleri ile firma performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilse de, çalışma sonuçları arasında bu ilişkinin niteliği ile ilgili farklılıklar söz konusudur. Benzer durum, firma piyasa değerinin defter değerinden farklı olmasının entelektüel sermayenin etkisinin en somut göstergesi olduğu görüşüne dayanan, entelektüel sermaye ile firma pazar performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar için de söz konusudur. Chan'ın (2009b) Hong Kong Borsası'nda yer alan firmalar için VAIC ve bileşenleri ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, firma pazar değerliliği ile ilişkisi olan tek VAIC bileşeni olarak sermaye kullanım etkinliği bulunmuştur. Entelektüel sermaye etkinliği ile pazar değerliliği arasında herhangi bir ilişki gözlenmemiştir. Chen vd.'nin (2005) Tayvan Borsası'nda yer alan firmaların entelektüel sermaye ve firma performansı ilişkisini 4254 veri üzerinden ele aldıkları çalışmalarında ise, Chan'ın (2009b) çalışmasının sonuçlarından farklı olarak, VAIC ve bileşenlerinin firmanın pazar değeri / defter değeri oranı üzerinde etkili olduğu, VAIC bileşenlerinin firma pazar değeri / defter değeri oranındaki değişkenliğin %25'ini açıkladığı bulunmuştur. Firer ve Williams'ın (2003) tek bir yıl için Güney Afrika'daki 75 banka, elektrik, bilgi teknolojileri ve hizmet sektörü firmalarını ele aldıkları çalışmalarında, diğer çalışmalara benzer şekilde VAIC ve bileşenleri ile firma performans göstergeleri arasındaki ilişki incelenmiş ve firma pazar değeri / defter değeri oranı ile ilişkili bileşenler olarak sermaye kullanım etkinliği ve insan sermayesi etkinliğinin, firma pazar değeri / defter değeri oranındaki değişimin %44'ünü açıkladığı ortaya konmuştur. Ancak insan sermayesinin firma pazar değeri / defter değeri oranı üzerinde etkisinin yönü negatif olarak bulunmuştur. Benzer şekilde, Chu vd.'nin (2011) Hong Kong Borsası'nda listelenmiş firmalar için yaptıkları çalışmada firma pazar değeri / defter değeri oranı tüm VAIC bileşenleri ile ilişkili çıkmıştır, ancak burada da insan sermayesi etkinliği ile olan ilişkinin yönü negatiftir. Chu vd. (2011) bu durumu,

yatırımcıların çalışanlara yapılan ödemeleri firmanın geleceğine yapılan bir yatırımdan ziyade ek bir maliyet olarak görme eğilimlerine dayandırmışlardır. Benzer bir yorumu Chan (2009b) da kendi çalışmasında yapmıştır. Chu vd.'nin (2011) çalışmasında firma pazar değeri / defter değeri oranındaki değişkenliğin %43'ü, firma büyüklüğü ve kaldıraç oranı kontrol değişkenleri de modele dahil iken, VAIC bileşenleri tarafından açıklanmıştır. Shiu'nun (2006a) Tayvan'daki 80 teknoloji firması ile yaptığı çalışmanın sonucunda ise, VAIC ve firma pazar değeri / defter değeri oranı arasında pozitif bir ilişki gözlenmiştir. Zeghal ve Maaloul (2010) ise yüksek teknoloji, servis endüstrisi ve diğer olarak adlandırdıkları üç gruba ayırdıkları 300 İngiliz firması üzerinde yaptıkları araştırmada entelektüel sermaye ve pazar değerliliği ilişkisinin sadece yüksek teknoloji ürünleri sektöründe geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sektör için firma pazar değeri / defter değeri oranındaki değişkenliğin %50'si VAIC bileşenleri tarafından açıklanmıştır. Servis endüstrisinde ise firma pazar değeri / defter değeri oranı üzerinde etkisi olan tek değişken sermaye kullanım etkinliği olarak bulunmuştur. İnsan sermayesi etkinliği ve yapısal sermaye etkinliği açısından gruplar arasında fark olduğu gözlenmiştir. Maditinos vd.'nin (2011) Atina Borsası'nda listelenmiş 96 firmanın 3 yıllık verisi üzerinden yaptıkları çalışmada firma pazar değeri / defter değeri oranı üzerinde VAIC ve bileşenlerinin bir etkisi gözlenmemiştir. Benzer şekilde, Şamiloğlu'nun 2006 tarihli çalışmasında Türk bankalarının entelektüel sermaye ve performans ilişkisi ele alınmış, 12 bankanın 4 yıllık verisi üzerinde yapılan analiz sonucunda VAIC bileşenleri ile banka pazar değeri / defter değeri oranı arasında dikkate değer bir ilişki gözlenmemiştir.

Kimya, petrol, plastik sektöründe firma performansı ile entelektüel sermaye ilişkisini VAIC yaklaşımını kullanarak ele alan çeşitli çalışmalar da literatürde mevcuttur. Kimya, petrol, plastik sektöründe yapılmış olan uygulamalardan Lotfi vd.'nin (2013) çalışmasında Tahran Borsası'nda listelenmiş Kimya endüstrisi firmaları için VAIC bileşenlerinin firma pazar değeri artışı ile ilişkisi incelenmiştir. Sonuç olarak tüm VAIC bileşenleri ile firmanın pazar değerinin artışı ilişkili çıkmıştır. Michalczuk ve Widelska'nın (2012) Varşova Borsası'ndaki firmaları inceledikleri çalışmalarında, VAIC bileşenlerinin yıllar bazında değerleri hesaplanmıştır. Kimya endüstrisinde faaliyet gösteren firmalar, VAIC, insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği değer sıralamalarında üst sıralarda yer almıştır. Bengal bankacılık, tekstil ve ilaç endüstrilerindeki entelektüel sermaye etkinliğinin firma pazar değeri ve finansal performansı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Rahman ve Ahmed (2012) ilaç endüstrisinin en yüksek ROA (Return on assets) ve ikinci yüksek ROE (Return on equity), bankacılıktan sonra ikinci yüksek VAIC değerine, en yüksek pazar değeri / defter değeri oranına sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Entelektüel sermaye etkinliğinin firma pazar değeri ve finansal performansı üzerindeki etkisini ise tüm endüstrilerde faaliyet gösteren firmaları havuzlayarak araştırmışlardır. Sonuçta herhangi bir etki

gözlenmemiştir. Pal ve Soriya 2012 tarihli çalışmalarında, ilaç ve tekstil sektörlerinin entelektüel sermaye performanslarını karşılaştırmışlardır. Her iki sektörde de entelektüel sermaye ve karlılık (ROA) arasında ilişki gözlenmiş ama entelektüel sermaye ile pazar değeri ve verimlilik arasında bir ilişki bulunamamıştır. İki sektörün VAIC değerleri arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Pazar değeri / defter değeri ve karlılık açısından ilaç sektörü daha yüksek ortalama değere sahipken, verimlilik açısından sektörler farklılık göstermemiştir. Hint ilaç ve yazılım endüstrileri için entelektüel sermaye ve finansal performans ilişkisinin ele alındığı çalışmada (Ghosh ve Mondal, 2009), analiz endüstri firmalarının havuzlandığı örneklem üzerinde yürütülmüş ve sonuç olarak VAIC ile karlılık (ROA) arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Mehralian vd.'nin (2012a, b) İran Borsası'nda listelenmiş ilaç firmalarını ele aldıkları çalışmada VAIC ve bileşenleri ile firma pazar değeri / defter değeri arasında herhangi bir ilişki gözlenmemiş, kullanılan sermaye etkinliği ile sadece karlılığın ilişkili olduğu görülmüştür. Kujansivu ve Lonqvist'in (2007) çalışmasında kimya endüstrisinin 2001-2003 yıllarına göre VAIC değerleri, çalışmada ele alınan diğer sektörlerle (gıda, metal, elektronik, servis, ormancılık, taşımacılık vs.) kıyasla en düşük seviyededir. Katma değer sıralamasında ise üst sıralardadır. Hint ilaç endüstrisi için entelektüel sermaye bileşenlerinin firma performansı ile ilişkisinin ele alındığı çalışmada (Kamath, 2008), insan sermayesi etkinliği ile karlılık ve verimlilik arasında korelasyon gözlemlenmiştir. Makki vd. (2008) ise Lahore Borsası'nda 25 endeksindeki firmaların altı yıllık gözlemini ele aldıkları çalışmalarında kimya sektörünün, VAIC bileşenleri açısından en iyi performans gösteren sektörlerden biri olduğunu ortaya koymuşlardır.

Görüldüğü üzere literatürdeki VAIC uygulamaları, entelektüel sermaye ve pazar performansı ilişkisi konusunda, sektörler ve ülkelere göre değişen farklı sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bu ilişkinin Türk Kimya, Petrol, Plastik sektöründe faaliyet gösteren firmalar için geçerli olup olmadığının, geçerli ise yönünün ve kuvvetinin araştırılması ile, pazar performansının arttırılması için Kimya, Petrol, Plastik sektöründe faaliyet gösteren firmaların entelektüel sermaye kullanım etkinliklerini arttırmaya ihtiyaç duyup duymadıkları, duyuyorlarsa hangi alanda stratejiler geliştirmeleri gerekliliği ortaya konabilecektir.

3. Metodoloji

Kimya, Petrol, Plastik sektöründe faaliyet gösteren, Borsa İstanbul'da listelenmiş, 1. ve 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların entelektüel sermaye performansları VAIC metodu kullanılarak hesaplanacaktır. Hesaplanan değerler üzerinden firmalar BIST 100 Endeksi ve Ulusal Pazar bazında, entelektüel sermaye bileşenlerinin etkinliği ve firma pazar değeri / defter değeri oranı (MB) açısından

karşılaştırılacaktır. VAIC ve bileşenlerinin firma pazar değeri / defter değeri oranı ile ilişkili olup olmadığı araştırılacaktır.

3.1. Araştırma Hipotezleri

Firmaların “piyasa değeri ve fiili dolaşımdaki pay oranları” (BIST pay endeksleri temel kuralları, 2014) dikkate alınarak oluşturulan BIST 100 endeksinde, ilgili dönemdeki yüksek piyasa değeri ve sektörel temsil kabiliyeti olan hisse senetlerine sahip olan firmalar yer alır. Ulusal Pazar için temel endeks olan BIST 100 endeksine dahil edilecek hisse senetlerinin seçimi için “paylar, değerlendirme dönemi sonu itibarıyla fiili dolaşımdaki payların piyasa değerlerine göre ve değerlendirme dönemindeki günlük ortalama işlem hacimlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır” (Endeks ve Veri, 2014). Likidite ve piyasa değerine göre oluşturulmuş iki listedeki sıralamaları dikkate alınarak, çeşitli kurallar dahilinde BIST 100’de yer alacak firma hisse senetleri seçilir. Literatürdeki çeşitli çalışmalar farklı sektörler için piyasa değeri veya değer artış oranı ile entelektüel sermaye kullanım etkinliği arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymuştur (Chen vd., 2005; Zeghal ve Maaloul, 2010; Lotfi vd., 2013). Bu sebeple, en yüksek piyasa değerine ve işlem hacmine sahip firmalardan oluşan BIST 100 endeksinde yer alan Kimya, Petrol, Plastik firmalarının entelektüel sermaye kullanım etkinliğinin, diğer bir deyişle VAIC ve bileşenlerinin değerlerinin, ve de bu firmalara ait pazar değeri / defter değeri oranlarının (MB), BIST 100 endeksinde yer almayan firmalara kıyasla daha yüksek olması beklenebilir.

BIST 100’de yer alan firmalar Borsa İstanbul’un temel pazarı olan 1. Ulusal Pazar’da işlem gören firmalardır. Çalışmaya hem 1. hem de 2. Ulusal Pazar’da işlem gören Kimya, Petrol, Plastik firmaları dahil edilmiştir. Birinci Ulusal Pazar’da Borsa İstanbul kotasyon şartlarını tümüyle sağlayan şirketler işlem görürken, ikinci Ulusal Pazar’da yer alan firmalar Borsa İstanbul’un kotasyon koşullarını (yeterli özsermaye miktarı, yeterli hisse senedi piyasa değeri ve uygun hisse senedi nominal değeri / ödenmiş sermaye oranı gibi) sağlayamayan ama gelişme ve büyüme potansiyeline sahip firma ve KOBİ’ler ve Ulusal Pazar’dan geçici veya sürekli olarak çıkarılmış firmalardır. 2. Ulusal Pazar’da yer alan, Borsa İstanbul ölçeğinde küçük olan bu işletmelerin entelektüel sermaye kullanım etkinliği ve pazar değeri açısından farklılık göstermesi beklenebilir. Bu durumdan hareketle şu hipotezler kurulmuştur:

H1.1: BIST 100 Endeksi’nde yer alan firmalar, BIST 100’de yer almayan ve 1. ve 2. Ulusal Pazar’da işlem gören firmalar arasında, VAIC ve bileşen değerleri açısından fark vardır.

H1.2: BIST 100 Endeksi’nde yer alan firmalar, BIST 100’de yer almayan ve 1. ve 2. Ulusal Pazar’da işlem gören firmalar arasında, pazar değeri / defter değeri oranı açısından fark vardır.

H2.1: BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.

H2.2: BIST 100 Endeksi'nde yer almayan ama Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.

H2.3: 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.

3.2. Veri

Çalışmaya konsolide olmayan mali tablolarını açıklamış Kimya, Petrol, Plastik firmalarının ilgili yılları dahil edilmiştir. İhtiyaç duyulan veriler firmaların mali tablolarından alınmıştır.

Tablo 1. Ulusal Pazar, Endeks ve Yıllara Göre Firma Sayıları

Ulusal Pazar			Endeks		Toplam
			1.00	2.00	
1.00	Yıl	2006	4	1	5
		2007	6	1	7
		2008	4	1	5
		2009	4	1	5
		2010	3	2	5
		2011	4	2	6
		2012	4	2	6
		Toplam		29	10
2.00	Yıl	2006		1	1
		2007		1	1
		2008		1	1
		2009		1	1
		2010		1	1
		2011		2	2
		2012		4	4
		Toplam			11
Toplam	Yıl	2006	4	2	6
		2007	6	2	8
		2008	4	2	6
		2009	4	2	6
		2010	3	3	6
		2011	4	4	8
		2012	4	6	10
		Toplam		29	21

Bu çalışma için, Borsa İstanbul 1. ve 2. Ulusal Pazar endekslerinde listelenmiş 12 Kimya, Petrol, Plastik endüstrisi firmasından 2006-2012 yıllarına ait 53 firma-yıl verisi derlenmiştir. Problemleri 3 firma-yıl gözlemini çıkardıktan sonra kalan 50

firma-yıl verisinin Ulusal Pazar, endeks ve yıllara göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. Endeks sütununda 1, BIST 100 Endeksi’nde yer alan firma-yıl değerleri için, 2 ise BIST 100 Endeksi’nde yer almayan firma-yıl değerleri için kullanılmıştır. Buna göre 39 firma-yıl verisi Ulusal Pazar’da, 11 firma-yıl verisi 2. Ulusal Pazar’da yer alan firmalardan derlenmişken, 100 Endeksi’nde yer alan firmalara ait firma-yıl verisi sayısı 29, diğer firmalara ait firma-yıl verisi sayısı 21’dir.

3.4. Entelektüel Sermaye Ölçüm Yöntemi: VAIC

VAIC (Value Added Intellectual Coefficient) üç bileşenden oluşur; insan sermayesi etkinliği (human capital efficiency – HCE), yapısal sermaye etkinliği (structural capital efficiency - SCE) ve sermaye kullanım etkinliği (capital employed efficiency – CEE). Bu durumda bir i firması için VAIC değeri, i firmasının insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği ve sermaye kullanım etkinliğinin toplamına eşittir ve şu şekilde ifade edilir:

$$VAIC_i = HCE_i + SCE_i + CEE_i$$

Bu bileşenleri hesaplayabilmek için öncelikle söz konusu firmanın katma değer (VA) yaratmada ne derece başarılı olduğunun ortaya konması gerekmektedir. Burada amaç, belirli miktardaki finansal ve entelektüel sermaye ile mümkün olduğunca yüksek seviyede katma değer yaratmaktır (Pulic, 2000). VA, bir firmanın girdileri ve çıktıları arasındaki farktır. VA_i (i firmasının yaratılan katma değerinin toplamı) şu şekilde ifade edilir (Chang, 2007):

$$VA_i = \text{Brüt kar} - \text{Pazarlama, satış, dağıtım ve genel yönetim giderleri} + \text{Personel giderleri}$$

Bu ifadede personel giderleri firmalar için maliyet olarak değil, yatırım olarak ele alınmıştır (Pulic, 2002). Pulic (2000) bu yaklaşımını çalışanların katma değer sürecinde oynadıkları aktif role dayandırır.

CEE, toplam katma değer kullanılarak kullanılan sermaye toplamına (CE) oranıdır. Başka bir deyişle bir birim sermaye ile yaratılan katma değer ifadesidir. Şu şekilde ifade edilir:

$$CEE_i = VA_i / CE_i$$

Bu ifadede CEE_i = i firmasının sermaye kullanım etkinliği, VA_i = i firmasının yarattığı toplam katma değeri, CE_i = i firmasının net varlıklarının defter (toplam özkaynak) değeridir.

HCE, toplam katma değer firma tarafından çalışanlarına ve çalışanları için yaptığı ödemelerin toplamına oranıdır. Başka bir deyişle, firmanın çalışanlarına yaptığı bir birim harcama ile yaratılan katma değer ifadesidir (Tan vd., 2007). Şu şekilde ifade edilir:

$$HCE_i = VA_i / HC_i$$

Bu ifadede HCE_i = *i* firmasının insan sermayesi etkinliğinin, VA_i = *i* firmasının yarattığı toplam katma değer, HC_i = *i* firmasının toplam personel harcamalarının, diğer bir deyişle insan sermayesinin değeridir.

SCE, yapısal sermayenin (SC) katma değere oranıdır. Yapısal sermaye, tescilli yazılımları, dağıtım ağlarını, tedarik zincirini, markayı, organizasyonel yönetim süreçlerini, vs. kapsar (Tan vd., 2008; Goh, 2005). Yapısal sermayenin etkisinin insan sermayesinin etkisine göre ters olmasını Pulic (2000), insan sermayesinin ve yapısal sermayenin katma değer yaratımına katkılarının ters orantılı olduğu iddiasına dayandırır. İnsan sermayesinin yüksek olduğu sektörlerde yapısal sermayenin düşük olacağı, ve tersi, görüşünü savunur (Pulic, 2000). Yapısal sermaye, firmanın yarattığı toplam katma değerden firmanın insan sermayesinin çıkarılması ile bulunur. Şu şekilde ifade edilir:

$$SC_i = VA_i - HC_i$$

$$SCE_i = SC_i / VA_i$$

Bu ifadede, SC_i = *i* firmasının yapısal sermayesinin, VA_i = *i* firmasının yarattığı toplam katma değer, HC_i = *i* firmasının toplam personel harcamalarının, SCE_i = *i* firmasının yapısal sermaye etkinliğinin değeridir.

Çalışmada kullanılan kısaltmaların açıklamaları Tablo 2’de görülebilir.

Tablo 2. Kısaltmalar ve Tanımları

Kısaltma	Tanım
HCE_i	<i>i</i> Firmasının insan sermayesi etkinliği
SCE_i	<i>i</i> Firmasının yapısal sermaye etkinliği
CEE_i	<i>i</i> Firmasının sermaye kullanım etkinliği
VA_i	<i>i</i> Firmasının yarattığı toplam katma değer
CE_i	<i>i</i> Firmasının net varlıklarının defter değeri
HC_i	<i>i</i> Firmasının toplam personel harcamaları
SC_i	<i>i</i> Firmasının yapısal sermayesi
MB_i	<i>i</i> Firmasının pazar değerinin defter değerine oranı

4. Bulgular

100 Endeksi’nde listelenmiş firmaların HCE, SCE, CEE ve VAIC değerleri ile pazar değerlerinin defter değerlerine oranlarına (MB = firma pazar değeri / firma defter değeri) dair en küçük, en büyük, ortalama değerler Tablo 3’te verilmiştir. 100 Endeksi’nde listelenmemiş firmalara ait 21 firma-yıl verisi ile hesaplanan betimleyici istatistik sonuçları ise Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 3. 100 Endeksi'nde Listelenmiş Firmalar İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları

	N	Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama	Std. Sapma
HCE	29	.54	9.59	1.6075	2.3634	2.07916
SCE	29	-.86	.90	.3779	.3046	.45050
CEE	29	.10	.67	.3334	.3485	.16195
VAIC	29	-.23	11.12	2.5068	3.0165	2.50070
MB	29	.28	3.31	1.0366	1.2297	.71236

Tablo 4. 100 Endeksi'nde Listelenmemiş Firmalar (1. ve 2. Ulusal Pazar) İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları

	N	Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama	Std. Sapma
HCE	21	.70	6.34	1.8451	2.1004	1.29523
SCE	21	-.42	.84	.4580	.4058	.26727
CEE	21	.08	.41	.3396	.3072	.08786
VAIC	21	.57	7.52	2.6493	2.8134	1.52760
MB	21	.48	6.44	1.7581	2.1421	1.44851

Betimleyici istatistik sonuçlarına göre 100 Endeksi'nde listelenmiş firmaların ortalama HCE, CEE ve VAIC değerleri daha yüksekken, ortalama SCE ve MB değerleri, 100 Endeksi'nde listelenmemiş firmalar için daha yüksek çıkmıştır. MB değerinin 100 Endeksi'nde yer almayan firmalar için 100 Endeksi firmalarına göre daha yüksek çıkması beklenmeyen bir sonuçtur. 100 Endeksi'nde yer almayan firmaların 1. veya 2. Ulusal Pazar'da yer almasına göre betimleyici istatistiksel analiz tekrarlandığında çıkan sonuçlar Tablo 5 (100 Endeksi'nde yer almayan ve 1. Ulusal Pazar'da yer alan firma-yıl verileri için) ve Tablo 6'da (100 Endeksi'nde yer almayan ve 2. Ulusal Pazar'da yer alan firma-yıl verileri için) verilmiştir.

Tablo 5. 100 Endeksi'nde Listelenmemiş 1. Ulusal Pazar Firmaları İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları

	N	Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama	Std. Sapma
HCE	10	1.25	6.34	1.8704	2.6398	1.69569
SCE	10	.20	.84	.4652	.5149	.19978
CEE	10	.19	.41	.3226	.3137	.06662
VAIC	10	1.70	7.52	2.6623	3.4684	1.88339
MB	10	.48	2.46	1.1257	1.2484	.55785

Tablo 6. İkinci Ulusal Pazar Firmaları İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları

	N	Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama	Std. Sapma
HCE	11	.70	2.11	1.8055	1.6099	.46020
SCE	11	-.42	.53	.4461	.3066	.29023
CEE	11	.08	.38	.3604	.3014	.10661
VAIC	11	.57	2.99	2.6240	2.2179	.80974
MB	11	.99	6.44	2.4857	2.9546	1.54639

Tablo 5 ve Tablo 6'da verilen değerlerden görüldüğü üzere ortalama VAIC ve bileşenleri değerleri 1. Ulusal Pazar'da işlem gören 100 Endeksi'nde yer almayan firmalar için daha yüksektir. MB değeri ise beklenmeyen bir şekilde 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için daha yüksektir. 1. Ulusal Pazar'da işlem gören 100 Endeksi'nde listelenmemiş firmaların değerleri, 100 Endeksi'nde yer alan firmaların ortalama VAIC, bileşenleri ve MB değerlerine yakındır ve CEE dışındaki tüm değişkenlerin değerleri biraz daha yüksektir.

VAIC ve bileşenleri açısından, gruplar arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının test edilebilmesi için, parametrik testlerin varsayımları ihlal edildiğinden, parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis testinin sonuçlarına göre, BIST 100'de yer alan, BIST 100'de yer almayıp Ulusal Pazar'da işlem gören ve 2. Ulusal Pazar'da işlem gören Kimya, Petrol, Plastik firmaları arasında grup bazında, HCE ($H = 2.049$, $df = 2$, $p = 0.359$), SCE ($H = 2.049$, $df = 2$, $p = 0.359$), CEE ($H = 0.836$, $df = 2$, $p = 0.658$), VAIC ($H = 1.825$, $df = 2$, $p = 0.401$) açısından anlamlı bir fark yoktur. Gruplar arasında sadece MB ($H = 14.307$, $df = 2$, $p = 0.001$) açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Hangi grupların MB açısından farklılık gösterdiğini görmek için yapılan post hoc testleri neticesinde BIST 100'de yer alan firmalar ile 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında ($p = 0.001$) ve BIST 100'de yer almayan ama Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar ile 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında ($p = 0.000$) MB açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sonuçlardan hareketle, medyan ve ortalama değerlerine bakıldığında, 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için bu değerlerin diğer grupların değerlerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

VAIC, bileşenleri ve MB değeri arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla, veriler parametrik olmadığı için, Kendall's Tau yaklaşımından yararlanılmıştır. Tablo 7'de BIST 100 Endeksi'nde listelenmiş firmalar için VAIC, bileşenleri ile MB değeri arasındaki ilişkiler korelasyon tablosu olarak verilmiştir.

Cohen'e göre (1988) değişkenler arasındaki ilişkinin seviyesi, korelasyon katsayısı 0.1-0.29 arasında ise zayıf, 0.3-0.49 arasındaysa orta seviyede kuvvetli, 0.5-1.0 arasında ise kuvvetlidir. 100 Endeksi'nde yer alan firmaların VAIC ve bileşenlerinin değerlerinin MB ile olan ilişkisine 0.05 anlamlılık düzeyinde bakıldığında, 0.32 ile 0.43 arasında değişen korelasyon katsayısı değerlerine göre, firmaların pazar değeri / defter değeri oranı ile VAIC, HCE, SCE ve CEE arasında orta seviyede kuvvetli, pozitif yönlü bir ilişki vardır. VAIC, CEE ile orta kuvvette, HCE ve SCE ile kuvvetli olarak pozitif yönde ilişkilidir. CEE'nin, HCE ve SCE ile ilişkisi pozitif yönde ve orta kuvvettedir.

Tablo 7. 100 Endeksi'nde Listelenmiş Firmaların VAIC, Bileşenleri ve MB İçin Korelasyon Değerleri

		HCE	SCE	CEE	VAIC	MB
HCE	Korelasyon katsayısı	1.000	1.000**	.350**	.961**	.414**
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.008	.000	.002
	N	29	29	29	29	29
SCE	Korelasyon katsayısı	1.000**	1.000	.350**	.961**	.414**
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.008	.000	.002
	N	29	29	29	29	29
CEE	Korelasyon katsayısı	.350**	.350**	1.000	.389**	.315*
	Sig. (2-kuyruk)	.008	.008	.	.003	.016
	N	29	29	29	29	29
VAIC	Korelasyon katsayısı	.961**	.961**	.389**	1.000	.433**
	Sig. (2-kuyruk)	.000	.000	.003	.	.001
	N	29	29	29	29	29
MB	Korelasyon katsayısı	.414**	.414**	.315*	.433**	1.000
	Sig. (2-kuyruk)	.002	.002	.016	.001	.
	N	29	29	29	29	29

*. 0.05 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

** .0.01 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

Tablo 8'de BIST 100 Endeksi'nde listelenmemiş ama Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için VAIC, bileşenleri ile MB değeri arasındaki ilişkiler korelasyon tablosu olarak verilmiştir.

Tablo 8. 100 Endeksi'nde Listelenmemiş Ulusal Pazar'da Yer Alan Firmaların VAIC, Bileşenleri ve MB İçin Korelasyon Değerleri

		HCE	SCE	CEE	VAIC	MB
HCE	Korelasyon katsayısı	1.000	1.000**	.067	.911**	.822**
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.788	.000	.001
	N	10	10	10	10	10
SCE	Korelasyon katsayısı	1.000**	1.000	.067	.911**	.822**
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.788	.000	.001
	N	10	10	10	10	10
CEE	Korelasyon katsayısı	.067	.067	1.000	.156	.067
	Sig. (2-kuyruk)	.788	.788	.	.531	.788
	N	10	10	10	10	10
VAIC	Korelasyon katsayısı	.911**	.911**	.156	1.000	.822**
	Sig. (2-kuyruk)	.000	.000	.531	.	.001
	N	10	10	10	10	10
MB	Korelasyon katsayısı	.822**	.822**	.067	.822**	1.000
	Sig. (2-kuyruk)	.001	.001	.788	.001	.
	N	10	10	10	10	10

*. 0.05 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

** .0.01 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

Tablo 8'e bakıldığında, 0.05 anlamlılık düzeyinde, HCE, SCE ve VAIC ile MB arasında kuvvetli (0.822), pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülür. CEE ve MB arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. VAIC, bileşenleri HCE ve SCE ile kuvvetli ve pozitif yönde ilişkilidir. CEE için ise VAIC ve diğer bileşenlerle anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

Tablo 9'da ise 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. İkinci Ulusal Pazar firmaları için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, VAIC ve bileşenleri ile MB değeri arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Tablo 9'a göre VAIC ve bileşenleri arasındaki ilişkiler, 0.05 anlamlılık düzeyinde, kuvvetli ve pozitif yönlüdür.

Tablo 9. İkinci Ulusal Pazar'da Yer Alan Firmaların VAIC, Bileşenleri ve MB İçin Korelasyon Değerleri

		HCE	SCE	CEE	VAIC	MB
HCE	Korelasyon katsayısı	1.000	1.000**	.527*	.964**	-.200
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.024	.000	.392
	N	11	11	11	11	11
SCE	Korelasyon katsayısı	1.000**	1.000	.527*	.964**	-.200
	Sig. (2-kuyruk)	.	.	.024	.000	.392
	N	11	11	11	11	11
CEE	Korelasyon katsayısı	.527*	.527*	1.000	.564*	-.236
	Sig. (2-kuyruk)	.024	.024	.	.016	.312
	N	11	11	11	11	11
VAIC	Korelasyon katsayısı	.964**	.964**	.564*	1.000	-.236
	Sig. (2-kuyruk)	.000	.000	.016	.	.312
	N	11	11	11	11	11
MB	Korelasyon katsayısı	-.200	-.200	-.236	-.236	1.000
	Sig. (2-kuyruk)	.392	.392	.312	.312	.
	N	11	11	11	11	11

*. 0.05 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

** .0.01 seviyesinde (2-kuyruk) anlamlı.

Analiz sonuçlarına dair özet Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Özet Analiz Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H1.1: BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmalar, BIST 100'de yer almayan ve 1. ve 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında, VAIC ve bileşen değerleri açısından fark vardır.	Reddedildi. Anlamlı bir fark gözlenmemiştir.
H1.2: BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmalar, BIST 100'de yer almayan ve 1. ve 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında, pazar değeri / defter değeri oranı açısından fark vardır.	Kabul edildi. Anlamlı bir fark gözlenmiştir. Post hoc sonucu: BIST 100'de yer alan firmalar ile 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında ve BIST 100'de yer almayan ama Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar ile 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında MB açısından anlamlı bir fark gözlenmiştir.
H2.1: BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.	Kabul edildi. Orta seviyede kuvvetli pozitif ilişki gözlenmiştir.
H2.2: BIST 100 Endeksi'nde yer almayan ama Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.	HCE, SCE ve VAIC için kabul edildi. Kuvvetli pozitif ilişki gözlenmiştir.
H2.3: 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların VAIC, bileşenleri ile firmaların pazar değeri / defter değeri oranları arasında pozitif korelasyon vardır.	Reddedildi. Anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Firmaların katma değer yaratımı için fiziksel sermaye kadar entelektüel sermayelerinin de etkin kullanımına ihtiyaçları vardır. Klasik muhasebe yaklaşımlarının firmaların fiziksel olmayan varlıklarını yansıtmadaki eksiklikleri dolayısıyla, firmaların katma değer yaratımı etkinliğini ölçmek amacıyla önerilen yaklaşımlardan biri de VAIC (Pulic, 1998) yöntemidir. Bu çalışmada VAIC yönteminden yararlanılarak, Borsa İstanbul'da listelenmiş Kimya, Petrol, Plastik firmalarının 2006-2012 yılları için, VAIC ve bileşenleri olan insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği, kullanılan sermaye etkinliği değerleri ve pazar değeri / defter değeri (MB) oranı hesaplanmış, Ulusal Pazar, 2. Ulusal Pazar ve BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmalar arasında bu değişkenlerin değerleri açısından fark olup olmadığı test edilmiştir. Yine gruplar bazında, VAIC ve bileşenleri ile MB değeri arasındaki ilişkinin varlığı, varsa kuvveti ve yönü ortaya konmuştur.

Sonuçlara göre VAIC ve bileşenleri insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği ve kullanılan sermaye etkinliği açısından, BIST 100'de yer alan, BIST 100'de yer almadan Ulusal Pazar'da işlem gören ve 2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu durumda büyüklüğünden bağımsız olarak Borsa'da listelenmiş Kimya, Petrol, Plastik firmalarının entelektüel sermaye kullanım etkinliğinin aynı seviyede olduğu söylenebilir. MB değeri açısından ise, 2. Ulusal Pazar'da faaliyet gösteren firmaların oluşturduğu grubun diğer gruplardan farklı olduğu, beklenmeyen bir şekilde BIST 100'de yer alan ve Ulusal Pazar'da işlem gören, görece büyük ölçekli firmalardan daha yüksek MB ortalamalarına sahip olduğu görülmüştür. İkinci Ulusal Pazar'da yer alan firmalar, Borsa İstanbul'un kotasyon koşullarını sağlayamayan ama gelişme ve büyüme potansiyeline sahip firma ve KOBİ'ler olduğundan, ve pazar değeri Borsa'da işlem gören hisselerin değeri üzerinden belirlendiğinden, bu durum yatırımcıların, 1. Ulusal Pazar'da işlem gören olgunlaşmış bir şirketten ziyade gelişme potansiyeli taşıyan bir firmaya yatırım yapmayı tercih ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Ancak, firma grupları arasında VAIC ve bileşenleri açısından anlamlı bir fark gözlenmemesi, tüm firmaların katma değer yaratımında benzer entelektüel sermaye etkinliğine sahip olması, yatırımcıların yatırım kararında firmaların entelektüel sermaye etkinliğini göz önünde bulundurmadıklarını da düşündürmektedir.

VAIC ve bileşenleri insan sermayesi, yapısal sermaye ve sermaye kullanım etkinliği ile MB oranları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, kullanılan sermaye etkinliği MB ile sadece BIST 100 Endeksi'nde yer alan firmalar için pozitif ilişkili çıkmıştır. Bu sonuç farklı sektörlerden firmaların dahil edildiği Firer ve Williams'ın (2003) ve Chan'ın (2009b) çalışmalarının sonuçlarıyla tutarlıdır. BIST 100 endeksinde yer alan, likiditesi ve piyasa değeri ve dolayısıyla da maddi sermayesi yüksek olan firmalar için yatırımcıların katma değer yaratımında maddi sermayenin ne derece etkin kullanıldığına daha fazla önem atfettiği düşünülebilir. İnsan sermayesi etkinliği ve yapısal sermaye etkinliği ise Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için MB ile ilişkilidir. BIST 100'de yer almayan firmalar için bu ilişki oldukça kuvvetlidir. Benzer sonuçlara literatürdeki farklı çalışmalarda da ulaşılmıştır. Chen vd. (2005), Tayvan Borsası'nda listelenmiş farklı sektörlerden firmalar için, MB'nin VAIC ve bileşenleri ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Öztürk ve Demirgüneş (2007) de MB'nin insan sermayesi etkinliği ile ilişkili olduğunu gözlemişlerdir. Lotfi vd.'nin (2013) kimya firmaları ile ilgili çalışmasında ise, VAIC bileşenleri ile firma pazar değeri artış oranı arasında ilişki gözlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle, Firer ve Williams (2003) ve Chu vd.'nin (2011) çalışmalarında gözlemledikleri insan sermayesi etkinliği ve MB arasındaki negatif ilişkiye getirdikleri yorum tersinden ifade edilebilir; Ulusal Pazar'da yer

alan firmaların hisselerine yatırım yapan yatırımcılar, çalışanlara yapılan ödemeleri ek bir maliyet olarak algılamak yerine firmanın geleceğine yapılan bir yatırım olarak görme eğilimindedirler.

2. Ulusal Pazar'da işlem gören firmalar için ise, VAIC ve bileşenleri ile MB arasında herhangi bir ilişki gözlenmemiştir. Buna benzer bir sonuç Mehralian vd. (2012b) tarafından bulunmuştur. İlaç firmalarının entelektüel sermaye kullanım etkinliği ile ilgili yaptıkları çalışmada MB ile VAIC ve bileşenleri arasında herhangi bir ilişki gözlememişlerdir. Benzer şekilde Rahman ve Ahmed (2012) de, bankacılık, tekstil ve ilaç sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar ile yaptıkları çalışmada, VAIC ve bileşenlerinin MB üzerinde herhangi bir etkisini gözlemlememişlerdir. Pal ve Soriya'nın (2012) bulduğu sonuca göre de ilaç firmaları için, MB üzerinde VAIC'in bir etkisi yoktur.

Çalışma sonuçlarından görüldüğü üzere, Ulusal Pazar'da işlem gören firmaların insan sermayesi ve yapısal sermaye etkinliklerinin firmaların pazar değerliliği ile ilişkili olmasına rağmen, görece yüksek pazar değerliliğine sahip 2. Ulusal Pazar firmalarının bu ilişki yapısına sahip olmaması ilginçtir. Literatürdeki farklı sonuçları desteklercesine, farklı sektörler için firma performansı değişkenleri ile VAIC ve bileşenleri arasındaki ilişkinin farklılık göstermesi gibi (Pucar, 2012; Rahman 2012), benzer şekilde farklı pazar yapılarına dahil aynı sektörden firma gruplarında da farklı ilişki yapılarının söz konusu olabileceği görülmektedir. Gruplara özgü bu farklılıkların, diğer bir deyişle 2. Ulusal Pazar'daki firmaların yüksek pazar değeri / defter değeri oranlarının ilişkili olduğu unsurların belirlenmesi ise gelecek çalışmaların konusu olabilir.

Bu çalışma kapsamında, Ulusal Pazar'da işlem gören Kimya Petrol, Plastik firmalarının VAIC ve bileşen değerlerinin firma defter değeri ile ilişkisinin ortaya konması, firma performansını artırmak isteyen yöneticilerin entelektüel sermaye etkinliğini artırmaya yönelik planlarının yansımalarının nasıl olacağını kestirilebilmesini ve dolayısıyla da etkin bir planlamayı mümkün kılar. Bu sayede de firmaların performanslarını artırmak için maddi olmayan varlıklarına ne yönde yatırım yapmaları gerektiği ortaya konabilecektir.

Kaynaklar

Andriessen, D. (2004), "IC Valuation and Measurement: Classifying the State of the Art", *Journal of Intellectual Capital*, 5(2), 230-242.

Appuhami, R. (2007), "The Impact of Intellectual Capital on Investors' Capital Gains on Shares: An Empirical Investigation of Thia Banking, Finance & Insurance Sector", *International Management Review*, 3(2), 14-25.

BIST Pay Endeksleri Temel Kuralları, <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/endeksler/bist-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf?sfvrsn=4>, (22.07.2014 tarihinde erişilmiştir).

Bontis, N. (1998), "Intellectual Capital: An Exploratory Study That Develops Measures and Models", *Management Decision*, 36(2), 63-76.

Bozbura, F.T. (2004), "Measurement and Application of Intellectual Capital in Turkey", *The Learning Organization*, 11(4/5), 357-367.

Cabello-Medina, C., A. Lopez-Cabrales, ve R. Valle-Cabrera (2011), "Leveraging the Innovative Performance of Human Capital through HRM and Social Capital in Spanish Firms", *The International Journal of Human Resource Management*, 22(4), 807-828.

Chan, K.H. (2009a), "Impact of Intellectual Capital on Organizational Performance: An Empirical Study of Companies in the Hang Seng Index (Part I)", *The Learning Organization*, 16(1), pp. 4-21.

Chan, K.H. (2009b), "Impact of Intellectual Capital on Organizational Performance: An Empirical Study of Companies in the Hang Seng Index (Part II)", *The Learning Organization*, 16(1), pp. 22-39.

Chang, S. (2007), "Valuing Intellectual Capital and Firms' Performance: Modifying Value Added Intellectual Coefficient (VAIC) in Taiwan IT industry", *Doktora Tezi*, Ageno School of Business, Golden Gate University, August.

Chang, W.S. ve J.J. Hsieh (2011), "Intellectual Capital and Value Creation – Is Innovation Capital a Missing Link?" *International Journal of Business Management*, 6(2), 3-12.

Chen C. ve J. Huang (2009), "Strategic Human Resource Practices and Innovation Performance – The Mediating Role of Knowledge Management Capacity", *Journal of Business Research*, 62, 104-114.

Chen, M., S. Cheng, ve Y. Hwang (2005), "An Empirical Investigation of the Relationship between Intellectual Capital and Firms", Market Value and Financial Performance", Journal of Intellectual Capital, 6(2), 159-176.

Chu, S.K.W., K.H. Chan, K.Y. Yu, H.T. Ng, ve W.K. Wong (2011), "An Empirical Study of the Impact of Intellectual Capital on Business Performance", Journal of Information & Knowledge Management, 10(1), 11-21.

Clarke M., D. Seng ve R.H. Whiting (2011), "Intellectual Capital and Firm Performance in Australia", Journal of Intellectual Capital, 12 (4), 505-530.

Cohen, J. (1988), Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences, 2. Baskı, New York: Academic Press.

Crook, T.R., S.Y. Todd, J.G. Combs, D.J. Woehr, ve D.J. Ketchen Jr. (2011), "Does Human Capital Matter? A Meta-analysis of the Relationship Between Human Capital and Firm Performance", Journal of Applied Psychology, 96(3), 443-456.

Delgado-Verde, M., G. Martin-de Castro, ve J.E. Navas-Lopez (2011), "Organizational Knowledge Assets and Innovation Capability – Evidence from Spanish Manufacturing Firms", Journal of Intellectual Capital, 12(1), 5-19.

El-Bannany, M. (2008), "A Study of Determinants of Intellectual Capital Performance in Banks: the UK Case", 9(3), 487-498.

Endeks ve Veri, <http://www.borsaistanbul.com/sss/endeks-ve-veri>, (22.07.2014 tarihinde erişilmiştir).

Ferreira, A.I. ve L.F. Martinez (2011), "Intellectual Capital: Perceptions of Productivity and Investment", RAC, Curitiba, 15(2), 249-260.

Firer, S. ve S.M. Williams (2003), "Intellectual Capital and Traditional Measures of Corporate Performance", Journal of Intellectual Capital, 4(3), 348-360.

Garcia-Meca, E. ve I. Martinez (2007), "The Use of Intellectual Capital Information in Investment Decisions – An Empirical Study Using Analysts Reports", The International Journal of Accounting, 42, 57-81.

Ghosh, S. and A. Mondal (2009), "Indian Software and Pharmaceutical Sector IC and Financial Performance", Journal of Intellectual Capital, 10(3), 369-388.

Gleason, K.I., and M. Klock (2006), "Intangible Capital in the Pharmaceutical and Chemical Industry", The Quarterly Review of Economics and Finance, 46, 300-314.

Goh, P.C. (2005), "Intellectual Capital Performance of Commercial Banks in Malaysia", Journal of Intellectual Capital, 6(3), 385-396.

Kamath, G.B. (2008), "Intellectual capital and corporate performance in Indian pharmaceutical industry", Journal of Intellectual Capital, 9(4), 684-704.

Kayali, C.A., A.N. Yereli, ve Ş. Ada (2007), "Entelektüel Katma Değer Katsayısı Yöntemi Kullanılarak Entelektüel Sermayenin Firma Değeri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 67-90.

Kimya Sektörü Raporu (2013/1), Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi , T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü.

Kujansivu, P. ve A. Lonqvist (2007), "Investigating the Value and Efficiency of Intellectual Capital", *Journal of Intellectual Capital*, 8(2), 272-287.

Lotfi, M.R., S.M.H. Ghadikolaee ve J. Khorasani (2013), "The Investigation of the Effect of Intellectual Capital on the Investor's Return of Investment in the Tehran's Stock Exchange: A Case Study of Industrial Chemical", *J. Asian Dev. Stud.*, 2(3), 72-88.

Lu, W., W. Wang, ve Q. Kweh (2014), "Intellectual Capital and Performance in the Chinese Life Insurance Industry", *Omega*, 42, 65-74.

Maditinos, D., D. Chatzoudes, C. Tsairidis, ve G. Theriou (2011), "The Impact of Intellectual Capital on Firms' Market Value and Financial Performance", *Journal of Intellectual Capital*, 12(1), 132-151.

Makki, M.A.M., S.A. Lodhi, ve R. Rahman (2008), "Intellectual Capital Performance of Pakistani Listed Corporate Sector", *International Journal of Business and Management*, 3(10), 45-51.

Mehralian, G., H.R. Rasekh, P. Akhavan, ve M.R. Sadeh (2012a), "The Impact of Intellectual Capital Efficiency on Market Value: An Empirical Study from Iranian Pharmaceutical Companies", *Iranian Journal of Pharmaceutical Research*, 11(1), 195-207.

Mehralian, G., A. Rajabzadeh, M.R. Sadeh, ve H.R. Rasekh (2012b), "Intellectual Capital and Corporate Performance in Iranian Pharmaceutical Industry", 13(1), 138-158.

Michalczuk, G., ve U. Widelska (2012), "The Effectiveness of Intellectual Capital of Companies Oriented at Value Creation", *Journal of International Scientific Publication: Economy & Business*, 6(2), 43-55.

Nahapiet, J., ve S. Ghoshal (1998), "Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage", *Academy of Management Review*, 23, 242 – 266.

Nazari, J.A., ve I.M. Herremans (2007), "Extended VAIC Model: Measuring Intellectual Capital Components", *Journal of Intellectual Capital* , 8(4), 595-609.

- Ngah, R. ve A.R. Ibrahim (2009), "The Relationship of Intellectual Capital, Innovation and Organizational Performance: A Preliminary Study in Malaysian SMEs", *International Journal of Management Innovation Systems*, 1(1), 1-13.
- Öztürk, M.B. ve K. Demirgüneş (2007), "Determination of Effect of Intellectual Capital on Firm Value Via Value Added Intellectual Coefficient Methodology: An Empirical Study on ISE-listed Manufacturing Firms", *ISE Review*, 10(37), 59-77.
- Pal, K. ve Soriya, S. (2012), "IC Performance of Indian Pharmaceutical and Textile Industry", *Journal of Intellectual Capital*, 13(1), 120-137.
- Pucar, S. (2012), "The Influence of Intellectual Capital on Export Performance", *Journal of Intellectual Capital*, 13(2), 248-261.
- Pulic, A. (1998), "Measuring the Performance of Intellectual Potential in Knowledge Economy", <http://www.vaic-on.net/start.htm>.
- Pulic, A. (2000), "VAIC – An Accounting Tool for IC Management", *Int. J. Technology Management*, 20 (5/6/7/8), 702-714.
- Pulic, A. (2002), "Do We Know if We Create or Destroy Value?", <http://www.vaic-on.net/start.htm> (Erişim: 09.07.2009).
- Rahman, S. (2012), "The Role of Intellectual Capital in Determining Differences between Stock Market and Financial Performance", *International Research Journal of Finance and Economics*, 89, 46-77.
- Rahman, S. ve Ahmed, J.U. (2012), "Intellectual Capital Efficiency: Evidence from Bangladesh", *Advances in Management & Applied Economics*, 2(2), 109-146.
- Shiu, H. (2006a), "The Application of the Value Added Intellectual Coefficient to Measure Corporate Performance: Evidence from Technological Firm", *International Journal of Management*, 23(2), 356-365.
- Shiu, H. (2006b), "Application of the VAIC Method to Measures of Corporate Performance: A Quantile Regression Approach", *The Journal of American Academy of Business*, 8(2), 156-160.
- Şamiloğlu, F. (2006), "The Performance Analysis of the Turkish Banks Through VAIC and MV/BV Ratio", *Journal of Administrative Sciences (YBD)*, 4(1), 207-226.
- Tan, H.P., D. Plowman, ve P. Hancock (2007), "Intellectual Capital and Financial Returns of Companies", *Journal of Intellectual Capital*, 9(1), 76-95.
- Tan, H.P., D. Plowman, ve P. Hancock (2008), "The Evolving Research of Intellectual Capital", *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 585-608.

Wang, J. (2006), "Utilizing Skandia Navigator System and Ohlson Model to Evaluate the Intellectual Capital Performance for Taiwan Electronic Corporations", *The Business Review*, 6(1), 186-192.

Wang, M. (2013), "Value Relevance on Intellectual Capital Valuation Methods: The Role of Corporate Governance", *Quality and Quantity*, 47(2), 1213-1223.

Yalama, A. ve M. Coskun (2007), "Intellectual Capital Performance of Quoted Banks on the Istanbul Stock Exchange Market", *Journal of Intellectual Capital*, 8(2), 256-271.

Zeghal, D. ve A. Maaloul (2010), "Analysing Value Added as an Indicator of Intellectual Capital and its Consequences on Company Performance", *Journal of Intellectual Capital*, 11(1), 39-60.

Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algıları ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma

Osman Tuğay

Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF
İşletme Bölümü
otugay@mehmetakif.edu.tr

Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algıları Ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma

A Research at Mehmet Akif Ersoy University on Accounting Students' Perceptions of Accounting Course and Prospects from Accounting Lecturers

Özet

Bu çalışmanın amacı, muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe derslerine ve muhasebe mesleğine yönelik algılarını ve muhasebe öğretim elemanlarından beklentilerini tespit etmektir. Bu kapsamda öğrencilerin muhasebe dersine yönelik beklenti ve algılarını ölçmeye yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada yüz yüze anket yöntemi ile beşli likert ölçeği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 16,0 programında istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, öğrencilerin büyük bir kısmının lisede muhasebe dersi almadıkları, muhasebe derslerinde orta derecede zorlandıkları, muhasebe dersini en iyi anlama yönteminin tahtada açıklama yöntemi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin, özellikle teknolojiyi kullanan, öğrencileriyle iyi iletişim kurabilen, öğretmeyi pekiştiren ve özellikle mesleki etik becerisine sahip, öğretim elemanlarını derslerinde görmek istedikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Öğretim Elemanından Beklentiler.

Abstract

The aim of this study is to determine the accounting students' perceptions of accounting course and accounting profession and prospects from accounting lecturers. In this context, a survey was conducted to measure expectations and perceptions of students for accounting courses. In the research face to face with a five-point likert scale survey method was used. The data obtained from the research were analyzed statistically with SPSS 16.0 program. At result of study, a large portion of the students did not take accounting courses in high school, they were moderately experienced difficulties in accounting courses and the best method was explaining on the board to understand accounting courses. Furthermore, it is identified that the students want to see teaching staff who uses technology well, can communicate with their students in a good way, consolidate teaching and especially who has the ability of professional ethics in their courses.

Keywords: Accounting Education, Expectations from Instructor,

1. Giriş

İşletmelerin faaliyetlerini etkin ve verimli olarak sürdürebilmeleri değişen koşullara uyum sağlamalarına ve doğru kararlar almalarına bağlıdır. Bu durum, işletmelerde finansal nitelikli bilgileri sağlaması sebebiyle muhasebenin önemini arttırmaktadır. Küresel ekonomik gelişmeler, muhasebe eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlarla, üniversiteleri, çağın gereklerine uygun, değişime ve gelişmeye açık bir muhasebe eğitimini etkin kılacak yeni yöntem arayışları konusunda harekete geçirmiştir. Dolayısıyla piyasa koşullarındaki değişim ve gelişmeler muhasebe eğitime de yansımakta ve eğitimin değişen koşullara uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizdeki lisans ve önlisans bölümlerinde bu gereksinimleri karşılayacak muhasebe elemanlarının yetiştirilmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle muhasebe eğitim programları değişime açık olmalı ve iş dünyasının gereksinim duyduğu muhasebe elemanlarını yetiştirmelidir(Kaytmaz Balsarı ve Aslantürk, 2007:245).

Diğer taraftan bilişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak eğitimde geleneksel araçlar terk edilerek, teknolojik araçlar; Powerpoint sunumu, beyaz perde, projektör, bilgisayar, animasyon, elektronik tahta vb. kullanılmaya başlanmıştır. Klasik derslerde sözel olarak anlatılan birçok konunun, Powerpoint gibi görsel ve işitsel sunumlarla anlatılması, öğrenciler üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir (Suguhara ve Boland, 2006: 391).

Birçok araştırmacı, teknolojik araçlarının muhasebe derslerinde kullanılmasının öğrencinin heyecanını ve tatminini artırdığı, öğrencilerin algısını pozitif yönde etkilediği, ders ortamının daha eğlenceli hale geldiği, muhasebe öğreticisinin işini kolaylaştırdığı, öğrencinin ve öğreticinin performansını olumlu etkilediği ve bu yolla birçok konunun görsel ve etkili bir şekilde işlenebildiği yönünde genel bir görüşe sahiptir (Çankaya ve Dinç,1999:28).

Muhasebe biliminin gelişmesiyle birlikte muhasebe eğitiminde de yeni bakış açıları ve yeni yöntem geliştirme çabaları gündeme gelmektedir. Etkin bir muhasebe eğitiminden bahsedebilmek için öğrenme ve öğretme süreçleri içerisinde hem bilgiyi aktarabilme hem de bilgileri kullanabilme becerisini de geliştirilmesi gerekmektedir. Muhasebe eğitimin amacı; öğrencinin işletme kararlarında yararlı bilgilerin saptanması, toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, kaydedilmesi, doğruluğunun kontrol edilmesi, raporlar halinde özetlenerek incelenmesi sonucu karar vermede kullanılması bilgi ve becerisinin geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir (Aysan, 1979: 250).

Bu çalışmanın amacı, üniversitenin farklı bölüm ve programlarında muhasebe dersini alan öğrencilerin; demografik özelliklerini, muhasebe dersinin verilme şeklini ve öğretim elemanın özellikleri ile ilgili düşünceleri tespit etmek ve öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentilerini ortaya koyarak öğrenci

başarısına olumlu katkılar sağlayacak öneriler geliştirmektir. Bu amaçla öncelikle çalışmayla ilgili literatür sunulmuş, daha sonra araştırma bulguları ele alınmış, son olarak da sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Literatür Araştırması

Yapılan literatür çalışmasında konu ile ilgili yapılan çalışmaların; muhasebe eğitimi, muhasebe dersi ve muhasebe dersindeki başarı düzeyi olmak üzere üç temel konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Schroeder (1986), Keff (1992), çalışmaları sonucunda muhasebe derslerindeki başarı ile öğrencilerin muhasebe ve matematik alanlarında sahip oldukları bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Muhasebe, analitik düşünme yeteneği gerektiren bir ders olması nedeniyle öğrencilerin üniversite öncesinde sahip oldukları muhasebe ve matematik altyapısının üniversite seviyesinde almış oldukları muhasebe derslerindeki başarıları üzerindeki etkisi de ayrıca inceleme konusu yapılmıştır. Fakat bu ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçları arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda; Volmer (1993), Tho (1994), Rohde ve Kavanagh (1996) öğrencilerin üniversite öncesinde edindikleri muhasebe bilgi düzeyi ve matematiksel altyapının üniversitede almış oldukları muhasebe derslerindeki başarıları üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Genel olarak muhasebe eğitimiyle ilgili literatüre bakıldığında; Adler (1999), muhasebe eğitimin geliştirilmesine yönelik olarak etkin öğretme ve öğrenmeye yönelik konulara önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kellyve arkadaşları (1999) ise eğitimcilerin, toplumun gelişmesine katkı sağlayabilecek, gerekli uyum sağlayabilme yeteneğine sahip ve “nasıl öğrenilmesi gerektiğini öğrenmiş” mezunlar yetiştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Araştırmalar genel olarak; muhasebe derslerine, öğretim elemanlarına ya da öğrencilere ilişkin yapılmaktadır (Ünal ve Doğanay, 2008: 117-137).

Chonko vd. (2002)'nin işletme birinci sınıf öğrencilerini kapsayan çalışmalarında; öğretim elemanlarından beklentilerde; öğretim elemanın öğrencilere olan ilgi, yardım ve iletişimi, kendisiyle kolay konuşabilme ve iyi huylu olması özellikleri ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür.

Fay ve Hardin (2000)'in muhasebe öğretim elemanlarının kalitesi ve özellikleri ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada, üç üniversitenin öğrencilerinin verilen 18 maddeden en önemli ve en önemsiz buldukları 5'er maddeyi sıralamasını istemişler, sonuçta, öğretilen konu hakkında bilgi ve öğretme yeteneği en önemli maddeler olarak seçilirken, akademik yayın ve iyi görüş en önemsiz maddeler olarak seçilmiştir. Öğrenciler ayrıca konu

hakkında deneyim, öğrencileri motive etme becerisi ve not vermede dürüstlük maddelerini de çok önemli olarak ifade etmişlerdir.

Kalmış ve Yılmaz (2004) yaptıkları çalışmanın konumuzla ilgili sonuçlarına göre, dersler çoğunlukla sınıf ortamında, öğretim elemanı odaklı ve ezbere dayalı olarak verilmektedir. Derslerde kullanılan araçlar, çoğunlukla kara tahta veya tepegöz gibi geleneksel araçlardır (Aktaran; Gençtürk vd.2008: 226).

Hatunoğlu (2006)yaptığı çalışmada, öğretim elemanlarının çoğunlukla bilgi teknolojisi araçlarını kullandıkları ancak bu kullanımın daha çok kişisel çalışmalarını ile sınırlı kaldığı, bilgi teknolojisi araçlarını kendi çalışmalarında ve muhasebe derslerinde kullanan ve öğrencilerinde bilgi teknolojisi aracı kullanımının derslerin öğrenciler tarafından anlaşılmasına olumlu katkı sağlamayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Demir ve Çam (2006)'ın Meslek Yüksekokulu muhasebe bölümü öğrencilerinin gözüyle muhasebe öğreniminde başarılarını olumsuz etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada öğrenciler, başarılarını olumsuz olarak etkileyen en önemli faktörler arasında; dersin, her öğrencinin temel muhasebe bilgisine sahip olduğu düşüncesi ile işlenmesi, ilk sırada yer almıştır. Ayrıca, ders aktarımında monotonluğu giderecek uygulamaların da yapılması gerektiği de önermiştir.

Gençtürk (2007), iki MYO' nun muhasebe ve işletme bölümü öğrencilerini kapsayan çalışmasının sonuçlarına göre, ticaret lisesinden gelen öğrenciler ile düz liseden gelen öğrencilerin genel muhasebe derslerindeki başarıları farklılık göstermiştir. MYO' ya gelmeden önce muhasebe ve finansal yönetim ile ilgili dersler almış olan öğrenciler, MYO' da genel muhasebe dersinde daha başarılı oldukları görülmüştür.

Eleren ve Kayahan (2007)'ın MYO' da muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe eğitimi üzerine düşüncelerini değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmada, öğrencilerin, öğretim elemanlarının ders anlatımında kullandığı öğretim metotlarından, örneklerle sözlü ve yazılı anlatım unsurlarını tercih ettikleri ortaya çıkmış, projeksiyon ve bilgisayar kullanımı gibi teknolojik unsurlar tercih edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Öte yandan muhasebe derslerine ilişkin literatürde, muhasebe derslerinin nasıl algılandığının dışında, öğrencilerin ilgili derslerdeki başarısına ilişkin de bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarıları üzerinde potansiyel etkiye sahip unsurların; öğrencilerin geçmiş akademik performansları, muhasebe ve matematik alanında sahip oldukları bilgi düzeyi, cinsiyet, yaş vb. bazı faktörler incelemiştir (Gerekan ve Aygün, 2012: 135)

Yardımcıoğlu (2007)'nin üç üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri öğrencileriyle yaptığı çalışmada Muhasebe Finansman Anabilim Dalı derslerinin anlatılma ve algılanma düzeylerinin, dersi veren ve alan kişilerin yetenek, ilgi ve istek düzeyleriyle doğru orantılı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler, anlatım metodunun faydalanılan bir yöntem olduğu yönünde, grup çalışmalarının ise derslerde kullanılmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Dersi takip ederken kitap dışı araçların kullanılması gerektiği ve öğretim üyesinin dersi sevdirmesinin etken olduğu ifadeleri için de olumlu görüş beyan etmişlerdir.

Çankaya ve Dinç (2009)'in muhasebe derslerini Powerpoint sunumu ve klasik usulde alan öğrenciler arasında, başarı, ilgi, algı ve yargı açısından bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde yaptıkları saha çalışmasında akademik performans açısından, powerpoint sunumu ile ders gören öğrencilerin klasik usulde ders gören öğrencilere göre daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca muhasebe derslerine karşı öğrencinin algısı açısından inceleme yapıldığında, PowerPoint sunumu ile ders gören öğrencilerin, dersi daha ilgi çekici, daha eğlenceli, daha dinlendirici bulup daha yararlı hale geldiğini düşündükleri, klasik usulde ders gören öğrencilerin ise dersi daha monoton, daha sıkıcı ve daha yorucu buldukları tespit edilmiştir.

Kutluk vd. (2011) yaptıkları çalışmada, öğrenciler, muhasebe dersini, uygulamaları ve soruları en iyi anladıkları yöntemin, tahtada açıklama yöntemi olduğunu, öğretim elemanlarının sahip olması gereken en önemli özelliğinde öğrettiği konuya hakimiyet olduğunu belirlemişlerdir.

Çankaya ve Dinç (2012) Türkiye finansal raporlama standartlarının uygulama başarısını etkileyen faktörler ve bağımsız denetçiler üzerine yaptıkları çalışmada eğitim faktörü ile uygulama başarısı arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir.

Aygün ve Gerekan (2012) yaptıkları çalışmada, muhasebe dersi (almadan önce) öncesinde gelecekte muhasebe ile ilgili bir meslek sahibi olmak isteyen ile istemeyen katılımcıların ilgili derse yönelik algılamaları arasında % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Tezegül ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada, muhasebe eğitiminde öğrenmeyi etkileyen önemli faktörlerden birisinin de öğrenme malzemesi olduğunu ifade etmişlerdir.

Yukarıda özet bilgileri yer alan çalışmalarda muhasebe dersinin nasıl algılandığı ve öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarısına etki eden faktörlerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ise, muhasebe derslerindeki başarı düzeyini artırmaya yönelik öğrencilerin muhasebe dersini veren öğretim elemanlarından beklentilerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algıları Ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde muhasebe eğitimi ticaret meslek liseleri dışında ilk kez üniversite öğrenimi esnasında verilmektedir. Üniversite sıralarında ilk kez muhasebe dersleri ile tanışan öğrencilere muhasebenin ne şekilde daha iyi öğretilmesi gerektiği hususu, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Özellikle muhasebe mantığının anlaşılır ve akıcı bir şekilde aktarılması muhasebe derslerinin etkinliği bakımından önemlidir. Bu çalışma, muhasebe dersi alan öğrencilerinin muhasebe dersine ve mesleğine yönelik algılarını ve muhasebe öğretim elemanlarından beklentilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

3.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada kullanılan anketin hazırlanmasında daha önce yapılmış benzer çalışmalardan da (Chonko ve diğerleri 2002; Kutluk ve diğerleri, 2011) faydalanılmıştır. Anket genel olarak üç bölüm ve toplam 35 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular, ikinci bölümde, ankete katılan öğrencilerin muhasebe dersi ile ilgili bir takım bilgileri elde etmeyi amaçlayan sorular ve üçüncü bölümde ise ankete katılan öğrencilerin muhasebe öğretim elemanlarından beklentilerini tespit etmeye yönelik “5 Kesinlikle Katılıyorum” 1 “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde 5’li likert ölçeğinden oluşan ifadeler yer almaktadır.

Lisans ve önlisans programlarında verilen muhasebe derslerinin içerik, kapsam ve kredilerinin genel anlamda birbirine çok benzer olması, lisansta ve önlisansta aynı ders kitabının takip edilmesi ve hatta aynı öğretim elemanının hem lisansta hem de önlisansta derslere girmesi nedeniyle analizlerde lisans ve önlisans ayrımı göz ardı edilmiştir.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile üniversiteye bağlı Meslek Yüksekokullarında muhasebe dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır. 2013-2014 Eğitim – Öğretim güz yarılı yılı itibariyle üniversitenin Öğrenci İşleri Daire Başkanlığının öğrenci sayılarına ilişkin kayıtları esas alınarak ana kütle3472 olarak belirlenmiştir.

Anket yönteminin uygulanması gönüllük esasına dayandığı ve tüm evrene ulaşmanın güç olması nedeniyle evreni temsil eden bir örneklem alanı belirlenmiştir. Araştırmanın örneklem alanı basit tesadüfi örneklem yöntemi

kullanılarak belirlenmiştir. Araştırmada 896 anket kullanılmış ve bu anketler SPSS 16.0 programıyla analiz edilmiştir.

Bu araştırmanın sınırlılığı, araştırmanın sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde genel muhasebe dersi alan öğrencilere uygulanmış olmasıdır. Diğer üniversitelerde de benzer çalışmaların yapılması durumunda karşılaştırma olanağı elde edilecektir.

3.4. Araştırmaya Ait Hipotezler

Çalışmada alternatif hipotezler test edilmiştir. Dolayısıyla istatistiksel analizler sonucunda “kabul” ya da “red” edilen hipotezler alternatif hipotezlerdir. Araştırmanın amacı çerçevesinde araştırma ile ilgili geliştirilen hipotezleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

H1: Mezun olunan lise türü ile F1 (Teknolojiyi Kullanma Becerisi) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Mezun olunan lise türü ile F2 (İletişim Becerisi) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Mezun olunan lise türü ile F3(Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F1 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F2 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F3 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F1 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H8: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F2 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H9: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F3 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

3.5. Araştırmaya Ait Hipotezler

Verilerin analizinde SPSS 16.0 programı kullanılarak demografik değişkenlerle ilgili yüzde analizleri, öğretim elemanlarından beklentilere ait ölçeğe Faktör Analizi¹

¹ Faktör analizi, karmaşık yapıdaki birbiriyle ilişkili gözle görülebilen ve ölçülebilen çok sayıdaki orijinal değişkenler yerine daha anlamlı, kolay, anlaşılır ve özet şeklinde yorumlanmasını sağlayan

uygulanmış ve faktörlerin diğer değişkenlerle ilişkisini ölçmek amacıyla Independent Simple t Test ve Anova testleri yapılmıştır.

3.5.1. Sosyo- Demografik Bulgular

Ankete yönelik analizlerin yapıldığı bu bölümde; araştırmaya katılanların demografik özellikleri, öğrencilerin muhasebe dersine ve muhasebe alanına yönelimleri analiz edilip, değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Demografik bulgular aşağıda tablo 1 de verilmiştir.

Araştırma kapsamındaki 896 öğrencinin fakülte ve MYO açısından dağılımına bakıldığında²,araştırmaya katılan öğrencilerin %27,7'si İİBF de, %10 ise, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulunda okumaktadır. Öğrencilerin% 25,4'ü Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında, % 3,2'sinin ise maliye programında öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin mezun oldukları liselere bakıldığında % 62,7 ile düz lise en büyük paya sahip, fen lisesinden mezun olanların oranı ise sadece 0,1'dir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmının (% 61,7'sinin) birinci öğretimde okuduğu, cinsiyet açısından bir değerlendirme yapıldığında da araştırmaya katılan öğrencilerin %56,8'ininkadın, %43,2'sinin ise erkek olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında araştırılan durumlardan birisi de Meslek Yüksekokulunda okuyan öğrencilerin okudukları programlara yerleşme şekli ile ilgiliydi. Buna göre öğrencilerin %93,9'u sınavla yerleşirken sınavsız olarak yerleşen öğrencilerin oranı sadece %6,1'dir. Öğrencilerin%58,4'ü birinci sınıf, %41,1'i ikinci sınıfta okumaktadır.

Araştırma kapsamında öğrencilere lise öğrenimleri sırasında muhasebe dersi alıp almadıkları ile ilgili de bir soru yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %90,7'si lisede muhasebe dersi almadıklarını ifade ederken, lisede muhasebe dersi alan öğrencilerin oranı sadece %9,3'tür.Araştırmaya katılan öğrencilerin % 67,3'ü lisede matematik dersinde zorlandıklarını belirtirken, %32,7'si lisede matematik dersinde zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilere, genel muhasebe dersinde zorlanıp zorlanmadıkları şeklinde de bir soru yöneltilmiş ve öğrencilerin % 45,2'si kısmen zorlandıklarını, muhasebe dersinde zorlanmadıklarını ifade eden öğrencilerin oranı ise % 15,2'dir. Ayrıca öğrencilerin %34,6'sı muhasebe dersine yeterince çalıştıklarını, %13,2'si yeterince çalışmadıklarını ifade etmişlerdir. Mezuniyet sonrası muhasebeci olmayı düşünmeyenlerin oranı %45'8 iken muhasebeci olmayı düşünenlerin oranı %29'dur.

gözle görülemeyen ve ölçülemeyen daha az değişkenle temsil edilebilen faktörler olarak tanımlanan bir alt değişken seti oluşturur (Albayrak, 2006: 499).

² Bu ve bundan sonraki tablolara ilişkin açıklamalarda en yüksek ve en düşük oranlar esas alınarak açıklamalar yapılmıştır.

Tablo 1.Sosyo- Demografik Bulgular

Öğrencilerin Bölüm/Program	Okuduğu	Öğrencilerin Okuduğu okul			
		N	%	N	%
İşletme	198	22,1	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	248	27,7
İktisat	51	5,7	Ağlasun Meslek Yüksekokulu	128	14,3
İşletme Yönetimi	99	11,0	Bucak Hikmet Tolunay MYO	90	10,0
Bankacılık ve Sigortacılık	37	4,1	Göhlisar Meslek Yüksekokulu	97	10,8
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	68	7,6	Sosyal Bilimler Meslek YO	220	24,6
Dış Ticaret	70	7,8	Tefenni Meslek Yüksekokulu	113	12,6
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	228	25,4	Toplam	896	100,0
Maliye	29	3,2	Öğrencilerin Okumakta Olduğu Sınıf		
Yerel Yönetim	113	12,6		N	%
Diğer	3	,3	1. Sınıf	523	58,4
Toplam	896	100,0	2. Sınıf	368	41,1
Mezun olduğu okul türü			3. Sınıf	5	,6
	N	%	Toplam	896	100,0
Meslek lisesi	218	24,3	Öğrenim Türü		
Düz lise	562	62,7		N	%
Anadolu Lisesi	76	8,5	I. Öğretim	553	61,7
Fen lisesi	1	,1	II. Öğretim	343	38,3
Diğer	39	4,4	Toplam	896	100,0
Toplam	896	100,0	Cinsiyet		
Okuduğu Okula Yerleşme Şekli				N	%
	N	%	Erkek	387	43,2
Sınavla	841	93,9	Kadın	509	56,8
Sınavsız	55	6,1	Toplam	896	100,0
Toplam	896	100,0	Lisede Matematik Dersinde Zorlanma durumu		
Muhasebe Dersine Yeterince Çalışma Durumu				N	%
	N	%	Evet	603	67,3
Evet	310	34,6	Hayır	293	32,7
Kısmen	468	52,2	Toplam	896	100,0
Hayır	118	13,2	Mezun Olduktan Sonra Muhasebeci Olma Durumu		
Toplam	896	100,0		N	%
Muhasebe Dersinde Zorlanma durumu			Evet	264	29,5
	N	%	Kısmen	222	24,8
Evet	355	39,6	Hayır	410	45,8
Kısmen	405	45,2	Toplam	896	100,0
Hayır	136	15,2	Lisede Muhasebe Dersini Alma Durumu	N	%
Toplam	896	100,0	Evet	83	9,3
			Hayır	813	90,7
			Toplam	896	100,0

Tablo 2. Muhasebe Eğitiminde Kullanılan Eğitim Araçları

Eğitim Araçları	N	%
Kara tahta – tebeşir	103	11,5
Tahta kalem	657	73,3
Tepegöz	23	2,6
PowerPoint sunumu	88	9,8
Diğer	25	2,8
Toplam	896	100,0

Tablo 2 incelendiğinde muhasebe derslerinde en fazla tercih edilen aracın tahta kalem (%73,3) olduğu, en az tercih edilenin ise (%2,6) tepegöz olduğu görülmektedir. Kutluk ve diğerleri (2011)'nin yaptıkları çalışmada derslerde en çok tercih edilen eğitim aracının tahta kalem olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Elenen ve Kayhan (2007)'nin yaptıkları çalışmada ise, öğrencilerin, öğretim metodu olarak sözlü ve yazılı anlatım metodunu tercih ettikleri, projeksiyon ve bilgisayar kullanımını tercih etmedikleri görülmüştür.

Araştırmaya katılanların %74'ü muhasebe dersini en iyi anlama yönteminin tahtada açıklayarak çözmek olduğunu, %3,5'i ise tepegözle anlatma yönteminin en iyi yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Sonuçlar tablo 2 teki sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde, öğretim elemanlarının muhasebe dersini anlatırken en çok tercih ettikleri eğitim aracının tahta kalem olduğu, öğrencilerinde muhasebe dersini en iyi anladıkları yöntemde tahtada açıklayarak anlatma yöntemi olduğu görülmüştür. Bu durumda kullanılan eğitim aracının ve anlatma yönteminin genel anlamda öğrencilerin beklentileri doğrultusunda olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Muhasebe Dersini Daha İyi Anlama Yöntemi

Anlama Yöntemleri	N	%
Tahtada açıklayarak	663	74,0
Tepegöz	31	3,5
PowerPoint sunumu	66	7,4
Tahta ve Tepegöz birlikte	111	12,4
Diğer	25	2,8
Toplam	896	100,0

Araştırmaya katılanların muhasebe eğitim kalitesini etkileyen unsurlarla ilgili görüşlerini öğrenmek amacıyla da bir soru yöneltilmiştir. Söz konusu soruya öğrencilerin % 64,7'si eğitim-öğretim kalitesini etkileyen en önemli unsurun öğretim elemanının kalitesi olduğunu, %3,1'i ise yönetim anlayışının önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Şüphesiz ki, eğitim-öğretimde öğretim elemanının kalitesi en önemli unsurlardan birisidir. Ancak eğitim öğretimin kalitesine etki eden tek unsur değildir. Bunun yanında öğrencilerin kalitesi, fiziki ortam ve eğitim

–öğretimle ilgili alt yapı gibi pek çok unsurda bulunmaktadır. Sonuç üzerinde söz konusu unsurlar birlikte etkili olmaktadır.

Tablo 4. Muhasebe Eğitimi Kalitesini Etkileyen En Önemli Unsur

Eğitim Kalitesini Etkileyen Unsurlar	N	%
Öğrencilerin Kalitesi	114	12,7
Öğretim Elemanlarının Kalitesi	580	64,7
Fiziki Ortam ve Teknik Donanımın Kalitesi	124	13,8
Akademik Faaliyetlerin Kalitesi	39	4,4
Yönetim Anlayışı	28	3,1
Diğer	11	1,2
Toplam	896	100,0

3.5.2. Öğretim Elemanlarından Beklentiler Ölçeğine Ait Faktör Analizi Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentilerine ait ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığı test edilmiştir. Değişkenlerin faktör analizine uygun olup olmadıklarının test edilmesinde ölçeğin KMO değerine bakılmaktadır. KMO testi: Faktör analizinde örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test etmede kullanılır. Bu değerler aşağıdaki aralıklara göre yorumlanmaktadır (Sipahi vd., 2006: 80);

KMO Değeri Kabul Düzeyi

- ✓ 0,80 ve üzeri Mükemmel
- ✓ 0,70 ve 0,80 arası İyi
- ✓ 0,60 ve 0,70 arası Orta
- ✓ 0,50 ve 0,60 arası Kötü
- ✓ 0,50'den düşük Kabul edilemez

KMO gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. Bu değer ne kadar yüksek ise veri seti faktör analizi yapmak için o kadar iyidir (Kalaycı, 2008: 322).

Tablo 5: KMO ve Barlett Test Değerleri

Bartlett Küresellik Testi	Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Değeri	,829
	Yaklaşık Ki-Kare	3,396E3
	Serbestlik Derecesi	55
	Anlamlılık	,000

Öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentilerine ait ölçeğin KMO değeri ,829 çıktığı için değişkenlerin faktör analizine uygunluğu oldukça iyi seviyede çıkmıştır. Bartlett küresellik testi ana kütledeki değişkenlerin birbiriyle ilişkili olup olmadığı hipotezini test etmektedir. Ölçeğin Barlett test sonuçlarının anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Faktör analizine göre elde edilen faktörlerin, toplam varyansı açıklama yüzdeleri sırasıyla, Birinci faktör için % 21,72, ikinci faktör için % 43,22 ve üçüncü faktör için % 63,70 olarak açıklanmaktadır. Belirlenen faktörlerin toplam varyansı açıklama yüzdesi % 63,70'dir. (Birlikli olarak) (Total Variance Explained sonuçlarına göre, Rotation sums of squared loadings % cumulative sütunu)

Faktör analizi sonucunda ölçeklerin güvenilirlik katsayılarının sınanması gerekmektedir. Güvenirlik katsayısı ise Alfa (α) katsayısına göre yorumlanmaktadır. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeklerin güvenilirlik katsayıları aşağıdaki aralıklarda ise (Kalaycı, a.g.e.: 405);

- ✓ $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ölçek güvenilir değildir,
- ✓ $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ölçek güvenilirliği düşük,
- ✓ $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ölçek oldukça güvenilir,
- ✓ $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Tablo 6: Öğretim Elemanlarından Beklentilere Ait Ölçeğin Faktör Analizleri

FAKTÖR MADDELERİ	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri
F1 Teknolojiyi Kullanma Becerisi			
Uygulama ve soruları tepegöz/projeksiyon ile işleme	,890		
Dersin tepegöz/projeksiyon i işlenmesi	,869		
Uygulama ve soruların tepegöz tahtada işleme	,754		
F2- İletişim Becerisi	,519		
Neşeli ve mizahi olması		,846	
Öğrencileri motive etme arzusu ve yeteneği		,811	
Bilimsel dergilerde bulunan yayınlar		,614	
Öğrencilerle iletişim		,519	
F3- Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik			
Öğrenmeyi pekiştirici ödev vermesi			,824
Öğrencinin derste soru çözmesini sağlaması			,794
Not vermede dürüstlük			,592
Dersin tahtada açıklayarak anlatılması			,516

Tablo 7: Faktörlere Ait Alfa (α) Değerleri

FAKTÖRLER	Alfa (α)
F1- Teknolojiyi Kullanma Becerisi	,819
F2- İletişim Becerisi	,762
F3- Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik	,730
Öğretim Elemanlarından Beklentilere Ait Ölçek	,789

Öğretim elemanlarından beklentilere ait ölçeğin ve bu ölçeğe ait faktörlerinin güvenilirliği 0,60'dan büyük çıktığı için ölçeğin genel olarak güvenilirliği oldukça iyi düzeyde çıkmıştır.

Tablo 8: Faktörlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Faktörler	Ortalama	St. Sapma	Skewness	Kurtosis
F1	3,367	,03785	-,451	-,577
F2	3,96	,02591	-1,080	1,322
F3	4,22	,02710	-1,357	1,953

Morgan ve arkadaşları (2004) genel geçer kural olarak, çarpıklık katsayısının -1 ile +1 arası değerlerini normal dağılımın bir ölçüsü olarak kabul etmeyi önermişlerdir (Aktaran. Can, 2013:85). Faktörlere ilişkin verilere ait çarpıklık ve basıklık değerleri +1 ile -1 arasında yer aldığı için ölçeğin faktörlerine ait veriler normal dağılıma uymaktadır.

Tablo 9: Mezun Olduktan Sonra Muhasebeci Olmayı Düşünüyor musunuz? Sorusu ile Faktörlere İlişkin Anova Testi

Faktörler ve Muhasebeci Olmak İsteyenler	F	Sig.
F1 Teknolojiyi Kullanma Becerisi	3,034	,049
F2 İletişim Becerisi	,220	,803
F3- Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik	1,649	,193

P<0.05

“Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünüyor musunuz?” sorusu ile faktörler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Anova testine göre, faktörler arasında bir farklılık bulunmadığı (Sig. < 0,05) görülmüştür. Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünen öğrencilerle, düşünmeyen öğrencilerin görüşü aynı yöndedir. Yani öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentileri farklılık göstermemektedir. Bu bağlamda, katılımcıların yaklaşık olarak yarısının (% 48) muhasebe dersine yönelik algılarının ve ilgi düzeylerinin dersin alındığı dönemin sonunda dönem başına kıyasla olumlu bir şekilde değiştiği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili yapılan benzer çalışmalarda;

Kutluk ve diğeri (2011)'nin yaptıkları çalışmada muhasebe bölümü öğrencilerinin %78'inin mezun olduktan sonra muhasebecilikle ilgili bir mesleği tercih etmeyi düşündüklerini tespit etmişlerdir.

Aygün ve Gerekan (2012) yaptıkları çalışmada, Bu bağlamda, muhasebe dersi (almadan önce) öncesinde gelecekte muhasebe ile ilgili bir meslek sahibi olmak isteyen ile istemeyen katılımcıların ilgili derse yönelik algılamaları arasında % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu araştırmada; muhasebe dersi alındıktan sonra öğrencilerin derse karşı algılarının değişip değişmediği incelenmiştir.

Tablo 10: Mezun Olunan Lise Türü ve Faktörlere Ait Anova Testi

Faktörler ve Mezun Olunan Lise Türü	F	Sig.
F1 Teknolojiyi Kullanma Becerisi	1,889	,110
F2 İletişim Becerisi	1,447	,216
F3 Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik	,868	,483

P<0.05

“Mezun olunan lise türü” sorusu ile faktörler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan Anova testine göre faktörler arasında bir farklılık (Sig. < 0,05) bulunmamaktadır. Bu sonucu göre; öğrencilerin mezun oldukları lise türü, öğretim elemanlarından beklentilerini etkilememektedir.

Tablo 11: Lisede Genel Muhasebe Dersi Aldınız mı? Sorusu ile Faktörlere Ait Independent Simple t Testi

Faktörler ve Genel Muhasebe Dersi Alanlar	F	Sig.	t
F1 Teknolojiyi Kullanma Becerisi	1,310	,253	-1,530
F2 İletişim Becerisi	1,925	,166	-,308
F3- Öğrenmeyi Pekiştirme Becerisi ve Mesleki Etik	,047	,828	-,566

P<0.05

Lisede genel muhasebe dersi aldınız mı? Sorusu ile faktörler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Independent Simple t Testi sonucuna göre, faktörler arasında bir farklılık (Sig. < 0,05) bulunmamaktadır. Lise döneminde muhasebe dersi alan öğrenciler ile bu dersi almayan öğrencilerin görüşleri arasında bir farklılık yoktur.

Yapılan faktör analiziyle öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentilerine ait ölçek üç faktörde toplanmıştır. Faktör 1 öğretim elemanlarının teknolojiyi kullanma becerisi, öğrenciler öğretim elemanlarının tepegöz, projeksiyon gibi teknolojik araçları kullanarak dersi anlatmasını beklemektedir. Faktör 2 öğretim elemanlarının iletişim becerisi, öğrenciler öğretim elemanlarının neşeli, öğrencilerle iyi iletişim kurabilen ve öğrencileri motive eden bireyler olmasını istemektedir. Faktör 3 öğretim elemanlarının öğrenmeyi pekiştirme becerisi ve

mesleki etik davranışlardır. Buna göre öğrenciler, öğretim elemanlarının not vermede dürüst davranmalarını, öğrenmeyi pekiştirici ödev vererek öğrencilerin derste soru çözmesini sağlamasını beklemektedir.

H1: Mezun olunan lise türü ile F1 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H2: Mezun olunan lise türü ile F2 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H3: Mezun olunan lise türü ile F3 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H4: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F1 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H5: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F2 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H6: Lisede genel muhasebe dersi alma durumu ile F3 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H7: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F1 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H8: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F2 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

H9: Mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme durumu ile F3 arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. (Ho hipotezi reddedilmiştir)

Yapılan diğer Anova testi sonucuna göre öğrencilerin okudukları bölümler ile faktörler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler çıkmıştır. Bu ilişkilere göre; Yerel Yönetimler ($p < 0,05$, sig. 0.000), Bankacılık ve Sigortacılık ($p < 0,05$, sig. 0.001), Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ($p < 0,05$, sig. 0.001), Maliye ($p < 0,05$, sig. 0.000), Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programları ($p < 0,05$, sig. 0.000) ile İktisat ($p < 0,05$, sig. 0.01) bölümünde okuyan öğrencilerin görüşleri ile F1 faktörü arasında,

Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programı ile Maliye programında ($p < 0,05$, sig. 0.001) okuyan öğrencilerin görüşleri ile F2 faktörü arasında

Maliye ($p < 0,05$, sig. 0.000), Muhasebe ve Vergi Uygulamaları ($p < 0,05$, sig. 0.000), İşletme ($p < 0,05$, sig. 0.000), İşletme Yönetimi ($p < 0,05$, sig. 0.000), Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ($p < 0,05$, sig. 0.000), Dış Ticaret ($p < 0,05$, sig. 0.000), Maliye ($p < 0,05$, sig. 0.000), Yerel Yönetimler ($p < 0,05$, sig. 0.000) ve İktisat ($p < 0,05$, sig. 0.000) programında okuyan öğrencilerin görüşleri ile F3 faktörü arasında bir ilişki çıkmıştır.

4. Sonuç

Muhasebe dersi alan farklı bölümlerdeki öğrencilerin, dersin verilme şekli ve öğretim elemanının özellikleriyle ilgili görüşlerini alarak muhasebe dersinin daha iyi anlaşılma koşullarını ve öğrenci bakış açısıyla öğretim elemanlarından beklentilerini araştıran bu çalışmanın sonuçlarına göre,

- Öğrencilerin büyük çoğunluğunun lisede muhasebe dersi almadıkları,
- Fakülte veya MYO'daki öğrencilerin muhasebe derslerinde orta derecede zorlandıkları,
- Öğrencilerin yaklaşık üçte birinin mezun olduktan sonra muhasebe ile ilgili meslek seçmeyi düşündükleri,
- Öğrencilerin büyük çoğunluğuna göre muhasebe dersini ve sorularını en iyi anlama yönteminin Tahtada Açıklama Yöntemi olduğu tespit edilmiştir.

Genel olarak öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentileri ile öğrencilerin, cinsiyetleri, mezun oldukları lise türü, lisede genel muhasebe dersi alma durumları ve mezun olduktan sonra muhasebeci olmayı düşünme fikirlerini arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Ancak öğrencilerin okudukları bölümler ile faktörler arasında çeşitli ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre;

- Yerel Yönetimler, Bankacılık ve Sigortacılık, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Maliye, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları ile İktisat programında okuyan öğrencilerin görüşleri ile F1 faktörü yani öğretim elemanlarının teknolojiyi kullanma durumları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu programda okuyan öğrenciler öğretim elemanlarının teknolojiyi kullanma becerisini,
- Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programı ile Maliye programında okuyan öğrencilerin görüşleri ile F2 faktörü yani öğretim elemanlarının iletişim becerileri arasında ilişki tespit edilmiştir. Buna göre adı geçen programlarda okuyan öğrenciler öğretim elemanlarının iletişim becerisini,
- Maliye, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, İşletme, İşletme Yönetimi, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Dış Ticaret, Maliye, Yerel Yönetimler ve

İktisat programında okuyan öğrencilerin görüşleri ile F3 faktörü yani öğrenmeyi pekiştirme ve mesleki etik becerisi arasında bir ilişki çıkmıştır. Söz konusu programlarda okuyan öğrenciler muhasebe öğretim elemanlarının anlattıkları konularla ilgili örnek uygulamalarla konuyu pekiştirmelerini, önemsemektedirler.

Muhasebe, hem öğretim elemanlarının öğretmesi bakımından hem de öğrencilerin öğrenmesi özellikle muhasebe alt yapısı olmayan öğrencilerin öğrenmesi bakımından kolay olarak nitelendirilebilecek bir bilim dalı değildir. Bu nedenle öğretim elemanının öğretim yöntemleri konusunda bilgi sahibi olması ve bunu ders ortamına aktarabilmesi, öğrencinin öğrenmesi ve başarılı olması bakımından oldukça önemlidir (Kutlu ve diğerleri, a.g.e. : 96).

Muhasebe eğitimi, değişim ve yeniliğe açık, değişen koşullara cevap verebilen, bilgi teknolojilerindeki ilerlemelerle bütünleşerek zenginleştirilmelidir. Bu kapsamda öğrenci ile öğretilecek konu arasındaki etkileşime yardımcı olacak olan öğretim elemanının kullandığı her türlü araç ve gereç de gelişen teknoloji ile uyumlu olmalıdır (Fidan ve Subaşı, 2014: 6).

Özetle, Öğrenciler, özellikle teknolojiyi kullanan, öğrencileriyle iyi iletişim kurabilen, öğretmeyi pekiştiren ve özellikle mesleki etik becerisine sahip, öğretim elemanlarını derslerinde görmek istemektedirler.

Kaynaklar

Adler, R. W. (1999), Five Ideas Designed to Rile Everyone Who Cares About Accounting Education. Accounting Education, 8 (3), 241-247.

Albayrak, A.S., (2006), Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara.

Aygün, D. ve Gerekan, B. (2012), "Muhasebe Dersini İlk Defa Alan Öğrencilerin Derse Yönelik Algılarının Tespiti: Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı 18, 48-63.

Aysan, M. (1979), "Türkiye'de Muhasebe Eğitimi Nasıl Yapılmalıdır? I. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü, Marmaris.

Can A. (2013), SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, Ankara, Pegem Akademi.

Chonko, L.B., J.F. Tanner, ve R. Davis. (2002), What Are They Thinking? Students' expectations and self assessments. Journal of Education for Business 77, No. 5, 271-81.

Çankaya, F. ve Dinç, E. (2009), "Powerpoint ve Klasik Usulde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler Arasındaki Farklılıkların Tespiti: Karadeniz Teknik Üniversitesinde Bir Araştırma", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17) 2009 / 1, 28 – 52.

Çankaya F., Dinç E., (2012) Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının Uygulama Başarısını Etkileyen Faktörler: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi C:17, S:1, ss 81-102,

Demir, M ve Çam, M. (2006), "Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Öğreniminde Başarılarını Olumsuz Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 32, Ekim, 160-169.

Eleren, A. ve Kayahan, C. (2007), "Muhasebe Eğitiminin Öğrenci Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokullarında Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış, Sayı 23 (Eylül), 47-64.

Fay, J. R., & Hardin, J. R. (2000), The Qualities of a Good Accounting Professor: Student Perceptions. In Proceedings of the American Society of Business and Behavior Sciences, 7(1). Symposium conducted at the meeting of American Society of Business and Behavior Sciences, Las Vegas, Nevada.

Fidan, M.E. ve Subaşı, Ş. (2014) "Türkiye Muhasebe Öğretim Elemanlarının Sayısal Çağda Teknoloji Kullanımına İlişkin Durum Tespiti" 33. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 23-27 Nisan 2014. s.6.

Gençtürk, M. (2007), "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Mezun Oldukları Lise Türünün ve Öğretim Şeklinin Muhasebe-Finans Derslerindeki Başarıya Etkisi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:35,178-184.

Gençtürk, M.; Demir, Y. ve Çarıkçı, O. (2008), "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açılı ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt 13, Sayı 1,209-228.

Hatunoğlu, Z. (2006), "Muhasebe Eğitiminde Bilgi Teknolojisi Kullanımının Sunum Kalitesine Olan Etkilerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 30.

Kalaycı Ş. (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ankara.

Kaytmaz Balsarı, Ç.,Aslantürk, B. E. (2007), "Kavram Haritaları ve Muhasebe Eğitimi", Yönetim Muhasebesi Uygulaması, XXVI. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Antalya,

Keef, S. P. (1992), "The Effect of Prior Accounting Education: Some Evidence from New Zealand", Accounting Education: An International Journal, 1 (1), 63 – 68.

Kelly, M.,Davey, H., &Haigh, N. (1999), "Contemporary Accounting Education and Society", Accounting Education, 8 (4), 321-340.

Kutluk, F. Angay, Dönmez, A., Terzioğlu, M., Ağyar, E. (2011), "Öğrencilerin Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt. 13, Sayı 2: 77-98.

Rohde, F. H.,andKavanagh, M.(1996), "Performance in First YearUniversity Accounting: Quantifyingthe Advantage of Secondary School Accounting", Accounting and Finance, 36 (2), 275 – 285.

Schroeder, N. W. (1986), "Previous Accounting Education and College-level Accounting Exam Performance", Issuesin Accounting Education, 4 (1),31 – 47.

Sipahi, B. Yurtkoru, E. E. & Çinko, M. (2006), Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, İstanbul: Beta Yayınevi: 80.

Sugahara, S. And Boland. G. (2006), "The Effectiveness of Powerpoint Presentations in the Accounting Classroom", Accounting Education: an international journal, (15), 4,391 – 403.

Tezegül, A., Kutlu, A. Ve Elyıldırım, Ü.Y., “Yeni yaklaşımlar ve Öğrenme-Öğretme Etkinlikleri-Muhasebe Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yöntemler ve Araçlar”, 33. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu,23-27 Nisan 2014. s.33.

Tho, L. M. (1994), “Some Evidence on the Determinants of Student Performance in the University of Malaya Introductory Accounting Course”, Accounting Education: An International Journal, 3 (4),331 – 340.

Ünal, O. ve Doğanay, M. (2009),“Lisans Düzeyindeki Muhasebe Eğitiminin Etkinliği: Sayıştay Özelinde Ampirik Bir Çalışma”, Sayıştay Dergisi, Sayı:74-75, Temmuz-Aralık 2009, S. 117-137.

Volmer, F. G. (1993),Effect of Graphical Presentations on In sightsinto A Company's Financial Position - An Innovative Educational Approach to Communicating Financial Information in Financial Reporting: A Reply. Accounting Education(2(4), 311-312.

Yardımcıoğlu M. (2007),“Muhasebe Finansman Anabilim Dalı Derslerinin Anlatılma Ve Algılanma Düzeylerinin İrdelenmesi: KSÜ İİBF Örneği”, Yönetim Bilimleri Dergisi (5), 2,131-151.

Borçlanmayı Savunmak: Dış Borcun Bir Belirleyicisi Olarak Savunma Harcamaları

Evren İpek

Araş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi
Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
eipek@balikesir.edu.tr

S. Çağrı Esener

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi
Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Maliye Bölümü
cesener@balikesir.edu.tr

Borçlanmayı Savunmak: Dış Borcun Bir Belirleyicisi Olarak Savunma Harcamaları

Defending the Debt: Defence Expenditure as a Determinant of External Debt

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinin 1971-2012 dönemine ilişkin verilerle savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkilerini ampirik olarak analiz etmektir. Sınır testi ve ARDL yaklaşımlarının kullanıldığı ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar Türkiye'nin savunma harcamalarının dış borç değişkeni üzerinde kısa ve uzun vadede pozitif yönlü etkiler yarattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Dış Borç, Türkiye Ekonomisi, Sınır Testi, ARDL

Abstract

The main purpose of this paper is to empirically investigate the impacts of defence expenditure on external debt by the use of data related to 1971-2012 period of Turkish economy. The empirical results, that are obtained through bound test procedure and ARDL approach, indicate that defence expenditures of Turkey create positive effects on its external debt both in short and long run.

Keywords: Defence Expenditure, External Debt, Turkish Economy, Bound Test, ARDL

1. Giriş

Günümüzde Türkiye ve benzer gelişmekte olan ekonomiler açısından, iç kaynaklar ve sermaye birikiminde istenilen düzeylere ulaşılamaması nedeniyle, dış finansman araçlarına veya doğrudan dış kaynaklara yönelim gözlemlenmektedir. Özellikle ülkelerin uluslararası sermayeyi kendilerine çekme imkanlarının sınırlı olduğu konjonktürel dalgalanma veya kriz dönemlerinde, borçlanma ve benzeri mali tedbirler alınmaksızın iktisadi kalkınma hedeflerine ulaşabilmek güç

görülmektedir. Bu anlamda, söz konusu ülkelerde dış borçlanma aracı yatırım projelerinin gerçeğe dönüştürülmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü borçlanılan yıl için harcama imkanları artacağından, teorik olarak, tercih edilen alana dair yatırım kapasitesi de artacaktır. Ayrıca, iç borçlanmada ülke içi dinamiklerle kaynakları artırmak güç iken dış borçlanmada sağlanan ek kaynak ile ekonomide istenilen genişliğe de ulaşılacaktır. Yine bu çerçevede, devletlerin dış borçlanma nedenleri özetle şu şekilde sıralanabilir (Erol, 1992: 19-20; İnce, 2001: 14- 32; Ulusoy, 2004: 21-22): (1) İç sermaye piyasasının gelişmemiş olması, (2) Büyük ölçekli yatırımların finansmanı, (3) Hammadde, ara ve yatırım malları ile teknik bilgi ithalatı, (4) Ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi, (5) Doğal afet, savaş, kriz vb. olağanüstü dönemlere ait yükün hafifletilmesi, (6) Artan savunma harcamalarının finansmanı, (7) Kronikleşen bütçe açıklarının finansmanı, (8) Fiyat istikrarının korunması, (9) Vadesi gelmiş borçların ödenmesi.

Belirtilen bu nedenler gelişmiş ülkelerden çok gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Çünkü bu ülkeler, ekonomik kalkınmayı başlatacak gerekli sermaye birikiminden ve gerekli olan teknik bilgi, ara ve yatırım mallarının ithali için gereken dövizden yoksundurlar. Gelişmiş ülkelerde görülen dış borçlanma ise genellikle yapısal sorunlardan kaynaklanmadığı için dönemsel (konjonktürel) niteliktedir (Bangura vd., 2000: 3). Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında analiz yapılırken bu tip farklılıkların göz önünde tutulması yerinde olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bu farklı yaklaşımlara Velasco'nun (1997) tasarladığı güçsüz bir yönetimin egemen olduğu politik ekonomi modeli örnek verilebilir. Modelin sonuçlarına göre, siyasal iktidarlar tutarsız maliye politikaları yürütmekte ve toplumun rant gruplarına ayrılmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde Roodman (2001) ve diğer pek çok çalışmada da¹ kamu yönetimindeki yozlaşma üzerinde durulmuş ve dış borçlanmadaki artış ile askeri güç, savunma harcamaları, silah ticareti arasındaki ilişkilere dikkat çekilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin dış borç profilini faktör analizi ile inceleyen yakın dönem çalışmalardan birisi Kim (2009)'e aittir. Söz konusu çalışmada, 2007-2009 yılları arasında, 157 gelişmekte olan ülke için nüfus artışı, yaşam kalitesi, ekonomik büyüme, politik karar alma, gelir dağılımı, kentleşme ile eğitim ve sağlık imkanları, etnik ve dini farklılıklar, savaş ve savunma harcamaları değişkenlerine yer verilmiştir. Sözü edilen değişkenlerle yapılan analizde her ülke dış borçlanması için farklı değişkenlerin rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Yine bu doğrultuda, dış borçlanma talebi ticaret hadlerine veya politik ve askeri tercihlere dayalı olabilmekle birlikte dışa açıklık

¹ Bkz., Looney, 1989; Dunne vd., 2004a ve 2004b; Dunne ve Nikolaidou, 2005; Karagöl, 2006; Narayan ve Narayan, 2008; Smyth ve Narayan, 2009; Georgantopoulos ve Tsamis, 2011; Ahmed, 2012.

seviyesine², sosyoekonomik ya da demografik birtakım özelliklere de bağlı olabilmektedir (Kim, 2009: 5-6). Kim'in yapmış olduğu analiz veri problemi dolayısıyla uzun dönemi kapsamasa da dış borçlanma değişkenlerinin kompleks yapısını tanımlamada yol gösterici niteliktedir. Sonuç olarak, dış kaynak ve yardımlara özel olarak dış borçlanmaya çeşitli nedenlerle başvurulabildiği görülmektedir.

Ampirik literatür göz önünde bulundurulduğunda mevcut çalışmalarda çoğunlukla savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ele alındığı görülmektedir. Oysa Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler merkezli bakıldığında konuyu uluslararası entegrasyon veya bağımlılık perspektifinde inceleyen araştırmacılar, kamu hizmetlerinin dış kaynaklara olan bağıllık tarafının da en az bu hizmetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kadar önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Dış borcun belirleyicilerinin analiz edilmesinin önemi, gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik istikrarın temini için dış borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve borç yükünün makul seviyelerde tutulabilmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Borç ödeme yükü yatırımları ve sermaye birikimini kısıtlayarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca yüksek dış borçların ilgili ülkelere ilişkin risk algılamasını kötüleştirerek sermaye kaçışına neden olması veya para basılarak finanse edilmesi durumunda enflasyonu tetiklemesi gibi farklı sonuçları da söz konusudur (Karagöl, 2012: 4). Bu bağlamda makroekonomik istikrarın sağlanması için dış borçların sürdürülebilirliği ne kadar önemliyse dış borçların sürdürülebilirliğinin temini için de dış borçları etkileyen unsurların analizi o denli önem taşımaktadır. Bu çalışmada da gelişmekte olan bir ekonomi perspektifinden Türkiye'de savunma harcamalarının dış borçlanma üzerinde yarattığı etkiler ampirik olarak analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Savunma harcamalarına ilişkin veriler³ değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının 1971-2012 dönemi ortalamasının %3,5 olduğu ve 2012 yılı itibarıyla bu oranın %2,3'e kadar düştüğü tespit edilmektedir. Ancak 2012 yılı verilerine bakıldığında Türkiye'nin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının 26 NATO üyesi ülke içinde ABD (%4,4) ve Birleşik Krallık (%2,4) gibi gelişmiş ülkeleri takiben üçüncü, Avrupa ülkeleri içinde yedinci, SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) tarafından verisi yayınlanan toplam 144 ülke içinde de otuzdokuzuncu sırada yer aldığı

² Dışa açıklık kavramı çalışmalarda uluslararası entegrasyonu, ekonomik bağımlılığı, ihracat, ithalat ilişkilerini ifade eder şekilde ele alınabilmektedir.

³ Savunma verileri SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)'den elde edilmiştir. Bu bilgilere ilişkin şekil ve tablolar Ekler kısmında sunulmaktadır.

görülmektedir. Bu bilgiler ışığında Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarının dış borçları üzerindeki olası etkilerinin göz ardı edilemeyecek önemde olduğuna karar verilmiş ve dış borçlar üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkilerini Türkiye ekonomisi için incelemiş geçmiş çalışmalara bakıldığında [Bkz. Sezgin (2004), Karagöl (2005), Karagöl (2006), Karagöl ve Turhan (2008)], yapılan çalışmaların veri aralığının güncelliğini kaybettiği görülmektedir. Bu çalışma hem daha güncel verilerle hem de mevcut çalışmalardan farklı bir zaman serisi metodolojisi ile gerçekleştirdiği ampirik analizler bağlamında ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarının dış borçları üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada 1971-2012 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmış, sınır testi ve ARDL modeli yaklaşımları uygulanmıştır. Çalışmanın sonraki bölümleri şu şekilde organize edilmiştir: İkinci kısımda Türkiye ekonomisine ilişkin dış borçların 1980 sonrası seyri incelenmekte, üçüncü kısımda ampirik literatür değerlendirilmekte, dördüncü kısımda veri seti, yöntem ve model tanıtılmakta, beşinci kısımda ampirik sonuçlar aktarılmakta ve altıncı kısımda çalışmadan ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

2. Türkiye Ekonomisinde Dış Borçlar

Türkiye ekonomisinin 1980-2010 dönemine ait bazı makroekonomik göstergeler Tablo 1'de sunulmaktadır. 1980 sonrasındaki gelişmeler bu tablo üzerinden yorumlandığında, incelenen her değişken açısından dalgalı bir seyrin yaşandığı görülmektedir. Hangi majör veya minör nedene bağlanırsa bağlansın öngörülemeyen gelişmeler (Irak Körfez Savaşı, 1994 Ekonomik Krizi ve 1999 Marmara Depremi gibi) ve ticari liberalizasyon, Gümrük Birliği, finansal entegrasyon gibi süreçler söz konusu değişkenlerde gözle görülür artışlar meydana getirmiştir.

Dış borçlar açısından bakıldığında 1980 yılından 2000'li yıllara değin bu borçların kademeli bir biçimde artışı dikkat çekmektedir. Özellikle 1992 ve sonrası yıllar dış borçlanmanın 21 yıllık genel ortalamasının üzerinde seyrettiği yıllar olmuştur. Borçlusuna göre ayırma bakıldığında kamu sektörünün özel sektöre kıyasla daha yüksek değerlerde dış borca başvurduğu görülmektedir. Ancak bu farklılaşma 2000'li yıllara yaklaştıkça küçülmüştür. Yine özellikle 1992 yılı sonrasında orta ve uzun vadeli dış borçların kısa vadeli dış borçların 3-4 katı seviyesine düştüğü görülmektedir. Bu durum, ilgili yıllardan itibaren oransal olarak borç vadelerinin kısaltmaya başladığını işaret etmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de 1980-2010 Döneminde Dış Borçlanma Göstergeleri (Milyon ABD \$)

Yıl	Toplam Dış Borç *	Toplam Dış Borç (GSMH %)	Borçluya Göre		Borçluya Göre (GSYİH %)		Vadeye Göre		Dış Borç Servisi/ İhracat
			Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kısa	Orta ve Uzun	
1980	16.227	-	-	-	-	-	2.505	13.722	-
1981	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1982	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1983	18.385	29,6	-	-	-	-	2.281	16.104	66,9
1984	20.659	34,0	-	-	-	-	3.180	17.479	52,3
1985	25.476	37,4	-	-	-	-	4.759	20.717	53,0
1986	32.101	42,0	-	-	-	-	6.349	25.752	62,8
1987	40.428	46,1	-	-	-	-	7.623	32.805	54,1
1988	40.722	44,8	-	-	-	-	6.417	34.305	61,4
1989	43.911	38,4	37.272	6.638	34,79	6,20	5.745	38.166	61,8
1990	49.035	32,2	41.611	10.770	27,62	7,15	9.500	39.535	56,3
1991	52.381	33,2	42.495	11.128	28,13	7,37	9.500	42.881	55,6
1992	58.595	34,6	43.205	15.390	27,16	9,67	12.660	45.935	59,3
1993	70.512	37,0	46.933	23.579	26,01	13,07	18.473	52.039	53,6
1994	68.705	49,6	51.518	17.186	39,43	13,15	11.187	57.518	55,2
1995	75.948	43,1	54.174	21.774	32,00	12,86	15.500	60.448	55,0
1996	79.299	43,2	52.573	26.725	28,97	14,73	17.072	62.227	35,6
1997	84.356	43,8	50.832	33.523	26,77	17,65	17.691	66.665	38,7
1998	96.351	35,6	54.325	42.026	20,18	15,61	20.774	75.577	53,9
1999	103.123	41,7	55.113	48.011	22,07	19,22	22.921	80.202	63,5
2000	118.602	44,7	64.171	54.431	24,07	20,42	28.301	90.301	71,4
2001	113.592	57,7	71.480	42.112	36,47	21,48	16.790	96.802	71,7
2002	129.559	56,2	86.536	43.023	37,21	18,50	16.424	113.135	70,9
2003	144.079	47,3	95.217	48.863	31,42	16,13	23.013	121.066	53,1
2004	160.992	41,2	97.078	63.914	24,75	16,30	32.205	128.787	44,5
2005	169.919	35,3	85.836	84.083	17,77	17,41	38.283	131.636	47,0
2006	207.736	39,5	87.265	120.471	16,44	22,69	42.623	165.113	41,9
2007	249.478	38,5	89.326	160.152	13,80	24,75	43.135	206.343	41,6
2008	280.367	37,8	92.354	188.013	12,65	25,74	53.104	227.263	37,8
2009	268.374	43,5	96.769	171.605	15,75	27,92	49.711	218.663	53,1
2010	289.387	39,4	100.791	188.597	13,79	25,79	78.217	211.170	45,8
1980 – 2000 Ortalama	57.622 (75.068) ^a	39,5	49.519	25.932	28,10	13,09	11.707	45.915	56,1
2001 – 2010 Ortalama	201.348	43,6	90.265	111.083	22,01	21,67	39.351	161.998	50,7

Kaynak: Dünya Bankası, "World Development Indicators and Global Development Finance" (<http://databank.worldbank.org/>); Hazine Müsteşarlığı, "Kamu Finansmanı İstatistikleri" (<http://www.hazine.gov.tr/>); Kalkınma Bakanlığı (DPT), "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010" (<http://www.dpt.gov.tr/>) sitelerindeki verilerden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 05.02.2014).

^a Dış borç toplamı brüt değerdir. Bilindiği üzere, kamu sektörü, özel sektör ve TCMB kısa ve uzun vadeli dış borçlarının toplamı Türkiye brüt dış borç stokunu vermektedir. Diğer taraftan, brüt dış borç değerinden TCMB ve ticari bankalar ile bankacılık sektörünün varlıkları hariç tutularak net dış borç değerlerine ulaşılmaktadır.

^b Dış borcun borçluya göre dağılımında verilen ortalama değerler 1989-2000 yıl aralığını kapsamaktadır. Aynı yıllar için toplam dış borçların ortalaması 75.068; 1980-2000 aralığı için ise 57.622 ABD \$'dır.

Not: 2004 yılından sonra geçmiş yıllar verileri ile mukayese edilebilmesi için Analitik Bütçe Sınıflandırmasına göre düzenlenmemiştir. 2006 yılından sonra Merkezi Yönetim Bütçesi tanımına geçilmiştir.

2001-2010 yılları arası dönem incelendiğinde de toplam dış borç artış trendinin sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde dış borçlanmadaki dikkat çekici değişim özel kesim borçluluğunda yaşanmıştır. Özel kesim borç seviyesi 2004 yılındaki yükselen değerinin ardından 2005 yılında kamu borçluluk düzeyini yakalamıştır. Takip eden yıllarda da borçlusuna göre sınıflandırmada önemli ölçüde öne geçmiştir. Bu gelişimde finansal liberalizasyonun, iç ve dış para ve sermaye piyasalarının entegrasyonunun etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü 2000 sonrası dönemde iç ve dış borç piyasalarının birbirinden ayrıştırılması uluslararası sermayenin serbestçe hareket edebilmesi, ikincil veya türev piyasaların işlerlik kazanmasıyla giderek güçleşmiştir.

Ülkelerin dış borçluluk düzeyini ve dış borçlanma kapasitesinin sınırlarını ölçmede kullanılan temel göstergelerden biri dış borçların gayri safi milli hasılaya oranı, bir diğeri ise dış borç servisinin mal ihracatına oranıdır. Dünya Bankası ve IMF tanımlamalarına göre, dış borçların gayri safi milli hasılaya oranının %30-50 aralığında olması orta derecede borçluluk, %50'nin üzerinde olması çok borçluluk göstergesidir. Dış borç servisinin mal ihracatına oranı ise ülkelerin ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bir orandır. Bu oranın büyük oluşu ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi ve borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünün zayıflaması anlamına gelir. Dünya Bankası ve IMF tanımlamalarına göre, bu değerlerin %18-30 aralığında olması orta derecede borçluluğu, %30'un üzerinde olması da çok borçluluğu gösterir (Sarı, 2004: 9-10). Türkiye ekonomisine ilişkin veriler değerlendirildiğinde, bahsedilen her iki göstergenin de 2000-2002 yılları arasında yaşanan krizlerin etkisiyle çok yüksek seyrettiği, sonraki yıllarda Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının da ekonomideki olumlu etkileriyle aşamalı olarak düştüğü, ancak 2009 yılında son küresel krizin etkileriyle önemli bir sıçrama gösterdiği gözlenmektedir. Tablo 1'deki verilere göre, dış borçların milli gelire oranına ilişkin değerler Türkiye ekonomisinin kriz yılları haricinde orta borçlu ülke kategorisinde yer aldığını gösterirken, dış borç servisinin ihracata oranına ilişkin değerler ise Türkiye'nin çok borçlu ülkeler arasında olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde dış kaynaklı büyüme stratejisi çerçevesinde⁴ alınan borçlar hammadde ve tüketim malları ithalatında; getirisi dolaylı ve/veya

⁴ Türkiye'de 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararlarıyla birlikte ihracata yönelik büyüme stratejisi benimsenmiş; ithalat ve ihracat rakamlarında yaşanan artış sayesinde birikmiş dış borçları ödeyebilme imkânı ortaya çıkmıştır. Dış kredi itibarının ilgili dönemde yükselmesiyle yeni dış borç kaynaklarına sahip olunmuştur. Türkiye'nin uluslararası para ve sermaye piyasalarından borçlanması artarak devam etmiş ancak içeride ve dışarıda yaşanan krizler mali piyasalardan borçlanma kapasitesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'lı yılların başlarından itibaren ise kısa vadeli fonlar (sıcak para) ülkeye yoğun ilgi göstermiş; ancak yüksek enflasyon, dış açıklar, kamu finansman dengesizlikleri nedeniyle bu fonlar ülkeyi terk etmeye başlayınca 5 Nisan 1994 Kararları uygulamaya konulmuştur. Döviz yüzde yüze varan oranlarda yükseltilmiş ve faiz oranları artırılarak kamu harcamaları kısımlmıştır. Takip eden dönemde 1997 Asya Krizi nedeniyle bu bölgeye yapılan ihracat düşmüş; 1998 Rusya Krizi ile birlikte ise özel mali yatırımcılar açısından Türkiye az gelişmiş ülkeler kategorisinde 'yüksek riskli ekonomi' olarak algılanmıştır. Aynı dönemlerde önemli miktarda sermaye çıkışları yaşanmış ve ülkeler ancak çok daha yüksek faizler ödeyerek borçlanmışlardır (Seyidoğlu, 2009: 660).

düşük altyapı yatırımlarında ya da röfinansmana yönelik kullanılmıştır (Kara, 2001). 2000'li yıllara değin borçların daha etkin kullanımı için verimsiz kamu harcamalarındaki savurganlığın önlenmesi, özel sektörün ihracata özendirilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması önerileri sıklıkla dile getirilse de taleplerin istenilen düzeyde gerçekliğe dönüşmediği savunulabilir. Bu dönemde önemli eleştiri noktalarından bir diğeri, uluslararası kuruluşlarca gelişmekte olan ülkelerde uygulanması istenilen dezenflasyon politikalarına⁵ yöneliktir. Türkiye'nin krizlerinin arkasındaki nedenleri araştıran bir çalışmada (Akyüz ve Boratav, 2003: 1558-1560); Meksika, Arjantin, Brezilya ve Rusya'da döviz kuru temelli istikrar programlarının uygulandığı dönemler incelenmiş ve Türkiye'nin dış borç/GSYİH oranının Meksika hariç sözü edilen tüm ülkelere, uygulanan programlar süresince, oransal olarak yüksek olduğu⁶ sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, ihracat hinterlandı nedeniyle dış borçların ihracata oranı açısından Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleri ve Rusya'dan görece iyi verileri olduğuna işaret edilmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye özelinde iç borcun da önemli bir sorun olduğu ve Ponzi türü finansman⁷ olmaksızın geçici de olsa giderilemediği belirtilmiştir.⁸

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelere (veya çevre ekonomilerinde) yaşanan istikrarsızlık ve krizler⁹ takip eden süreçlerde borç birikiminde artışlara neden olmuştur. Küreselleşme olgusu, ticari ve finansal liberalizasyon ile 2000 yılı sonrası on yıllık trende bakıldığında ise -ki bu trendin muhtemel bir diğer nedeni de uluslararası krizlerin ülkeleri iç kaynaklara yönelmeye zorlamasıdır-¹⁰ , dış borçlanma seviyelerinde oransal olarak bir azalma yaşanmaya başlamıştır. Bu

⁵ Dezenflasyon, fiyat artış hızının azalması anlamına gelmektedir. Bu kavram, yüksek enflasyondan düşük enflasyona geçiş sırasında yaşanan düşen enflasyon sürecini ifade etmektedir (TCMB Ekonomi Terimleri Sözlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/sozluk.htm>, (Erişim Tarihi: 06.09.2012).

⁶ Sözü edilen çalışmaya göre bu oranlar sırasıyla, Meksika için %78; Arjantin için %44; Brezilya için %33; Rusya için %38 ve Türkiye için de %56 olarak gerçekleşmiştir (s. 1558).

⁷ Adını Carlo Ponzi'den alan Ponzi oyunu, yatırımcılara kendi veya sonra katılanların paralarıyla ödemenin yapıldığı bir dümen şekli olarak tanımlanabilir. Sistemin işleyişi piramit bir şema olarak ele alındığında alttan gelen katılımcıların azaldığı ve kesildiği noktadan itibaren Ponzi oyunu da tıkanma noktasına gelmektedir. Benzer şekilde, ekonomi yazınında sıklıkla yer aldığı ismiyle Ponzi finansmanı (Kregel, 2004: 4, 14, 17); spekülatif finansal yapıya sahip bir kurumun iç veya dış öngörülemez ve beklenmeyen nedenlerle varlığını sürdürmesinin imkansız hale gelmesini ifade etmektedir.

⁸ Dış finansal liberalizasyon ve borçlanma sürecinin yapılması ve artış hızı 1980'li yılların sonlarından 2000'li yılların başlarına değin sürmüştür. Bu dönem zarfında ödemeler dengesinin sermaye kısmını oluşturan firma, banka ve diğer rant elde eden kesimler aynı zamanda dış borçlanma ve sıcak para hareketlerinin de öncüleridirler. Finansal liberalizasyonu takip eden dönemde, firmalar yurtiçi ve yurtdışından yerli veya yabancı para cinsinden borçlanırken; rant elde etmek isteyen kesimler ise yerli ve yabancı para cinsinden varlıklarını dönüştürerek ya da kimi zaman sermaye giriş ve çıkışı benzeri yollara başvurarak getirilerini en çoklama gayretinde olmuşlardır. Dolayısıyla, sermaye hareketlerinin serbest bir biçimde hareket etmesi, düzensiz faiz ve döviz hareketleri varlığı dönemin istikrarsızlıklarının başlıca unsurları olmuştur (Boratav vd., 1996: 385).

⁹ En basit ifade ile petrol ve enerji krizlerinin yol açtığı 1980'lerin borç krizleri veya bankacılık merkezli ve finansal akımların tetiklediği 1990'ların krizleri olarak sınıflandırılabilir.

¹⁰ Bu kez dış borçlanma gelişmiş ülkelerde (PIIGS) önemli bir problem haline dönüşürken gelişmekte olan ülkelere ise iç borçlanmada ve toplam borç düzeylerindeki artış sürmektedir.

durum, Türkiye özelinde de gelişmekte olan diğer ülkelere benzer şekildedir.¹¹ Elbette Türkiye'nin önünde geçmişten günümüze bölgesel başkaca zorluklar da bulunmaktadır ancak bu başka bir konudur (1994 ve 2000-2001 Krizleri, AB entegrasyon sürecinin bir parçası olmanın veya Gümrük Birliği'nin maliyetleri, bölgede yaşanan savaşlar ile diğer ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar).

3. Ampirik Literatür

Aksi yönde sonuçlar bulunmakla birlikte¹² günümüzde artan sayıda çalışma savunma harcamalarının dış borçlanmayı arttırıcı etkilerini vurgulayan bulgular ortaya koymaktadır.¹³ Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan bir tanesinde Looney (1989), 61 az gelişmiş ülkeyi ele aldığı analizlerinin sonucunda silah ithalatı ile savunma harcamaları arasında bir bağ olduğunu; dış borçlanmanın belirleyicilerinin reel gelir düzeyi, ithalat-ihracat hacmi ve savunma harcamaları olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Dunne vd. (2004a) ise savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkisini Brezilya, Arjantin ve Şili ekonomisinin 1970-2000 dönemi çerçevesinde analiz etmişlerdir. ARDL Modeli ile gerçekleştirilen ampirik analizlerin sonuçları, Şili ekonomisi için savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki pozitif yönlü etkilerine işaret etmektedir.

Konuyu tek bir ülke kapsamında ele alan çalışmalardan biri de Fiji Adaları için Narayan ve Narayan (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 1970-2005 veri aralığı dikkate alınarak dış borçlar, GSYİH ve savunma harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bizim ampirik analizlerimize benzer şekilde sınır testi ve ARDL yönteminin uygulandığı görülmektedir.

¹¹ Gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye'de dış borçların karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Esener, 2013.

¹² 1979-2000 arası dönemi yıllık zaman serileri ve Engle-Granger yöntemi ile inceleyen çalışmasında Sezgin (2004), savunma harcamaları ile dış borçlanma arasında pozitif yönde bir ilişkiye rastlamamıştır.

¹³ Savunma harcamaları ve dış borçlar arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz eden çalışmalar Tablo 2'de özetlenmiştir.

¹⁴ Eğitim ve sağlık harcamaları ise çalışmaya göre dış borcu açıklamada anlamlı değildir.

Tablo 2. Dış Borç – Savunma Harcamaları İlişkisini Ampirik Olarak Araştırmış Çalışmalar

Araştırmacı	Dönem	Ülke	Açıklayıcı Değişkenler	Yöntem	Ampirik Sonuç
Dunne vd. (2004a)	1970-2000 (Arjantin-Şili) 1971-2000 (Brezilya)	Brezilya, Arjantin, Şili	Savunma Harcamaları, GSYİH, İhracat, Rezervler, Faiz Oranı	ARDL Modeli	Pozitif Etki
Dunne vd. (2004b)	1960-2000	11 Küçük Gelişmekte Olan Ülke	Askeri Harcamalar, GSYİH Büyüme Hızı, Uluslararası Rezervler, İhracat	Sabit Etkiler Modeli, Rassel Etkiler Modeli, GMM	Pozitif Etki
Szegin (2004)	1979-2000	Türkiye	Savunma Harcamaları, GSYİH, Ticaret Dengesi	Engle-Granger Eşbütünlüğe Analizi	Negatif Etki
Karagöli (2005)	1955-2000	Türkiye	Savunma Harcamaları	Johansen Eşbütünlüğe Analizi, Granger Nedensellik Analizi	Pozitif Etki Savunma harcamalarından dış borca doğru tek yönlü nedensellik
Karagöli (2006)	1960-2002	Türkiye	Savunma Harcamaları, GSMH, Yatırımlar	Johansen Eşbütünlüğe Analizi, Etki Tepki Fonksiyonu, Varyans Ayrıştırması	Pozitif Etki
Narayan ve Narayan (2008)	1970-2005	Fiji Adaları	Askeri Harcamalar, GSYİH	Sınır Testi, ARDL Modeli, FMOLS, DOLS	Pozitif Etki
Karagöli ve Turhan (2008)	1960-2002	Türkiye	Savunma Harcamaları, Seçim Kukla Değişkeni, Politik Renk Kukla Değişkeni	Johansen Eşbütünlüğe Analizi, Etki Tepki Fonksiyonu	Pozitif Etki
Woide-Rufael (2009)	1970-2005	Etiyopya	Askeri Harcamalar, GSYİH	Sınır Testi, ARDL Modeli, Granger Nedensellik Analizi, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	Pozitif Etki Savunma harcamalarından dış borca doğru tek yönlü nedensellik
Symth ve Narayan (2009)	1988-2002	Umman, Suriye, Ürdün, Yemen, İran, Bahreyn,	Savunma Harcamaları, GSYİH	Panel Eşbütünlüğe	Pozitif Etki
Zaman vd. (2012)	1980-2009	Bangladeş	Askeri Harcamalar	Engle-Granger Eşbütünlüğe Analizi, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Pozitif Etki Dış borçlardan savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik
Ahmed (2012)	1988-2007	25 Sahra-Altı Afrika Ülkesi	Askeri Harcamalar, GSYİH, İhracat, İthalat, Ticaret Dengesi	FMOLS, DOLS, DFE	Pozitif Etki
Shahbaz vd. (2013)	1973-2009	Pakistan	Askeri Harcamalar, Kişi Başına GSYİH, Yatırımlar	Sınır Testi, ARDL Modeli, Granger Nedensellik Analizi, Etki Tepki Fonksiyonu	Pozitif Etki Dış borçlar ve savunma harcamaları arasında çift yönlü nedensellik

Ampirik sonuçlar hem ilgili değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu hem de savunma harcamalarının dış borçları uzun ve kısa dönem için pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Wolde-Rufael (2009) ise sorunu az gelişmiş ve çok borçlu ülke kategorisindeki Etiyopya açısından ele almıştır. 1970-2005 dönemini kapsayan analizlerde sınır testi ve Granger nedensellik yöntemleri kullanılmış, savunma harcamalarının dış borçları pozitif yönde etkilediği ve savunma harcamalarından dış borçlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zaman vd. (2012) ise Bangladeş ekonomisinin 1980-2009 dönemini ele alarak gerçekleştirdikleri analizlerinde benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Daha yakın döneme ait bir başka zaman serisi analizi de Shahbaz vd. (2013) tarafından Pakistan ekonomisi için gerçekleştirilmiştir. 1973-2009 dönemi için yapılan analizlerde ARDL modeli, Granger nedensellik ve Etki Tepki fonksiyonu metodolojileri kullanılmıştır. Sonuçlar savunma harcamalarının dış borçları artırdığına ve savunma harcamalarından dış borçlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Konuyla ilgili ampirik literatürde zaman serisi analizleri yanında panel veri yöntemleriyle gerçekleştirilmiş analizler de bulunmaktadır. Dunne vd. (2004b) 11 gelişmekte olan ülke ekonomisinin 1960-2000 dönemini ele alarak panel veri yöntemlerini kullanmış ve savunma harcamalarının dış borçları artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bir başka panel veri analizi ise Symth ve Narayan (2009) tarafından altı Ortadoğu ülkesi için gerçekleştirilmiştir. 1988-2002 dönemini kapsayan analizlerden savunma harcamalarının dış borçları kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ahmed (2012) ise 25 Sahra-Altı Afrika ülkesini 1988-2007 yılları arası dönem için ele almıştır. Panel veri analizi yöntemi kullanılan çalışmanın sonuçlarına göre savunma harcamaları dış borçları pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda diğer pek çok erken dönem çalışmada ulaşılan sonuçlarla da benzer niteliktedir.¹⁵

Savunma harcamaları ve dış borçlar arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi kapsamında araştırmış çalışmalar da mevcuttur. Sezgin (2004) söz konusu iki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisinin 1979-2000 arasındaki dönemi için eşbütünleşme analiziyle araştırmış ve savunma harcamalarının dış borçları negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Türkiye ekonomisi için bu alanda yapılan bir başka araştırma da Karagöl (2005)'e aittir. Ampirik analizler 1955-2000 dönemi için Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve Etki Tepki fonksiyonları aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve savunma harcamalarının dış borçları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Karagöl (2006) ve Karagöl ve Turhan (2008) da Türkiye

¹⁵Brzoska (1983), Looney ve Frederiksen (1986), Looney (1989) ve Sen (1991)'in yapmış olduğu çalışmalarda, özellikle bütçe kısıtı altındaki gelişmekte olan ekonomilerin silah ithalatı nedeniyle dış borçlarının artabildiği belirtilmektedir. Bu tip harcamalar aynı zamanda bir nevi ikame etkisine yol açarak verimli yatırım imkanlarının ve diğer önemli kamu harcamalarının kısılmasına neden olabilmektedir.

ekonomisinin 1960-2002 dönemine ilişkin analizlerinden benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

4. Veri Seti, Model ve Yöntem

Türkiye ekonomisinin 1971–2012 dönemine ilişkin yıllık veriler ile gerçekleştirilen ampirik analizlerde dış borç değişkeni, savunma harcamaları ve ihracat bağımsız değişkenleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Dış borçlara ve ihracata ilişkin veriler Dünya Bankası'ndan (World Development Indicators), savunma harcamalarına ilişkin veriler ise NATO'dan¹⁶ (Financial and Economic Data Relating to NATO Defence, Defence Expenditures of NATO Countries) elde edilmiştir. Değişkenler TL olarak ifade edilmektedir. Tüm değişkenler yorumlama kolaylığı sağlaması açısından yine Dünya Bankası'ndan sağlanan GSYİH değişkenine oranlanarak kullanılmıştır. Veri aralığı verilerin bulunabilirliğine göre belirlenmiştir. Değişkenlere ilişkin tanımlama bilgileri Tablo 3'de özetlenmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımlamaları

Değişken	Sembol	Tanımlama
Savunma Harcamaları	SH	Savunma Harcamaları/ GSYİH
Dış Borçlar	DB	Dış Borçlar/ GSYİH
İhracat	X	İhracat/ GSYİH

Savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olması beklenmektedir. Savunma harcamalarının dış borçları etkileyebileceği üç kanal göz önünde bulundurularak bu beklentiye varılmıştır. İlk olarak; eğer kamu gelirleri bir bütçe kalemi olan savunma harcamalarını finanse etmede yetersiz kalıyorsa bütçe açık verecektir. Bu şekilde oluşan açığı finanse edebilecek ulusal olanakların sınırlı olması durumunda ise bütçe açığı dış borçlanma ihtiyacı yaratacak ve dolayısıyla dış borç birikimine neden olacaktır. İkinci olarak; savunma harcamalarının bir bileşeni de döviz gereksinimi yaratacak olan silah ithalatıdır. Döviz rezervleri sınırlı olan ülkelerde böyle bir ithalat hem dış borçlanma ihtiyacını hem de dış borç birikimini yükseltici etkiler yaratacaktır. Üçüncü olarak; savunma ekipmanlarının yurtdışında üretildiği durumlarda, bu üretim yüksek teknolojili girdilerin ithalatını gerektireceğinden döviz talebi oluşturacak ve bu döviz ihtiyacının dış borçlanma ile karşılanması sonucunda dış borç stoğu yükselecektir (Smyth and Narayan, 2009: 239). Bu doğrudan etkileme kanalları haricinde, savunma harcamaları dış borçları dolaylı yollardan da etkileyebilmektedir. Ahmed (2012: 501)'ye göre savunma harcamaları bir ülkenin insan sermayesi gelişimini örseleyerek,

¹⁶ North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

yatırımları azaltmak ve dış ticaret dengesini kötüleştirmek yoluyla üretkenliğini kısıtlayarak düşük ekonomik büyüme performansına ve dolayısıyla daha yüksek dış borçlanmaya neden olabilmektedir.

İhracat değişkeni ise ekonominin savunma harcamalarını borçlanmaya gitmeden finanse edebilme becerisinin ölçülebilmesi amacıyla modele dahil edilmiştir (Dunne vd., 2004a: 13). Birçok çalışmada da ihracat değişkeni dış borcun önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilerek analizlere dahil edilmiştir [Bkz. Looney (1989), Ahmed (2012), Dunne vd. (2004a), Dunne vd. (2004b)]. İhracat değişkeninin dış borçlar üzerindeki etkisine ilişkin beklentiler negatif yönlü veya pozitif yönlü olarak oluşturulabilecektir. İhracat değişkeninin işareti pozitif olabilir çünkü daha fazla ihracat daha fazla sermaye ithalatı anlamına gelebileceği için dış borçları artırma yönünde etkileyebilecektir (Dunne vd., 2004b: 10). Bununla birlikte negatif işaretli bir ihracat katsayısına da ulaşılabilir. Çünkü ihracat gelirleri hem borç ödemelerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan dövizin elde edilmesini sağlar, hem de ithalatın dış borçlanmaya başvurmadan gerçekleştirilebilmesine olanak tanır (Dunne vd., 2004a: 14).

Çalışmanın ampirik analizleri sınır testi ve ARDL yaklaşımı aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Ampirik literatür gözden geçirildiğinde Narayan ve Narayan (2008), Wolde-Rufael (2009), Shahbaz vd. (2013) ait çalışmaların zaman serisine dayalı ampirik değerlendirmelerinde de benzer yöntemlerden faydalandığı tespit edilmektedir. Ekonometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde Eviews 5.0 ve Microfit 4.0 paket programlarından yararlanılmıştır.¹⁷

Ampirik literatür incelendiğinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespitine yönelik gerçekleştirilen eşbütünleşme analizlerinde yaygın olarak Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) testlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bahsedilen bu yöntemlerde, modeldeki tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmaması ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmesi şartları aranmaktadır (Pesaran, 2001: 289). Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi ise geleneksel testlerdeki bu kısıtı ortadan kaldırarak düzeyde durağan veya farklı derecelerden durağan seriler ile eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak sınır testinin eşbütünleşme derecelerine ilişkin kısıtı da modeldeki hiçbir değişkenin I(2) olamaması şartıdır (Bolat vd., 2011: 355). Değişkenlerin I(2) olması halinde Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan F istatistikleri geçersiz olacağından, I(2) olan değişkenlerle gerçekleştirilen tahminler yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine neden olur (Başar vd., 2009: 304; Shahbaz vd., 2013: 9).

¹⁷ Birim kök testleri ve sınır testi için Eviews 5.0, kısa ve uzun dönem ARDL modelleri için Microfit 4.0 paket programları kullanılmıştır.

Sınır testinde ilk aşama olarak Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli¹⁸ (UECM) tahmin edilir, ikinci aşamada ise bu modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerinin katsayılarının topluca anlamlılığı F testi ile sınanır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden söz edebilmek için "h0: = =0" olarak kurulan temel hipotezin reddedilmesi gerekir. Eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığına karar verilirken hesaplanan test istatistiği Pesaran vd. (2001: 300-301)'deki tablo alt ve üst sınır değerlerinden oluşan kritik değerler ile karşılaştırılır. Alt sınır değeri değişkenlerin tümünün I(0) olduğunu, üst sınır değeri ise değişkenlerin tümünün I(1) olduğunu varsaymaktadır. Hesaplanan F istatistiği kritik değer sınırlarının dışına düştüğünde değişkenlerin bütünleşme dereceleri hesaba katılmaksızın kesin bir yorum yapılabilmekteyken, hesaplanan F istatistiği kritik değer sınırlarının içine düştüğünde kesin bir yorum yapılamamaktadır. İkinci durumda değişkenlerin bütünleşme derecelerinin tespiti önem kazanmaktadır (Pesaran vd., 2001: 299).

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirken; hesaplanan F istatistiği, değişkenlerinin tümünün I(0) olması durumunda alt kritik değer ile, değişkenlerin hepsinin I(1) olması durumunda ise üst kritik değer ile karşılaştırılır. Hesaplanan F istatistiğinin üst kritik değerden büyük olması durumunda eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmekte ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir.

UECM için uygun gecikme uzunluğunun tespiti sınır testinin önemli bir aşamasıdır. En küçük kritik değeri (AIC/ SIC) sağlayan ve otokorelasyon sorunu içermeyen gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak kabul edilir (Pesaran vd., 2001: 311).

Sınır testi sonrasında kurulan Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model (ARDL) ile de değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler araştırılır. ARDL modeliyle gerçekleştirilen analizler, hem farklı dereceden bütünleşik serilerle çalışılmasına olanak sağlamakta hem de küçük örneklerle gerçekleştirilen analizlerde de güçlü tahminler sunmaktadır (Ahmed, 2012: 494).

Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin belirlendiği ARDL Modeli¹⁹ ile öncelikle her bir değişkenin uygun gecikme uzunluğu ayrı olarak ve çeşitli bilgi kriterlerinden yararlanılarak belirlenmektedir. Belirlenen uygun gecikme

$$^{18} \Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$^{19} Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} X_{t-i} + e_t$$

uzunluklarıyla tahmin edilen ARDL modeli, ARDL (p, q) olarak ifade edilmekte ve buradan hareketle hesaplanan katsayıların işaretlerine ve istatistiki olarak anlamlılıklarına bakılarak değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri yorumlanabilmektedir (Yamak ve Tanrıöver, 2007: 7).

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler araştırılırken ise ARDL yöntemine dayalı hata düzeltme modeli²⁰ tahmin edilmektedir. Modeldeki “ECT_{t-1}” uzun dönemli ilişkilerin tespiti için kurulan ARDL modelinden elde edilen hata teriminin bir gecikmeli değerini ifade etmektedir. Katsayısı negatif ve anlamlı olarak bulunan bir hata düzeltme terimi, uzun dönem için bulunan ilişkileri de destekleyici nitelik taşıyacak ve değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinde herhangi bir şok nedeniyle meydana gelen bir sapmanın ne kadar zamanda düzeleceği konusunda bilgi sağlayacaktır (Keskin, 2008: 228).

5. Ampirik Bulgular

Sınır testi uygulamasında değişkenlerin durağanlık seviyelerinin I(2) olmaması gerektiğinden, bu şartın sağlanıp sağlanmadığının tespiti amacıyla ampirik analizlere birim kök testleri ile başlanmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) ve Ng-Perron gibi dört farklı birim kök testi ile sınanmıştır. Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 4'de sunulmaktadır.

Birim kök testi sonuçları modelde yer alacak değişkenlerin bütünleşme derecelerinin I(1) olduğu yönünde bulgular sunmaktadır. Değişkenlerin ikinci dereceden bütünleşik olmadığını gösteren birim kök testi sonuçları sınır testi yaklaşımının kullanılmasının önünde bir engel olmadığını ortaya koymaktadır. Sınır testi için oluşturulması gereken UECM'nin bu çalışmaya uyarlanmış hali 1 numaralı eşitlikte gösterildiği gibidir:

$$\Delta DB_t = \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta DB_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta SH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta X_{t-i} + \beta_4 DB_{t-1} + \beta_5 SH_{t-1} + \beta_6 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

²⁰ $\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 ECT_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{3i} \Delta X_{t-i} + u_t$

Tablo 4. ADF, PP, KPSS ve NG-Perron Birim Kök Testlerinin Sonuçları

DEĞİŞKEN	ADF	PP	KPSS	NG-Perron			KARAR
				MZ_{τ}	MZ_{α}	MPT	
DB	-2.910502 (4) ^c	-3.049766 (5) ^{**}	0.205089 (4) ^b	-7.14166 (0) ^b	-1.81000 (0) ^b	0.25344 (0) ^b	12.8748 (0) ^b
	-3.621023 (%1)	-3.600987 (%1)	0.216000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-2.943427 (%5)	-2.935001 (%5)	0.146000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-2.610263 (%10)	-2.605836 (%10)	0.119000 (%10)	-14.20000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)
ADB	-5.749536 (3) ^{**}	-6.815216 (6) [*]	0.365071 (8) ^{**}	-18.1142 (0) ^{**}	-2.97324 (0) ^{**}	0.16414 (0) ^{**}	5.24893 (0) ^{**}
	-4.226815 (%1)	-3.600987 (%1)	0.739000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-3.536601 (%5)	-2.935001 (%5)	0.463000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-3.200320 (%10)	-2.605836 (%10)	0.347000 (%10)	-14.2000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)
SH	-2.485065 (0) ^b	-2.340509 (4) ^b	0.150563 (4) ^b	-8.12104 (0) ^b	-1.94965 (0) ^b	0.24007 (0) ^b	11.4083 (0) ^b
	-4.198503 (%1)	-4.198503 (%1)	0.216000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-3.523623 (%5)	-3.523623 (%5)	0.146000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-3.192902 (%10)	-3.192902 (%10)	0.119000 (%10)	-14.2000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)
ΔSH	-6.619835 (0) ^b	-6.751176 (6) ^c	0.214003 (6) ^c	-19.8650 (0) ^{**}	-3.14896 (0) ^{**}	0.15852 (0) ^{**}	4.60312 (0) ^{**}
	-4.205004 (%1)	-3.600987 (%1)	0.739000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-3.526609 (%5)	-2.935001 (%5)	0.463000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-3.194611 (%10)	-2.605836 (%10)	0.347000 (%10)	-14.2000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)
X	-2.848321 (0) ^b	-2.923099 (1) ^b	0.116145 (4) ^b	-11.7770 (0) ^b	-2.42412 (0) ^b	0.20583 (0) ^b	7.75079 (0) ^b
	-4.198503 (%1)	-4.198503 (%1)	0.216000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-3.523623 (%5)	-3.523623 (%5)	0.146000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-3.192902 (%10)	-3.192902 (%10)	0.119000 (%10)	-14.2000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)
ΔX	-5.649759 (1) ^c	-6.815216 (6) [*]	0.365071 (8) ^{**}	-18.1142 (0) ^{**}	-2.97324 (0) ^{**}	0.16414 (0) ^{**}	5.24893 (0) ^{**}
	-3.610453 (%1)	-3.600987 (%1)	0.739000 (%1)	-23.8000 (%1)	-3.42000 (%1)	0.14300 (%1)	4.03000 (%1)
	-2.938987 (%5)	-2.935001 (%5)	0.463000 (%5)	-17.3000 (%5)	-2.91000 (%5)	0.16800 (%5)	5.48000 (%5)
	-2.607932 (%10)	-2.605836 (%10)	0.347000 (%10)	-14.2000 (%10)	-2.62000 (%10)	0.18500 (%10)	6.67000 (%10)

Not: (.) parantez içindeki rakamlar ADF testinde AIC kriteri tarafından belirlenmiş olan gecikme uzunluklarıdır. PP, KPSS testlerinde ise Bartlett Kernell tahmin yöntemi kullanılmış, bant genişliği Newey-West olarak belirlenmiştir. NG-Perron testinde ise tahmin yöntemi AR GLS-detrended olarak belirlenip gecikme uzunluğu AIC kriterine göre seçilmiştir. (.) parantez içindeki rakamlar kritik değerlerdir. a: regresyonun sabit terim veya trend içermediğini, b: regresyonun sabit terim ve trend içerdiğini, c: regresyonun sabit terim içerdiğini ifade etmektedir. *: %1 anlamlılık düzeyini, **: %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

UECM'deki değişkenlerin ortak gecikme uzunluğunun (m) belirlenmesine ilişkin bilgiler Tablo 5'te aktarılmaktadır. Uygun gecikme uzunluğunun seçiminde AIC ve SIC kriterlerinden yararlanılmış, belirlenen maksimum gecikme uzunluğu dikkate alınarak tahmin edilen UECM modellerinde otokorelasyon sorunu olup olmadığı ise LM testi yardımıyla incelenmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu serilerin yıllık olması ve veri aralığı göz önünde bulundurularak 4 olarak alınmıştır. Uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Sınır Testi için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

m	AIC	SIC	X ² BREUSCH- GODFREY (4)
1	5.686512	6.024288	13.17347 (0.0105)
2	5.674426	6.143636	12.42591 (0.0144)
3	5.813674	6.416995	12.75976 (0.0125)
4*	5.305079	6.045230	1.401787 (0.8439)

Not: X² BREUSCH- GODFREY otokorelasyon test istatistiğidir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. * işareti, seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Belirlenen gecikme uzunluğu ile tahmin edilen UECM'den elde edilen sınır testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir. Hesaplanan F istatistiği (6.51) üst kritik değeri (3.83) aştığı için değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını ifade eden temel hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 6. Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistiği	% 5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
2	6.518134	2.72	3.83

Not: k, denklemdeki bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler Pesaran vd. (2001, 300)'deki Tablo C1(i)'den alınmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmin edileceği ARDL modeli 2 numaralı eşitlikteki gibi oluşturulmuştur:

$$DB_t = \sum_{i=1}^p \beta_{1i} DB_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} SH_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{3i} X_{t-i} + e_t \quad (2)$$

ARDL modelinin uygun gecikme uzunlukları SIC kriterinden yararlanılarak "DB" değişkeni için 1, "SH" değişkeni için 0 ve "X" değişkeni için 1 olarak belirlenmiştir. ARDL(1,0,1) modeline ilişkin tahmin sonuçları ve uzun dönem katsayılar Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. ARDL (1,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DB		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
DB (-1)	0.6758	5.9427
SH	1.4252	3.2957
X	1.4117	5.6345
X(-1)	-0.9830	-3.5583
Tanısal Denetim Sonuçları		
$R^2 = 0.88$	$X^2_{BG} = 1.6052 (0.205)$	$X^2_{WHITE} = 1.2434 (0.265)$
$\bar{R}^2 = 0.87$	$X^2_{NORM} = 1.2393 (0.548)$	$X^2_{RAMSEY} = 0.21244(0.645)$
Uzun Dönem Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
SH	4.3956	3.8749*
X	1.3221	6.0269*

Not: *,** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılığı gösterir. X^2_{BG} , X^2_{NORM} , X^2_{WHITE} , X^2_{RAMSEY} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

ARDL(1,0,1) modelinden elde edilen bulgular, savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki uzun dönemli etkisinin pozitif yönlü ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun dönem katsayıları incelendiğinde savunma harcamalarındaki %1'lik artışın dış borçları %4.39 artırdığı görülmektedir. Elde edilen bu sonuç beklentilerimizle uyumlu yöndedir. Bununla birlikte ihracat değişkeninin dış borçlar üzerindeki uzun dönemli etkisinin de doğru yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracattaki %1'lik artışın dış borçları %1.32 artırdığı tespit edilmektedir. İhracat artışlarının dış borçları artırıcı etkisine işaret eden bu bulgu, ihracatın ithalata bağımlılığı ile açıklanabilecektir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler ise ARDL yaklaşımına dayalı hata düzeltme modeli ile incelenmiştir. Bu model 3 numaralı eşitlikte gösterildiği gibi tahmin edilmiştir.

$$\Delta DB_t = \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta DB_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta SH_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} \Delta X_{t-i} + \alpha_4 ECT_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

Tablo 8'de değişkenlere ait kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme terimi gösterilmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı negatif işaretli ve istatistiki

olarak anlamlıdır. Bu durum bulunan uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini destekler niteliktedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı (-0,32), bir şokun ilk yılda %32 gibi bir hızla dengeye yaklaştığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte savunma harcamaları ve ihracat değişkenlerinin katsayılarının uzun dönemdekiyle uyumlu olarak pozitif işaretli ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ampirik sonuçlar, savunma harcamalarındaki %1'lik artışın dış borçlar üzerindeki kısa dönemli etkisinin %1.42'lik bir artış olduğu yönünde bulgular sağlamaktadır.

Tablo 8. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken= ΔDB		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
ΔSH	1.4252	3.2957*
ΔX	1.4117	5.6345*
ECT(-1)	-0.3242	-2.8512*

Not: *, %1'de anlamlılığı gösterir.

Özet olarak, ampirik analizlerimiz savunma harcamalarının hem kısa hem de uzun dönemde dış borçları artırmak yönünde etkilediğini destekleyen bulgular ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Türkiye ekonomisinde savunma harcamaları-dış borç etkileşimini ampirik olarak incelemiş olan geçmiş çalışmaların sonuçlarıyla uyumluluk göstermektedir [Bkz. Karagöl (2005), Karagöl (2006), Karagöl ve Turhan (2008)].

6. Sonuç

Dış borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik istikrarı için önemli bir konudur. Dış borçların ödeme yükü yatırımları ve sermaye birikimini kısıtlayarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmak, ilgili ülkeye ilişkin risk algılamalarını kötüleştirerek sermaye kaçışına neden olmak ve enflasyonu tetiklemek gibi etkilerine bağlı olarak makroekonomik istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Dış borçları etkileyen unsurlara ilişkin analizler de dış borçların makul düzeylerde tutulabilmesine ve böylece daha istikrarlı bir makroekonomik ortamın oluşturulabilmesine yön gösterici olacaktır. Bu çalışmada da önemli bir kamu harcaması kalemi olarak savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkisinin Türkiye ekonomisi çerçevesinde ampirik olarak analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye ekonomisi toplam dış borç stokunun artış eğilimini sürdürdüğü gelişmekte olan bir ülkedir. Dünya Bankası ve IMF'nin dış borç servisinin mal ihracatına oranının %30'u aştığı durumları ilgili ülke ekonomisi için sürdürülemez ve büyüme

hedeflerine ulaşmanın önünde önemli bir engel olarak tanımladığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin dış borçlanmasının tehlikeli boyutlara ulaştığı söylenebilecektir. Çünkü konuya ilişkin veriler incelendiğinde bu oranının 1980-2000 dönemindeki %56'lık, 2001-2010 dönemindeki %51'lik ortalaması ile belirtilen eşiklerin çok üzerinde seyrettiği açıkça görülmektedir. Ayrıca özellikle 2005 yılı sonrasında dış borçların vade yapısındaki belirgin kısalma da bir başka dikkat edilecek husustur. Böyle bir ortamda dış borçların daha etkin kullanımı için verimsiz kamu harcamalarındaki gereksiz artışın önlenmesi ülke ekonomisi için önem arz etmektedir.

Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarına ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının 1971-2012 dönemi ortalamasının %3,5 olduğu ve 2012 yılı itibarıyla bu oranın %2,3'e kadar düştüğü görülmektedir. Sağlanan önemli düşüşe rağmen 2012 yılına ilişkin bu oran Türkiye ekonomisini 26 NATO üyesi ülke içinde üçüncü, Avrupa ülkeleri içinde yedinci, SIPRI tarafından verisi yayınlanan toplam 144 ülke içinde de otuzdokuzuncu sıraya yerleştirmektedir. Bu bilgiler Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının (sağlanan düşüşe rağmen) hala önemli boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Savunma harcamaları dış borçları çeşitli kanallardan artış yönünde etkileyebilmektedir. İlk olarak; savunma harcamaları sebebiyle oluşan bütçe açığını finanse edebilecek ulusal olanaklar sınırlı ise bütçe açığı dış borçlanma ihtiyacı yaratarak dış borç birikimine neden olacaktır. İkinci olarak; döviz rezervleri sınırlı olan ülkelerde savunma ekipmanlarının ithalatı döviz gereksinimi yaratmak suretiyle dış borçlanma ihtiyacını ve dolayısıyla dış borç birikimini yükseltici etkiler yaratacaktır. Üçüncü olarak; savunma ekipmanlarının yurtiçinde üretildiği durumlarda, bu üretim yüksek teknoloji girdilerin ithalatını gerektireceğinden döviz talebi oluşturacak ve bu döviz ihtiyacının dış borçlanma ile karşılanması sonucunda dış borç stoğu yükselecektir.

Bu teorik yaklaşımlardan hareketle savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Nitekim, birçok ampirik çalışmada da savunma harcamaları dış borçların anlamlı ve pozitif yönde etkileyen bir belirleyicisi olarak kabul edilmiştir. Türkiye ekonomisinin savunma harcamalarının dış borçları üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada 1971-2012 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmış, sınır testi ve ARDL modeli yaklaşımları uygulanmıştır.

Çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlar savunma harcamalarının dış borçları anlamlı olarak artırdığı yönünde bulgular ortaya koymaktadır. ARDL analizinden elde edilen katsayılara göre savunma harcamalarındaki %1'lik artış dış borçları

uzun dönemde %4.39, kısa dönemde ise %1.42 oranında artırmaktadır. Bu sonuçlar hem çalışmanın beklentileri hem de geçmiş çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Bununla birlikte ihracat değişkeninin dış borçlar üzerindeki etkisinin de kısa ve uzun dönem için anlamlı olarak pozitif olduğu tespit edilmektedir. İhracat artışlarının dış borçlar üzerindeki pozitif yönlü etkisi ihracatın ithalata bağımlılık yönüne işaret etmektedir. Çalışmaya ilişkin bir diğer önemli bulgu da hata düzeltme katsayısına ilişkindir. Bu katsayının (-0.32) negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı oluşu ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi destekler niteliktedir. Buna göre değişkenler arasındaki uzun dönemli dengeden bir sapma her yıl %32 oranında düzeltilmektedir.

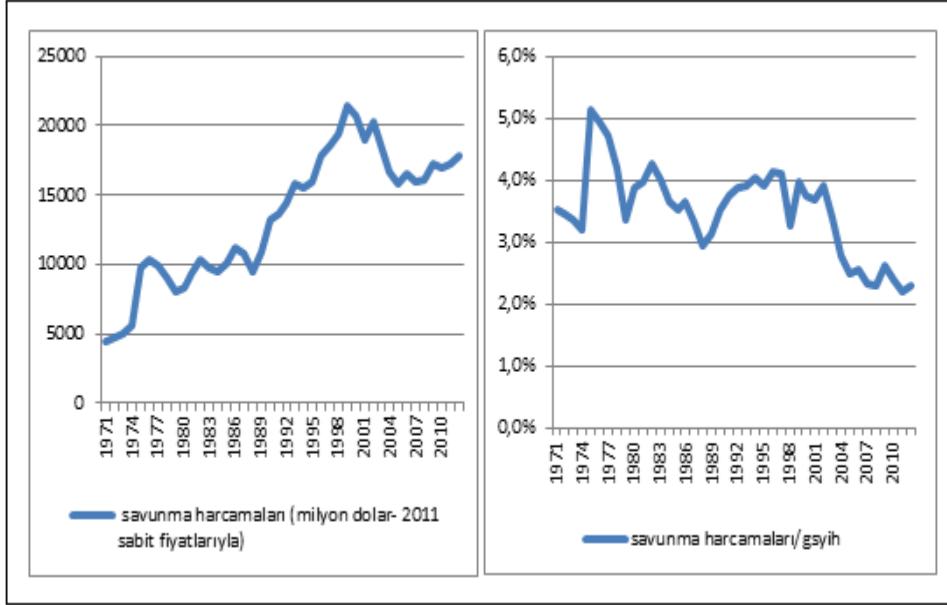
Bu sonuçlara göre açıkça söylenebilecektir ki, Türkiye ekonomisi için daha fazla savunma harcaması hedefleniyorsa daha yüksek dış borç yüküne de razı olmak gerekecektir. Savunma harcamalarının dış borç stokunu artırmak yoluyla ekonomik kalkınma üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiler göz önünde bulundurulduğunda, dış borç sorununun çözümü ve dış borç servis oranının daha makul seviyelere düşürülebilmesi için savunma harcamalarında sağlanacak düşüşün önemi vurgulanabilecektir. Bu tür harcamalar üretken yatırımlarda veya büyümeyi hızlandıracak diğer önemli kamu harcamalarında kullanılacak harcamaları azaltmak yoluyla ikame etkisi yaratmaktadır. İnsani gelişim açısından önemli olan harcama türlerindeki kısıntılar beşeri sermayenin verimliliğini etkileyerek ekonomide üretkenlik kaybına neden olmaktadır. Savunma harcamalarında düşüşün sağlanabilmesi GSYİH'nın daha büyük payının insan kaynaklarının gelişimine aktarılabilmesine imkan sağlayacak, serbest kalan kaynaklar sağlık, eğitim, altyapı gibi diğer kamu harcamalarına aktarılarak ekonomik büyüme için gerekli verimlilik artışlarının sağlanmasında kullanılabilir.

Ek-1. NATO Üyesi Ülkelerin Savunma Harcamaları (2012)

SAVUNMA HARCAMALARI (GSYİH %)		SAVUNMA HARCAMALARI (2011 SABİT FİYATLARI-MİLYON \$)	
ABD	4.4	ABD	671.097
Birleşik Krallık	2.4	Fransa	63.736
Türkiye	2.3	Birleşik Krallık	57.717
Fransa	2.3	Almanya	49.312
Yunanistan	2.3	İtalya	35.436
Estonya	2.0	Kanada	20.257
Portekiz	1.9	Türkiye	17.832
Polonya	1.8	İspanya	14.700
İtalya	1.7	Hollanda	11.192
Bulgaristan	1.6	Polonya	9.538
Arnavutluk	1.5	Norveç	7.363
Almanya	1.4	Yunanistan	6.310
Hollanda	1.4	Belçika	5.441
Romanya	1.4	Danimarka	4.659
Danimarka	1.4	Portekiz	4.359
Norveç	1.4	Romanya	2.566
Slovenya	1.2	Çek Cum.	2.379
Belçika	1.1	Macaristan	1.401
Çek Cum.	1.1	Slovakya	1.061
Slovakya	1.1	Bulgaristan	849
Kanada	1.1	Slovenya	573
Macaristan	1.1	Estonya	455
İspanya	1.1	Litvanya	345
Letonya	0.9	Lüksemburg	316
Litvanya	0.8	Letonya	281
Lüksemburg	0.5	Arnavutluk	193

Kaynak: www. sipri.org (16.09.2014)

Ek-2. Türkiye'nin Savunma Harcamaları

Kaynak: www.sipri.org (16.09.2014)

Kaynaklar

- Ahmed, A. D. (2012), "Debt Burden, Military Spending And Growth In Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis", *Defence and Peace Economics*, 23(5), 485-506.
- Akyüz, Y. ve K. Boratav (2003), "The Making of the Turkish Financial Crisis", *World Development*, 31(9), Pergamon Pub., 1549–1566.
- Alami, R. (2002), "Military Debt: Perspectives from the Experience of Arab Countries", *Defence and Peace Economics*, 13(1), 13–30.
- Bangura, S., Kitabire, D. ve R. Powell (2000), "External Debt Management in Low-Income Countries", *IMF Working Papers*, No: 00/196, Washington, 1-35.
- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M. S. ve Ö. Polat (2009), "Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 301-314.
- Bolat, S., Belke, M. ve O. Aras (2011), "Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", *Maliye Dergisi*, 161, 347-364.
- Boratav, K., Türel, O. ve E. Yeldan (1996), "Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Instability: Post-1980 Turkey", *World Development*, 24(2), Pergamon Pub., 373-393.
- Brzoska, M. (1983). "Research Communication: The Military Related External Debt of Third World Countries", *Journal of Peace Research*, 20(3), 271–277.
- Dunne, J.P., Perlo-Freeman, S. ve A. Soydan (2004a), "Military Expenditure and Debt in Small Industrialised Economies: A Panel Analysis", *Defence and Peace Economics*, 15(2), 125–132.
- Dunne, J. P., Perlo-Freeman, S. ve A. Soydan (2004b), "Military Expenditure and Debt in South America", *Defence and Peace Economics*, 15(2), 173–187.
- Dünya Bankası, "World Development Indicators and Global Development Finance", (<http://databank.worldbank.org/>).
- Engle, R. ve C. W. J. Granger (1987), "Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Erol, A. (1992), "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları: 1981-1990", *Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı*, Yayın No: 1992/324, Ankara.

Esener, S. Ç. (2013), Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de Dış Borçlanmanın Belirleyicilerinin İncelenmesi: 1980-2010, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2013/424, Hermes Matbaacılık.

Georgantopoulos, A. G. ve A. D. Tsamis (2011), "The Interrelationship Between Military Expenditure and External Debt: Patterns of Causation in Northern Africa Countries", *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 3(4), 264-273.

Hazine Müsteşarlığı, "Kamu Finansmanı İstatistikleri", (<http://www.hazine.gov.tr/>).

İnce, M. (2001). Devlet Borçları ve Türkiye, Ankara: Gazi Kitabevi, 6. Baskı.

Johansen, S. ve K. Juselius (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegrating Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.

Kalkınma Bakanlığı (DPT), "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010", (<http://www.dpt.gov.tr/>).

Kara, M. (2001), "Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 95-110.

TCMB Ekonomi Terimleri Sözlüğü, (<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/sozluk.htm>).

Karagöl, E. (2005), "Defence Expenditures and External Debt in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 16(2), 117-125.

Karagöl, E. (2006), "The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 17(1), 47-57.

Karagöl, E. (2010), "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 26, 1-29.

Karagöl E. ve A. Turhan (2008), "External Debt, Defence Expenditures and Political Business Cycles in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 19(3), 217-224.

Keskin, N. (2008), "Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kim, H. S. (2009), "The Patterns of External Debt Profile in the Developing World",

<http://a-s.clayton.edu/trachtenberg/GPSA%20Proceedings%202005-2010/2009%20Proceedings%20Kim%20Submission%20PDF.pdf>, Georgia Political Science Association (Erişim: 04.06.2012).

Kregel, J. (2004), "External Financing for Development and International Financial Instability", United Nations G-24 Discussion Papers No. 32.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., ve Y. Shin (1992), "Testing the Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?", *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.

Looney, R. E. ve P. Frederiksen (1986), "Defence Expenditure, External Public Debt and Growth in Developing Countries", *Journal of Peace Research*, 23(4), 329–338.

Looney, R. E. (1989), "The influence of Arms Imports on Third World Debt", *Journal of Developing Areas*, 23(2), 221–231.

Narayan, P. K. ve S. Narayan (2008) "Does Military Expenditure Determine Fiji's Exploding Debt Levels?", *Defence and Peace Economics*, 19(1), 77–87.

NATO, "Financial and Economic Data Relating to NATO Defence, Defence Expenditures of NATO Countries", http://www.nato.int/cps/tr/natolive/topics_49198.htm, (Erişim: 07.03.2014).

Ng, S. ve P. Perron (2001), "Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power", *Econometrica*, 69(6), 1519–1554.

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve R. J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Phillips, P. C. B. , ve P. Perron (1988), "Testing For a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75(2), 335–346.

Roodman, D.M. (2001), *Still Waiting for the Jubilee: Pragmatic Solutions for the Third World Debt Crisis*, Washington, D.C., Worldwatch Institute.

Sarı, M. (2004), "Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Sen, S. (1991), "Debt, Financial Flows and International Security", *SIPRI Yearbook 1991, World Armaments and Disarmaments*, SIPRI (Stockholm), 181–195.

Sezgin, S. (2004), "An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 15(2), 199–203.

Seyidoğlu, H. (2009), *Uluslararası İktisat*, 17.Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Shahbaz, M., Shabbir M. S. ve M. S. Butt (2013), "Does Military Spending Explode External Debt in Pakistan?", *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2012.724878, 2-24.

SIPRI, www.sipri.org, (Erişim: 16.09.2014).

Symth, R. ve P.K. Narayan, (2009), "A Panel Data Analysis of the Military Expenditure-External Debt Nexus: Evidence from Six Middle Eastern Countries", *Journal of Peace Research*, 46(2), 235–250.

Ulusoy, A. (2004). *Devlet Borçlanması, İkinci Baskı*, Trabzon: Üçyol Kitabevi, Celepler Matbaacılık.

Velasco, A. (1997), "A Model of Endogenous Fiscal Deficits and Delayed Fiscal Reforms", NBER Working Papers, No. 6336.

Wolde-Rufael, Y. (2009), "The Defence Spending-External Debt Nexus in Ethiopia", *Defence and Peace Economics*, 20(5), 423-436.

Yamak, N. ve B. Tanrıöver (2007). "Türkiye’de Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisi: Gibson Paradoksu", 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs 2007– İnönü Üniversitesi, Malatya.

Zaman, K., Mahmood, Q. S., Khan, M.M. ve A. Rashid (2012), "An Empirical Investigation of External Debt-Military Expenditure Nexus in Bangladesh", *Economia Seria Management*, 15(1), 173-188.

Tokat İli Kentsel Alanda Engel Eğrisi Analizi¹

Rüştü Yayar

Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
rustu.yayar@gop.edu.tr

Mustafa Necati Çoban

Araş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
necati.coban@gop.edu.tr

Tokat İli Kentsel Alanda Engel Eğrisi Analizi

Özet

Engel Kanunu gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu çalışma ile Tokat ili kentsel alanda yaşayan farklı gelir gruplarındaki ailelerin değişik mal gruplarına yaptıkları harcamalar analiz edilmek istenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme tekniği ile ailelerden derlenmiştir. Her harcama grubu için en uygun fonksiyonel formu bulmak için birçok sınıma yapılmıştır. Regresyon analizleri sonucunda harcama grupları gelir esneklikleri elde edilmiştir. Analiz sonucu ailelerin gelirleri arttıkça lüks mallara daha çok pay ayırdıkları tespit edilmiştir. Uygulamalı olarak Engel Kanunu'nun geçerliliği test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engel Kanunu, Gelir, Gelir Esnekliği, Tüketim Harcaması

An Engel Curve Analysis in the Urban Area of Tokat Province

Abstract

Engel Law examines the relationship between income and consumption. This study aimed to analyse the expenditures on different product groups by families belonging to different income groups in the urban area of Tokat. The data used in the study were obtained from the families through face-to-face interviews by the researchers. Several tests were performed in order to find the most appropriate functional form for each expenditure group. As result of the regression analyses, expenditure group income elasticity was obtained. At the end of the analysis, it was determined that as the income of the families increased, the families allocated more shares for luxury goods. Moreover, the validity of Engel Law was tested practically.

Key Words: Engel Law, Income, Income Elasticity, Consumption Expenditure

¹Bu çalışma; Doç. Dr. Rüştü Yayar'ın danışmanlığında, Mustafa Necati Çoban tarafından yazılan "Engel Eğrileri Tokat İli Örneği İncelemesi" isimli Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir. Yüksek Lisans Tezi kabul tarihi: 23.08.2013 Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1. Giriş

Tüketim, azami düzeyde sosyolojik ve iktisadi unsurlar içermesinden ötürü ilgili alanlarda farklı çalışmalara konu olmuş bir kavramdır. Tüketici hangi maldan ne kadar satın alacağına karar veren ekonomik birim olmakla beraber satın alma kararını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır.

Üretilen mal ve hizmetlerin bireylerin istek ve gereksinimlerini karşılamaları yönünde kullanımını ifade eden tüketim kavramı mikro iktisadın temel konularından birisidir. Yine başka bir ifadeyle tüketim, tüketim mallarının satın alınması amacıyla alıcı ve satıcı arasında gelirin kullanılması anlaşmasıdır (Miller, 1991: 243).

Bireyler tüketim eylemini gerçekleştirirken birtakım faktörleri göz önüne alırlar. Bireylerin geliri, yaşam biçimi, beklentileri, alışkanlıkları, vatandaşı oldukları ülkenin ekonomik koşulları, bağlı oldukları ülkenin para veya vergi politikaları tüketim harcamalarını gerçekleştirmeden önce göz önüne aldıkları önemli durumlardan bazıları olarak sıralanabilir. Hanhalklarının tüketim harcamalarını yerine getirirken bağlı oldukları faktörler arasında özellikle gelir önemli bir konumdur.

Bireylerin mal ve hizmet satın alımına ekonomik anlamda güçleri yetmeyebilir. Bireylerin tüketim faaliyeti içerisinde bulunamaması derin bir memnuniyetsizliğe neden olur fakat bu bireyler tüketim döngüsü içerisinde alıcı olmaya devam edebileceklerdir (Bocock, 1997: 82-113).

Engel, hanhalklarının tüketim davranışları ile gelir arasındaki ilişkiyi deneysel düzeyde incelemiş ve iktisat literatüründe Engel Kanunu olarak yerini almıştır. Engel Kanunu, gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen ve hanhalklarının gelirleri arttıkça zorunlu mallara yapacakları harcamaların azalarak artacağını ve lüks mallara yapacakları harcamaların artarak artacağını ifade eder.

Engel eğrileri farklı gelir düzeylerinde satın alınan mal miktarlarını göstermekte olup talebin gelir esnekliğini açıklamaktadır. Engel'in yapmış olduğu araştırmaya göre bir ailenin geliri ne kadar düşük olursa gelirin gıdaya ayrılan kısmı o kadar yüksek olacaktır (Nicholson, 1998: 130-131).

Engel Kanunu bağlamında yapılan analizler sonucunda, gelir esneklik değerleri belirli alan kapsamında piyasada yer alan malların hangilerinin zorunlu, hangilerinin lüks mal olduğu tasnifine de gidilebilmektedir. Gelir esneklik değeri birden büyükse o mal lüks mal iken eğer birden küçükse o mal zorunlu mal kategorisi içerisine girmektedir.

Bu çalışmanın birincil hedefi Engel Kanunu'nun Tokat ili geneli kentsel alanda geçerliliğinin araştırılmasıdır. İkincil hedef olarak ise Tokat ili geneli kentsel alanda araştırmaya konu edilmiş mal ve hizmetlerin lüks ve zorunlu mal tasnifinin yapılması belirlenmiştir. Araştırma Tokat il genelinde Engel Kanunu'nun geçerli olup

olmadığını kanıtlama adına ve Tokat il geneli hanehalkının tüketim yapısını ortaya koyma adına önemlidir.

Araştırmayla birlikte tüketicilere yönelik sınıai faaliyette bulunan firmalar, araştırma sonuçlarını gözeterek üretim yapacağı, Tokat hanehalkının tüketim yapısını dikkate alarak faaliyetlerini sürdüreceği düşünülmektedir.

2. Literatür Araştırması

Engel Kanunu ile ilgili literatüre bakıldığı zaman yerli ve yabancı birçok araştırmanın olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmalar aynı zamanda geçmişten bugüne doğru Engel Kanunu'nun zenginleşmesine neden olmuştur.

İlk olarak uluslararası alandaki ilgili araştırmalara bakıldığında dünyanın çeşitli yerlerinde önemli bilim adamları tarafından ilgili alanda önemli araştırmalar yapıldığı söylenebilir.

Houthakker 1952 yılında İngiltere'de 2200 haneyi kapsayan bir araştırma yapmış ve araştırma sonucunda gıda harcamaları, giyim harcamaları, konut harcamaları ve ulaşım harcamaları esneklik değerleri 1'in altında bulunarak zorunlu mallar olarak nitelendirilmişlerdir.

Stigler 1954 yılında Ogburn'ün 1916 yılında Kolombiya bölgesinden topladığı 2000 haneyle ilişkin veriyi bazı kriterlere göre eleyip 200 adede düşürerek ortaya koymuş olduğu makalesinde yer verdiği regresyona dair katsayıları kullanarak gelir esneklik değerlerini elde etmiş, bu gelir esneklik değerlerinden gıda, sağlık, alkollü içecekler ve tütün harcamaları esneklik değerleri birin altında bulunmuş ve zorunlu mallar kategorisi içerisinde yer almıştır. Giyim, mobilya, eğitim ve eğlence harcamalarının esneklik değerleri de birin üzerinde bulunmuş ve lüks mallar kategorisi içerisinde yer almıştır.

1981 yılında Murthy ve Pradesh, 1960-1976 yılları aralığındaki Almanya'da elde edilmiş zaman serisi verilerini kullanmışlardır. Ele alınan yıllardan sonlara doğru gidildiğinde gıda harcamaları payının toplam pay içerisinde azaldığı gözlemlenmiş, buna paralel olarak gıda esneklik değeri birden küçük bulunmuş ve gıda harcamalarının gelir esneklik değerinin 1960'tan 1976'ya doğru gidildikçe arttığı gözlemlenmiştir.

2003 yılında Crawford, Laisney ve Preston tarafından 1991-1992 yıllarına ait Çekoslovakya hanehalkı anket verileri kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hanehalkı bütçe anket verilerinin fiyat değişimlerini yeterince yansıtamadığı belirlenmiş olup ortalama fiyatların yerine her hanehalkı için birim değerlerin fiyat olarak alınması önerilmiştir.

2007 yılında Shamim ve Ahmad, 2001-2002 yıllarına dair Pakistan harcama anketini kullanarak Engel eğrisi analizi gerçekleştirmiş, analizle beraber fakir, orta ve zengin kesimin tüketim harcamalarındaki değişim ve tüketim harcama alışkanlarındaki benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan veride kırsal ve kentsel olarak ayırma gidilmiş, çalışma sonucunda kentsel ve kırsal alanlar için lüks mallar ve zorunlu mallar belirlenmiştir.

Engel Kanunu'nun geçerliliğini tespit etmek amacıyla ulusal çalışmalara bakıldığında farklı yöntemlerle farklı alanlarda elde edilen veriler araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir.

1986 yılında Tansel 1978-1979 yıllarına ait Türkiye geneli DİE verilerini kullanarak Türkiye geneli için bir Engel Eğrisi analizi gerçekleştirmiştir. Dokuz adet fonksiyonel kalıp kullanılmış olup kullanılan formlar içerisinde AddiLog ve Working Leser kalıplarının daha geçerli sonuçlar ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Gıda ve harcama esneklik değerleri birin altında, mobilya ve sağlık harcamaları birim esnek ve lokanta harcamaları, kişisel harcamalar, ulaşım harcamaları, kültür harcamaları, giyim harcamaları, hizmet harcamaları ve diğer harcamaların esneklik değerleri ise birin üzerinde bulunmuştur.

1991 yılında Kasnakoğlu, 1987 Türkiye Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketinden elde edilen verileri kullanarak doğrusal, yarı logaritmik ve çift logaritmik fonksiyonel formlar için denemiştir. Ankara ve Erzurum illerine ait harcama ve hanehalkı büyüklük esneklik değerlerine ulaşılmış, çalışmada sigara dışında yer alan harcama gruplarının gelir esneklikleri harcama esnekliklerinden düşük çıkmıştır.

Özmutur 1991 yılında ana kütlenin Türkiye geneli olduğu araştırmasında 1987 Türkiye Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketinden elde edilen verileri kullanmıştır. Analiz sonucunda gıda harcamaları, konut harcamaları, ev eşyası harcamaları ve sağlık harcamaları esneklik değerleri birin altında çıkmış ve bu harcama grupları içerisinde yer alan mal grupları zorunlu mal kategorisine girmiştir.

1994 yılında Nişancı, 1994 yılına ait Türkiye verilerini kullanarak hanehalkı harcamalarının engel eğrisi analizini yapmış ve araştırma neticesinde gıda harcamaları ve konut harcamaları esneklik değerleri birin altında çıkmış ve bu harcama grupları içerisinde yer alan mal grupları zorunlu mal kategorisine girmiştir.

2000 yılında Selim yapmış olduğu Türkiye'de tüketim kalıplarını belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada gıda harcamaları, konut harcamaları ve sağlık harcamaları esneklik değerleri birin altında çıkmış ve bu harcama grupları içerisinde yer alan mallar zorunlu mallar statüsü kazanmıştır.

2005 yılında Pehlivanoğlu yüksek lisans tezinde Kocaeli il merkezi ve Kocaeli ilçe merkezlerinde 400 hanehalkı ile anket yoluyla veriler elde etmiştir. Araştırma neticesinde teoriye uygun sonuçlar elde edilmiştir. Gıda harcamaları, konut

harcamaları ve sağlık harcamaları esneklik değerleri birin altında çıkmış ve bu harcama grupları içerisinde yer alan mal grupları zorunlu mal kategorisine girmiştir.

3.Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde çalışmada kullanılan veri seti tanıtılmaktadır. Çalışmada kullanılan veri setini Eylül 2012-Kasım 2012 döneminde Tokat ili genelinde gerçekleştirilen, hane halklarıyla yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilen anketler sonucu elde edilen veriler oluşturmaktadır.

Araştırma 2012 yılında Tokat ilini kentsel alanında ikamet eden hanehalklarını kapsamaktadır. Tokat ili içerisinde yaşayan toplam hanehalkı sayısı 613.990 olmakla beraber Tokat ilinin tamamında yaşayan hanehalkının % 58 i kentsel alanda yaşamaktadır. Kentsel alanda yaşayan 358.494 hanehalkına ana kütle olarak belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü belirlemek için Taro Yamane'nin kriteri dikkate alınmış, bu kritere göre %5 önem seviyesinde ve %5 hata payı ile örnek büyüklüğünün 100.000'den büyük ana kütleler için 398 olma gereği dikkate alınarak örnek büyüklüğü 500 olarak belirlenmiştir.

Çalışma 2012 yılına ilişkin yatay kesit verileridir. Sabit bir zaman diliminde farklı birimlere göre değişimi ifade eden yatay kesit verileri, belirli bir zamanda farklı birimlerin gözlenmesi ile elde edilir (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2011: 6).

Anket bünyesinde yer alan harcama kalemleri Amaca Göre Bireysel Tüketim Sınıflamasına (*Classification of Individual Consumption According to Purpose - COICOP*) göre oluşturulmuş olup 12 adet harcama kalemi iğeremektedir:

1. Gıda ve alkolsüz iğercekler
2. Alkollü iğercekler, sigara ve tütün
3. Giyim ve ayakkabı
4. Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar
5. Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri
6. Sağlık
7. Ulaştırma
8. Haberleşme
9. Eğlence ve kültür
10. Eğitim hizmetleri
11. Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller
12. Çeşitli mal ve hizmetler

Tablo 1: Fonksiyonel Formlar

Fonksiyon Adı	Fonksiyon Kalıbı	Esneklik Hesabı
Doğrusal	$Y = a + bX$	$e = b \left(\frac{X}{Y} \right)$
Logaritmik Doğrusal	$\ln Y = a + bX$	$e = bX$
Doğrusal Logaritmik	$Y = a + b \ln X$	$e = b \left(\frac{1}{Y} \right)$
Tam logaritmik	$\ln Y = a + b \ln X$	$e = b$

Anketlerden elde edilen veriler Eviews 7 paket programına girilerek basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon katsayılarının tahmin edilmesinde en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Engel eğrilerini tahmin etmek amacıyla Tablo 1’de görülen fonksiyonel formları tek tek sınanmış ve bu fonksiyonel formlar içerisinde en uygun sonuçlar veren doğrusal logaritmik ve tam logaritmik form olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan fonksiyonel formlar ve bu fonksiyonlara ilişkin esneklik hesaplamaları Tablo 1’de görülmektedir.

4. Ampirik Bulgular

Bu kısımda ilk olarak COICOP sınıflaması içerisinde yer alan harcama gruplarının harcama esneklik değerleri belirlenmiştir. Harcama esneklik değerlerinin belirlenmesiyle Engel Kanunu’nun teorik olarak geçerliliği araştırılmıştır. Tokat ili kentsel alanda yaşayan ailelerin çeşitli harcama gruplarına ilişkin elde edilen esneklik değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Harcama Grupları Esneklik Değerleri

Harcama Grupları	Esneklik Değeri	Kullanılan Form	Fonksiyonel Form
Gıda ve alkolsüz içecekler	0,32	$\ln Y = a + b \ln X$	
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	0,42		
Sağlık	0,68		
Haberleşme	1,12	$Y = a + b \ln X$	
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	1,15		
Giyim ve ayakkabı	1,37		
Çeşitli mal ve hizmetler	1,38		
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	1,43		
Eğitim hizmetleri	1,71		
Ulaştırma	1,78		
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	2,00		
Eğlence ve kültür	2,17		

Tablo incelendiğinde; Gıda-alkolsüz içecekler, konut, su, elektrik, gaz-diğer yakıtlar ve sağlık harcama gruplarının esneklik değerleri 1'in altında bulunmuştur. Alkollü içecekler, sigara ve tütün, mobilya, ev aletleri-bakım hizmetleri, ulaştırma, haberleşme, eğlence-kültür, eğitim hizmetleri, giyim ve ayakkabı, lokanta, yemek hizmetleri ve oteller ve çeşitli mal ve hizmetler harcama grubu esneklik değerleri 1'in üzerinde bulunmuştur.

Gıda-alkolsüz içecekler, konut, su, elektrik, gaz-diğer yakıtlar ve sağlık harcama gruplarının esneklik değerlerinin birden küçük çıkması, hanehalklarının gelirlerinde ortaya çıkacak bir birimlik değişme sonucu söz konusu kalemlere yapacakları harcamalardaki artışın minimum düzeyde olacağını göstermekte ve teoriyi doğrulamaktadır.

Tablo 3'te her bir harcama grubuna ilişkin elde edilen en uygun regresyon denklemleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde R^2 değerlerinin düşük olduğu gözlemlenmekte, 1'e uzak değerler aldığı görülmektedir. Belirlilik katsayısı 1'e ne kadar yakınsa o kadar modelin uygun olduğu söylenebilir. Ancak yatay kesit verileri için söz konusu katsayı model uygun olduğu halde düşük çıkabilmektedir. Parametre anlamlılığı esas amaç olarak kabul edildiğinden ötürü belirlilik katsayısı dikkate alınmayabilmektedir. Parametre anlamlılığı adına prob değerlerine bakıldığında prob değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu gözlemlenmiş ve katsayıların istatistiki olarak %5 anlam düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olmadığı ifade eden değişen varyans problemine yatay kesit verilerden oluşan modellerde sıklıkla rastlanmaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin katsayıları yatay kesit verileri ile çalışıldığından ötürü birimlere göre değişim gösterebilmektedir. Bunun dışında regresyon modelleri kapsamında da katsayılar sabit kabul edilebildiğinden bu değişim değişen varyansa neden olmaktadır. Değişen varyans probleminin bulunup bulunmadığını gözleme adına modellerde White testi sınaması yapılmış, modellerin bir kısmında değişen varyans problemine rastlanmıştır.

Hanehalkları, gelirlerindeki herhangi bir artış sonrası esneklik değerleri 1'in üzerinde yer alan harcama gruplarına daha çok pay ayıracaklardır. Diğer bir deyişle esneklik değerleri yükseldikçe hanehalklarının gelirlerindeki değişime göre harcama duyarlılıkları artmaktadır.

Tablo 3: Harcama Gruplarına Ait Fonksiyonlar

Harcama Türleri	Harcama Gruplarına Ait Fonksiyonlar
Gıda ve alkolsüz içecekler	$\ln Y = 3,688 + 0,320 \ln X$ $R^2 = 0,187$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 0,038 $Y = -283,167 + 51,897 \ln X$
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	$R^2 = 0,043$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 11,631 $\ln Y = 2,246 + 0,425 \ln X$
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	$R^2 = 0,109$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 0,058 $Y = -292,937 + 50,105 \ln X$
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	$R^2 = 0,066$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 8,957 $Y = -51,617 + 12,621 \ln X$
Sağlık	$R^2 = 0,043$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 2,839 $Y = -675,311 + 109,747 \ln X$
Ulaştırma	$R^2 = 0,158$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 12,111 $Y = -211,979 + 39,251 \ln X$
Haberleşme	$R^2 = 0,144$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 4,576 $Y = -226,969 + 35,548 \ln X$
Eğlence ve kültür	$R^2 = 0,152$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 4,007 $Y = -616,623 + 101,080 \ln X$
Eğitim hizmetleri	$R^2 = 0,068$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 17,804 $Y = -272,546 + 47,245 \ln X$
Giyim ve ayakkabı	$R^2 = 0,170$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 4,988 $Y = -355,707 + 56,509 \ln X$
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	$R^2 = 0,168$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 6,006 $Y = -149,862 + 25,879 \ln X$
Çeşitli Mal ve Hizmetler	$R^2 = 0,163$ Prob = 0,0000 Standart Hata = 2,807

Hanehalklarının gelirleri artıkça zorunlu mallara olan harcama payının azalması ve lüks mallara yönelik harcama paylarının artması test edilmek istenmiştir. Araştırmaya katılan hanehalkları gelir durumlarına göre düşük gelir grubu, orta gelir grubu ve yüksek gelir grubu olmak üzere tasnif edilmiş ve bu üç gelir grubunun davranış biçimleri gözlemlenmiştir.

Araştırma konusu kentsel alanda yaşayan aileler aylık toplam gelirleri açısından üç gruba ayrılmıştır. Alt gelir grubu (0 TL - 800 TL), orta gelir grubu (801 TL - 2000 TL) ve yüksek gelir grubudur (2000 TL ve üstü). Tablo 3’de de görüldüğü üzere zorunlu mallar olarak nitelendirilen gıda ve alkolsüz içecekler harcama grubunun payı gelir arttıkça azalmıştır. Teoriye uygun sonuçlar elde edilmiş, gelir yükseldikçe lüks mallara yönelik harcamaların payları artmıştır.

Tablo 4: Tokat İli Farklı Gelir Gruplarının Harcama Türlerinin Dağılımı (%)

Harcama Türleri	Alt Gelir Grubu	Orta Gelir Grubu	Üst Gelir Grubu
Gıda ve alkolsüz içecekler	35	24	23
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	6	7	7
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	19	23	19
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	4	6	5
Sağlık	4	3	3
Ulaştırma	7	9	11
Haberleşme	5	6	6
Eğlence ve kültür	1	2	3
Eğitim hizmetleri	8	9	9
Giyim ve ayakkabı	5	5	6
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	3	3	5
Çeşitli Mal ve Hizmetler	3	3	3
Toplam	100	100	100

5. Sonuç

Tokat ilinde kentsel alan kapsamında yapılan araştırmada Engel Kanunu’nun Tokat ilinde geçerliliği test edilmiştir. En uygun fonksiyonel formlardan yararlanılarak hanehalkı anketlerinden elde edilen verilerin ekonometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Analiz neticesinde harcama esneklik değerleri 1’in üzerinde olan harcama gruplarında yer alan mallar hanehalkları için lüks mal, harcama esneklik değerleri 1’in altında olan harcama grupları içerisinde yer alan mal zorunlu mal niteliği kazanmıştır. Çalışma sonucuna göre, “gıda-alkolsüz içecekler”, “konut-su elektrik-diğer yakıtlar” ve “sağlık harcama” grubunda yer alan mal ve hizmetlerin esneklik

değerleri 1'in altında iken diğer harcama gruplarında yer alan mal ve hizmetlerin ise 1'in üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Hanehalklarının gelirleri arttıkça zorunlu mal olarak nitelendirilen mal gruplarına yönelik harcama paylarının azaldığı, lüks mal olarak nitelendirilen mal gruplarına yönelik harcama paylarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma neticesinde teoriye uygun sonuçlar elde edilmiş ve araştırma amacına ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları, literatürde daha önce ve farklı yerleşim yerlerinde yapılmış olan araştırmaları destekleyici niteliktedir.

Kaynaklar

- Bocock, R. (1997). Tüketim(Çev. İrem Kutluk), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Crawford, I.,Laisney, F. ve Preston I. (2003), "Estimation of Household Demand Systems with Theoretically Compatible Engel Curvesand Unit Value Spesifications" Journal of Econometrics, 114 (2003), 221-241.
- Güriş, S. , Çağlayan, E. ve Güriş, B. (2011), EViews ile Temel Ekonometri, İstanbul: Der Yayınları, ISBN: 978-975-353-370-6.
- Houthakker, H.S. (1952), "The Econometrics of Family Budgets", Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General), Vol CXV. Part I.
- Kasnakoğlu, Z. (1991), "Regional Consumption Patterns and Income Elasticities in Turkey: 1987", Journal of Economic Corparation Among Islamic Countries, 12, 111-116.
- Miller R. L. R. (1991). "Economics Today The Macro View", 7th ed., New York: Harper Collins Publishers.
- Murty, K.N.ve Pradesh A. (1981), "Analysis of Food Consumption in the Federal Republic of Germany", Empirical Economics, Vol. 6, 75-86.
- Nicholson, W. (1998), Microeconomic Theory: Basic Principles and Extensions (Sevent Edition), The Dryden, America.
- Nişancı, M. (2003),"Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi", 1994 Türkiye Kentsel Kesim Örneği, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:28.
- Özmucur, S. (1991), "Tüketim Kalıpları, 1987", İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE. ISS/EC 91-07, (Araştırma Raporu).
- Pehlivanoglu, F. (2005), "Engel Kanununun Kocaeli Uygulaması", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Selim, R. (2000), "Türkiye'de Tüketim Harcama Kalıpları: 1994", Halil Aksu'ya Armağan, İTÜ İşletme Fakültesi, 109-121.
- Shamim, F. ve Ahmad, E. (2007), "Understanding Household Consumption Patterns in Pakistan", Journal of Retailing and Consumer Services, Vol. 14, 150-164.
- Stigler, G.J. (1954), "The Early History of Empirical Studies of Consumer Behaviour", The Journal of Political Economy, Vol. LXII, No. 2 (April), 95-113
- Tansel, A. (1986), "An Engel Curve Analysis of Household Expenditure inTurkey 1978-79", METU Studies in Development Economics, 13 (3-4), 239-257.

Kümelenme Teorisi: Kavramsal Bir Çerçeve¹

Sema Yiğit

Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi
İşletme Bölümü
semayigit@yahoo.com

Kümelenme Teorisi: Kavramsal Bir Çerçeve

Özet

Kümelenme kavramı araştırmacıların ilgisini daha çok 1990'lardan itibaren Michael E. Porter ile çekmiş olsa da kavramın kökleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı kümelenme teorisinin bugünkü haline gelmesine katkı yaptıkları düşünülen teorileri ele alarak kümelenme teorisinin gelişimini incelemektir. Geleneksel Konum ve Yiğilma Teorileri ile Endüstriyel Bölge gibi geliştirilen ilk teoriler daha çok kümelenmenin de temeli olan coğrafik yığılmaya vurgu yapmışlardır. Sonrasında İtalyan Sanayi Bölgeleri ve Yenilikçi Çevreler, Yeni Sanayi Odakları ve Yeni Ekonomik Coğrafya teorileri öncelilerden farklı olarak üyeler arasındaki sosyal ilişkiler üzerinde de durmuşlardır. Sonuç olarak günümüzde Porter ile özdeşleştirilen kümelenme teorisinin büyük oranda önceki teorilere dayandığı söylenebilir. Ancak burada Porter'ın değerli katkılarını göz ardı etmek imkânsızdır. Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Öğrenen Bölgeler teorileri ise diğerlerini kapsamakla beraber inovasyonu öne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Kümelenme teorisi, Coğrafik yığılma

Development of Cluster Theory-A Conceptual Framework

Abstract

Although the industry clusters drew researchers' attention after 1990s with Michael E. Porter, actually it was based on much older various theories. The aim of this study is examining development of cluster theory by discussing older theories which contribute to the current cluster theory. First developed theories like Traditional Place and Agglomeration and Industrial District mostly stressed geographic concentration which is essential for clustering. Then, Italian Industry District and Creative Milieu, New Industrial Spaces, and New Economic Geography Theories emphasized social relationship between members unlike their predecessors. As a result, it can be said that cluster theory which is associated with Porter in nowadays is largely based on the previous theories. However, it is important to note Porter's valuable contributions to cluster theory. The Learning Regions and Regional Innovation Systems theories both involves other theories and highlights innovation

Keywords: Clustering, Cluster Theory, Agglomeration

¹ Bu çalışma Yiğit (2012)'nin "Kümelerin İnovasyon Kapasitesinin Kaynak Tabanlı Görüş Çerçevesinde İncelenmesi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Coğrafik yakınlıkla ekonomik performans arasındaki ilişki yeni olmasa da kümelenme kavramının Michael E. Porter'ın 1990'lardaki çalışmasına kadar çok da popüler olmadığını söylemek mümkündür. Kümelenme genel olarak benzer ve birbirleri ile ilişkili faaliyetleri olan işletmelerin ve kurumların bölgesel yoğunlaşmalarıdır. Bu yüzden kümelenme teorisini öncelikle coğrafi yığılmayı açıklamaya çalışan teoriler çerçevesinde incelemek daha doğru olacaktır.

Kümelenme teorisine etki eden teoriler çok geniş ve heterojen bir görünüm sergilemekte olup kümelenme teorisinin her yönüyle anlaşılmasına temel teşkil etmektedir. Bu teorilerden ilki Tarımsal Lokasyon Teorisinin temellerini atan von Thünen (1826), Endüstriyel Lokasyon Teorisini ortaya koyan Alfred Weber (1909) ve şehirlerin yerleşimlerini açıklamaya çalışan Christaller (1933) ve Lösch'ün (1939) çalışmalarına dayanan Geleneksel Konum ve Yığılma Teorileridir. Sonrasında Marshall (1890) mal veya hizmet piyasasında endüstri yoğunlaşması sonucunda, endüstriye yeni giren işletmenin öncekilerin maliyetlerinde azalma meydana getireceği görüşü ile coğrafik yığılmayı başka bir boyutta incelemiştir. Becattini (1979) Marshall'ın görüşlerinden de etkilenerek yığılmanın sosyal boyutunu da hesaba katmıştır. Yeni Sanayi Odakları çeşitli araştırmacıların görüşleri ile şekillenmiş olsa da Yenilikçi Çevre Yaklaşımının etkilerini taşımaktadır. Krugman, Yeni Ekonomik Coğrafya'da Marshall'ın (1890) görüşlerini esas almıştır. Porter'a (1990) kadar kümelenmeden değil daha çok coğrafik yığılmadan bahsedilen bu çalışmalar kümelenme teorisinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu yaklaşımların ortak özelliği coğrafik yığılmanın maliyet etkinliğini artırması ile ölçek ekonomisinden yarar sağlanabileceği varsayımıdır. Oysa Porter'ın küme tanımında bu statik görüşten farklı olarak kümelenmenin aktörler arasındaki rekabete ve iş birliğine dayanan dinamik yararları üzerinde durulmuştur.

2. Geleneksel Konum ve Yığılma Teorileri

İşletmelerin coğrafik olarak yoğunlaşma eğilimine sahip oldukları uzun zaman önce keşfedilmiştir. Coğrafi yoğunlaşmayı açıklamaya ilk katkısı geleneksel konum teorileri sağlamıştır. Konum teorisi geleneksel ekonomik analizlerde yer unsurunun ele alınmamasına tepki olarak geliştirilmiş olup üç önemli çalışmaya dayanmaktadır. Bunlardan ilki, tarımsal lokasyon teorisinin temellerini atan von Thünen, diğeri endüstriyel lokasyon teorisini ortaya koyan Alfred Weber sonuncusu ise bir piyasa merkezi olarak şehirlerin yerleşimini açıklamaya çalışan Christaller-Lösch tarafından yapılan çalışmalardır (Fujita vd., 1999:26).

Bu modeller imalat yapmak için en iyi konuma, girdilerin taşıma maliyetlerinin (Weber,1909; Isard,1949), rakiplerin konumunun (Pred,1966) ve tüketicilerin uzaklığının (Lösch,1939; von Thünen, 1826) etkilerini araştırmışlardır.

Geleneksel konum teorisinin kökeni, bir Alman arazi sahibi olan J. H. von Thünen'in 1826 yılında yayımladığı eserine kadar gitmektedir (von Thünen, 1966). Konum teorisinin kurucusu olan von Thünen'in ortaya koyduğu Tarımsal Arazi Kullanım Modeli/Teorisi dünyanın ilk coğrafi teorisi/modeli olarak da anılmaktadır (Wheeler vd., 1998:305). von Thünen, merkezi bir şehrin etrafında gelişen tarımsal arazi kullanımının özelliklerini coğrafi mesafe, ulaşım maliyetleri ve arazi fiyatlarını göz önüne alarak açıklamaya çalışmıştır. von Thünen analizinin sonucunda tarımsal üretimin ve arazi kullanımının mekânsal düzeninin merkezi bir şehirden (yani piyasadan) çevreye doğru bir dizi dairesel halkalar şeklinde gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur. Modele göre bahçecilik ve süt üretimi gibi getirisi yüksek faaliyetler pazara yakın konumlanırken, hayvancılık gibi daha az gelir getiren faaliyetler pazara uzak konumlanmaktadır (vom Hofe ve Chen,2006:5). Bu açıdan bakıldığında model, üreticilerin üretim ve taşıma maliyetlerini hesaba katarak üretim yerlerini seçip bu bölgelere yoğunlaştığı tespiti üzerinden coğrafik yığılmayı açıklamaya çalışmıştır.

Alfred Weber (1909) tarafından geliştirilen modele göre konum teorisi, bir endüstride hammadde ve nihai ürünün taşıma maliyetlerini ele alıp bunlara göre matematiksel modellerle optimal konumu bulmaya çalışır. Basit olarak model, işletmelerin ürettikleri nihai ürünün maddi değerinin bu ürünü üretmek için gerekli kaynakların maddi değerinden fazla olması durumunda, işletmelerin hedef pazarlarına yakın konuma yerleşme eğiliminde olduklarını ifade eder. Aynı şekilde eğer ürün üretiminde kullanılan kaynakların maddi değeri nihai ürün değerinden yüksekse, işletmeler söz konusu kaynakların yakınında konumlanmaya çalışacaklardır (Dawkins, 2003:136). Benzer şekilde Harris'e (1954) göre işletmeler kendileri için en gerekli doğal kaynakların etrafında konumlanmalıdır. Örneğin bir çelik üreticisi demir yataklarının yakınında konumlanma eğilimindedir (Harris,1954:316). Buna göre Weber (1909) ve Harris'e (1954) göre işletmeler konumlanırken ürünün nihai değerini ve kullandıkları kaynakların maliyetini dikkate alacaklar ve benzer ürün sunan işletmeler aynı bölgelere yoğunlaşacaklardır.

Weber, teorisinde maliyet faktörlerine aşırı önem atfetmekte, pazarı ise bir nokta şeklinde ele almaktadır. Bu çeşit bir analiz, talebi tamamen göz ardı ettiği gibi, pazarın yani tüketim sahasının önemini de ihmal etmektedir. Weber'in en az maliyetli lokasyonu bulmaya yönelik bu yaklaşımına karşı Lösch, 1939 yılında ortaya koyduğu çalışması ile işletmelerin pazarlama faktörünü ve satış gelirini esas alarak en yüksek kazançlı lokasyonu seçmeye çalıştıkları bir yaklaşımı getirmiştir. Böylece Lösch ilk kez lokasyon teorisini talepten kaynaklanan kâr ekseninde ele almıştır (Yavan,2006:102). Lösch'e göre, bir işletme için en uygun yer, kârın en büyük olduğu lokasyondur (Lösch,1954:27). Lösch'ün teorisine göre üretim ve talep koşullarının homojen olduğu varsayımı altında kar-fayda maksimizasyonu davranışı ile pazar

alanları büyük şehirlerin yakınlarında geliyecek ve karını artırmak isteyen işletmeler de buralara yoğunlaşacaktır (Koschatzky,2012:1).

Alman coğrafyacı Christaller tarafından 1933 yılında geliştirilen Merkezi Yer Teorisi, temelde hizmet faaliyetlerine bağılı olarak kentsel yerleşimlerin sayısını, büyüklüğünü ve dağılışıını belirleyen kuralları açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Teori, şehirlerin büyümesi ve gelişmesinde sanayinin rolünü doğrudan dikkate almamakta ancak şehirlerin büyüme süreçlerinde ortaya çıkan kademelenmeyi yani şehirselle hiyerarşiyi ve şehir sistemlerini açıklamaktadır (Christaller, 1933; Wheeler vd., 1998:154). Buna göre en üstteki şehir tüm kentsel ürünleri üretecek daha alt kademede şehirler ise başarılı olarak üretebilecekleri daha az sayıda ürün üreteceklerdir. İşletmeler genel olarak hizmet sektöründeki diğer işletmelerle birlikte büyük, kente yakın bölgelere yoğunlaşacaklar böylece yerel talep yeterli olduğu sürece kent ekonomisinden yararlanmaya çalışacaklardır (Mulligan vd.,2012:410).

Greenhut (1956), hem maliyet ve talep faktörlerini hem de fiyat ve piyasa faktörlerini göz önünde bulundurarak, işletmelerin lokasyonunu açıklamaya çalışmıştır. Lokasyon teorisine en büyük katkıyı yapanlardan biri de Isard'dır. Diğerlerinden farklı olarak Isard (1949), von Thünen, Weber, Christaller ve Lösch gibi lokasyon teorisi öncülerinin çalışmalarını bir araya getirerek genel bir lokasyon teorisi inşa etmeye çalışmıştır. Ancak o da esas vurguyu sanayi faaliyetleri üzerine yapmıştır (Isserman, 2001:12933). Isard'a göre ekonomideki karmaşık mekânsal ilişkiler taşıma girdisi gibi ortak bir kavram cinsinden tanımlanmalıdır ve amaç taşıma maliyetlerini minimize etmektir (Arıcıoğlu,2011:29). Buna göre işletmeler taşıma maliyetlerini minimize edecekleri yerlerde yoğunlaşacaklardır.

3. Endüstriyel Bölgeler Teorisi

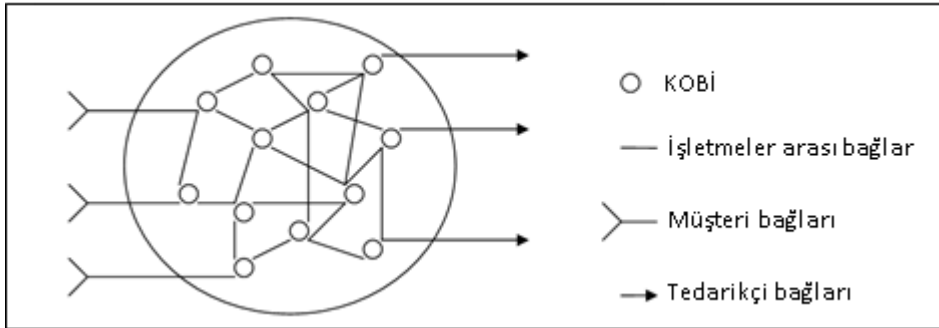
Günümüzdeki küme kavramına en yakın kavrama ilk defa Marshall'ın Principles of Economics (1890) adlı eserinde yer verilmiştir. Endüstriyel bölge olarak tanımlanan bu kavramı Marshall, belirli bir sektörde faaliyet gösteren işletmelerin iyi tanımlanmış ve nispeten küçük bir coğrafi alanda yığılımları olarak tanımlamıştır (Sırb,2013:318).

Geleneksel yerleşim ekonomistlerinden farklı olarak sadece tek bir firmanın konumlanmasından çok ortak konumlanmanın yararları üzerinde durmuştur. Alfred Marshall'ın kapsamlı yaklaşımı, endüstrilerin coğrafi yoğunlaşmalarını açıklamada daha fazla dikkat çekmiştir.

Marshall'a göre işletmeler önemli ölçek ekonomileri elde edebilecekleri yerlerde konumlanırlar. Ölçekler dışsal ve içsel olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Dışsal ölçek ekonomileri endüstriyel gelişmeyi ve bölgesel yoğunlaşmayı sağlar (Potter ve Watts,2014:604). İçsel ölçek ekonomisi ise organizasyonel ve yönetsel etkinlikle

ilgilidir. Dışsal ölçek ekonomilerinin bir sonucu olan sanayi kümesi, küme içindekilerin etkinliğini ve verimliliğini artırır.

Marshall işletmelerin belirli bir bölgede yoğunlaşmalarının çeşitli avantajlar sağladığını ifade etmiştir (Belussi ve Caldari,2009:338, Krugman, 1991:36). Bunlar Marshall Dışsallıkları olarak da bilinen işgücü havuzu, ihtisaslaşmış tedarikçiler ve bilginin yayılmasıdır. Benzer işletmelerin bir yerde yoğunlaşmalarının ortak özelliklere sahip işgücünü oraya çekeceğini ve geliştireceğini gözlemlemiştir. Çalışanlar ise kendi yeteneklerine uyan kişileri arayan işverenlerin olduğu bir mekânda yerleşerek bireysel olarak ekonomik risklerini asgari düzeye indirgemektedirler. Marshall, bu yoğunlaşmanın tedarikçiler için de iyi bir pazar oluşturduğunu ve onların da ihtisaslaşmak için ihtiyaç duydukları ölçüğü sağladığını belirtmektedir. Bölgedeki uzmanlaşmış tedarikçiler ve artan ihtisaslaşma uzun vadede girdi fiyatlarını düşürmekte ve üretkenliği artırmaktadır. Böylece artan verimliliğin sağladığı avantajlar müşterilere de yansımaktadır. Marshall bunlara ek olarak sanayi bölgelerinde yeni fikirlerin ve bilginin de “dışsal ekonomi” yoluyla işletmeler arasında çok kolay yayıldığını ifade etmiştir (Cortright, 2006:8-9). Şekil 1’de Marshall’ın Endüstriyel Bölgeleri yer almaktadır.

Şekil 1: Marshall'ın Endüstriyel Bölgeleri (Markusen, 1996:297)

Sforzi (2002) ve Becattini (2001) gibi ekonomistlere göre Marshall’ın yaklaşımının kümelenme teorisinden farkı küme aktörleri arasındaki sosyal ilişkileri göz ardı etmesidir (Boja,2011:35).

4. İtalyan Sanayi Bölgeleri ve Yenilikçi Çevreler Teorisi

1960’lı yıllara gelindiğinde, Marshall’ın 1900’lerin başlarında ortaya koymuş olduğu görüşler, endüstri kavramı çerçevesinde teorik analizleri destekleyici unsur olmuştur (Sforzi, 2002:442). Marshall’ın Endüstriyel Bölge, İtalya’da Üçüncü

İtalya² olarak da adlandırılan bölgeler ile tekrar gündeme gelmiştir (Morgan, 2004:38).

Sanayi bölgeleri teorisi aynı bölgedeki belirli bir sanayi dalına mensup KOBİ'lerin inovasyon kapasitesi üzerinde durur. Bu yaklaşım birçok İtalyan şehrinin ve bölgesinin başarısının çeşitli araştırmacıların dikkatini çekmesiyle 1970'lerin sonlarına doğru gelişmiştir. Bu alandaki en etkili araştırmacı, 1970'lerin ortalarından itibaren Marshall'ın düşüncesini yeni keşfedilmiş bölgesel üretim sistemlerine uyarlayarak İtalyan Endüstri Bölgelerini şekillendiren birçok çalışma yapan Giacomo Becattini'dir. Becattini (1979) bir sanayi bölgesini belirli bir alandaki hem insan topluluğu hem de işletme popülasyonu ile oluşan sosyal bir bölgesel varlık olarak tanımlamıştır (Becattini, 1990:38).

Becattini'nin sanayi bölgesini ekonomik ve sosyolojik nitelikler açısından tanımlamasındaki ekonomik nitelikler kısmen Marshall tarafından tanımlananlarla benzerlik gösterir. Becattini'ye göre sanayi bölgelerinin sosyolojik nitelikleri ise (Vertova, 2004:35):

- Sistemin içindeki pazar, işletme, aile, kilise, okul, yerel otoriteler, yerel siyasi partiler ve ticaret birlikleri gibi kurumlara yerleşmiş olan değer ve görüşlerin homojen bir sistemini paylaşan yerli toplumun varlığı,
- Yerli toplum ve üretim süreci arasındaki etkileşimden dolayı kişisel ilişkilerin oldukça önemli olması,
- Enformasyon ve bilginin standart kanallarla ama daha çok yüz yüze ilişkilerle iletildiği bir endüstri atmosferinin varlığının olması ve
- Güvenin oldukça önemli olmasıdır.

Benzer bakış açısıyla daha çok İtalyan ve Fransız araştırmacıların ağırlıklı olduğu GREMI, (Group de Recherche Européenne sur les Milieux Innovateurs- Yenilikçi Çevre Üzerine Avrupa Araştırma Grubu), yenilikçi veya yaratıcı çevre kavramları üzerinde durmuştur. Grubun yaklaşımında işletmeler tek başlarına birer inovasyon birimi olarak değil ortak inovasyon kapasitesine sahip bir bölgenin parçası olarak incelenmiş olup, ilgili aktörlerin mekânsal yakınlığı ve yaratıcı çevrenin varlığı bölgelerdeki inovasyon ekonomisi faaliyetlerinin gelişimi ve artması için oldukça önemli görülmüştür. GREMI yaratıcı çevreyi "sınırlı bir coğrafi alan üzerinde, genellikle dışa karşı belirli bir imajı ve içsel bir temsili olan, ait olma duygusunun sağladığı sinerjik ve kolektif öğrenme süreciyle yerel inovasyon yeteneğini artıran daha çok informal sosyal ilişkilerin karmaşık bir ağı veya dizisi" olarak tanımlamıştır (Camagni,1991:3).

² Kitlesele üretim yapan kuzey İtalya'dan ve az gelişmiş Güney İtalya'dan farklı olan merkezi ve Kuzey Doğu İtalya'da bulunan yerler için kullanılan kavramdır (European Commission 2002,s.9). Toscana, Umbria, Trentino, Alto-Adige, Friuli-Venezia-Guilia, Veneto, Emilia-Romagna ve Marche bölgelerini içerir.

Yaratıcı/yenilikçi çevre yerel bir üretim sistemine dayanmakla beraber daha çok sosyal ve bölgesel olmayan endüstriye has ağlara dayanan değer zincirinin bir parçasıdır. İşletmeler, tedarikçiler, müşteriler ile birlikte yoğun girdi-çıkıtı bağlantısını, iş gücü ilişkilerini devam ettiren, bilgiyi ve teknolojiyi paylaşan ilgili hizmetler bölgeye yoğunlaşmıştır.

Üretim sistemi ile olan informal ve formal bağlantılar, ortak uygulamalar ve yerleşmiş normlar, sosyo-kurumsal yapının gelişmesini sağlar. Bu sadece bilginin gelişimini ve korunmasını sağlamaz aynı zamanda bölgede çeşitli aktörlerin yerleşmesini kolaylaştırmak için araştırma kurumlarının ve yerel otoritelerin katılımını kolaylaştırır (Maskell ve Malmberg,1995:14-15; Asheim,2000:423, Amara vd. ,2003:4).

Yaratıcı Çevre ile işletmeler arasındaki etkileşimin sık olması bilginin etkin şekilde yayılımını ve benimsenmesini, başarılı yönetsel uygulamaların ve teknolojik yeniliklerin taklidini, yüz yüze iletişimi, işletmeler arasındaki işbirliğinin artmasını ve bilginin sözsüz dolaşımını teşvik edecektir (Camagni,1991:1). Yaklaşım her ne kadar bölgesel yoğunlaşma ile inovasyon arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde ortaya koymaya çalışsa da Asheim (1995) tarafından inovasyonu bazı bölgelerde diğerlerinden daha başarılı bir şekilde artıran mekanizmaların neler olduğunu ve süreçleri göstermediği için eleştirilmiştir (Asheim,1995:397).

İtalyan Sanayi Bölgeleri ve Yenilikçi Çevreler temelde Marshall'ın görüşlerine dayanan yaklaşımlar olsa da farklarının ve küme teorisine yaptıkları en önemli katkının sosyal ilişkiler, güven, ortak bir kültürü paylaşmak gibi aktörler arasındaki iş birliğini artıran kavramlar üzerinde durulması olduğunu söylemek mümkündür. Zaten söz konusu kavramlar da bölgesel inovasyonu artıran özelliklerin başında gelmektedir.

5. Yeni Sanayi Odakları Teorisi

Çeşitli araştırmacıların katkısıyla şekillenen bu yaklaşım üç vaka çalışmasına dayanır. Bu çalışmalar üçüncü İtalya, Silikon Vadisi ve Güney Paris bölgesindeki Bilimsel Şehir³ çalışmalarıdır ve bu alanların bazı ortak özellikleri vardır. Bunlar: Coğrafik yığılma, esnek üretim sistemleri (pazar koşullarına hızlıca uyum sağlayabilen sistemler), iş gücünün toplumsal bir bölümünün varlığı, dışsal ölçek ekonomileri, yüksek hayat standardı ve iş ortamının elverişli olmasıdır.

Moulaert ve Sekia'ya (2003) göre yaklaşım daha önce bahsedilenlere ek olarak sanayi bölgeleri literatüründeki fikirlerle esnek üretim sistemleri (Piore ve Sabel, 1984), toplumsal düzenleme (Boyer,1990), işlem maliyeti ekonomisi (Williamson,

³ Bilimsel şehir bilgisayar teknolojisi, elektronik gibi yüksek derecede inovatif sanayileri içerir.

1975; 1985) ve yerel toplum dinamiği (Storper ve Walker,1983) fikirlerini bir araya getirir.

Storper ve Scott esnek üretim sisteminin etkinliğini seçilmiş bir dizi üreticinin bölgesel yoğunlaşmasına bağlar. Buna göre bölgesel yığılma işletmelerin konuma bağlı dışsal işlem maliyetlerini azaltmalarına imkân sağlar (Storper ve Scott, 1988:24). Böylece işletmeler yoğunlaşma eğilimi içine girerler.

Yeni endüstriyel bölgeler sadece üretim sistemlerinin yığınlaşmasını değil aynı zamanda çeşitli etkenlerle sosyal düzenleme sistemi de içerir (Storper ve Scott,2003:582). Bu etkenler:

- Endüstriyel sistemlerde işletmelerin ileriye ve geriye doğru bağlantıların dinamikleri,
- Birden fazla işyeri çevresinde yoğun yerel işgücü piyasalarının oluşumunu ve
- Öğrenmenin ve inovasyonun etkisini artıran yerel bölgesel varlıkların (ve ağların) oluşmasıdır.

Birçok açıdan endüstriyel bölgeler, yenilikçi çevre ile oldukça yakındır. Endüstriyel bölgeler ve yenilikçi çevre teorileri; yerel sosyo-ekonomik toplumun rolüne, fonksiyonel olarak uzmanlaşan aktörlerin arasındaki tamamlayıcılığa ve işbirliğine değinmeleri açısından birbirine benzemektedir (Moulaert ve Sekia, 2003: 291-292).

Yeni sanayi odaklarının genel özelliklerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Morgan 2004:39):

- Bu bölgeler, doğrudan ya da dolaylı olarak aynı pazar için üretim yapan ve yüksek derecede ihtisaslaşmış küçük ölçekli işletmelerin mekânsal olarak yoğunlaşmış alt yapılarıdır.
- Bölgedeki işletmeler arasında geniş bir işbölümü vardır.
- Bölgede, paylaşılan değerler ve kültürel ortam ile ortak bilgi havuzu bulunmaktadır.
- İşletmeler arası karşılıklı güvene dayalı ilişkiler gelişmiştir.
- Ürünlerde hızla değişiklik yapabilecek şekilde en yeni üretim teknikleri kullanılmaktadır.
- Bölgedeki işletmeler arası işbirliğini ve rekabeti artıracak ayrıca bölgenin gelişmesini teşvik edecek destekleyici bölgesel kurumlar bulunmaktadır.

Buna göre yeni sanayi odakları *doğrudan ya da dolaylı olarak aynı pazar için üretim yapan, aralarında güvene dayalı iş birliği olan, ürünlerde hızlı değişiklikler yapacak*

ileri üretim teknikleri kullanan işletmelerden oluşan son derece ihtisaslaşmış bölgeler olarak tanımlanabilir.

6. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi

Ekonomi ve uluslararası ticaret teorilerinden gelen Krugman (1991), uluslararası ticaret teorilerindeki kavramlar üzerinde inşa edilen ve yeni ekonomik coğrafya olarak isimlendirilen yaklaşımı oluşturmuştur (Fujita vd., 1999; Krugman, 2000). Yaklaşım hem ticaret teorilerinden hem de ekonomik coğrafyadan izler taşımaktadır.

Krugman'ın coğrafyayı genel ekonominin içinde ele almasının arkasındaki fikir şu ifadelerde görülebilir: *"Marstan -ya da gerçek dünyadan- bir adam ekonomik coğrafya ve uluslararası ticaret teorilerinin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış alanlar olmasına şaşıracaktır"* (Krugman, 2000:49).

Yeni ekonomik coğrafya (YEC) paradigmasının amacı coğrafi mekânda meydana gelen çok çeşitli ölçeklerdeki ekonomik yığılmanın/kümelenmenin oluşumunu monopolistik rekabet, dışsal ekonomiler ve artan getiriler gibi mikro ekonomik kavramlar çerçevesinde matematiksel modellemeler kurarak açıklamaktır (Fujita ve Krugman, 2004:140). Ekonomik faaliyetlerin yığılması veya kümelenmesi farklı coğrafik faaliyetlerde ve farklı seviyelerde olabilir.

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımına göre ekonomik faaliyetlerin bölgesel yapılanması iki zıt gücün sonucudur. Bu güçler yoğunlaşmayı sağlayan (merkezi) ve dağılmaya neden olan (merkezkaç) güçlerdir. Yoğunlaşmayı sağlayan güçler ekonomik faaliyetlerin kümelenmesini sağlayan iş gücü pazarı havuzu, teknolojik yayılmalar, ara mal arzı ve pazar büyüklüğünü içeren Marshall'ın dışsallıklarıdır. Merkezkaç ya da dağıtıcı güçler ise işgücünün hareketsizliği, arazi kiralalarının artışı ve artan yoğunlaşmanın neden olduğu sıkışıklık veya çevresel problemlerdir (Bekele ve Jackson 2006:6).

YEC modeli von Thünen veya Christaller-Lösch varsayımlarına ürün/girdi farklılaşmasını eklemektedir. Ayrıca Christaller'in merkezi yer teorisindeki getiri ve taşıma maliyetleri arasındaki değiş tokuşu endüstri bölgelerin kümülatif sürecine bağlamaktadır. Yani YEC modelinin önceki çalışmaları dışlamadığı bununla beraber daha önce ortaya konulanları ortak bir çatı altında yeniden ele aldığı söylenebilir (Ekinci ve Ersungur,2013:222). YEC modeli oldukça kapsamlı bir modeldir ancak kümelenme teorisine yaptığı katkılar bağlamında incelendiğinde öncekilerden en önemli farkı kümeleri bilgi oluşturan, karlılığı yükselten ve inovasyon faaliyetlerini artıran dinamik yapılar olarak görmesidir.

7. Kümelenme Teorisi

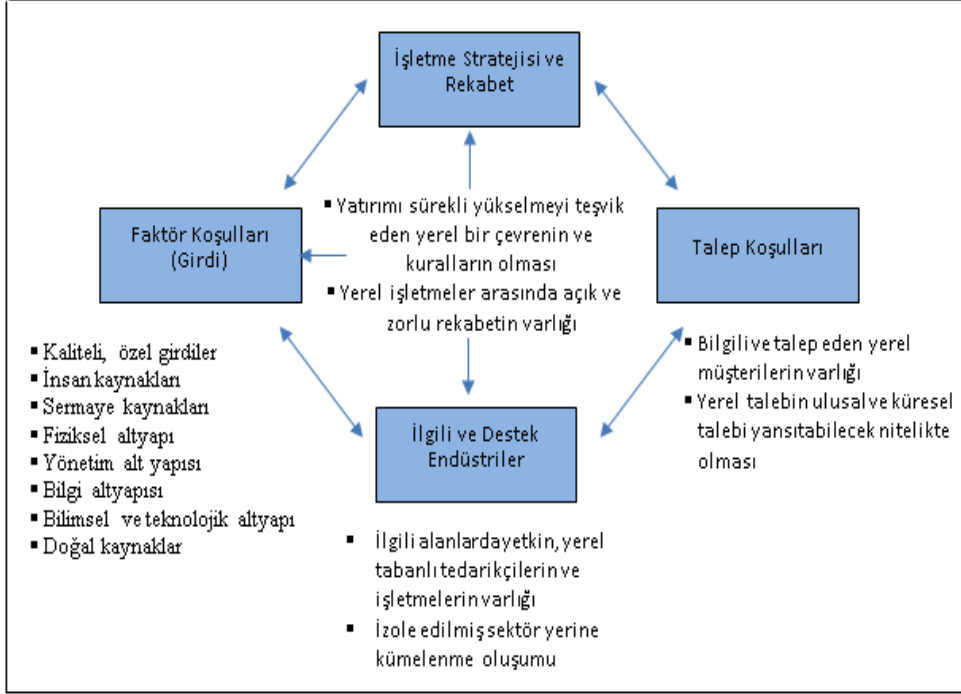
Küme teorisi çeşitli sanayileşmiş ülkelerde yapılmış olan ulusal rekabetçilik çalışmalarıyla 1980'lerin sonlarına doğru başlamıştır. Çalışmanın sonucunda Porter Ulusların Rekabet Üstünlüğü (1990) isimli çalışmasını ortaya koymuştur. Çalışma, Porter'ın stratejik yönetim alt yapısından ve 1980'lerin sonu 1990'ların başında gelişen (Freeman, 1987; Lundvall, 1992; Nelson, 1992; Edquist, 1997) inovasyon ekonomisine dair düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir.

1990'daki kitabında Porter küme kavramını coğrafik bağlamda kullanmıştır. Önce endüstri kümeleri üzerinde durmuş sonraki çalışmalarında da coğrafik boyutu eklemiştir. Bulgularına göre ulusların rekabet üstünlüğü coğrafyayla da oldukça ilişkilidir.

Porter kümeleri şu şekilde tanımlanmıştır:

“Kümelenme birbiriyle bağlantılı olan işletmelerin ve kurumların belirli yerlerde coğrafi olarak yoğunlaşmalarıdır. Kümelenmeler, rekabet açısından önemli olan birbiriyle bağlantılı endüstrileri ve diğer kurumları içine alır. Bunlar bileşen, makine ve hizmet sağlayan ihtisaslaşmış tedarikçileri ve ihtisaslaşmış altyapı sağlayıcılarını kapsar. Kümelenmeler genelde dikey olarak tedarik kanallarını ve müşterileri, yatay olarak tamamlayıcı ürünler üretenleri ve yetenekleri, teknoloji veya ortak girdi kullanımı yönünden ilgili olan sanayilerdeki işletmeleri kapsayacak şekilde genişler. Son olarak, kümelenmeler kamu kurumları ve üniversiteler, standart belirleyici ajanslar ve danışmanlar, mesleki eğitim kurumları ve sendikalar gibi ihtisaslaşmış eğitim, öğretim, araştırma, bilgi ve teknik destek sağlayan diğer kurumları kapsar (1998a:78). Bir kümenin coğrafik kapsamı tek bir şehir, eyalet veya ülke olabileceği gibi komşu ülkelerde olabilir (1998b:199).”

Porter'ın (1990) küme tanımının kökleri, ülkelerin rekabet üstünlüğünün dört faktörden (işletme stratejisi, işletme yapısı ve rekabet; girdi koşulları; talep koşulları ve ilgili ve destek endüstrileri) oluşan ulusal rekabet elmasına dayandığını ifade ettiği çalışmasına dayanmaktadır. Buna göre:

Şekil 2:Elmas Modeli (Porter,1990:127)

Porter kümelenmeyi oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır. Porter'a (1998a,78-80) göre kümeler, kapsamına ve fonksiyonlarına göre iki boyutta incelenebilir.

- Kümeleri oluşturan aktörler: Porter bir kümenin genel olarak şu öğelerden oluştuğunu ifade etmiştir. Özel girdilerin tedarikçileri, endüstriye özgü altyapı sağlayıcıları, müşteriler ayrıca sektöre özgü yeteneklerle, teknolojilerle veya ortak girdilerle ilgili işletmeler de kümede yer almaktadır. Ayrıca birçok küme endüstriye özgü eğitim ve bilgi veren, araştırma yapan ve teknik destek sağlayan kamu ve diğer kuruluşlardan (üniversiteler, standart enstitüleri, beyin takımları, mesleki eğitim sağlayıcıları ve ticaret birlikleri) oluşur.
- Aktörler arasındaki bağlar: Porter aktörler arasındaki iş birliğinin ve rekabetin büyümeyi, inovasyon faaliyetlerini ve rekabet gücünü artıracaklarını ifade etmiştir. Ona göre a) işletmelerdeki üretkenliğin artmasıyla b) inovasyonu yönlendirmesi ve ilerleme hızını artırmasıyla ve c) yeni işletmelerin oluşumunu teşvik etmesiyle olmak üzere üç yolla gerçekleşir

Porter kümelerin özelliklerini ise şöyle belirtmiştir: (Porter,1998a:79-80).

- Bir kümenin sınırları küme içindeki bağlar ve rekabet için çok önemli olan kurumların tamamlayıcılıkları bağlamında belirlenir. Kümeler genellikle siyasi sınırlarla uyum içinde olmasına rağmen, ulusal sınırları bile aşabilirler.
- Kümeler rekabetteki birçok önemli aktörü ve ilişkiyi görmede yetersiz olan standart endüstriyel sınıflandırma sistemine nadiren uyarlar. Bu yüzden önemli kümeler gizlenmiş veya tanımlanmamış olabilir.
- Kümeler hem rekabeti hem de işbirliğini artırır. Rakipler müşteri kazanmak ve ellerinde tutmak için yoğun bir şekilde rekabet ederler. Şiddetli bir rekabet olmadan kümeler başarısız olur. Kümelerde aynı zamanda çoğu dikey olmak üzere iş birliği de vardır. Rekabet ve iş birliği farklı boyutlarda ve farklı oyuncular arasında olduğu için bir arada olabilir.
- Kümeler piyasa koşullarına uygun bir yapı ile hiyerarşik veya dikey bütünleşmenin arasında yeni bir tür bölgesel organizasyon şeklidir. Dolayısıyla kümeler değer zincirini düzenlemenin bir başka yoludur. Dağınık ve rasgele biçimde yerleşmiş alıcı ve satıcılar arasındaki işlemler açısından bakıldığında işletmeler ve kurumlar arasındaki yakınlık ve tekrarlayan alışverişler işbirliği ve güveni besler.
- Bağımsız ve resmi olmayan bağlarla bağlanmış işletme ve kurumların kümesi etkinlikte, verimlilikte ve esneklikte üstünlük getiren sağlam bir organizasyonel şekil görünümündedir.

Kümelenme yaklaşımına Michael Enright da (2000) kümelerin boyutlarını tanımlayarak katkı sağlamıştır. Ona göre kümeler bir dizi faktöre göre farklılık gösterir. Bu faktörler (Enright,2000:3-12):

Coğrafik kapsam: Bir kümenin coğrafik kapsamı kümede ilişki içinde olan işletmelerin, müşterilerin, tedarikçilerin, destek hizmetlerin ve kurumların bölgesel alanıdır. Bir kümenin coğrafik kapsamı küçük bir alandan bir şehire hatta bir ülkeye kadar değişebilir.

Genişlik: Kümelerin genişliği yatay olarak ilişkili endüstrilerin (ortak teknolojilerle, son kullanıcılarla, dağıtım kanallarıyla ve diğer yatay ilişkilerle bağlanmış) uzunluğudur. Dar kümeler bir ya da bir kaç endüstri ve onun tedarik zincirini kapsar. Geniş kümeler birbiriyle yakından ilişkili endüstrilerde ürün çeşitliliği sağlar.

Derinlik: Kümelerin derinliği dikey olarak ilişki endüstrilerin uzunluğudur. Derin kümeler tek bir endüstri veya ilgili endüstrileri değil tam ya da tama yakın bir tedarik zincirini içerir. Yüzeysel kümeler daha çok bölge dışındaki girdilere, parçalara, ekipmanlara, teknolojilere veya destek hizmetlere bağlı olan endüstrilerden oluşur.

Faaliyet esası: Kümelerin faaliyet esası bölgede gerçekleşen katma değer zincirindeki faaliyetlerin sayısı ve doğası ile ilgilidir. Faaliyet açısından zengin kümeler ilgili endüstrilere dair kritik faaliyetlerin birçoğunu ya da önemli bir

bölümünü yerel olarak yapan kümelerdir. Faaliyet açısından fakir kümeler söz konusu endüstriye has sadece bir ya da bir kaç faaliyet yapılan kümelerdir.

Büyüme potansiyeli: Kümenin büyüme potansiyeli sadece küme tarafından sunulan ürün ve hizmetlere olan talebe bağlı değil aynı zamanda küme dışındaki rakiplere göre ve büyüme için gerekli kaynakların varlığına bağlıdır. Kümenin büyüme potansiyelini değerlendirmek oldukça zordur ve kümenin yaşam döngüsüne göre de değişebilir.

İnovasyon kapasitesi: Bir kümenin inovasyon kapasitesi bulunulan endüstride rekabet üstünlüğü sağlayacak ürün, süreç, tasarım, pazarlama, lojistik ve yönetimde anahtar inovasyonları oluşturma yeteneğidir. Yüksek veya düşük inovasyon kapasitesine sahip küme ayrımı yüksek veya düşük teknoloji küme ayrımı yapılmasından daha yararlıdır. Bazı yüksek teknoloji endüstrileri inovatif olmayabileceği gibi tersi durumlar da olabilir. Bir kümenin yaşamını sürdürebilmesi üretilen veya süreçlerde kullanılan teknolojinin seviyesinden çok inovasyon kapasitesi ile ilgilidir.

Rekabet konumu: Kümenin rekabet konumu ulusal veya uluslararası pazardaki konumu ile ilgilidir.

İdare yapısı: Kümenin yönetim yapısı işletmelerin küme içinde organize edilmesi ve tüm kümenin organizasyonu bakımından işletmeler arasındaki ilişkiler demektir. Bu açıdan idare yapısı küme tabanlı gelişimin teşviki ile veya kümeye özgü organizasyonların yönetimi ile ilgili değildir.

Sahiplik yapısı: Kümedeki sahiplik yapısı kümedeki işletmelerin çoğunun yerli veya yabancı sahipli olmasıyla ilgilidir. Organik kümeler yerli işletmelerin çok olduğu, transplant kümeler ise yabancı işletmelerin çok olduğu kümelerdir.

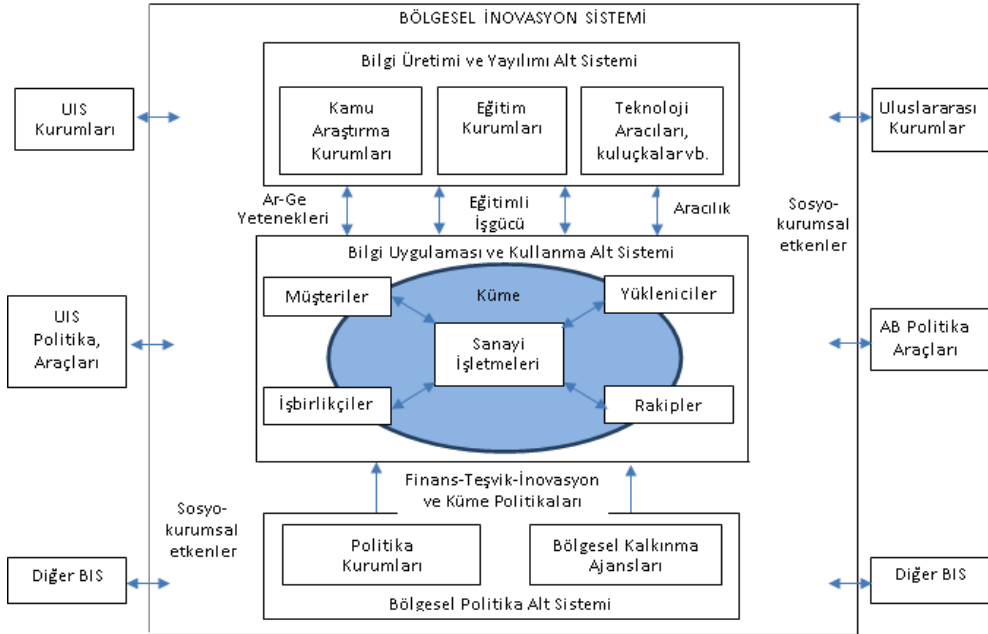
Kümelerin tipi: Kümeler çalışan kümeler, gizli kümeler, potansiyel kümeler, politika odaklı kümeler, umut vadeden kümeler olarak türüne, varlığına, bilinçliliğine veya gücüne göre de gruplara ayrılabilir.

Hem Porter'ın (1990) hem de Enright'ın (2000) çalışmaları kapsamlı, detaylı ve sistematik bir kümelenme teorisinin oluşumunu sağlamıştır. Önceki teorilerinin ayrı ayrı yaptıkları katkılar birleştirilmiş, sınıflandırılmış ve geliştirilmiştir.

8. Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Öğrenen Bölgeler Teorileri

Porter'in yaklaşımına benzer olarak Bölgesel İnovasyon Sistemleri (BİS) ve öğrenen bölgeler literatürü Ulusal İnovasyon Sistemi (UIS) literatürü (Freeman, 1987; Lundvall, 1992; Nelson, 1992; Edquist, 1997) ile 1990'ların sonunda ortaya çıkmış olup temel mantığı, ülkeler arası farklılıkların bölgeler arasında da olabileceğidir. BİS yaklaşımına yapılan en önemli katkılar Cooke (1992), Braczyk vd.(1998), Cooke ve Morgan (1998) ile birlikte Cooke vd. (2004) tarafından gelmiştir.

Bölgesel İnovasyon Sistemi; ortaklaşa öğrenmeyi ve sürekli yeniliği teşvik eden ve işletmeler arası iletişimin güçlü olduğu, sosyo-kültürel yapı ve kurumsal çevrenin oluşturduğu bir bütündür (Jain,2005:3). Daha geniş bir tanıma göre bölgesel inovasyon sistemi; işletmelerin, kurum/kuruluşların ve hükümetlerin, ortaklaşa ya da bireysel olarak, bölgesel düzeyde inovasyonun desteklenmesine nasıl katkıda bulduklarını açıklamaya yönelik bir kavramdır. Bu tip bir inovasyon ağı, işletmeler, araştırma ve teknoloji ajansları, inovasyon destek kuruluşları, risk sermayesi şirketleri ve yerel/merkezi hükümet kurumlarından oluşmaktadır. Bu kurumlar arasındaki bağlantılar, bilginin rekabet üstünlüğüne dönüştürülmesi açısından oldukça önemlidir (Cooke vd, 2001:5). Şekil 3'te bir Bölgesel İnovasyon Sisteminin şematize edilmiş hali yer almaktadır.

Şekil 3: Bir Bölgesel İnovasyon Sisteminin Şematik Gösterimi (Cooke vd,2007:55)

Bölgesel bir firmanın inovasyon kapasitesi bölgenin öğrenme yeteneği ile doğrudan ilişkilidir. İnovasyon kapasitesi ile bölgesel öğrenme yeteneğinin ilişkisi bölgesel üretim çevresi ile oluşturulan ağların yoğunluğu ve kalitesine bağlıdır. Bu ilişkilerle işletmeler arası ve kamu-özel kuruluşların işbirliği bölgesel inovasyonun anahtar kaynaklarıdır (Landabaso vd,1999:7).

Öğrenen bölgeler kavramı ise Storper (1993); Florida (1995); Asheim (1995) ve son olarak Morgan'ın (1997) katkılarıyla şekillenmiştir. Öğrenen bölgeler bilgiyi toplayan, yeniden dağıtan, öğrenmenin ortaya çıkması için uygun çevreyi sunan, küresel üretim sisteminde meydana gelen değişimler karşısında öğrenme yetkinliğine bağlı olarak uyum yeteneği üreten bölge temelinde tanımlı ağ yapılarıdır (Normann,2005:527).

Bununla birlikte öğrenen bölge yaklaşımında bölgesel kümelenme ve ağ yapılarında kolektif öğrenme ve işbirliğinin oynadığı rol ele alınmaktadır (Asheim, 1995). Bu yaklaşıma göre, zaman içinde kendi yetkinliklerini değişen koşullara göre geliştirip yenileyerek öğrenen işletmeler, bölgedeki aktörler arası kalıcı işbirliği ilişkilerinin ve bunlardan kaynaklanan ağ yapılarının bulunması halinde öğrenen bölgeyi yaratmaktadırlar. Öğrenen bölgelerde, bölgede yaşayan aktörlerin gelişim potansiyellerine odaklanma, aktörlerin inovatif davranışlarının desteklenmesi ve aktörlerin bilgilerinin entegrasyonu için strateji geliştirme çabaları büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan; öğrenen bölgelerde, kurumsal aktörler özellikle bölgesel inovatif davranışlarda destekleyici ve kolaylaştırıcı yönde merkezi bir rol oynamaktadır (Morgan, 1997: 493).

Buraya kadar anlatılan teoriler coğrafi yığılmadan başlayarak kümelenme kavramına temel teşkil etmektedir. Bu teorilerin kümelenme teorisine yaptıkları katkıları kümelenme tanımları çerçevesinde incelemek mümkündür. Tablo 1 söz konusu okulların/yaklaşımların küme tanımlarını içermektedir.

Tablo 1: Kümelenme Teorisinin Gelişimi

Teoriler	Küme Tanımları
Geleneksel Konum ve Yığılma Teorileri	İşletmeler ürettikleri nihai ürünün maddi değerinin, üründe kullanılan girdilerin maddi değerinden fazla olduğunda pazara yakın, girdi maliyetleri ürün maliyetinde büyük bir orana sahip olduğunda kaynaklara yakın yerleşme eğilimindedirler
Endüstriyel Bölge Yaklaşımı	Kümeler belli coğrafik sınırlar içerisindeki aynı sektöre ait bir grup kuruluştur. Amaç ölçek ekonomisinin faydalarından yararlanmaktır.
İtalyan Sanayi Bölgeleri	Kümeler işletmeler arasındaki belirli sosyal ilişkiler ve etkileşimlerle tanımlanır. Bu ilişkiler hem iş birliğine hem de rekabete dayalıdır. Aynı bölgede yer alan bir endüstrideki KOBİ'lerin inovasyon kapasitesi kalkınmanın arkasındaki ana itici güç olarak öne çıkar.
Yeni Sanayi Odakları	Kümeler bir nevi sosyal düzenleme işlevi de gören ağ yapıları içindeki esnek ve küçük işletmelerin işlem maliyetlerini düşürmek için coğrafi açıdan yoğunlaşmasıdır.
Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı	Kümeler ölçeğin artan getirisi, düşük taşıma maliyeti, işletme bağları ve bilgi yayılımı gibi mevcut yığın ekonomilerinden doğan karlılığı yükselten ve inovasyon faaliyetlerini artıran yapılardır.
Küme Yaklaşımı	Kümeler belirli bir alanda birbiri ile ilişkili işletmeler ve kurumların coğrafik konsantrasyonudur. Kümeler tedarikçiler ve müşteriler gibi değer zincirinin hem yukarıya hem aşağısındaki, iş birliği ve rekabet için önemli olan bir dizi birbirine bağlanmış endüstriyel ve aktörü içerir.
Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Öğrenen Bölgeler	Kümeler kurumsal, politik ve sosyal bağlamda inovasyonu oluşturacak, sosyal ilişkilerin oldukça önemli olduğu, coğrafik olarak yakın işletmelerden oluşan yapılanmalardır.

9. Sonuç

Kümelenme çalışmaları daha çok 1990'lardan itibaren başlamıştır. Ama öncesinde herhangi bir sanayi kümesi yoktur gibi bir görüşe kapılmak da yanlış olacaktır. Çünkü kümelenmenin esası olan coğrafik yığılmanın geçmişi uzun zaman öncesine dayanmaktadır. İşletmeler her dönemde çeşitli avantajlara sahip olacakları düşüncesi ile coğrafik yığılma özelliği göstererek kümelenmeye temel teşkil etmişlerdir.

Kümelenmenin esasının coğrafik yığılma olduğunu söylemekle her coğrafik yığılmanın küme olduğunu söylemek arasında fark vardır. Literatürdeki küme tanımları incelendiğinde (Porter,1990; Enright, 1996; Porter,1998b; Feser, 1998; Rosenfeld, 2002; Andersson vd.,2004; Kuchiki,2007) bir coğrafik yığılmanın küme

olarak nitelendirilebilmesi için küme aktörlerinin (işletmeler, tedarikçiler, eğitim ve araştırma kurumları, kamu kuruluşları gibi) ve bu aktörler arasında işbirliği ve rekabete dayalı ilişkilerin var olması gerekmektedir. Bu bağlamda coğrafik yığılma kümelenmeye sadece bir açıdan yaklaşmakta diğer gerekliliklerin üzerinde durmamaktadır.

Kümelenme teorisine katkı yaptıkları düşünülerek ele alınan Geleneksel Konum ve Yığılma ile Endüstriyel Bölge Teorileri genel olarak maliyet etkinliği sağlamak amacıyla işletmelerin bölgesel yoğunlaşma eğiliminde olduklarını ifade eder. Maliyet etkinliği taşımada, kaynaklara ulaşmada veya pazara ürün sunmada olabilir. Buna göre bu teoriler sadece işletmelerin bölgesel yoğunlaşma nedenlerine değinmişlerdir. Ancak daha sonra yine bu teorilere de dayanan İtalyan Sanayi Bölgeleri ve Yenilikçi Çevreler, Yeni Sanayi Odakları ve Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımları coğrafik yığılmanın statikliğini aktörler arasındaki ilişkileri de göz önüne alarak dinamik bir açıdan ele almışlardır.

Porter'a kadar çalışmada tartışılan teoriler incelendiğinde Porter'ın küme tanımının boyutları çerçevesinde şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Önceki teoriler coğrafik yığılmadan bahsetmektedir. Ancak aktör çeşitliliğine değinilmemiştir. Porter'a göre sadece işletmeler değil ilgili ve destekleyici tüm kurumlar bölgesel yoğunlaşma özelliği göstermelidir. Aktörler arasındaki ilişkilere özellikle İtalyan Sanayi Bölgeleri ve Yenilikçi Çevreler, Yeni Sanayi Odakları ve Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımları oldukça fazla önem vermiştir. Ancak ilişkiler daha çok sosyal ilişki bağlamında ele alınmış yine Porter'ın üzerinde sıklıkla durduğu, ilişkilerin hem rekabeti hem işbirliğini artıran bir özellikte olması gerekliliği dikkate alınmamıştır. Porter kümelenmenin yararlarından bahsederken küme aktörlerinin inovasyon yeteneklerinin artırmaya büyük önem vermiştir. Günümüzde inovasyon yeteneğinin en önemli rekabet gücü kaynağı olarak görülmesinin bir yansıması olarak Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Öğrenen Bölgeler ortaya çıkmışlar ve kümelenme teorisine katkı sağlamışlardır.

Kümelenme teorisinin gelişimine dair son bir değerlendirme yapılacak olursa teori Porter tarafından önceki birçok teoriden de yararlanılarak geliştirilmiştir. Buna göre Porter'ın coğrafik yığılma kavramını aktörlerin çeşitliliği ve aktörler arasındaki ilişkinin türünü de dikkate alarak öteye taşıdığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Amara, N., Landry, R., & Ouimet, M. (2003), "Milieux Innovateurs: Determinants and Policy Implications", DRUID Summer Conference 2003 on Creating, Sharing and Transferring Knowledge (s. 1-33). Copenhagen: DRUID.

Andersson, T., Serger, S. S., Sörvik, J., & Hansson, E. W. (2004). The Cluster Policies Whitebook.http://www.clusterplattform.at/fileadmin/user_upload/clusterbibliothek/916_TheClusterPoliciesWhitebook.pdf, (Erişim:10.12.2012).

Arcioğlu, E. (2011), İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: "Mekan", *Ekonomik Yaklaşım*, 22(81):17-44.

Asheim, B. T. (1995), "Industrial Districts As 'Learning Regions': A Condition For Prosperity", *European Planning Studies*, 4(4):379-400.

Asheim, B. T. (2000), Industrial Districts: The Contributions of Marshall and Beyond, G. L. Clark, M. P. Feldman, & M. S. Gertler içinde, *The Oxford Handbook of Economic Geography* (s. 413-431). Oxford: Oxford University Press.

Becattini, G. (1979), Dal Settore Industriale al Distretto Industriale. Alcune considerazioni sull'unità di indagine dell'economia industriale. *Revista di Economia e Politica Industriale*, 1: 7-14.

Becattini, G. (1990), The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion. F. Pyke, G. Becattin, & W. S. (eds) içinde, *Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy* (s. 37-51), Geneva: International Institute for Labour Studies.

Becattini, G. (2002), From Marshall's to the Italian "Industrial Districts". A Brief Critical Reconstruction, A. Q. Curzio, & M. Fortis içinde, *Complexity and Industrial Clusters* (s. 83-106). Heidelberg: Physica-Verlag HD.

Bekele, G. W., & Jackson, R. W. (2006), *Theoretical Perspectives on Industry Clusters*, Morgantown: Regional Research Institute West Virginia University .

Belussi, F., & Caldari, K. (2009), "At The Origin of The Industrial District: Alfred Marshall and the Cambridge School, *Cambridge Journal of Economics*", 3(2):335-55.

Braczyk, H. J., Cooke, P., & Heidenreich, M. (1998), *Regional Innovation Systems*, London: UCL Press.

Boja, C. (2011), Clusters Models, Factors and Characteristics, *International Journal of Economic Practices and Theories*, 1(1):34-43.

Boyer, R. (1990), *The Regulation School: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press.

Camagni, R. (1991), Introduction: From The Local "Milieu" To Innovation Through Cooperation Networks. R. Camagni içinde, *Innovation Networks: Spatial Perspectives* (s. 1-9). London: Belhaven Press.

Christaller, W. (1933), *Central Places in Southern Germany*, Çev. C. W. Baskin. New Jersey: Prentice Hall,1966

Cooke, P. (1992), "Regional Innovation Systems: Competitive Regulation In The New Europe", *Geoforum* 23(3), 365-382.

Cooke, P., De Laurentis, C., F.Tödtling, & Trippi, M. (2007), *Regional Knowledge Economies: Markets, Clusters and Innovation (New Horizons in Regional Science)*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

Cooke, P., Heidenreich, M., & Braczyk, H. J. (2004), *Regional Innovation Systems (2nd Edition)*, London: Routledge.

Cooke, P., & Morgan, K. (1998), *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*. Oxford: Oxford University Press.

Cooke, P., Roper, S., & Wylie, P. (2001), *Developing a Regional Innovation Strategy for Northern Ireland*, Northern Ireland Economic Council Occasional Paper No:14.

Cortright, J. (2006), *Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development*, Washington: The Brookings Institution Metropolitan Policy Program.

Dawkins, C. J. (2003), "Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments, *Journal of Planning Literature*", 18(2):131-172.

Edquist, C. (1997), *Systems of Innovation: Technology, Institutions and Organisation*, London: Pinter Publishers.

Ekinci, E. D., & Ersungur, Ş. M. (2013), *Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (3): 205-224.

Enright, M. J. (1996), *Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda*. U. Staber, N. Schaefer, & B. Sharma içinde, *Business Networks: Prospects for Regional Development* (s. 190-214), Berlin: De Gruyter.

Enright, M. J. (2000), *Survey on the Characterization of Regional Clusters:Initial Results*, University of Hong Kong: Institute of Economic Policy and Business Strategy:Competitiveness Program.

European Commission (2002), "Regional clusters in Europe", http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/innovation/pdf/library/regional_clusters.pdf, (Erişim 25.04.2014).

Feser, E. J. (1998). Old and New Theories of Industry Clusters. M. Steiner içinde, Clusters and Regional Specialisation (s. 18-40). London: Pion.

Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. J. (1999), Spatial Economy, Cambridge: MIT Press.

Fujita, M., & Krugman, P. (2004), "The New Economic Geography: Past, Present and The Future", Regional Science, 83(1): 139–164.

Florida, R. (1995), "Toward the Learning Region, Futures", 27(5), 527-536.

Freeman, C. (1987), Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan, London: Pinter.

Greenhut, M. L. (1956), Plant Location in Theory and Practice, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Harris, C. D. (1954), "The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States, Annals of the Association of American Geographers", 44(4):315-348.

Isard, W. (1949), "The General Theory of Location and Space", Quarterly Journal of Economics, 63(4):476-506.

Isserman, A. (2001), Regional Science, N. J. Smelser, & P. B. Baltes içinde, International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences (s. 12930-12935). Amsterdam: Elsevier.

Jain, A. (2005), The Regional Innovation Sysmtes in the City of Casey: Prospective Evaluation, Deakin University School of Accounting, Economics and Finance Working Paper No: 2005-22, 1-16.

Koschatzky, K. (2012), Cluster quo vadis? The Future of The Cluster, Karlsruhe: Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI.

Krugman, P. (2000), Where in the World is the New Economic Geography, G. L. Clark, M. P. Feldman, & M. S. Gertler içinde, The Oxford Handbook of Economic Geography (s. 49-60). Oxford: Oxford University Press.

Krugman, P. (1991), Geography and Trade, Cambridge: MIT Press.

Kuchiki, A. (2007), "A Flowchart Approach to Malaysia's Automobile Industry Cluster Policy", IDE-JETRO Discussion Paper No.120, 1-30.

Landabaso, M., Oughton, C., & Morgan, K. (August 30 – September 2, 1999), Learning Regions In Europe: Theory, Policy And Practice Through The Ris

- Experience. 3rd International Conference on Technology and Innovation Policy: Global knowledge Partnerships Creating value for the 21st Century, Austin.
- Lösch, A. (1939), *The Economics of Location*, Çev: W. H. Woglom. New Haven: Yale University Press, 1954.
- Lundvall, B. A. (1992), *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter Publishers.
- Markusen, A. (1996), "Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts. In: *Economic Geography*", *Economic Geography*, 72(3):293-313.
- Marshall, A. (1890), *Principles of Economics*, London: Macmillan.
- Maskel, P., & Malmberg, A. (1995), *Localized Learning and Industrial Competitiveness*. Regional Studies Association European Conference (s. 1-39), Berkeley: Working Paper 80, University of California.
- Morgan, J. Q. (2004), *The Role of Regional Industry Clusters In Urban Economic Development: An Analysis of Process and Performance* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Raleigh: North Caroline State University.
- Moulaert, F., & Sekia, F. (2003), "Territorial Innovation Models: A Critical Survey", *Regional Studies*, 37(3): 289-302.
- Mulligan, G. F., Partridge, M. D., & Carruthers, J. I. (2012). Central Place Theory and Its Reemergence in Regional Science. *The Annals of Regional Science*, 48:405–431.
- Nelson, R. R. (1992), "National Innovation Systems: A Retrospective on a Study", *Industrial and Corporate Change*, 1(2):347-374.
- Normann, R. (2005), "Can Regions Learn? Critical Assessment of Regions as Arenas Forregional Development", *AI & Society* , 19(4):520-542.
- Piore, M., & Sabel, C. (1984), *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.
- Pred, A. (1966), *The Spatial Dynamics of US Urban-industrial Growth 1800-1914*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Porter, M. E. (1998a), "Clusters and New Economics of Competition", *Harvard Business Review*, 77-90.
- Porter, M. E. (1998b), *On Competition*, Boston: Harvard Business School Press.
- Porter, M. E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press.

- Potter, A., & Watts, H. D. (2014), Revisiting Marshall's Agglomeration Economies: Technological Relatedness and the Evolution of the Sheffield Metals Cluster, *Regional Studies*, 48(4):603–623.
- Rosenfeld, S. A. (2002), "Creating Smart Systems: A Guide to Cluster Strategies in Less Favoured Regions", *European Union-Regional Innovation Strategies.*, 1-35.
- Sforzi, F. (2002), "The Industrial District and The New Italian Economic Geography", *European Planning Studies*, 10(4):439-447.
- Sîrb, L. (2013), The Organizational Benefits Generated By The Membership To A Conglomerate Of Regional Clustering Type. The Implications Of "Roşia Montană Project" on Creating A Mining Cluster In The "Apuseni Mountains" Area From Romania, *Oeconomica*, 15(1):318-332.
- Storper, M., & Walker, R. (1983), "The Theory of Labour and the Theory of Location", *International Journal of Urban and Regional Research*, (7):1-43.
- Storper, M., & Scott, A. J. (2003), "Regions, Globalization, Development", *Regional Studies*, 37(6&7):579-593.
- Storper, M. (1993), "Regional 'Worlds' of Production", *Regional Studies*, 27, 433-455.
- Vertova, G. (2004), "Industrial Districts in Italy: The Case of Sassuolo", Frank McDonald ve Phil Harris içinde, *European Business and Marketing* (s. 32-41). Sage.
- vom Hofe R. & Chen K. (2006), "Whither Or Not Industrial Cluster: Conclusions Or Confusions?", *The Industrial Geographer*, 4(1):2-28.
- von Thünen, J. H. (1826), *Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landschaft und Nationalökonomie*, Çev.C.M. Wartenberg, Von Thünen's Isolated State. Oxford: Pergamon Press (1966).
- Weber, A. (1909), *Theory of the Location of Industries*, Çev. C. J. Friedrich . Chicago: The University of Chicago Press, 1929.
- Wheeler, J. O., Muller, P. O., Thrall, G. I., & Fik, T. J. (1998), *Economic Geography*, New York: Wiley & Sons.
- Williamson, O. E. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York: The Free Press.
- Williamson, O. E. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.
- Yavan, N. (2006), *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Vergiye Gönüllü Uyum Sağlanmasında Fayda İlkesinin Rolü

Suat Hayri Şentürk

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
suathayrisenturk@yahoo.com

Vergiye Gönüllü Uyum Sağlanmasında Fayda İlkesinin Rolü

The Role of Benefit Principle of Taxation in Voluntary Tax Compliance

Özet

Kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip olan vergi, devlet açısından hayati bir öneme sahiptir. Bugün bir çok ülkede vergi idaresinin temel amacını, düşük idari maliyetlerle, yüksek vergi gelirleri elde edilmesi oluşturmaktadır. Aynı şekilde vergiye gönüllü uyum da vergi idareleri için oldukça önemli bir konudur. Vergiye gönüllü uyum derecesinin artması, vergi gelirlerini arttıracaktır. Vergiye gönüllü uyum, vergi yükümlülüğünün mükellefler tarafından kabul edilebilir ölçüde doğru olarak yerine getirilmesidir. Bu çalışmanın amacı, vergiye gönüllü uyum ve vergilemede fayda ilkesi arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Vergilemede fayda ilkesi vergilerin kamu mallarından sağlanan faydalar doğrultusunda olmasını ifade etmektedir. Fayda ilkesi vergiye gönüllü uyum derecesini arttıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergiye Gönüllü Uyum, Vergilemede Fayda İlkesi, Vergileme İlkeleri

Abstract

Having the largest share of public revenues tax has a vital importance in terms of state. Today, main purpose of the tax administration constitutes to obtain high tax revenues with low administrative costs, in many countries. In the same way, voluntary tax compliance for the tax authorities is an important issue. Increasing degree of voluntary tax compliance will increase tax revenues. Voluntary tax compliance is an acceptable accurate reporting of tax liability by the taxpayers. The aim of this study is to examine the relationship between voluntary tax compliance and benefit principle of taxation. Benefit principle of taxation states that taxes should be based on benefits received from public goods. Benefit principle of taxation will increase voluntary tax compliance.

Keywords: Voluntary Tax Compliance, Benefit Principle of Taxation, Taxation Principles

1. Giriş

Kamu mallarının en büyük finansman kaynağı durumundaki vergiler, devlet açısından olmazsa olmaz nitelik taşımaktadır. Vergi gelirlerinin yeterli olması devletten beklenen görev ve fonksiyonların icrasının daha iyi bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Mükelleflerin vergi kanunları ile kendilerine yüklenen görevleri yerine getirme derecesi anlamında kullanılan vergiye gönüllü uyum, vergi gelirlerini doğrudan etkilemektedir. Vergiyi, kamu mallarından elde edilen faydaların karşılığında ödenen bedeller ve vergi ve kamu malları arasında ilişkiyi de değişim kavramıyla açıklayan fayda ilkesi vergiye gönüllü uyum açısından önemli bir etkiye sahiptir.

Vergiye gönüllü uyum ile fayda ilkesi arasındaki ilişkinin teorik olarak ele alındığı bu çalışmanın amacı; vergiye gönüllü uyumu sağlamada fayda ilkesine göre vergilemenin önemini ortaya koymaktır. Çalışmanın bir diğer amacını, fayda ilkesine göre vergilemenin vergi boşluğunu ortadan kaldıracaklarını, dolayısıyla idare açısından kamu hizmetlerinin finansmanı için daha fazla gelir toplanması anlamına geldiğini ortaya koymak oluşturmaktadır. Çalışmada, fayda ilkesi çerçevesinde vergilemenin gönüllü uyumu artıracakları iddiasından hareketle; vergiye karşı tepkiler, vergiye gönüllü uyum ve fayda ilkesi ilişkisi literatür çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. Verginin Önemi

Tarihsel süreç içerisinde öncelikle kamu harcamalarının temel finansman aracı olarak ortaya çıkan vergi, bugün devlete gelir sağlama aracı olmaktan öteye ekonomik ve sosyal hayata müdahalenin, bazen de politik amaçları gerçekleştirmenin bir yöntemi ve aracı haline gelmiştir (Nadaroğlu, 2000; 220).

Vergi(leme), devletin ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaşmada temel araç niteliğindedir. Bu nedenle devlet açısından hayati öneme sahip bir araç özelliğine sahiptir. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan hiçbir gelişme verginin bu özelliğini değiştirememiştir. Verginin devlet için bu hayatiyeti; “devlet varsa vergi olmak zorundadır ve eğer vergi yoksa devletin varlığının devamı imkansızdır” ifadesiyle ortaya konulmaktadır (Aktan, Dileyici, Saraç, 2003). Kamu maliyesi literatüründe, verginin devlet açısından önemini ortaya koymak için “devlet varlığının temel koşuludur” ifadesine yer verilmektedir (Gökbunar, 1998:177). Joseph A. Schumpeter’in devleti, “vergi devleti” kavramı ile özdeşleştirmesi bu önemi açıkça ortaya koymaktadır (Genschell, 2005:53). Yani; vergi, devletin ne yapabileceğini, ne yapamayacağını, ne kadar emek istihdam edeceğini, ne kadar hizmet sunabileceğini ve amaçlarını hangi ölçüce gerçekleştirebileceğini ve onun otoritesini belirlemektedir (Karakurt, 2006:63).

Bu nedenle, kamu hizmetlerinin en önemli finansman kaynağı olan vergi, hangi şekilde hayata geçirilirse geçirilsin, hangi kaynaktan alınırsa alınsın temel özelliği özel kesimden kamu kesimine doğru bir fon/kaynak aktarımı işlemidir. Dolayısıyla, mükellefler açısından vergi ödemenin bir maliyeti vardır ve bir yüküdür.

3. Vergiye Karşı Tepkiler

Bugün vergiler her ne kadar kamu hizmetleri karşılığı alınsa da, mükellefler açısından özel bir karşılığı yoktur. Bu durum, verginin mükellefler tarafından bir yük olarak algılanmasına ve mükelleflerin bu yükten kurtulma yönünde birtakım çabalara (vergiden kaçınma, vergiyi kaçırma, vergiyi yansıma vb.) girişmesine yol açmaktadır. Mükellefler, kendileri açısından mali yük olma özelliği taşıyan vergiye karşı ya gönüllü olarak ödeme (compliance) ya da yakalanma ve cezalandırılma

riskini göz önüne alarak ödememe (non-compliance) şeklinde bir tepki ortaya koyarlar. Literatürde, vergiyi gönüllü olarak ödeme ya da ödememe konusunu açıklayan; rasyonel tercih yaklaşımı ve ahlaki duygular teorisi olmak üzere başlıca iki teori bulunmaktadır (Aktan ve Savaşan, 2009:19).

Mükellefin vergi karşısındaki davranışını bir model içerisinde ele alan ilk çalışma Allingham ve Sandmo (1972) tarafından yapılmıştır. Beklenen fayda modeli (expected utility model) veya caydırma modeli (deterrence model) olarak ifade edilen bu modelin temelini “rasyonel birey-homo economicus” anlayışı oluşturur. Buna göre, insan doğası gereği faydasını maksimize, maliyetlerini ise minimize edecek karar ve tercihleri benimser. Söz konusu modele göre; bireyin vergi beyanı kararı belirsizlik altında alınan bir karardır. Birey gelir beyanı ile ilgili karar verirken; gelirin tamamının beyan etme ve beyan etmeme (hiç beyan etmeme veya eksik beyan etme) şeklinde iki alternatifte sahiptir. Bu nedenle, rasyonel ekonomik birey yakalanma olasılığı ve cezaların büyüklüğü gibi etmenleri dikkate alarak gönüllü uyum (voluntary compliance) düzeyini belirler. İmkanlar dahilinde az vergi ödemeyi ya da hiç ödememeyi tercih edecek tutum ve davranışları yeğler. Vergi kaçırma neticesinde mükellefin elde edeceği fayda yakalanma neticesinde uğranılacak zarardan daha fazla olduğu sürece mükellefler vergi kaçırmaya devam edecektir. Mükellefin söz konusu davranışlar arasındaki tercihini belirleyen temel unsur, yakalanma riskinin ve ceza miktarının büyüklüğüdür (Erard ve Feinstein, 1994; 1-2; Aktan ve Savaşan, 2009:19; Gökbunar vd., 2007:73; Tosuner ve Demir, 2007:10-11).

Literatürde “tutumusal model” (attitudinal model) veya “ahlaki duygular teorisi” (the theory of moral sentiments) olarak da bilinen ikinci yaklaşıma göre ise, bireylerin vergi ödeme/ödememe tercihlerini belirleyen tek etken bireysel çıkar ve bireysel fayda fonksiyonunu maksimize etmek değildir (Tuay ve Güvenç, 2007:20). Bireysel fayda ya da çıkarın ötesinde bireylerin vergi ödeme/ödememe konusundaki tutum ve davranışlarını belirleyen; ahlaki, dinsel, hukuki, kültürel, kuramsal, siyasi, idari ve psikolojik faktörler de bulunmaktadır (Erard ve Feinstein, 1994; 1-2; Aktan ve Savaşan, 2009:19).

4. Vergiye Gönüllü Uyum

Vergiye gönüllü uyum sorunu vergiler kadar eski bir problemdir (Andreoni vd., 1998:818). Problemin temelinde yer alan husus “insanlar niçin vergi öder?” sorusudur (Feld ve Frey, 2005:1). Bu yönüyle vergiye gönüllü uyum, vergi idareleri açısından oldukça önemli bir kavramdır. Gönüllü uyuma ilişkin tanımlarda ortak nokta, “mükelleflerin vergi yasalarına uygun olarak hareket etme derecesi” olarak ifade edilmektedir (James ve Alley, 2002: 29).

Literatürde, mükelleflerin vergiye uyumunu belirleyen çok çeşitli faktörlerden bahsedilmektedir: Denetim olasılıkları ve vergi cezaları, gelir düzeyi ve vergi oranları, sübjektif vergi bilgisi ve katılım, vergiye yönelik tutumlar, demografik etkenler, kişisel, sosyal ve ulusal normlar, algılanan adalet, vergi idaresinin tutumu, kurumsal belirsizlik ve kamu hizmetlerinden oluşan kurumsal değişkenler (Andreoni vd., 1998:838-848; Torgler, 2002:663-673) bu faktörlerdendir.

Vergiye gönüllü uyumun sağlanabilmesi için; vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi, net gelirin belirlenmesi için gelirden düşülmesi gereken unsurların (muafiyet, istisna, indirim, harcama gibi) doğru olarak düşülmesi, vergi beyannamelerinin zamanında verilmesi ve vergi borcunun doğru olarak hesaplanması gibi unsurların aynı anda gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Tunçer, 2003:111). Bu açıklamalar, mükellefin gönüllü uyumda yerine getirmesi gereken ödevleri yanında, idarenin görevlerini yapmış olmasının da önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu çerçevede, genel olarak vergiye gönüllü uyum denildiğinde mükelleflerin aşağıda belirtilen hususları yerine getirmeleri gerektiği kabulü söz konusudur (OECD, 2008:9):

- Vergiye ilişkin kayıtların doğru tutulması,
- Vergi beyannamelerinin kanunlarda belirtilen sürelerde verilmesi,
- Vergi borçlarının doğru hesaplanması ve bildirilmesi,
- Vergi borçlarının kanunlarda belirtilen sürelerde ödenmesi.

Gönüllü uyum yalnızca mükellefin yükümlülüklerini yerine getirmesi ile sağlanmamaktadır, verginin bir diğer tarafı olan devletin/idarenin de bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini kolaylaştıracak uygulamaları hayata geçirmesi gerekir. Verginin tarafları durumunda olan devlet (vergi otoritesi) ve mükellef arasındaki ilişki düşmanca, birbiri ile rekabet içerisinde, gerçekleşebileceği gibi; dostane, birbiri ile uyum içerisinde, de olabilir. Birinci tür ilişkide devlet açısından mükellef sürekli kontrol altında tutulması gereken, fırsat bulduğunda suç işleyecek olan hırsız; buna karşın mükellef açısından devlet ise kendisine zulmeden ve saklanması gereken polis olarak değerlendirilmektedir. Devlet ve mükellef arasında bu şekilde bir ilişkinin bulunması vergiye gönüllü uyumu önemsiz kılmakta ve mükelleflerin vergi kaçırmanın kendileri açısından ortaya çıkaracağı faydalar ve maliyetler arasında bir karşılaştırma yapmasını rasyonel kılmaktadır (Kirchler vd., 2008:211).

İkinci yaklaşımda ise, mükellef açısından devlet toplum için hizmet sağlayan bir birim olarak karakterize edilmektedir. Mükellef ise devletin hizmet sağladığı toplumun bir parçası şeklinde değerlendirilmektedir. Bu durumda devlet ve mükellef arasındaki ilişki hizmet sunan (satıcı) ve müşteri arasındaki ilişki mantığı

ile açıklanmaktadır. Böyle bir ortamda devlet ve mükellef arasındaki düşünce farklılığı daha az, vergiye gönüllü uyum daha fazla, vergi kaçırma eğilimi daha düşük ve mükellefin kendisine düşen görevi yerine getirme duyarlılığı daha yüksek olmaktadır (Kirchler vd., 2008:211).

Vergiye gönüllü uyum açısından vergi ahlakı da oldukça önemli bir olgudur. Vergi ahlakı vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır (Torgler, 2003:5). Vergi ahlakı konusundaki ilk çalışmalar Günter Schmölders tarafından 1960'larda yapılmıştır. Schmölders' göre; mükelleflerin vergiye karşı ortaya koyacakları tepki ülkeye, vergi şekline ve oranlarına göre değişmekle birlikte, söz konusu tepki ile vergi (mükellefi) ahlakı arasında doğrudan bir ilişki vardır (Schmölders, 1968:13).

Vergi ahlakının oluşumunda genel olarak; ahlaki kurallar ve duygular, adalet ve vergi mükellefi ve hükümet arasındaki ilişki belirleyici olmaktadır. Genel kabul vergi ahlakı ile vergiye gönüllü uyum arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğudur. Buna göre, vergi ahlakının yüksek (düşük) olması durumunda vergiye gönüllü uyum da yüksek (düşük) olacaktır (Torgler, 2003:94-95).

4.1. Vergiye Gönüllü Uyum Niçin Önemli?

Dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde, vergi yoluyla toplanan gelirlerin toplam kamu gelirleri içindeki payı yaklaşık % 70 ile % 90 arasında değişmektedir (Pehlivan, 2014:87). Bütün ülkeler açısından ortak amaç vergi gelirlerini arttırmaktır. Vergiye gönüllü uyumun artması toplam kamu gelirleri içinde vergi gelirlerinin payının artmasını ve kamu harcamalarının daha büyük bir kısmının vergilerle finanse edilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle birçok ülke vergiye gönüllü uyumu arttırmak için çeşitli uygulamaları hayata geçirmektedir (Chung ve Triverdi, 2003:133).

Vergiye gönüllü uyumun önemi "vergi boşluğu (tax gap)" ölçümleriyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Vergi boşluğu, vergiye gönüllü uyumun tam olması durumunda toplanması beklenen vergi gelirleri ile gönüllü uyumun tam olmadığı durumda fiili olarak toplanılan vergi gelirleri arasında fark olarak ifade edilmektedir (Andreoni vd., 1998:819; James ve Alley, 2002: 29). Örneğin ABD'de 1973'te 22,7 milyar dolar olan vergi boşluğu 1992'te yaklaşık beş kat artarak 95,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Andreoni vd., 1998:819). ABD İç Gelir İdaresi en son 2006 yılında vergi boşluğu ölçümü gerçekleştirmiştir. Buna göre; mükelleflerin vergiye gönüllü uyumluluk derecesi % 83,1 ve brüt vergi boşluğu 450 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (IRS, 2014). Vergiye gönüllü uyum, potansiyel vergi gelirlerinin yüksek (tam) düzeyde toplanması, dolayısıyla vergi boşluğunu ortadan kaldırmak ve kamu hizmetlerine ayrılacak payı arttırmak açısından önemlidir.

5. Vergiye Gönüllü Uyumun Artırılması Amacına Yönelik Uygulamalar

Vergi idarelerinin amacı, vergi kanunlarında belirtilen vergilerin tam olarak toplanmasını ve diğer mali yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamaktır. Bu temel amacı gerçekleştirmek için ülkelerde uygulanan birtakım vergi politikaları mevcuttur. Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde mükelleflerin vergi verme (ödeme) karşısındaki tutumuna yönelik olarak anket çalışmaları yapılarak o yönde politikalar geliştirilmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerini kapsayan bir raporda, vergiye gönüllü uyumunun artırılması için Birliğe üye ülke vergi sistemlerinin taşıması gereken özellikler ortaya konulmuştur. Raporda; vergi tahsilatında karşılaşılması muhtemel en önemli riskler belirlenerek; söz konusu riskleri ortadan kaldıracak ve mümkün olan en üst düzeyde gönüllü uyumu gerçekleştirecek vergi uyumu stratejisinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı raporda, vergi mevzuatı mükelleflerin yükümlülüklerini daha kolay ve ucuz bir şekilde yerine getirebilecekleri, haklarına daha rahat bir şekilde elde edebilecekleri basit ve istikrarlı bir şekilde düzenlenmelidir (Jensen ve Wöhlbier, 2012:15-19) ifadelerine yer verilmiştir. Yani, Birlik üyesi ülkelerin uyguladığı vergi mevzuatının mükelleflerin gönüllü uyumunu güçlendirmesi için anlaşılabilir, uygulanabilir, basit ve istikrarlı olması gerekir.

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde vergiye gönüllü uyumun artırılması amacıyla hayata geçirilen aşağıdaki uygulamaların (Jensen ve Wöhlbier, 2012:19-25) uyumu güçlendirici nitelikte olduğu belirtilebilir.

Gönüllü uyum konusunda, vergi idaresinin sahip olunan kaynaklar ve organizasyon yapısı itibarıyla etkin bir yapıda olması gerekmektedir. Vergi idarelerinin organizasyonel yapısı ve büyüklüğü üye ülkelerde çeşitlilik göstermektedir. Bir vergi idaresinin ideal büyüklüğü konusunda bir kural olmamakla birlikte; etkinlik açısından yaklaşık bir milyon mükellef başına yaklaşık 1000'in üzerindeki bir çalışana sahip olunması gerektiğini Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Birleşik Krallık örnekleri göstermektedir. Bu durum mükellefin işlerinin daha etkin ve hızlı yapılmasını mümkün kıldığından vergiye karşı tepkiyi azaltmaktadır.

Gönüllü uyum açısından vergi beyannamelerinin vergi idaresi tarafından önceden hazırlanması da önemlidir. Bu şekildeki bir uygulamayı ilk defa 1988 yılında Danimarka gerçekleştirmiştir. Özellikle İskandinav ülkelerinde vergi beyannamesi verme yükümlülüğü olan birçok gelir vergisi mükellefi için (Danimarka % 84, Finlandiya % 94 ve İsveç % 60) vergi idareleri yıl sonunda elektronik ortamda veya kağıt ortamında tamamen doldurulmuş gelir vergisi beyannamesi hazırlamaktadır. Bu uygulama, mükellefin kendini devletin hizmet sağladığı toplumun bir parçası olarak hissetmesini sağladığından, vergiye gönüllü uyumu da güçlendirmiştir.

Uyum açısından üçüncü şahıs bilgilerinden etkin bir şekilde yararlanılması da gerekmektedir. Avrupa Birliği'nde üçüncü şahıs bilgilerinin kullanımına ilişkin olarak Mali Risk Yönetimi Platformu (Fiscalis Risk Management Platform) tarafından yapılan gözden geçirmede, gelir vergisine ilişkin olarak üçüncü şahıs bilgilerinin yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kaynağa göre, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Litvanya, Malta, Hollanda, Portekiz, Romanya, İspanya ve İsveç'de önceden hazırlanan vergi beyannamelerinde bu bilgilerin kullanıldığı ve bunun da devletle mükellef arasındaki farkı azaltmıştır.

Türkiye açısından da vergiye gönüllü uyumun artırılması temel politik hedefler arasındadır. Bu bağlamda, söz konusu hedef 2015-2017 dönemi Orta Vadeli Mali Plan'da gerçekleştirilmesi hedeflenen amaçlar arasında gösterilmiştir. Vergiye gönüllü uyumun artırılması amacıyla yönelik olarak ülkemizde hayata geçirilen uygulamalar ise aşağıda belirtilmiştir (GİB, 2014:63-75):

Türkiye uygulamasında mükelleflerin işlemlerini daha az zaman kaybı ile ve kolay yerine getirebilmeleri amacıyla teknolojik imkanlardan yararlanılarak; e-beyanname, e-fatura, e-defter gibi uygulamalara imkan tanınmıştır. Kamu alacaklarının süratle tahsili ve vergi daireleri iş yükünün azaltılması, zaman tasarrufu sağlanarak tahsilat işlemlerinin elektronik ortamda yapılması ve mükellef hesaplarına hatasız olarak işlenmesini sağlamak amacıyla e-tahsilat sistemi kurulmuştur. Yani, bilgi teknolojilerinden yararlanılarak vergiye gönüllü uyumun artırılması hedeflenmiştir.

Bilgi teknolojileri kullanımını destekleyecek şekilde, mükelleflerce vergi idaresine iletilen bildirim ve önerilerin değerlendirilmesine ve hizmetlerde etkinliğin, verimliliğin, kalitenin iyileştirilmesine katkı sağlayacak "Mükellef Geri Bildirim Sistemi (MUGEB)" hayata geçirilmiştir. İlave olarak, mükelleflerin vergi dairesine gitmesine gerek kalmadan beyan işlemlerini otomatik olarak gerçekleştirebilecekleri "Önceden Hazırlanmış Kira Beyanname Sistemi" uygulamaya konulmuştur. Gerek "... geri bildirim sistemi" gerekse ... "kira beyanname sistemi" mükelleflerin kendilerini hizmet sağlanan toplumun bir parçası ve önemli biri gibi değerlendirmelerine neden olarak gönüllü uyumu artırıcı niteliktedir.

Vergi bilincini ve vergiye gönüllü uyumu artırmak amacıyla, mükellefleri vergi uygulamaları konusunda bilgilendirmek ve vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesini kolaylaştırılmak önemlidir. İlave olarak, mükelleflere doğru bilginin hızlı ve etkin bir şekilde sunulmasını sağlamaya yönelik; rehber ve broşürlerin hazırlanması, bilgilendirme yayınları yapılması, vergi haftası etkinlikleri düzenlenmesi, kısa mesaj bilgilendirme servisi hizmeti sunulması, vergi bilincini

geliştirme eğitimleri verilmesi gibi uygulamalar da vergi uyumunu arttırmaya dönük etkinliklerdir.

6. Vergilemede Fayda İlkesi

Kamu maliyesindeki en önemli tartışmalardan biri, vergi yükünün bireyler arasında nasıl dağıtılacağı hususudur. Bu konudaki görüşler, temelde iki ilke etrafında toplanmaktadır: Ödeme gücü ve fayda ilkeleri. Ödeme gücü ilkesi; vergiyi, devletin egemenlik gücüne sahip olması dolayısıyla vatandaşlardan gelir, harcama ve servet ile temsil edilen ödeme güçleri doğrultusunda aldığı karşılıksız bedeller olarak kabul etmektedir. Buna göre, ödeme gücüne sahip olmayanların vergilendirilmesi söz konusu değildir (Şentürk, 2008:2).

Fayda ilkesi ise, piyasa sisteminde mal ve hizmet mübadelesi bakımından geçerli olan kuralların kamu ekonomisine yansıtılmış şeklidir (Turhan, 1998:211). Vergiyi piyasa sistemindeki fiyat mekanizması ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Nasıl ki piyasada bulunan özel mallardan yararlanmak için ödenmesi gereken bir fiyat varsa, kamu malları için de ödenmesi gereken bir fiyat (vergi fiyatı) söz konusudur. Yani, fayda ilkesinin uygulaması “karşılıklılık esas” üzerine bina edilmiştir. Buna göre, her bir birey devletten aldıklarının karşılığında vergi ödemek durumundadır. Kamu mallarından sağlanan fayda ve vergi “kendisine eşit başka bir şey” ile mübadele edilmektedir (Simons, 1938:3; Musgrave, 1996:341).

Fayda ilkesi uygulamasında vergi mükellefinin devlet ile olan mali ilişkisi; kamu mallarından sağlanan faydalar miktarınca elde edilen reel gelir artışını ödenilen vergiler miktarınca bir reel gelir kaybı ile denkleştirmektedir. Bu bağlamda vergiler, mali mübadeleye olanak tanıyan ve bu yönüyle de özel kesimdeki fiyat mekanizmasının kamu kesimindeki karşılığı şeklini almaktadır (Buchanan, 1949:499).

Fayda ilkesinin temelini oluşturan kamu mallarından sağlanan faydalar ve ödenilen vergiler arasındaki değişim anlayışının uygulanabilirlik açısından karşılaştığı birtakım kısıtlar da söz konusudur. Buna göre; bölünememe ve tüketiminden mahrum bırakılmama (dışlanamazlık) niteliklerine sahip olan savunma ve adalet gibi tam kamusal malların finansmanı piyasa mekanizması içerisinde değil, siyasi mekanizmanın kararları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Tam kamusal mallar açısından fiyatlandırmanın mümkün olmaması veya çok zor olması dolayısıyla fayda ilkesinin çok sınırlı uygulama alanı bulabileceği ifade edilebilir (Akdoğan, 1996:174). İlave olarak, fayda ilkesinin uygulanabilmesi başlangıç gelir dağılımının eşit olması ile mümkündür. Gelir dağılımı eşit değil ise, hiçbir geliri olmayan yada düşük gelirli kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanacağından bu kişiler kamu hizmetleri karşılığı daha fazla bedel ödeyecekler ve gelir dağılımındaki nispi konumları daha da kötüleşecektir (Pehlivan, 2014:154)

Dünya uygulamaları değerlendirildiğinde ülkelerin vergi sistemlerinde her iki ilkedenden de yararlandıkları görülmektedir. Genel uygulama ise ödeme gücünün ağırlıkta olduğu ve fayda ilkesinin ise özellikle yerel nitelikte ve tamamlayıcı unsur olarak kullanımı şeklindedir (Şentürk, 2008).

Türk Vergi Sistemi'nde ise ödeme gücü ilkesi anayasal ilke olarak benimsenmiş ve fayda ilkesine sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Türk Vergi Sistemi'nde vergilemede fayda ilkesini temel alan uygulamalara; sosyal güvenlik primleri, resimler, harçlar, ruhsatlar, çevre temizlik vergisi, emlak vergisi örnek olarak verilebilir. Çevre temizlik vergisi ve emlak vergisi yerel nitelikteki vergilerdir.

7. Vergiye Gönüllü Uyum ve Fayda İlkesi

Vergi(leme) kamusal bir tasarruftur ve vergi neticesinde temelde özel kesimden kamu kesimine doğru karşılıksız bir kaynak aktarımı gerçekleşmektedir. Bu nedenle mükellefler açısından bir yük olarak kabul edilmektedir. İnsanlar kazandıklarının tamamını hak ettiklerini düşündükleri için de bunun bir kısmını karşılıksız olarak devlete verme konusunda isteksiz davranırlar (Yüce ve Gerçek, 1998:20-21). Vergilemede fayda ilkesi, kamu hizmetleri ve vergi arasında bir karşılıklılık durumunun varlığı koşuluna dayandığı için mükelleflerdeki isteksizliği ortadan kaldıran veya en azından azaltan bir etki ortaya çıkarması beklenmektedir.

Vergilemede fayda ilkesi mükelleflerin ödedikleri vergiler ile devletin ürettiği kamu malları arasında bir mübadele ilişkisi temin etmek suretiyle mükelleflerin dürüstçe vergi ödemelerine imkan sağlamaktadır (Bazart ve Pickhardt, 2009:5). Şöyle ki, vergilemede fayda ilkesini temel alan uygulamalarda katlanılan maliyetler ve sağlanan faydalar arasında doğrudan bir ilişki tesis edilmesi mükelleflerde kendi mahalleleri, bölgeleri yani yaşam alanları için vergi ödeyecekleri güvencesinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu sayede mükelleflerin vergiye gönüllü uyum göstermelerine de olumlu yönde etki edilmiş olacaktır (Chanzdavarkar, 1994:17).

Kamu maliyesi literatüründe; mükelleflerin ödedikleri vergileri "adil bir mali değişim" olarak algılamaları durumunda, vergiyi gönüllü olarak ödeme konusunda daha istekli oldukları yönünde bir kabul söz konusudur. Vergiye yönelik bu şekildeki bir algının gönüllü uyumu arttıracığına; tersi bir algının ise azaltacağına inanılmaktadır. Devlet tarafından sağlanan kamu mallarının mükelleflerin tercihleri doğrultusunda belirlendiği, bu konudaki kararların şeffaf ve adil olarak alındığı inancının artması, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumlarını olumlu yönde etkilemektedir (Cummings vd., 2005).

Birçok ülke kamu mallarının finansmanında vergilemede fayda ilkesini temel alan uygulamalara yer vermek suretiyle makul bir vergi fiyatı karşılığında mükelleflerin vergi konusundaki tercihlerini ve gönüllü uyumlarını etkilemek istemektedir. Fayda

ilkesinin vergiyi kamu mallarından sağlanan faydalar ile değişim olarak kabul eden yaklaşımı, verginin mükellefler tarafından daha kolay kabul edilebilmesine ve dolayısıyla daha gönüllü olarak ödenmesine imkan tanımaktadır (Feld ve Frey, 2005:16-17).

Mükellefler genellikle ödedikleri vergi ve yararlandıkları kamu malları arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda, vergiye gönüllü uyumun derecesi kamu mallarından sağlanan faydalar ve bu malların finansmanında katlanılan maliyetlerin karşılaştırılması neticesinde belirlenmektedir. Bu şekildeki bir karşılaştırma sonucunda, kamu mallarından elde ettikleri faydaları yeterli gören mükellefler vergiye daha kolay gönüllü uyum gösterirken, kamu mallarından yeterince faydalanmadığını düşünen mükellef vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonunu kaybetmektedirler. Dolayısıyla, vergi gelirlerini arttırmak amacıyla devletin vergi cezaları gibi dışsal motivasyon kaynaklarına başvurması ile de gönüllü uyum sağlanamayacaktır (Aktan ve Çoban, 2006:144-145).

Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu konusunda, ödenilen vergilerin devlet tarafından nasıl kullanıldığı hususu da önem arz etmektedir. Mükellefler ödedikleri vergiler ile devletin kendilerine sağladıkları kamu hizmetlerinden elde ettikleri faydalar arasında bir girdi-çıkıtı ilişkisi/fayda maliyet analizi yapmaktadırlar. Buna göre, mükelleflerin vergiye karşı gösterecekleri gönüllü uyumun derecesi kamu mallarından sağlayacakları faydalardan doğrudan etkilenmektedir. Kamu mallarından sağlanan faydaların ödenilen vergiden daha düşük seviyelerde kalması, mükelleflerde aldatılmışlık hissi uyandırarak vergiye gönüllü uyumlarını olumsuz yönde etkileyecektir (Torgler, 2003:351).

Mükelleflerin vergi ödeme konusunda gönüllü davranmaları, ödedikleri vergilerin boşa giden ödemeler olmadığı hissini kendilerinde oluşmasını gerektirir. Bunun için de ödedikleri vergilerin karşılığını açık seçik görmeleri gerekmektedir. Buna göre ödenilen vergilerle kamu mallarının finanse edilmesi şeklinde bir karşılık elde edildiği konusunun mükellefler tarafından, kabulü vergiye gönüllü uyum açısından temel unsurlardan biridir (Şenyüz, 1994:83).

Alm vd. vergiye gönüllü uyumu belirleyen faktörler konusunda yaptıkları ekonometrik çalışmada, mükelleflerin ödedikleri vergilerle finanse ettikleri kamu mallarından fayda sağlamalarının vergiye gönüllü uyumu arttırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Alm vd., 1992:112).

Feld ve Frey (2007), Buchanan (1976)'ın geliştirdiği mali değişim teorisini genişleterek genel psikolojik vergi sözleşmesi yaklaşımını ortaya koymuşlardır. Her bir sözleşme ile taraflara birtakım haklar verilmesine karşı, birtakım yükümlülükler yüklenmesi de söz konusudur. Bu şekildeki bir sözleşme ilişkisi ve vergiyi kamu mallarından sağlanan faydaların karşılığı olarak kabul eden vergilemede fayda ilkesinin varlığı; vatandaşların "toplum yararına olana (bonum comune)" katkı

sağlamak düşüncesiyle dürüstçe vergilerini ödemelerini temin edecektir (Feld ve Larsen, 2012:80).

8. Sonuç

Kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip olan vergiler, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından hayati bir öneme sahiptir. Söz konusu öneme binaen bütün ülkelerde vergi idareleri için en temel hedeflerden birisi; vergi gelirlerinin arttırılmasını sağlamak ve vergi potansiyelinin en yüksek sevide vergi gelirlerine dönüştürülmesini temin etmektir. Bu açıdan, vergiye gönüllü uyum da vergi idaresinin belirlemiş olduğu vergi gelirlerinin arttırılması hedefine ulaşılabilmesi açısından önemli bir olgudur. Mükellefler vergiye ilişkin görevlerini ne kadar fazla yerine getirirlerse, vergi gelirleri o kadar fazla veya vergi kayıp ve kaçakları o kadar az olacaktır. Bu bağlamda vergi idareleri açısından mükelleflerin vergiye gönüllü uyum derecelerinin arttırılması ortak amaç olmaktadır.

Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu belirleyen; dinsel, ahlaki, psikolojik, siyasi, hukuki, çevresel çok sayıda faktör vardır. Bu faktörlerden hangisi ya da hangilerinin uyum üzerinde daha etkin olduğunu belirlemek çok zordur. Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumlarını belirleyen etkenlerden birisi de, kamu mallarından yararlanma dereceleridir. Buna göre, mükelleflerin vergiye karşı gösterecekleri gönüllü uyumun derecesi ile kamu mallarından sağlayacakları faydalar arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ödenilen vergiler ile kamu mallarından sağlanan faydaların eşdeğerli olmayışı, gönüllü uyumu olumsuz etkilemektedir.

Vergiye; piyasa sistemindeki fiyat mekanizması mantığı ile kamu mallarından yararlanmanın bedeli olarak açıklayan fayda ilkesi, kamu malları ile vergi arasında doğrudan bir ilişki tesis etmek suretiyle verginin daha kolay benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Fayda ilkesi vergi ve kamu mallarından elde edilen faydaları birbirine eşit iki unsur arasındaki değişim olarak ortaya koymaktadır. Böylelikle mükellefler açısından ödenilen verginin boşa gitmediği ve kamu malı şeklinde kendilerine geri döndüğü algısının oluşumunu temin etmektedir. Bu durum verginin daha kolay benimsenmesine, vergiye ilişkin ödevlerin daha kolay yerine getirilmesine (yani vergiye gönüllü uyuma) katkı sağlamaktadır.

Mükelleflerin vergiye gönüllü uyum derecelerinin arttırılmasında vergi sistemlerinde fayda ilkesini temel alan uygulamalara daha fazla yer verilmesi ve ödenilen vergilerin kamu mallarının karşılığı olduğu düşüncesinin hayata geçirilmesi çok önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla, fayda ilkesi çerçevesinde vergilemenin gönüllü uyumu arttıracığı iddiası haklılık payı taşımaktadır. Bu nedenle, vergiye gönüllü uyum, verginin ekonomik büyüme ve kalkınmadaki rolünün kavranması ile mümkündür.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (1996), *Kamu Maliyesi*, 5. Baskı, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2012), "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı", http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-psiko/vergi-psik.pdf, (Erişim: 09.05.2014).
- Aktan, C. C. ve F. Savaşan (2009), *Kayıtdışı Ekonomi ve Etik*, http://www.etik.gov.tr/duyurular/digerleri/proje2006_etik/akademik_arast%C4%B1rma_konf.ekim2009/Kayitdisi_Ekonomi_ve_Etik.pdf, (Erişim: 21.03.2014).
- Aktan, C.C. ve H. Çoban (2006), "Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler", Editörler: C.C. Aktan, D.Dileyici, İ.Y. Vural, *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Ankara: Seçkin Kitabevi, 137-158.
- Alm, J., B. R. Jackson ve M. McKee (1992), "Estimating The Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data", *National Tax Journal*, 45(1), 107-114.
- Andreoni, J., B. Erard ve J. Feinstein (1998), "Tax Compliance", *Journal of Economic Literature*, XXXVI, 818-860.
- Bazart, C. ve M. Pickhardt (2009), "Fighting Income Tax Evasion with Positive Rewards: Experimental Evidence", *Université Montpellier, Faculté de Sciences Economiques*, 2009 (1), 1-36.
- Buchanan, J. M. (1949), "The Pure Theory of Government Finance: A Suggested Approach", *Journal of Political Economy*, 57(6), 496-505.
- Chanzdavarkar, A. (1994), "Infrastructure Finance Issues, Institutions, and Policies", *The World Bank Policy Research Working Paper* 1374.
- Chung, J. ve V. U. Triverdi (2003), "The Effect of Friendly Persuasion and Gender on Tax Compliance Behavior", *Journal of Business Ethics*, 47(2), 133-145.
- Cummings, R. G., J. Martinez-Vazquez, M. McKee ve B. Torgler (2005), "Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence", 2005, <http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/botswana.pdf> (Erişim: 02.07.2014).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD). (2008), Monitoring Taxpayers' Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience. <http://www.oecd.org/tax/administration/40947920.pdf>, (Erişim: 22.10.2014).

Erard B. ve J. S. Feinstein (1994), "Honesty and Evasion in the Tax Compliance Game", *The RAND Journal of Economics*, 25(1), 1-19.

Feld, L. P., ve C. Larsen (2012), "Self-perceptions, government policies and tax compliance in Germany", *Int Tax Public Finance*, 19, 78–103.

Feld, L. ve B. Frey (2005), "Tax Compliance As The Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation", Centre for Tax System Integrity, Australian National University, Working Paper No 76.

Genschell, P. (2005), "Globalization and the Transformation of the State", *European Review*, 13(1), 53-71.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2014), Faaliyet Raporu 2013, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/faaliyetraporlari/2013/2013_Faaliyet_Raporu.pdf, (Erişim: 23.10.2014).

Gökbunar, A. R. (1998), "Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme" *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 4, 177-201.

Gökbunar, A. R., S. Selim ve H. Yanıkkaya (2007), "Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Ekonomik Yaklaşım*, 18(63), 69-94.

Internal Revenue Service (IRS), http://www.irs.gov/pub/newsroom/tax_gap_map_2006.pdf, (Erişim: 04.06.2014).

James, S. ve C. Alley (2002), "Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration", 2002, MPRA Paper No. 26906, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/26906/1/MPRA_paper_26906.pdf, (Erişim: 03.06.2014).

Jensen, J. ve F. Wöhlbier (2012), "Improving Taxgovernance in EU Member States: Criteria for Successful Policies", *European Economy, Occasional Papers 114*, European Commission, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp114_en.pdf (Erişim: 22.10.2014).

Karakurt, B. (2006), Sermaye Kaçışının Yaşanmasında Vergi Politikasının Belirleyici Rolü: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kirchler, E., E. Hoesl ve I. Wahl (2008), "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The "Slippery Slope" Framework", *Journal of Economic Psychology*, 29, 210-225.

Musgrave, R. A. (1996), "Progressive Taxation, Equity and Tax Design", in *Tax Progressivity and Income Inequality*, Edited by Joel B. Slemrod, Cambridge: Cambridge University Press, 341-356.

Nadaroğlu, H. (2000), *Kamu Maliyesi Teorisi*, 11.B., İstanbul: Betaş Basım A.Ş.

Pehlivan, O. (2014), *Kamu Maliyesi*, Trabzon.

Schmölders, G. (1968). "Mali Psikoloji", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Sayı 15, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuamk/article/view/1023015040/1023014247>, (Erişim: 23.10.2014).

Simons, H. C. (1938), *Personal Income Taxation The Definition of Income As a Problem of Fiscal Policy*, Chicago, Illinois: The University of Chicago Press.

Şentürk, S. H. (2008), *Vergilemede Fayda ve Ödeme Gücü İlkelerinin Karşılaştırılması: Türkiye Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenyüz, D. (1994), "Vergi Bilincinin Oluşturulmasında Fayda İlkesinin Gözetilmesi", *Bülten*, 17, 83-84.

Torgler, B. (2002), "Speaking to Theorists and Searching For Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments", *Journal Of Economic Surveys*, 16(5), 657-683.

Torgler, B. (2003), *Tax Morale: Theory and Emprical Analysis of Tax Compliance*, Dissertation, http://edoc.unibas.ch/56/1/DissB_6463.pdf, (Erişim: 09.06.2014).

Tosuner, M. ve İ. C. Demir (2007), "Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 9(3), 1-20.

Tuay, E. ve İ. Güvenç (2007) "Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı", *Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı*, Yayın No: 51, Ankara,

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/turkiyede_mukelleflerin_vergiye_bakisi.pdf, (Erişim: 14.06.2014).

Tunçer, M. (2003), "Vergi Ahlakı-Vergi Uyumu İlişkisi ve Türkiye." Vergi Sorunları, Sayı: 181, 92-114.

Turhan, S. (1998), Vergi Teori ve Politikası, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yüce, M. ve A. Gerçek (1998), "Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımını Belirleyen Faktörler İle İlgili Ampirik Bir alışma", Sayıştay Dergisi, 28, 20-31.

Türkiye’de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkisinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi¹

Seymur Ağazade

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
seymur.agazade@erdogan.edu.tr

Türkiye’de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkisinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi

Linear and Nonlinear Co-integration Analysis of Relationship between Unemployment and Labor Force Participation in Turkey

Özet

Bu çalışmada, işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönem ilişki Türkiye genelinin yanı sıra cinsiyet ve yerleşim yeri ayırımına göre farklı alt grupları için doğrusal ve doğrusal olmayan üstel yumuşak geçişli koentegrasyon teknikleri ile incelenmiştir. Çalışmada Ocak 2005 – Eylül 2013 dönemine ait aylık veri kullanılmıştır. Kullanılan koentegrasyon tekniği bulguları genel ve alt gruplar için işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasında herhangi bir uzun dönem ilişkinin olmadığını gösterir. Bu sonuçlar Türkiye için işsizlik değişmezliği hipotezini desteklemektedir. Bunun yanı sıra, bulgular umudu kırılmış işsizler etkisini destekler nitelikte değildir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik Oranı, İşgücüne Katılım Oranı, İşsizlik Değişmezliği Hipotezi, Doğrusal Olmama.

Abstract

This article examines the long-run relationship between labor force participation rate and unemployment rate in Turkey. Econometrical analyses are based on linear and nonlinear exponential smooth transition co-integration tests and monthly data for the period from January 2005 to September 2013. Co-integration analysis is run for Turkey in general and for the gender and place of residence sub-groups. Test findings show that there is not a long-run relationship between the two variables for all worker groups. This result empirically supports the unemployment invariance hypothesis. Furthermore, findings do not provide any support for discouraged-worker effect in Turkey.

Keywords: Unemployment Rate, Labor Force Participation Rate, Unemployment Invariance Hypothesis, Nonlinearity.

1. Giriş

İşgücüne katılım oranının düşük olduğu fakat artış trendi gösterdiği Türkiye’de iktisat politikasının toplumsal refahı artırma amacının gerçekleştirilebilmesi önemli derecede ekonominin istihdam yaratabilme kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle,

¹ Bu çalışma 30 Ağustos - 6 Eylül 2014 tarihlerinde Rusya’nın Kazan kentinde düzenlenen 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan “Türkiye’de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkisinin Doğrusal ve Doğrusal Dışı Yöntemlerle Analizi” başlıklı bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

işgücüne katılım ve işsizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi sadece emek piyasası için değil aynı zamanda refah artışı veya uzun dönem büyümenin gerçekleştirilmesi için de önem teşkil eder. İşsizlik kavramı veya işsizlik oranı hesaplamalarında temel alınan işsiz sayısı istihdam edilmeyenlerin tamamını değil iş arama faaliyetine aktif şekilde devam edenleri kapsar. İşgücünün aktif nüfus içindeki payını ifade eden işgücüne katılım oranı hesaplamalarında kullanılan işgücü sayısı da çalışmak istediği halde iş aramayanları veya artık aramaktan vazgeçen işsizleri kapsamaz. İstihdam edilmeyenlerin iş aramaktan vazgeçmeleri veya işgücü piyasasında olmayanların aktif olarak iş aramaya başlamaları hem işgücüne katılım oranı hem de işsizlik oranını etkiler. İş aramayı durdurmakla sonuçlanan iş bulama umudunun ve cesaretinin kaybedilmesi kişinin işgücü ve ayrıca işsiz sınıfından çıkmasıyla sonuçlanır. Ekonominin daralma dönemlerinde, her iki değişkeni azaltıcı yönde etkilemesi beklenen bu davranış umudu kırılmış işsizler etkisi olarak ifade edilir ve işsizlik oranı ile işgücüne katılım oranı arasında bir ilişkinin varlığını gerektirir.

Umudu kırılmış işsizler etkisine benzer bir durum ek çalışan etkisi (added worker effect) teriminde de söz konusudur. Bu etki, özellikle evli kadınların ekonominin daralma dönemlerinde işgücüne daha fazla katılım gösterecekleri görüşüne dayanır. Ek çalışan etkisi terimi, eşleri çalışan fakat kendileri çalışmayan ve dolayısıyla işgücünde yer almayan kadınların, eşleri işsiz kaldıklarında iş arama faaliyetine başlamalarını ve dolayısıyla işgücüne katılmalarını ifade etmek için kullanılır. Kadınların işgücüne katılım oranındaki değişimlerle birlikte işgücünde ortaya çıkan konjonktür karşıtı dalgalanma ölçülen işsizlik oranını da aynı yönde etkilemesi beklenir (Lundberg, 1985).

Umudu kırılmış işsizler ve ek çalışan etkilerinin aksine işsizlik değişmezlik hipotezi, uzun dönem işsizlik oranının işgücünden, sermaye stokundan ve verimlilikten bağımsız olduğunu ileri sürer. Bu hipotez işgücü hacmi, sermaye birikimi ve toplam faktör verimliliğindeki değişimlerin uzun dönem işsizlik oranını değiştirmeyecek şekilde emek arzı ve talebi üzerindeki dengeleyici etkilerine dayanır. Şöyle ki, bu hipoteze göre, emek talebi, sermaye birikimi veya emek verimliliğinden kaynaklanan herhangi bir artışa karşın her istihdam düzeyinde talep edilen ücret artışı nedeniyle emek arzı azalacağından işsizlik oranı değişmeyecektir. Ya da emek talebindeki artışa karşın işgücü piyasasına girişlerin artması işgücü hacminin genişlemesine ve işsizlik oranının aynı kalmasına neden olacaktır. Bu hipoteze göre, işgücü hacminde meydana gelen herhangi bir değişiklik de benzer şekilde uzun dönem işsizlik oranını değiştirmeyecektir, çünkü ücret ayarlamalarından dolayı emek arzı da aynı yönde değişecektir (Karanassou ve Snower, 2004).

Karanassou ve Snower (2004), işsizlik değişmezlik hipotezinin iki farklı yorumunun olduğunu ileri sürmektedirler. Bu hipotezin güçlü yorumuna göre işgücü hacmi, sermaye birikimi ve verimlilikte meydana gelen herhangi dışsal kalıcı bir şok emek talebi, ücret ayarlama davranışları ve emek arzı üzerinde uzun dönem denge işsizlik oranını değiştirmeyecek, birbirini dengeleyici etkilere neden olacaktır. Böylelikle işgücü hacmi, sermaye birikimi ve verimliliğe yönelik politikaların uzun dönem işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisi olmayacaktır. İşsizlik değişmezlik hipotezinin zayıf yorumu ise işgücü hacmi, sermaye birikimi ve verimlilik değişmelerinin uzun dönem işsizlik oranını ancak trendsiz bir kombinasyonla etkileyebileceğini ima eder. Buna göre uzun dönem işsizlik oranı sermaye ve emek miktarlarına değil sermaye emek oranına bağlıdır. Sermaye emek oranının trendsiz bir yapıya sahip olduğu varsayılır ise, trendsiz bir orana bağlı olan uzun dönem işsizlik oranı da değişmez bir seyir izleyecektir (Karanassou ve Snower, 2004).

Rowthorn (1999) ise işgücü hacmi, sermaye birikimi ve teknoloji düzeyi değişmelerinin işsizlik oranını kalıcı şekilde etkilemeyeceği yönündeki sonuçların üretim fonksiyonlarında emek ve sermaye arasında ikame esnekliğinin bire eşit kabul edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Buna göre, üretim fonksiyonunda birden küçük ikame esnekliği kısıdı kullanıldığında işgücü, sermaye ve teknoloji düzeyindeki değişmeler işsizlik oranını etkileyecektir. Rowthorn (1999), sürekli işsizliğe neden olan temel faktörlerden birinin sermaye birikimindeki yetersiz artış olabileceğini de ifade eder. Rowthorn'un (1999) yanı sıra Arestis ve Biefang-Frisancho Mariscal (2000), Arestis, Baddeley ve Sawyer (2007), Gordon (1998) ve Karanassou, Sala ve Salvador (2008) çalışmalarında da sermaye birikimi ya da yatırımlar ile işsizlik arasında ilişkinin varlığı desteklenmektedir.

İşsizlik değişmezlik hipotezi olgu bazında desteğini gelişmiş ülke ekonomilerinde verimlilik artış hızının nüfus artış hızına oranla daha yüksek olmasına rağmen işsizlik oranının azalan bir seyir izlemediği yönündeki gözlem sonuçlarından elde etmiştir. Hatta bazı dönemlerde doğum oranının çok artması veya aşırı azalması sonucu işgücü hacminde verimlilik artışındaki (verimlilik artışının işgücü talebini artıracığı varsayılmaktadır) dalgalanmadan oldukça farklı gecikmeli aşırı dalgalanmalar meydana gelmiştir. İlgili dönemlerde doğurganlık oranından kaynaklanan işgücü hacmindeki gecikmeli dalgalanmalarla verimlilik artışından kaynaklanan dalgalanmalar arasında farklılaşmayı yansıtan her hangi bir trend ise işsizlik oranlarında gözlemlenmemiştir (Karanassou ve Snower, 2004). Buna rağmen Karanassou ve Snower (2004), bir içsel büyüme modeli çerçevesinde

çalışma çağındaki etkin nüfus artışına neden olan politikaların uzun dönem işsizlik oranı üzerinde etkili olabileceğine yönelik sonuçlara ulaşmışlardır.

İşgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin incelendiği sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan doğrusal yöntemlerin kullanıldığı Österholm (2010) ve Emerson (2011) çalışmaları sırasıyla İsveç ve ABD emek piyasalarına ilişkin olup, bu çalışmalarda işsizlik değişmezlik hipotezinin geçerli olmadığına yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Kakinaka ve Miyamoto (2012) ise Japonya’da erkek işgücü için iki değişken arasında ilişkinin olduğu yönünde bulgular elde etmişler. ABD emek piyasasına ilişkin yapısal kırılmalı bir model çerçevesinde Congregado, Golpe ve Carmona (2012) da erkekler hariç diğer gruplar için işsizlik değişmezlik hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmışlar.

Konunun Türkiye için araştırıldığı herhangi bir çalışmaya ise literatürde rastlanmamıştır. Türkiye yüksek genç nüfus oranına sahip bir ülkedir. Nüfus artış oranının düşmesine karşın işgücüne katılım oranında artış trendi gözlemlenmektedir. Artış trendi Türkiye genelinin yanı sıra erkek, kadın, kent ve kırsal alt grupları için de geçerlidir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında işgücüne katılımın düşük olduğu ülkemizde bu göstergenin kadınlara ilişkin değerleri ise hala %30 düzeyindedir. Araştırma dönemini kapsayan Ocak 2005 – Eylül 2013’de Türkiye geneline, cinsiyet ve yerleşim yeri ayırımına göre farklı alt gruplarına ilişkin istihdam oranları da artış trendine sahiptir. Fakat bu gösterge de özellikle kadınlarda hala çok düşük düzeydedir. İşsizlik oranları ise 2009 krizinin etkisiyle önemli derecede artmasına rağmen kadınlar hariç çalışmada dikkate alınan tüm gruplar için negatif bir trende ve kriz öncesi dönemden daha düşük bir seviyeye sahiptir.

Bu çalışmada, işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönem ilişki Türkiye geneli, cinsiyet ve yerleşim yeri ayırımına göre farklı alt grupları için doğrusal ve doğrusal olmayan üstel yumuşak geçişli (smooth transition) koentegrasyon teknikleri ile incelenmiştir. Analize geçmeden önce, takip eden bölümde Türkiye emek piyasasındaki gelişmeler ve konuya ilişkin değişkenlerin seyirleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ekonometrik yöntem tanıtılmış ve dördüncü bölümde uygulanan testlerde elde edilen bulgular sunulmuştur. Sonuç bölümü olan beşinci bölümde ise bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Türkiye Emek Piyasasında Bazı Gelişmeler

Bu çalışmada kullanılan işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı verileri TÜİK’ten alınmış olup Ocak 2005 – Eylül 2013 dönemine aittir. Çalışmada her iki değişkenin

cinsiyet ve yerleşim yerine göre oluşturulmuş alt gruplarına ait değerleri de kullanılmıştır. Böylelikle Türkiye için işsizlik oranı ve işgücüne katılım oranı arasındaki ilişki beş farklı grup için incelenmiştir. Bunlar Türkiye geneli, erkekler, kadınlar, kentli ve kır nüfus gruplarıdır. Grafik 1 ve Grafik 2'de tüm gruplar için değişkenlerin mevsim etkilerinden arındırılmış değerlerinin araştırma dönemi boyunca zaman yolu grafikleri verilmiştir. Türkiye geneli için işgücüne katılım oranı (PG) araştırma dönemi başlangıcında %46'lar düzeyinde iken araştırma dönemi sonunda %50'ler düzeyindedir. Bu değişkenin özellikle 2008 yılı başlarından itibaren yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Türkiye geneli için işsizlik oranı (UG) ise krizin etkilerinin ortaya çıktığı 2008 yılı üçüncü çeyreğine kadar %10-11 aralığında seyretmiştir. Bu dönemden itibaren hızlı bir şekilde artış göstermiş ve 2009 Nisanında %15 düzeyine ulaştıktan sonra daha yavaş bir hızla azalmıştır. UG 2011 yılının ikinci yarısından itibaren ise kriz öncesi dönemin altında seyretmeye başlamıştır. Araştırma dönemi sonlarında artış göstermesine karşın bu değişkene ilişkin genel trend negatiftir.

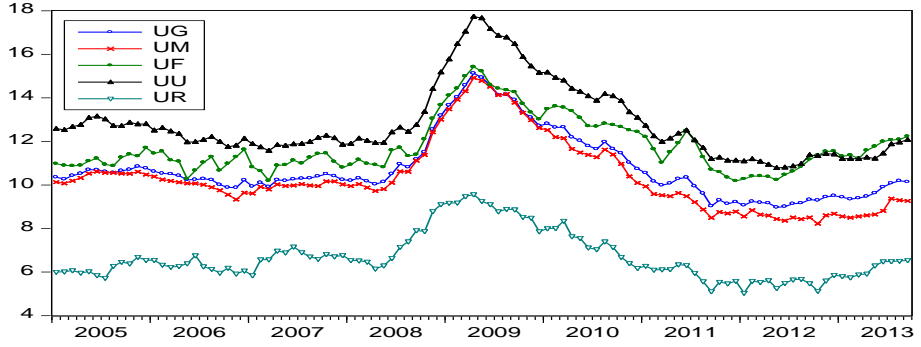
Erkeklerde işgücüne katılım oranı (PM) da 2008 yılıyla birlikte yükseliş trendi izlemesine rağmen çalışma dönemi başlangıcına göre oldukça mütevazı bir artış göstermiştir. Araştırma dönemi başlarında bu göstergeye ilişkin değer %70'lerde iken araştırma dönemi sonunda %71'lerdedir. Erkeklerde işsizlik oranı (UM) ise tüm araştırma döneminde Türkiye geneli için hesaplanan işsizlik oranından daha düşüktür. İki işsizlik göstergesi arasındaki fark ortalama olarak %0.4 düzeyinde olmakla birlikte, işsizliğin yükseldiği dönemlerde bu fark genellikle azalmakta fakat işsizliğin azaldığı dönemlerde ise genellikle artmaktadır. Erkeklerde işsizlik oranı için de tüm döneme ait trend negatif bir seyir izlemektedir.

Araştırma döneminde işgücüne katılım oranlarında en önemli artışın olduğu grubun kadınlar olduğu görülmektedir. Kadınlarda işgücüne katılım oranındaki (PF) artış diğer grupların aynı göstergesinden önemli düzeyde farklılık gösterir. Hala düşük düzeyde olmasına rağmen araştırma dönemi başlangıcında %23'lerde olan bu oran araştırma dönemi sonlarında %30 düzeyindedir. PF'nin seyrinde ek çalışan etkisini destekleyen iktisadi faaliyet düzeyi ile paralel herhangi bir değişme de gözlemlenmemektedir. Kadınlarda işsizlik oranı (UF) ise Türkiye geneli için hesaplanan işsizlik oranından ortalama %1 oranında olmak üzere tüm araştırma döneminde daha yüksek seyretmiştir. Kriz etkilerinin ortaya çıktığı işsizlik oranının arttığı dönemde kadınlarda işsizlik oranının genel işsizlik oranından daha yavaş bir hızla artması iki göstergenin yakınsamasına neden olmuştur. Kriz etkilerinin azaldığı dönemde özellikle 2010 yılı başlarından itibaren ise kadın işsizlik

oranındaki düşüş diğer gruplara göre daha yavaş bir seyir izlemiştir. Bu dönemde aynı gruplara ilişkin istihdam oranları da durgunluktan çıkışta ekonominin kadın işgücüne yönelik istihdam yaratmakta daha fazla zorlandığını gösterir. Kadınlarda işsizlik oranının tüm döneme ilişkin trendinin pozitif olmasının yanı sıra bu değişkene ait değer araştırma dönemi başlarında %11'lerde iken araştırma dönemi sonunda %12'lerde dir.

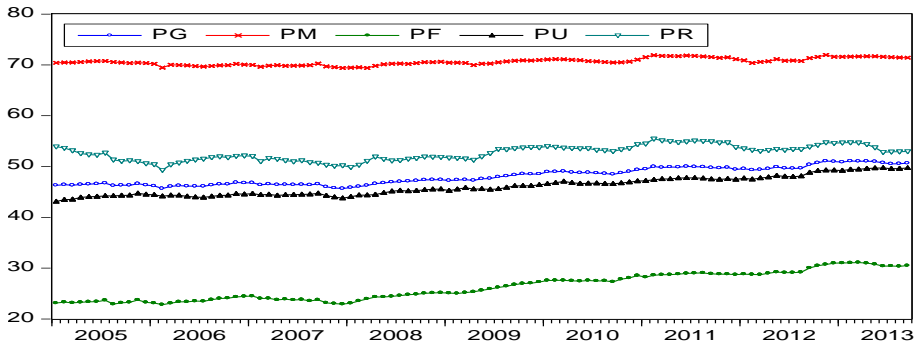
Yerleşim yeri ayırımına göre oluşturulan alt gruplardan ilki olan ve 2012 verilerine göre Türkiye nüfusun yaklaşık olarak %77'sini kapsayan kentli nüfusa ait işgücüne katılım oranı (PU) da araştırma dönemi boyunca önemli oranda bir artış göstererek %43'lerden %49'lara yükselmiştir. Bu artışın önemli bir kısmının yine kadınların işgücüne katılımındaki artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Artış hızının daha yüksek olması nedeniyle PU araştırma dönemi boyunca PG'ye yakınsama göstermiştir. Kentli nüfusta işsizlik oranı (UU) ise araştırma dönemi boyunca diğer gruplardakinden daha yüksek olmuştur. Bu orana ait ortalama UG ortalamasından yaklaşık olarak %2 daha yüksektir. Küresel finansal krizin etkilerinin hissedilmeye başlandığı dönemden yani 2008 yılının son çeyreğinden itibaren iki işsizlik göstergesi arasında fark artış trendinde olmuştur. Bu fark işsizlik oranlarının da maksimum değere ulaştığı 2009 ikinci çeyreğinde zirve yapmış ve bu dönemden itibaren azalma trendine girmiştir. UU ve UG farkına ilişkin bu seyir kriz döneminde kentli çalışanların işlerini daha fazla kaybettiklerini ve kriz etkilerinin azaldığı dönemde de kentli işsizlerin daha hızlı şekilde çalışma imkanı elde ettiklerini gösterir. UU araştırma dönemi başlangıcında ve sonunda %12'lerde bulunmasına rağmen negatif bir trende sahiptir.

Çalışmada dikkate alınan sonuncu alt grup olan kırsal bölge nüfusuna ait işgücüne katılım oranı (PR) araştırma dönemi boyunca diğer nüfus gruplarına ait aynı göstergelere oranla daha yüksektir ve daha fazla değişkenlik göstermiştir. Bu değişkene ait ortalama değer Türkiye geneli ve kentli nüfusta işgücü katılım oranlarından sırasıyla yaklaşık olarak %4 ve %6 daha yüksektir. Yaklaşık olarak %51'den %54'e yükselen trend değerine rağmen PR'nin araştırma dönemi sonuna ait değeri araştırma dönemi başlangıcına ait değerinden daha düşüktür. Kırsal nüfusta işsizlik oranı (UR) ise diğer gruplara ait işsizlik oranlarından tüm dönem boyunca daha düşük düzeyde seyretmiştir. UR'ye ait ortalama değer UG ve UU ortalamalarından sırasıyla yaklaşık olarak %4 ve %6 daha azdır. UR ile diğer iki gösterge arasındaki fark kriz döneminin etkilerinin artarak devam ettiği 2008 yılı son çeyreği ve 2009 yılı ilkyarı dışındaki dönemlerde azalma trendi göstermiştir. Araştırma dönemi için negatif trende sahip olmasına rağmen UR, araştırma dönemi sonunda %6.5'lik değeriyle araştırma dönemi başlangıcındaki %6'lık değerinden daha yüksektir.

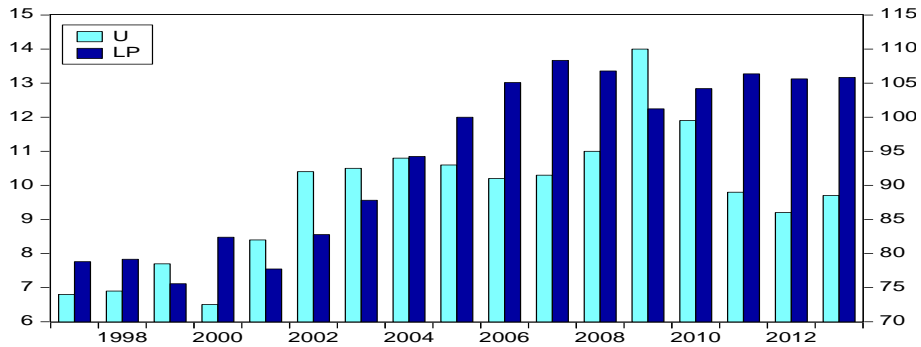
Grafik 1: İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK

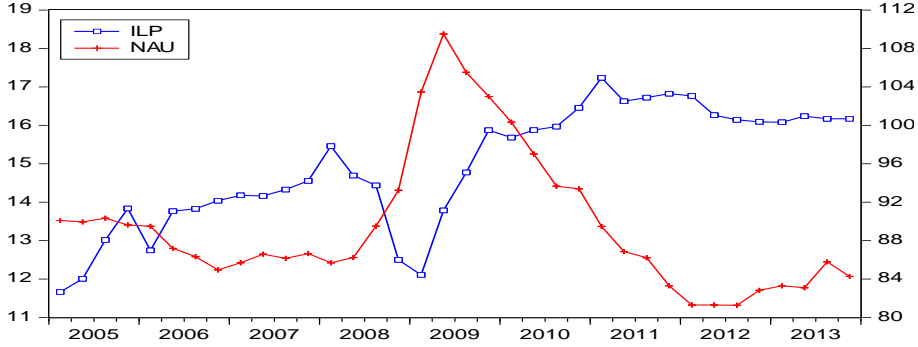
Grafik 2: İşgücüne katılım oranları

Kaynak: TÜİK

Grafik 3: İşsizlik Oranı (U, sol skala) ve Emek Verimliliği (LP, sağ skala, 2005=100)

Kaynak: TÜİK ve OECD

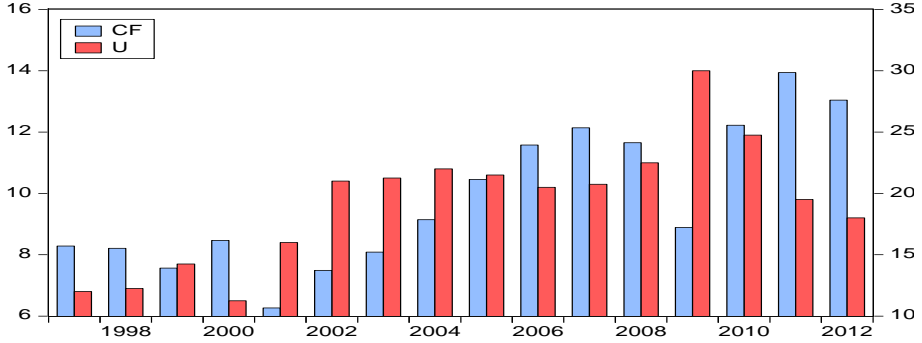
Grafik 4: Tarım Dışı İşsizlik Oranı (NAU, sol skala) ve Toplam Sanayi Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi (ILP, sağ skala ve 2010 Ort.=100)

Kaynak: TÜİK ve T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

İşsizlik değişmezliği hipotezi, uzun dönem işsizlik oranının sadece işgücü hacminden değil emek verimliliğinden ve sermaye stokundan da bağımsız olduğunu ima eder. Yeterli veri olmadığından dolayı bu değişkenlerle işsizlik oranı arasındaki ilişki uygulamalı olarak incelenememiştir. Fakat işgücü verimliliği ve sermaye birikimine ilişkin mevcut bazı göstergelerin seyirleri Grafik 3-6'da verilmiştir. Grafik 3'de yıllık işsizlik oranı (U) ve Türkiye'de toplam emek verimliliği artışına ilişkin OECD istatistikleri (LP) sunulmuştur. Grafikten de anlaşıldığı gibi iki değişkenin seyrinde dikkati çeken bir özellik emek verimliliğinin azaldığı 1999, 2001, 2008 ve 2009 yıllarında işsizlik oranının artmasıdır. Fakat emek verimliliğinin sürekli olarak arttığı 2002-2007 yıllarında işsizlik oranı %10-11 aralığında sabit bir seyir izlemiştir. Grafik 4'te ise Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın sanayide çalışan kişi başına üretim endeksi (ILP) ve tarım dışı işsizlik oranı (NAU) verilmiştir. Her iki değişken mevsimsellikten arındırılmıştır. Sanayi verimliliği finansal kriz döneminde azalmasına rağmen tüm dönem için yaklaşık olarak 0.5 değerinde pozitif bir trende sahiptir. İki değişken kriz döneminde birbirinin tersi yönde değişmiştir. Şöyle ki, bu dönemde tarım dışı işsizlik oranı artarken verimlilik endeksi bir çeyrek gecikmeyle azalmakta ve tarım dışı işsizlik oranı azalırken verimlilik endeksi bir çeyrek gecikmeyle artmaktadır. Fakat işsizlik değişmezliği hipotezinin ima ettiği ilişkisizliğin incelenbilmesi için emek verimliliğine ilişkin gözlem sayısının daha fazla olması gerektiği açıktır.

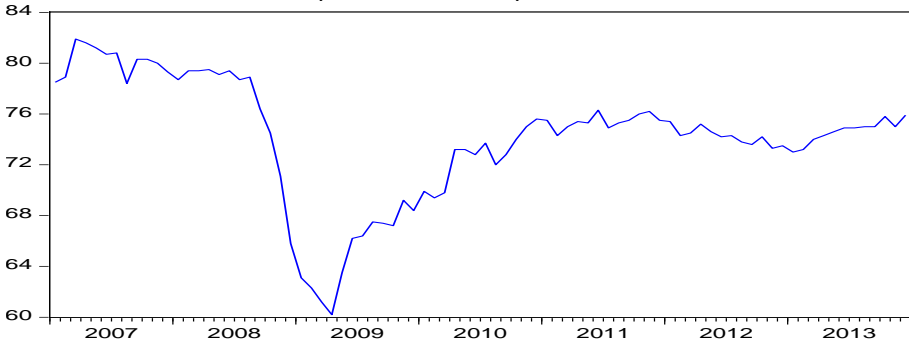
İşsizlik değişmezlik hipotezi uzun dönem işsizlik oranının sermaye stokundan da bağımsız olduğunu ileri sürer. Sermaye stokunda değişime ilişkin bir gösterge olarak kabul edilebilecek olan gayri safi sermaye oluşumu ile işsizlik oranının seyri Grafik 5'de verilmiştir. Grafik 3'de ifade edilen emek verimliliğinde olduğu gibi 2001 ve 2009 yıllarında sermaye oluşumunda da bir önceki yıla göre önemli

azalma olmuştur. Bunun haricinde, Grafik 5 işsizlik değişmezliği hipotezinin reddini destekleyici herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Aksine sermaye oluşumunun sürekli artış trendine sahip olduğu 2002-2007 yıllarında işsizlik oranı %10'un üzerinde sabit bir seyir izlemiştir. Konuyla ilişkili olabilecek bir diğer değişken ise kapasite kullanım oranıdır. Aynı sermaye birikimi ile farklı kapasite kullanım oranlarında işsizlik oranlarının farklılık gösterebileceği açıktır. Bu nedenle işsizlik değişmezlik hipotezinin ima ettiği işsizlik oranı ve sermaye birikimi ilişkisizliği incelenirken kapasite kullanım oranlarının seyirleri de dikkate alınmalıdır.

Grafik 5: İşsizlik Oranı (U, sol skala) ve Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (CF, sabit fiyatlarla, sağ skala, milyar TL)

Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası

Grafik 6: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (Mevsimsel etkilerden arındırılmış)

Kaynak: TCMB

TCMB'ce yayınlanan imalat sanayide kapasite kullanımına ilişkin verilerin seyri Grafik 6'da verilmiştir. Grafikten de anlaşıldığı gibi finansal kriz döneminde imalat sanayi kapasite kullanımında önemli bir düşüş olmuştur. Ağustos 2008'de %78.9

olan bu oran işsizlik oranlarının da maksimum olduğu Nisan 2009'da en düşük seviyesi olan %60.2'ye düşmüştür. Kriz etkilerinin azaldığı dönemde kapasite kullanım oranındaki toparlanma hızlı düşüşün aksine daha yavaş bir şekilde gerçekleşmiş ve kriz önceki seviyesinin altında seyretmiştir.

Grafik 2'de ifade edilen işgücüne katılım oranlarının seyri Türkiye'de farklı gruplara ilişkin işgücüne katılımın araştırma döneminde arttığını gösterir. Kadınlarda işgücüne katılım hala düşük olduğundan dolayı artış trendinin devam edeceği beklenebilir. Kadınlarda işsizlik oranı hariç diğer gruplara ait işsizlik oranları araştırma dönemi için negatif trende sahip olmakla birlikte tüm gruplar için işsizlik oranları finansal kriz öncesi düzeylerinden çok farklı değildir. Bunun yanı sıra, Grafik 3 ve Grafik 4'te verimliliğe ilişkin sunulan istatistikler de emek verimliliğinin artış trendine sahip olduğunu göstermektedir. İşgücüne katılım oranlarının yanı sıra emek verimliliğindeki artış etkin emek arzında artış olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, verimlilik artışının emek talebinde artışa neden olmasından dolayı işsizliği azaltma yönünde etki etmesi beklenir. Grafik 5'te sunulan sabit sermaye oluşumunun 1997-2012 yılları arasındaki ortalama büyüme hızı yaklaşık olarak %6.3'tür. Bu oran aynı döneme ilişkin ortalama nüfus artış hızının yaklaşık olarak 6 puan üzerindedir. Buna rağmen işsizlik 2000'li yılların başlarından itibaren daha yüksek oranlarda seyretmiştir. Grafik 6'da ifade edilen imalat sanayi kapasite kullanım oranının finansal kriz sonrası dönemdeki seyri ise sermaye birikiminin yanı sıra kapasite kullanımının önemini de ortaya koymaktadır.

3. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönem ilişki doğrusal Johansen en çok olabilirlik yöntemi ve doğrusal olmayan Kapetanios, Shin ve Snell (2006) üstel yumuşak geçişli koentegrasyon testi kullanılarak incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde ise Kapetanios ve diğerleri (2006) çalışmasında olduğu gibi genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Johansen en çok olabilirlik yönteminde koentegrasyon çözümlemesi için en büyük özdeğer ve iz sınamaları önerilmektedir. Bilindiği gibi, bu yaklaşımda koentegrasyon vektörlerinin varlığının sınanması bir vektör otoregresif modele (VAR) dayanmaktadır. Hem ADF testi hem de Johansen koentegrasyon testi ilgili literatürde yaygın bir şekilde kullanıldığından ve bilindiğinden dolayı bunlara ilişkin metodolojik açıklama burada verilmemektedir.

Kapetanios ve diğerleri (2006) doğrusal olmayan koentegrasyon testi aralarında ilişkinin incelendiği değişkenlerin bir biri üzerine koşulmasından elde edilen hata terimlerine dayanmaktadır. İktisadi değişkenler arasında intibakın doğrusal olarak varsayılması özellikle işlem maliyetlerinin ve politika müdahalelerinin söz konusu olduğu çeşitli ekonomik durumlarda oldukça kısıtlayıcıdır (Kapetanios ve diğerleri, 2006). Doğrusal olmayan diğer bazı koentegrasyon testlerinde değişkenlerin intibak sürecindeki değişimler anlık yapısal kırılmalar şeklinde modellenmektedir. Kapetanios ve diğerleri (2006) koentegrasyon testinde ise bir lojistik fonksiyon kullanılarak değişkenlerin intibakı yumuşak geçiş şeklinde modellenmektedir. Bu test ham veri, ortalamadan arındırılmış ve ortalama ile trendden arındırılmış değişken serileri için yürütülebilmektedir. Kapetanios ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen doğrusal olmayan üstel yumuşak geçişli model (ESTAR) aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta u_t = \gamma u_{t-1} [1 - e^{-\theta(u_{t-1}-c)^2}] + \xi_t \quad (1)$$

Burada u_t aralarında koentegrasyon ilişkisinin incelendiği, birinci farklarında durağan olan iki değişkenin birbiri üzerine koşulmasından elde edilen ve aralarında ardışık bağlantı sorunu da olabilecek olan hata terimleridir. ($\theta \geq 0$) olduğu varsayılmakta ve c geçiş parametresidir. Kapetanios ve diğerleri (2006), boş hipotezde sıfır ($\theta = 0$) ve alternatif hipotezde pozitif olan ($\theta > 0$) parametresine odaklanmaktadır. Fakat γ parametresi boş hipotezde tanıtılmadığından durağanlığın bu şekilde doğrudan test edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Kapetanios ve diğerleri (2006) sıfır hipotezi çerçevesinde (1) numaralı eşitliğin birinci mertebeden Taylor yaklaşıklığını, regresyona ardışık bağlantı sorununu da gidermek için bağımlı değişken gecikmelerini ekleyerek aşağıdaki doğrusal olmayan Engle-Granger modelini (NEG) elde etmekteiler:

$$\Delta u_t = \delta u_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \varphi_j \Delta u_{t-j} + \xi_t \quad (2)$$

Kapetanios ve diğerleri (2006), koentegrasyon ilişkisinin incelenmesi için NEG modelinin yanı sıra aşağıdaki doğrusal olmayan üstel yumuşak geçişli hata düzeltme modelini (ESTAR-ECM) de önermekteiler:

$$\Delta y_t = \beta \Delta x_t + \gamma u_{t-1} [1 - e^{-\theta(u_{t-1}-c)^2}] + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada y_t ve x_t aralarında koentegrasyon ilişkisi incelenen birinci farklarında durağan olan değişkenlerdir. Kapetanios ve diğerleri (2006) koentegrasyon sınaması için (3) numaralı eşitlikteki lojistik ifadeye birinci mertebeden Taylor

yaklaşıklığını uygulayarak aşağıdaki doğrusal olmayan hata düzeltme modelini (NEC) elde etmekte:

$$\Delta y_t = \beta \Delta x_t + \delta u_{t-1}^3 + \varepsilon_t \quad (4)$$

Doğrusal olmayan koentegrasyon ilişkisi (2) ve (4) numaralı eşitliklerde yer alan δ parametrelerine ilişkin t istatistiklerinin kullanılmasıyla test edilebilmektedir. Bunun için $\delta = 0$ şeklinde ifade edilen ve koentegrasyon ilişkisinin olmadığını gösteren sıfır hipotezi $\delta < 0$ şeklinde ifade edilen ve doğrusal olmayan ESTAR koentegrasyon ilişkisinin varlığını gösteren alternatif hipoteze karşı test edilir. İlgili parametreye ilişkin t istatistikleri normal dağılıma sahip olmadığından istatistiklerin asimptotik kritik değerleri Kapetanios ve diğerlerince (2006) stokastik simülasyon yoluyla elde edilmişlerdir.

4. Bulgular

Koentegrasyon testlerine geçmeden önce farklı gruplara ait işsizlik oranı ve işgücüne katılım oranı değişkenlerinin durağanlık özelliklerinin belirlenmesi için uygulanan ADF birim kök testine ait sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Trende ilişkin farklı varsayımlara dayanan ADF modellerine ait t istatistikleri tüm gruplarda işsizlik oranı ve işgücüne katılım oranı değişkenlerinin seviyelerinde durağan olmadıklarını, birinci farklarının ise durağan olduklarını gösterir.

5 farklı nüfus grubuna ait işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasında uzun dönem doğrusal ilişkinin incelendiği Johansen koentegrasyon testine ait sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. İz ve maksimum özdeğer istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde koentegrasyon ilişkisinin olmadığını ileri süren boş hipotezini hiçbir grupta reddedememektedir.

Doğrusal olmayan ve yapısal değişimin üstel yumuşak geçiş şeklinde modellendiği Kapetanios ve diğerleri (2006) koentegrasyon testine ait sonuçlar ise Tablo 3 ve Tablo 4’te verilmiştir. Tablo 3’de ortalamadan arındırılmış veri ile ortalama ve trendden arındırılmış veri için elde edilen hata terimlerine dayanan ve (2) numaralı eşitlikle ifade edilen NEG modeline ait sonuçlar ifade edilmiştir. Kapetanios ve diğerleri (2006) çalışmasında teste ait kritik değerler dikkate alındığında elde edilen t istatistikleri koentegrasyon ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezini reddedememektedir.

(4) numaralı eşitlikle gösterilen ve sonuçları Tablo 4’te ifade edilen NEC modeli sonuçları da Tablo 3’deki bulgularla benzerdir. Modele ait t istatistikleri hiçbir nüfus grubu için işsizlik oranı ve işgücüne katılım oranları arasında doğrusal olmayan ilişkiyi desteklememektedir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye		Sıfır ortalama durağan	Birinci Fark		Sıfır ortalama durağan
	Trend durağan	Sabit durağan		Trend durağan	Sabit durağan	
UF	-2.2890 (4)	-2.2813 (4)	0.0106 (4)	-3.4886 (3) ^b	-3.5152 (3) ^a	-3.5250 (3) ^a
UG	-1.8388 (6)	-1.7740 (6)	-0.2940 (6)	-3.3952 (5) ^c	-3.3962 (5) ^b	-3.4143 (3) ^a
UM	-19950 (2)	-1.8297 (2)	-0.4663 (2)	-3.6774 (1) ^b	-3.6785 (1) ^a	-3.6921 (1) ^a
UR	-1.9267 (4)	-2.2103 (5)	-0.0462 (0)	-3.8270 (3) ^b	-3.8287 (3) ^a	-3.8456 (3) ^a
UU	-2.5760 (4)	-2.6056 (4)	-0.2618 (1)	-4.9821 (0) ^a	-4.9988 (0) ^a	-5.0239 (0) ^a
PF	-2.7759 (2)	0.0072 (3)	2.3907 (3)	-5.8007 (2) ^a	-5.7828 (2) ^a	-4.7577 (1) ^a
PG	-2.9587 (2)	-0.1258 (0)	2.0269 (0)	-9.2934 (0) ^a	-9.2924 (0) ^a	-9.0221 (0) ^a
PM	-2.6293 (0)	-1.4083 (0)	0.4445 (0)	-9.5943 (0) ^a	-9.6197 (0) ^a	-9.5608 (0) ^a
PR	-2.8785 (0)	-1.5290 (0)	-0.2728 (0)	-8.6090 (0) ^a	-8.6306 (0) ^a	-8.6716 (0) ^a
PU	-1.7118 (0)	0.1317 (0)	3.4994 (0)	-8.9185 (0) ^a	-8.8993 (0) ^a	-8.2075 (0) ^a

Not: Parantez içindeki sayılar minimum Schwarz bilgi kriterine (SCI) göre gecikme uzunluklarıdır. ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistiğin sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 2: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

		H ₀ :r=0	H ₀ :r=1
UG – PG	İz	15.5962	4.6104
	Özdeğer	10.9857	4.6104
UM – PM	İz	14.4724	4.5337
	Özdeğer	9.9387	4.5337
UF – PF	İz	12.5053	5.4856
	Özdeğer	7.0197	5.4856
UU – PU	İz	9.1681	3.8009
	Özdeğer	5.3672	3.8009
UR – PR	İz	16.8791	3.5092
	Özdeğer	13.3698	3.5092

Tablo 3: Kapetanios ve diğerleri (2006) NEG Koentegrasyon Testi Sonuçları

	UG – PG	UM – PM	UF – PF	UU – PU	UR – PR
Ortalamadan arındırılmış veri	-2.7871	-2.9878	-2.0851	-1.9397	-1.1215
Ortalama, trendden arındırılmış veri	-2.8429	-2.6859	-1.9986	-2.8235	-1.1248

Not: Kritik değerler Kapetanios ve diğerlerine (2006) dayanmakta olup bir bağımsız değişkenin olduğu model ve %10 anlamlılık düzeyi için -2.98'tir.

Tablo 4: Kapetanios ve diğerleri (2006) NEC Koentegrasyon Testi Sonuçları

	UG – PG	UM – PM	UF – PF	UU – PU	UR– PR
Ortalamadan arındırılmış veri	-1.0291	-0.9795	-0.8583	-1.1284	-0.9948
Ortalama, trendden arındırılmış veri	-1.1911	-0.8385	-1.1639	-0.9898	-1.0641

Not: Kritik değerler Kapetanios ve diğerlerine (2006) dayanmakta olup bir bağımsız değişkenin olduğu model ve %10 anlamlılık düzeyi için -2.92'dir.

5. Sonuç

İşgücüne katılım ve işsizlik oranları arasında uzun dönem ilişkinin olup olmaması işsizlik değişmezlik hipotezinin geçerliliği ile umudu kırılmış işsizler etkisinin varlığı açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada Türkiye emek piyasası için işsizlik değişmezlik hipotezi ile umudu kırılmış işsizler etkisinin geçerliliği doğrusal ve doğrusal olmayan koentegrasyon yöntemleri ile incelenmiştir. Aralarında uzun dönem ilişki olduğu beklenen değişkenlerin seyirleri yapısal değişmeler nedeniyle değişebildiğinden yapısal değişmeleri dikkate almayan doğrusal modeller veya yapısal değişmeyi anlık yapısal kırılmalar şeklinde dikkate alan doğrusal olmayan modeller bu ilişkilerin tespitinde başarısız olabilmektedirler. Bu nedenle çalışmada Johansen koentegrasyon testinin yanı sıra yapısal değişmeleri üstel yumuşak geçiş şakilinde modelleyen, Kapetanios ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen doğrusal olmayan koentegrasyon testi de kullanılmıştır. Koentegrasyon analizleri Türkiye nüfusunun genelinin yanı sıra cinsiyet ve yerleşim yeri ayırımına göre farklı alt grupları için de yürütülmüştür. Çalışmada Ocak 2005 – Eylül 2013 dönemine ait aylık veri kullanılmıştır.

Araştırma döneminde kadınların ve kentli nüfusun işgücüne katılımında belirgin bir artış yaşanmıştır. İşgücüne katılım oranlarındaki artışla birlikte mevcut sınırlı veri işgücü verimliliğinde ve sermaye stokunda önemli bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen işsizlik oranında bu artışların etkisini yansıtan bir değişim olmamıştır. Finansal kriz döneminde Türkiye genelinin yanı sıra erkek, kadın, kent ve kırsal nüfus alt gruplarına ait işgücüne katılım oranlarının uzun dönem seyirlerinde belirgin bir sapma gözlemlenmemiştir. Aynı dönemde bütün gruplarda işsizlik oranları ise önemli düzeyde artmış ve sonra kriz öncesi düzeylerine geri dönmüştür.

Kullanılan koentegrasyon tekniği bulguları Türkiye genelinin yanı sıra erkek, kadın, kent ve kırsal alt grupları için işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasında herhangi bir uzun dönem ilişkinin olmadığını gösterir. Bu sonuç Türkiye için işsizlik değişmezliği hipotezini desteklemektedir. Ekonominin nispeten hızlı büyüdüğü 2002-2007 döneminde dahi işsizlik oranlarında bir azalma trendi yaşanmamış ve finansal kriz sonrasında da kriz öncesi düzeylerine dönmüştür. Araştırma

döneminde işgücüne katılım oranının arttığı dikkate alındığında, işgücüne katılım ve işsizlik oranları arasında ilişkinin olmaması emek verimliliğindeki veya sermaye birikimindeki artışın emek talebi üzerindeki etkilerinden kaynaklanabilir. Bu nedenle sermaye birikimi ve verimlilik ile işsizlik ilişkisinin incelenmesi de önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, çalışma bulgular ve işgücüne katılım oranlarının iktisadi faaliyetin genişleme ve daralma dönemlerindeki seyirleri Türkiye için umudu kırılmış işsizler etkisini de destekler nitelikte değildir.

Kaynaklar

- Arestis, P. ve I. Biefang-Frisancho Mariscal (2000), "Capital Stock, Unemployment and Wages in the UK and Germany", *Scottish Journal of Political Economy*, 47(5), 487–503.
- Arestis, P., M. Baddeley ve M. Sawyer (2007), "The Relationship between Capital Stock, Unemployment and Wages in Nine EMU Countries", *Bulletin of Economic Research*, 59 (2), 125–148.
- Congregado, E., A.A. Golpe ve M. Carmona (2012), "Unemployment Invariance Hypothesis and Structural Breaks", *The Empirical Economics Letters*, 11(5), 535–542.
- Dünya Bankası (2014), *World Development Indicators, Gross Fixed Capital Formation (annual % growth)*, <http://databank.worldbank.org>, (Erişim: 21.01.2014).
- Emerson, J. (2011), "Unemployment and Labor Force Participation in the United States", *Economics Letters*, 111(3), 203–206.
- Gordon, R. J. (1998), *Is There a Tradeoff between Unemployment and Productivity Growth?*, NBER Working Paper No. 5081.
- Kakinaka, M. ve H. Miyamoto (2012), "Unemployment and Labour Force Participation in Japan", *Applied Economics Letters*, 19(11), 1039–1043.
- Kapetanios, G., Y. Shin ve A. Snell (2006), "Testing For Cointegration In Nonlinear Smooth Transition Error Correction Models", *Econometric Theory*, 22(2), 279–303.
- Karanassou, M., H. Sala ve P.F. Salvador (2008), "Capital Accumulation and Unemployment: New Insights on the Nordic Experience", *Cambridge Journal of Economics*, 32(6), 977-1001.
- Karanassou, M. ve D.J. Snower (2004), "Unemployment Invariance", *German Economic Review*, 5(3), 297–317.
- Lundberg, S. (1985), "The Added Worker Effect", *Journal of Labor Economics*, 3(1), 11–37.
- OECD (2014), *Labour Productivity in the Total Economy*, <http://www.oecd.org/statistics/>, (Erişim: 21.01.2014).
- Österholm, P. (2010), "Unemployment and Labour-Force Participation in Sweden", *Economics Letters*, 106(3), 205–208.

Rowthorn, R. (1999), "Unemployment, Wage Bargaining and Capital–Labour Substitution", Cambridge Journal of Economics 23(4), 413–425.

T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2014), Toplam Sanayi Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi, <http://vi.sanayi.gov.tr/>, (Erişim: 21.01.2014).

TCMB (2014), İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı, <http://evds.tcmb.gov.tr/>, (Erişim: 21.01.2014).

TÜİK (2013), İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim: 23.12.2013).

İstismarcı Yönetici Davranışının İşyerindeki Sapkın Davranışlar Üzerindeki Rolü

Dilek Üçok

Öğr. Gör., İstanbul Kavram Meslek Yüksekokulu
İşletme Bölümü
diucok@kavram.edu.tr

Tülay Turgut

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
İngilizce İşletme Bölümü
Örgütsel Davranış Bilim Dalı
tturgut@marmara.edu.tr

İstismarcı Yönetici Davranışının İşyerindeki Sapkın Davranışlar Üzerindeki Katkısı

Özet

Bu araştırmanın amacı istismarcı yönetici davranışının iş yerindeki sapkın davranışlar üzerindeki katkısını incelemektir. İş yerindeki sapkın davranışlar örgüte, yöneticiye ve çalışanlara olmak üzere üç sınıflama ile ele alınmıştır. Araştırmanın verileri kolayda örnekleme metodu ile İstanbul'da bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kurumlarda çalışan toplam 148 kişiden toplanmıştır. Uygulanan regresyon analizleri istismarcı yönetici davranışlarının örgüte ve çalışanlara yönelik sapkın davranışlar üzerinde anlamlı katkısının bulunduğunu, ancak yöneticiye yönelik sapkın davranışlar üzerinde anlamlı katkısının bulunmadığını göstermiştir. Ayrıca, istismarcı yönetici davranışlarının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerindeki katkısının, çalışanlara yönelik sapkın davranışlar üzerindeki katkısına kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstismarcı Yönetici Davranışı, Örgüte Yönelik Sapkınlık, Yöneticiye Yönelik Sapkınlık, Çalışanlara Yönelik Sapkınlık.

The Contribution of Abusive Supervision on Workplace Deviance

Abstract

This study tests the contribution of abusive supervision on workplace deviant behaviors. Workplace deviant behaviors have been examined with three classifications including organizational deviance, supervisor-directed deviance and non-supervisory interpersonal deviance. Data were collected through convenience sampling method from 148 employees working in organizations functioning in the banking sector. Regression analyses revealed that abusive supervisory behaviors have significant positive contributions on organizational deviance and non-supervisory interpersonal deviance, but have insignificant contribution on supervisor-directed deviance. Moreover, it was found that abusive supervisory behaviors have a stronger contribution on organizational deviance.

Keywords: *Abusive Supervision, Organizational Deviance, Supervisor-Directed Deviance, Interpersonal Deviance.*

1. Giriş

Günümüzün yeni yönetim anlayışıyla ortaya çıkan yönetim teknikleri uygulamaları çoğaldıkça; yönetici ve çalışan arasındaki ilişkiler de önemini hissettirmeye başlamıştır. Yönetici ve çalışanlar arasındaki ilişkinin doğru anlaşılmasının, var olan sorunların iyi teşhis edilmesinin ve sorunlara doğru müdahalelerle çözüm bulunmasının önemi gittikçe artmaktadır. Nitekim yönetici ve çalışanlar arasındaki ilişki gergin bir biçim aldığı anda çalışanların daha ziyade yıkıcı ve sapkın davranışlar içerisine gireceği ve bu yıkıcı davranışların nihayetinde örgütün işleyişine ve performansına olumsuz yansıtacağı öngörülmektedir.

Son yıllarda örgütlerde meydana gelen yıkıcı ve sapkın davranışların artışı hem örgütlerin bu konu üzerinde düşünmesini hem de araştırmacıların bu konuya olan ilgilerini artırmıştır. Sapkın işyeri davranışları gözlemlendiğinde, çalışanların, görev yapmakta oldukları örgütün çıkarlarına ters düşen çok sayıda davranış sergilediği tespit edilmektedir. Yapılan araştırmalarda sapkın davranışların örgütleri hem finansal, hem sosyal hem de psikolojik açıdan oldukça yıpratıldığı görülmektedir (Hollinger ve Clark, 1982; Hollinger ve Clark, 1983; Murphy, 1993).

Gittikçe daha fazla araştırmacının ilgisini çeken bir diğer konu da; istismarcı yönetici davranışlarıdır. İstismarcı yönetici davranışları pek çok olumsuz sonuca yol açması sebebiyle incelenmeye değer olgulardandır. Yapılan araştırmalarda istismarcı yönetici davranışının çalışanlar üzerindeki olumsuz sonuçları sıklıkla vurgulanmaktadır (Ashforth, 1997; Duffy vd., 2002; Tepper, 2000).

Ülkemizde konuyla ilgili literatüre bakıldığında istismarcı yönetici davranışlarının bilimsel bağlamda henüz incelenmeye başlanmamış olduğu, dolayısı ile bu tür davranışların kurumlarda ne düzeyde gözlemlendiğine dair sağlam bilginin oluşmadığı görülmektedir. Bu anlamda, istismarcı yönetici davranışlarının kurumlarımızda ne düzeyde varlık gösterdiğine ve bu davranışların olası olumsuz sonuçlarına dair bilgilerin toplanmasının, yönetsel anlamda kurumlarda bu davranışların yıkıcı sonuçlarını önlemek açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırmada istismarcı yönetici davranışlarının, olası olumsuz sonuçlarından biri olarak iş yerinde görülen sapkın davranışlar ele alınmış ve bu yönetici davranışlarının çalışanların ne tür sapkın davranışlarına ne yönde ve ne derecede katkıda bulunduğunu belirlemek hedeflenmiştir.

1.1. İstismarcı Yönetici Davranışı

Literatürde son yıllarda yönetici davranışlarıyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında araştırmacıların dikkatlerini *cinsel taciz*, *fiziksel şiddet* ya da *fiziksel olmayan düşmanlık* gibi “yıkıcı” olarak tabir edilebilecek yönetici davranışlarına yöneltmiş oldukları görülmektedir. Bazı araştırmacıların bu tür davranışları adlandırırken *adi zorbalık* (*petty tranny*) (Ashforth, 1997), *saldırgan yönetici* (*supervisor aggression*) (Schat vd., 2006), *baltalayıcı yönetici* (*supervisor*

undermining) (Duffy vd., 2002), *iş yeri zorbalığı* (*workplace bullying*) (Hoel ve Cooper, 2001) ve *kurban etme* (*victimization*) (Aquino, 2000) gibi kavramları kullandıkları görülmekle birlikte, bu tür davranışları konu alan diğer çalışmaların çoğunda *istismarcı yönetici* kavramının tercih edildiği göze çarpmaktadır (Tepper, 2000; 2007). Bunun yanında istismarcı yönetici davranışlarının belirtilen diğer kavramlarla benzer nitelikteki davranış kalıplarını içermesinin yanı sıra, (a) kötü muameleyi uygulayan kişinin *yönetici* olması (b) kötü muamelenin *fiziksel/cinsel şiddet içermemesi* (c) kötü muamelenin yapılma *niyeti* açısından farklılıklar içermesi de bu kavramı farklı şekilde isimlendirme ihtiyacını beraberinde getirmiştir (Tepper, 2007).

İstismarcı yönetici kavramı “çalışanların yöneticileri tarafından sürekli biçimde sözlü/sözsüz olarak, ama fiziksel temas içermeyen, düşmanca bir muameleye maruz kaldıkları algısı” (Tepper, 2000: 178) olarak tanımlanmaktadır. İstismarcı yönetici davranışlarına örnek olarak; çalışanlarıyla alay etme, yüksek sesle bağırma, gözünü korkutma, çalışanlarını sürekli suçlama ve bir sebep olmaksızın öfkeli davranışlar sergileme gibi birçok olumsuz tutum ve davranış verilebilir.

Harris ve arkadaşları (2007) istismarcı yönetici davranışlarının bazı karakteristik özelliklerini şöyle sıralamaktadır: *Birincisi*; çalışanlar için yönetici istismarı öznel bir algıdır ve kişiden kişiye göre değişebilir, bir çalışan aynı davranışı istismar olarak değerlendirirken bir başkası için bu davranış normal olabilir. *İkincisi*; istismarın süreklilik göstermesi gereğidir yani tek seferlik ya da nadiren görülen davranışları bu çerçevede değerlendirmek doğru olmaz. *Bir başka özellik ise*; istismarcı yönetici ile çalışan arasında fiziksel bir temasın olmamasıdır çünkü böyle bir davranış istismardan çıkıp şiddet başlığı altında değerlendirilebilir.

İstismarcı yönetici davranışı, literatürde 2000’li yıllarda tartışılmaya ve araştırılmaya başlanmış bir kavram olduğundan bu güne kadar üzerine yapılmış çalışmalar sayıca azdır; ancak bütün çalışmalarda üzerinde durulan ortak nokta, istismarcı yönetici davranışlarının çalışanların algı ve tutumları üzerinde oldukça önemli etkileri olduğudur (Tepper, 2000; Mitchell ve Ambrose, 2007). Yapılan araştırmalarda istismarcı yönetici davranışlarına maruz kalan çalışanların iş tatmini ve öz yeterlilik düzeylerinde, örgüte bağlılıklarında ve adalet algılarında azalma; yaşadıkları rol çatışmalarında, iş-aile çatışma oranlarında ve psikolojik stres düzeylerinde artış olduğu ortaya konulmuştur (Ashforth, 1997; Duffy vd., 2002; Tepper, 2000; Mitchell ve Ambrose, 2007).

İstismarcı yönetici davranışı konusunda yapılan diğer çalışmalar da bu davranışlara maruz kalan çalışanlarda ortaya çıkan davranış biçimleriyle ilgilidir. Örneğin Tepper ve arkadaşları (2004) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda istismarcı yönetici davranışlarının örgütsel vatandaşlık davranışına negatif yönlü

katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. Yapılan diğer araştırmalarda (Duffy vd, 2002; Mitchell ve Ambrose, 2007) ise; istismar edici yönetici davranışlarına maruz kalan çalışanların işyerinde sapkın davranışa yöneldikleri ortaya konulmuştur.

1.2. İşyerinde Sapkın Davranışlar

İşyerinde sapkın davranışları Robinson ve Bennett (1995: 556), “Belirgin örgütsel normları zedelemek suretiyle örgütün, üyelerinin veya her ikisinin de refahlarını tehdit eden iradi davranışlar” olarak tanımlamışlardır. Ancak işyerinde sapkın davranışın farklı araştırmacılar tarafından önerilen birçok değişik tanımının bulunduğu görölmektedir. Sapkın davranışlar, değişik şekillerde ifade edilmekle birlikte, bu tanımların tümünde ortak olarak sapkın iş davranışı denildiğinde doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak örgütün zarar görmesiyle sonuçlanabilecek olumsuz bir çalışan davranışının anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.

İlgili literatür gözden geçirildiğinde, işyerinde sapkın davranışları saldırganlık, hırsızlık, devamsızlık gibi tek bir davranış örneğinde ele alıp inceleyen araştırmalar olduğu gibi, bir dizi davranış ele alıp belirli boyutlar altında toplayarak inceleyen araştırmacılar olduğu da görölmektedir (Spector vd., 2006). Bu sebeple konunun sistematik bir şekilde açıklanabilmesi için bir takım tipolojiler ve modeller geliştirildiği görölmektedir (Hollinger ve Clark, 1982; Trevino, 1986; Robinson ve Bennett, 1995).

Robinson ve Bennett (1995) geliştirdikleri tipolojide işyerinde görölen sapkın davranışları farklı iki uçtan oluşan doğruların kesişmesi sonucu ortaya çıkan dört ayrı kategoride toplamışlardır. Küçük boyutlu ve örgütsel alanda yer alan sapkın davranışlar, üretim ile ilgili sapkınlıklardır (production deviance): Bunlar; kaynakları gereksiz harcama, iş yerini zamanından önce terk etme, gereğinden fazla ve lüzumsuz molalar verme gibi davranışlardır. Büyük boyutlu ve örgütsel alanda yer alan davranışlar, mülkiyet ile ilgili norm dışı davranışlardır (property deviance): Bunlar; teçhizata sabotaj yapma, örgütten çalma gibi davranışlardır. Küçük boyutlu ve kişilerarası alandaki sapkınlıklar, politik sapkınlıklardır (political deviance): Bunlar; iş arkadaşları hakkında dedikodu yapma, iş arkadaşlarını suçlama gibi davranışlardır. Diğer kişilere karşı saldırgan ve düşmanca davranmak olan kişisel saldırganlık (personal aggression), büyük boyutlu ve kişilerarası alanda yer alan norm dışı davranışlar içine girer ve cinsel taciz, sözle taciz, çalışma arkadaşlarını tehlikeye atma davranışları gibi örnekler verilebilir.

Son yıllarda yapılan bazı araştırmalarda ise kişilerarası sapkın davranışın yöneticiye yönelik ve diğer çalışanlara yönelik olmak üzere iki kategori altında toplanabileceği de vurgulanmaktadır (Herscovis vd., 2007). Benzer bir ayrıma giden Ambrose, Seabright ve Schminke (2002) ise zarar verilmek istenen tarafın örgüt olması durumunda kişinin bu hedefe doğrudan yöneldiğini, ancak kişilerin hedef olduğu durumlarda ise, örgütün bu amaca ulaşmak için dolaylı bir hedef olarak

seçilebileceğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada da sapkın davranışlar yöneticiye yönelik, çalışanlara yönelik ve örgüte yönelik olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. *Yöneticiye yönelik sapkın davranış*; yönetici kademesinde yer alan kişilere zarar verme potansiyeline sahip olumsuz davranışlar olarak ifade edilirken; *çalışanlara yönelik sapkın davranış*; çalışanı, çalışma grubunu ve bu kişi/gruplarla olan ilişkileri doğrudan ve olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip davranışlardır. *Örgüte yönelik sapkın davranış ise*; yapılan işin niteliğini, niceliğini, miktarını, örgütün ilişkilerini ve imajını doğrudan etkileme ve kurum varlıklarına, kaynaklarına, işleyişine zarar verme veya bunların etkin kullanımını engelleme potansiyeline sahip davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Arbak ve Çakar, 2004).

1.3. İstismarcı Yönetici Davranışı ve İşyerindeki Sapkın Davranışlar Arasındaki İlişki

Çalışanlar iş ortamında azarlanma, suçlanma, alay edilme gibi istismarcı yönetici davranışlarına maruz kaldıklarında bu olumsuz davranışlara aynı derecede olumsuz başka bir davranışla karşılık verme ihtiyacı hissedebilirler (Skarlicki ve Folder, 1997). Zira örgüt içinde vuku bulan olumsuz olay, tutum veya davranışlar, çalışanları düşmanca fikirler geliştirmek, kızgınlık hissetmek veya utanç duymak gibi duygu ve düşüncelere itebilmektedir (Turgut, 2007). Literatürde *Duygusal Olaylar Teorisi* (Weiss ve Cropanzano, 1996) olarak da bilinen bu kurama göre; örgüt içinde yaşanan olumlu ve olumsuz olaylar çalışanlarda davranış değişikliklerine yol açan duygusal tepkilere neden olabilmektedir. Pozitif duygular olumlu davranışa yöneltirken, negatif duygular ise çalışanlarda olumsuz tutum ve davranışları beraberinde getirmektedir (Fisher ve Ashkanasy, 2000). Benzer olarak, Ashforth (1997) yaptığı bir araştırmada; yöneticilerin istismar edici davranışlarının kişilerde hayal kırıklığı, çaresizlik ve yabancılaşma gibi duyguları tetiklediğini ortaya koymuştur. Bu durumla karşılaşan çalışanlarda ortaya çıkan “karşılık verme” ya da diğer bir deyişle “intikam alma” isteği; haksız ve kötü niyetli bir şekilde maruz kalınan davranışların sahibini cezalandırma isteği olarak da düşünülebilmektedir (Averill, 1982). Bu anlamda ilk akla gelen, sapkın davranışların direk olarak yöneticiye karşı sergileneceğidir. Nitekim Bies ve Tripp (1998) yaptıkları araştırmada insanların herhangi bir kötülükle karşılaştıklarında olayın intikamını direk olarak kendilerine kötülük yapan insanlardan almak istediklerini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmaya göre; insanlar adaletsiz, küçük düşürücü, istismar edici davranışlara maruz kaldıklarında kendilerine bu davranışları yapan kişilere karşılık verme ya da cezalandırma davranışlarını rasyonel bir arka plana dayandırma eğiliminde olmaktadır. Bies ve Tripp (1996) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise yöneticileri tarafından çeşitli şekillerde istismara maruz kalmış çalışanların gerek özel olarak gerekse herkesin içinde yöneticilerine meydan okudukları ya da onlarla dalga geçtikleri ortaya konmuştur. Diğer bazı çalışmalarda

da (Baron vd., 1999; Innes vd., 2005; Liu vd., 2010; Restubog vd., 2011) yöneticilerinin kendilerine kötü davrandıklarını fark ettiklerinde çalışanların yöneticilerine yönelik sapkın davranışlar içine girdikleri görülmüştür. Ayrıca, Hershcovis ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan meta analizinde; adaletsiz yönetici davranışlarının, çalışanların yöneticiye yönelen sapkın davranış içine girmelerinde önemli bir belirleyici olduğu öne sürülmüştür.

Buna karşın, bazı durumlarda çalışanlar maruz kaldıkları istismara karşı direkt olarak yöneticilerine bir karşılık verme imkânı bulamayabilirler. Bu noktada var olan öfke ve kızgınlıklarını başka kaynaklara ya da kişilere yönlendirme ihtiyacı hissederler. Diğer bir deyişle, *Yön Değiştiren Kızgınlık* (Displaced Aggression) teorisine göre; saldırgan karşı öfkesini yöneltmek hususunda kendini hür ve serbest bulamayan çalışan, bu öfke ve kızgınlığı bu sefer başka bir şahsa veya örgüte yöneltir (Dollard vd., 1939). Dollard ve arkadaşları çalışanların öfke ve kızgınlıklarını başka bir kaynağa yöneltmelerinin ardında iki sebebin olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi; istismar edici yöneticinin her zaman "ulaşılabilir" durumda olmayışıdır. Bilindiği üzere birçok örgüt oldukça hiyerarşik ve sıkı kurullarla şekillenmiş bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla istismara maruz kalan çalışanın bu sıkı yapılanma içerisinde direkt olarak yöneticisiyle muhatap olma ve intikam alma davranışı içinde olması çoğu zaman mümkün olmayabilir. İkinci sebep ise; istismara maruz kalan çalışanın herhangi bir karşılık vermesi sonrasında yaşadığı istismarın katlanarak artacağına yönelik korkusu ve yöneticilerin performans değerlendirme sistemleri içindeki karar verici rollerinin varlığıdır. Sonuç olarak bu iki durumun engelleyici özelliği sebebiyle çalışan öfke ve kızgınlığı daha "güçsüz" veya "kolay ulaşılabilir" olarak tanımladığı başka bir çalışana veya örgüte yöneltir (Mitchell ve Ambrose, 2007).

İstismarcı yönetici davranışının yön değiştiren sapkın davranışla sonuçlandığına dair literatürde birkaç bulguya rastlanmıştır. Örneğin, örgütteki diğer çalışanlara yönelen sapkın davranışları inceleyen bir araştırmada (Mitchell ve Ambrose, 2007) istismarcı yönetici davranışları tetikleyici bir unsur olarak gösterilmiştir. Örgüte yönelik sapkın davranışları incelemek amacıyla yapılan boyamsal bir araştırmada (Detert vd., 2007) da istismarcı yönetici davranışıyla örgütteki yiyecek kaybı (çalışanların yiyecekleri ziyan etmesi ya da çalması) arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yine, Aquino ve arkadaşları (1999) ile Wang ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırma sonuçları da istismarcı yönetici davranışlarının hem örgüte yönelik hem de çalışanlara yönelik sapkın davranışlarla arasındaki ilişkiyi desteklemektedir.

İstismarcı yönetici davranışının, yukarıda da bahsedildiği gibi, hem yöneticiye hem de çalışanlara ve örgüte yönelik sapkın davranışları yordadığına dair bulgular bulunmakla birlikte, örgüte yönelik sapkın davranışları daha güçlü açıklayacağı tahmin edilebilir. Zira, yöneticiler örgütün temsilcileri olarak kabul edildiklerinden,

yöneticiden gelen istismarcı bir davranışın intikamını diğer çalışanlardan ziyade yöneticinin temsil ettiği bir varlığa yönelerek almak daha olası görülmektedir. Ayrıca, *Etki-Tehlike Hesabına (Karşılıklılık Yasası)* göre; bireyler zarar verici bir davranışta bulunacakları zaman kendilerine dönecek tehlikeyi asgaride tutma eğiliminde olacaklarından kimliklerini mümkün mertebe gizlemeye çalışacaklardır. Bu anlamda, hırsızlık, bilgileri dışarıya sızdırmak, araç gerece zarar vermek gibi sapkın davranışlarda bireylerin kimliklerini daha kolay gizleyebilecekleri (Turgut, 2007) ve bu nedenle örgüte yönelik sapkın davranışların bireylere yönelik sapkın davranışlara kıyasla daha fazla olacağı öngörülebilir.

Yukarıda verilen araştırma bulguları ve teorik açıklamalar ışığında istismarcı yönetici davranışlarının yöneticiye, çalışanlara ve örgüte olmak üzere her üç tür sapkın davranış üzerinde de katkısı olacağı ancak, örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerindeki katkısının daha güçlü olacağı fikrine dayanılarak araştırma hipotezi aşağıdaki gibi kurulmuştur.

Hipotez: *İstismarcı yönetici davranışlarının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerindeki pozitif katkısı, yöneticiye ve çalışana yönelik sapkın davranışlar üzerindeki pozitif katkısına kıyasla daha güçlüdür.*

2. Yöntem

2.1. Örneklem ve Uygulama

Bilgideki değişim ve teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen sektörlerden biri olan bankacılık sektörünün rekabete açık yapısının istismarcı yönetici davranışlarına zemin oluşturabileceği düşüncesiyle, araştırma verileri İstanbul'da bankacılık sektöründe faaliyet gösteren üç kurumdan toplanmıştır. Anketler kolayda örnekleme metodu ile, örneklemin ulaşılabildiği noktalarda elden, ulaşılamadığı noktalarda ise e-posta yoluyla dağıtılmıştır. Anketlerin ön sayfasında araştırmanın amacı genel hatlarıyla açıklanmış, verilen cevapların hiçbir kişi veya kurumla paylaşılmayıp gizli tutulacağı ve sadece bilimsel amaç için kullanılacağı belirtilmiştir. Araştırma anketi toplam 290 kişiye dağıtılmış olup, üç haftalık süre zarfında 148 kullanılabilir anket geri toplanmış, böylece geri dönüş oranı %51 olmuştur.

Çalışmaya katılanların yaş ortalaması 31,6 yıl (ranj: 20-46 yıl); iş hayatındaki kıdemleri ortalama 8,67 yıl (ranj: 1-25 yıl); çalıştıkları kurumlardaki kıdemleri ortalama 4,95 yıldır (ranj: 1-17 yıl). Katılımcılara ait cinsiyet (erkek: %55,4; kadın: %44,6) ve medeni durum (evli: %52; bekâr: %48) incelendiğinde; dengeli bir dağılım olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim durumlarına göre incelendiğinde ise, katılımcıların daha çok lisans (%53,4) ve lisansüstü (%34,5) eğitime sahip oldukları anlaşılmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

İşyerinde Sapkın Davranışı Ölçmek üzere Bennett ve Robinson'un (2000) geliştirmiş olduğu İşyerinde Sapkın Davranış Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte iş yerinde sapkın davranış, örgüte, yöneticiye ve çalışana yönelik üç ayrı ifade setini içermekte ve her bir set üç ayrı yönerge ile sunulmaktadır. Örgüte yönelik sapkın davranış 12 ifadeden, çalışanlara yönelik sapkın davranış 7 ifadeden ve yöneticiye yönelik sapkın davranış 10 ifadeden oluşmaktadır. Bu üç alt ölçekteki ifadeler *Hiçbir zaman'dan* (1) *Her zaman'a* (5) uzanan beşli derecelendirme üzerinden cevaplandırılmaktadır. Ölçekte kullanılan ifadelerin bazıları; "İşyerindeki birisine karşı kaba davranmak", "İşyerindeki birisine onu utandıracak şakalar yapmak", "Yönetici hakkında dedikodu çıkarmak", "Yöneticiyi herkesin içinde utandırmak", "Dinlenme aralarını uzatmak", "İş yerine ait malları izinsiz almak" şeklindedir. Cronbach alfa değerleri; örgüte yönelik sapkın davranış için 0,66, çalışanlara yönelik sapkın davranış için 0,71, yöneticiye yönelik sapkın davranış için 0,64 olarak tespit edilmiştir (Bennett ve Robinson, 2000; Mitchell ve Ambrose, 2007).

İstismarcı Yönetici Davranışını Ölçmek üzere Tepper'in (2000) geliştirmiş olduğu İstismarcı Yönetici Davranışı Ölçeği kullanılmıştır. Kavramsal olarak alt boyutlara ayrılmayan istismarcı yönetici davranışını ölçen ölçüm aracı 15 ifadeden oluşmaktadır ve *Hiçbir zaman'dan* (1) *Her zaman'a* (5) uzanan beşli derecelendirme üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekte kullanılan ifadelerin bazıları; "Yöneticim benimle alay eder", "Yöneticim ben yokmuşum gibi davranır", "Yöneticim beni herkesin içinde küçük düşürür" şeklindedir. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,93 olarak belirtilmiştir (Tepper, 2000).

İşyerinde Sapkın Davranış ve İstismarcı Yönetici Davranışı Ölçeklerinin İngilizce'den Türkçe'ye tercümesi yapıldıktan sonra, tercüme İngilizce ve Türkçe'ye hâkim bir grup akademisyen tarafından incelenmiş, Türkçe ve İngilizce ifadeler arasında anlam birliğinin bulunduğu dair geri bildiri alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ölçeklerin Güvenilirlik Seviyeleri ve Değişkenler Arası İlişkiler

İşyerinde sapkın davranış literatürde, örgüte, yöneticiye ve çalışanlara olmak üzere üç alt boyutla kavramsallaştırılmış olmakla birlikte, her bir boyuta ait ölçek maddeleri farklı yönergeler altında üç ayrı set halindedir. Bu sebeple bu ölçeğe faktör analizi uygulanmamıştır. Ayrıca istismarcı yönetici davranışı literatüre bakıldığında tek boyutlu bir kavramsallaştırma olduğundan ve alt boyut beklentisi olmadığından dolayı istismarcı yönetici davranışı ölçeğine de faktör analizi uygulanmamıştır.

Ölçeklerin güvenilirlik seviyelerini tespit etmek üzere Cronbach alfa güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Tablo 1'den de görülebileceği gibi istismarcı yönetici

(alfa=0,88), örgüte yönelik sapkın davranış (alfa=0,79) ve çalışana yönelik sapkın davranış (alfa=0,70) ölçeklerinin güvenilirlikleri yeterli seviyededir. Yöneticiye yönelik sapkın davranış ölçeğinin güvenilirlik seviyesi (alfa=0,66) kabul edilebilir seviyenin (0,70) altında olmakla beraber, 0,60'ın üzerinde olduğundan tahammül edilebilirlik sınırları içerisinde dir.

Tablo 1'de ayrıca değişkenlere ait ortalama değerler ve standart sapmalar yer almaktadır. İstismarcı yönetici davranışı ve sapkın davranışlara ait ortalama değerlere bakıldığında literatürdeki diğer çalışmalara (Aquino vd., 1999; Bennett ve Robinson, 2000; Tepper, 2000; Tepper vd., 2001, 2004) benzer şekilde düşük düzeyler göze çarpmaktadır. Bunla birlikte en yüksek ortalama (1,74) istismarcı yönetici davranışına, en düşük ortalama (1,19) ise yöneticiye yönelik sapkın davranışa aittir.

Değişkenler arasındaki korelatif ilişkilere bakıldığında ise; istismarcı yönetici davranışının hem örgüte yönelik ($r=0,447$) hem de çalışanlara yönelik ($r=0,312$) sapkın davranışla anlamlı ve pozitif yönde ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan istismarcı yönetici davranışının yöneticiye yönelik sapkın davranışla ilişkisi çok zayıftır ($r=0,052$) ve istatistiksel olarak anlamlı değildir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1'de yaş, toplam çalışma süresi ve mevcut iş yerinde çalışma süresinin araştırma değişkenleri ile olan ilişkileri de sunulmaktadır. Bu üç demografik değişkenin hiç birisinin hiçbir araştırma değişkeni ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkileri bulunmamaktadır.

Tablo 1. Ölçeklerin Cronbach Alfa Değerleri, Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	Ort.	ss	Cron. alfa	2	3	4	5	6	7
1.Yaş	31,60	6,21		,944**	,657**	-,032	-,141	-,076	,074
2.Toplam çalışma süresi	8,67	6,13			,682**	-,039	-,142	-,045	,071
3.İşyerinde Çalışma süresi	4,95	3,83				-,016	-,140	-,063	-,137
4.İstismarcı Yönetici	1,74	,53	,88				,447**	,312**	,052
5.Örgüte Yönelik Sapkın Davranış	1,69	,38	,79					,344**	,123
6.Çalışanlara Yönelik Sapkın Davranış	1,68	,43	,70						,410**
7.Yöneticiye Yönelik Sapkın Davranış	1,19	,22	,66						

**p< .01 değerinde anlamlı.

3.2. Hipotez Testlerine İlişkin Analizler

Araştırma kapsamında istismarcı yönetici davranışlarının örgüte, çalışanlara ve yöneticiye yönelik olmak üzere üç tür sapkın davranış arttırmak yönünde katkıda bulunacağı ancak en güçlü katkının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerinde olacağı ileri sürülmüş ve araştırma hipotezi "İstismarcı yönetici davranışlarının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerindeki pozitif katkısı, yöneticiye ve çalışana yönelik sapkın davranışlar üzerindeki pozitif katkısına kıyasla daha güçlüdür" şeklinde kurulmuştu. Hipotezi test etmek amacıyla üç ayrı basit regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda, istismarcı yönetici davranışının örgüte yönelik sapkın davranış üzerinde (beta=0,447; p<0,001) ve çalışanlara yönelik sapkın davranış üzerinde (beta=0,312; p<0,001) pozitif yönde ve anlamlı katkısının bulunduğu, ancak yöneticiye yönelik sapkın davranış üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katkısının bulunmadığı (beta=0,052; p>0,05) tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 2). R² değerleri incelendiğinde istismarcı yönetici davranışının örgüte yönelik sapkın davranıştaki değişimlerin %20'sini (R²=0,200), çalışanlara yönelik sapkın davranıştaki değişimlerin ise %9,7'sini (R²=0,097) açıkladığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, istismarcı yönetici davranışının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerindeki pozitif yönlü katkısının daha fazla olduğunu göstermesi bakımından araştırma hipotezini desteklemektedir. Diğer taraftan istismarcı yönetici davranışının yöneticiye yönelik sapkın davranış üzerinde anlamlı katkısı bulunmadığından hipotezin kısmen desteklendiğini söyleyebiliriz.

Tablo 2. İstismarcı Yönetici Davranışı ile İşyerinde Sapkın Davranışlar Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımlı Değişkenler	Örgüte Yönelik Sapkın Davranış			Çalışanlara Yönelik Sapkın Davranış			Yöneticiye Yönelik Sapkın Davranış		
	Beta	t	p	Beta	t	p	Beta	t	p
İstismarcı Yönetici Davranışı	,447	6,043	,000	,312	3,970	,000	,052	,631	,529
R ²		,200			,097			,003	
Düzeltilmiş R ²		,195			,091			,004	
F		36,523			15,759			,399	
p		,000			,000			,529	

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada istismarcı yönetici davranışının, çalışanlar tarafından sergilenen sapkın davranışlar üzerindeki pozitif yönlü katkısı incelenmiştir. Literatürde bireysel farklılıklar ile de açıklanan sapkın davranışlara (Douglas ve Martinko, 2001; Salgado, 2002; Bennett ve Robinson, 2003; Dalal, 2005; Lucas ve Friedrich, 2005) bu çalışmada örgütsel nedenler açısından bakılmıştır. Çalışanlar tarafından sergilenen sapkın davranışlar ile ilişkili örgütsel faktörlerin açıklık kazandırılmasının, örgüte zarar verme potansiyeli taşıyan davranışları kontrol etme sürecinde yöneticilere, çalışanlara ve örgütlere kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada çalışanların işyerinde sapkın davranışa yönelmelerine zemin oluşturacağı düşünülen -bilişsel değerlendirme süreçlerine (cognitive processing) etki edebilecek- istismarcı yönetici davranışları incelenmiş ve bu tür davranış kalıplarının çalışanların sapkın davranışlara yönelmelerinde durumsal bir öncel olabileceği ortaya konulmuştur. Bu bulgu daha önce literatürde ifade edilen iş yerindeki sapkın davranışlar üzerindeki durumsal faktörlerin önemini bir kez daha vurgulayıcı niteliktedir. Şöyle ki; işyerindeki durumsal faktörlerin -çalışanların bireysel farklılıklarına nazaran -eşitsizliği/adaletsizliği algılama ve atfetme süreçlerine doğrudan etki edebileceği ve bu bilişsel süreçlerin çalışanların sapkın davranışa yönelmelerinde etkin rol oynayacağı düşünülmektedir (Martingo vd., 2002).

Araştırmanın hipotezini test etmek üzere gerçekleştirilen basit regresyon analizleri sonucunda istismarcı yönetici davranışının örgüte ve çalışanlara yönelik sapkın davranış üzerinde pozitif yönde ve anlamlı katkısının bulunduğu, yöneticiye yönelik sapkın davranış üzerinde ise beklenenin aksine anlamlı bir katkısının

bulunmadığı tespit edilmiştir. İstismar edici yönetici davranışına maruz kalan çalışanın, yön değiştiren kızgınlık teorisi bağlamında, öfke ve kızgınlığı daha “güçsüz” ve “kolay ulaşılabilir” olarak tanımladığı başka bir çalışana veya örgüte yönelmesi bu araştırma kapsamında beklenen bir sonuçtur. Ancak istismarcı yönetici davranışının yöneticiye yönelik sapkın davranış üzerindeki katkısını incelemek için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda ise beklenenin aksine istismarcı yönetici davranışının yöneticiye yönelik sapkın davranış üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı bulunamamıştır. Bilindiği üzere ülkemizde bankacılık sektöründe birçok örgüt oldukça hiyerarşik ve sıkı kurallarla şekillenmiş bir yapıya sahiptir. Bu konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalarda da ifade edildiği üzere (Mitchell ve Ambrose, 2007; Detert vd., 2007); istismarcı yönetici davranışına maruz kalan çalışanın korku/ceza yöntemlerinin hakim olduğu sıkı yapılanma içerisinde direkt olarak yöneticisiyle muhatap olma ve intikam alma davranışı içinde olması çoğu zaman mümkün olmayabilir. Ayrıca, istismara maruz kalan çalışanın yöneticisine herhangi bir karşılık vermesi sonrasında yaşadığı istismarın katlanarak artacağına yönelik korkusu ve yöneticilerin performans değerlendirme sistemleri içindeki karar verici rolleri de istismarcı yöneticiye karşı doğrudan sapkın davranışa girmemenin altında yatan neden olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, öfke ve kızgınlığın daha güçsüz veya kolay ulaşılabilir olarak tanımlanabilecek örgüte veya çalışma arkadaşlarına yöneltilmesinin bedelinin nispeten daha hafif veya kaçınılabilir olacağı düşünülebilir. Nitekim çalışma arkadaşlarından geri dönecek zarar, yöneticiden geri dönecek zarara kıyasla daha baş edilebilir olacaktır. Bu nedenle araştırma sonuçlarımız literatürde *yön değiştiren sapkın davranış* olarak da bilinen bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte yöneticiden gelen istismarcı davranışların kaynağı olan öfkenin hedefi, yöneticinin örgütün temsilcisi olarak algılanmasından dolayı, çalışanlardan ziyade öncelikli olarak örgüt olacaktır. Örgütün öncelikli olarak hedef alınmasının bir diğer sebebi de, bireylerin örgüte dönük sapkın davranışlarda kimliklerini daha kolay gizleyebilecekleri ve böylece bu davranışlardan ötürü bir yaptırımla karşılaşmaktan kendilerini koruyabilecekleri algısıdır. Nitekim regresyon analizlerinden elde edilen sonuçlar da istismarcı davranışların en yüksek katkının örgüte yönelik sapkın davranışlar üzerinde olduğunu göstermiştir. Konuyla ilgili bulgularımızı destekleyen bir diğer teori de “*Rasyonel Tercih Teorisi*”dir. Kar ve zarar gibi ekonomi kavramlarından yararlanılarak oluşturulan rasyonel tercih teorisine göre; kişiler sapkın davranışta bulunmaya karar vermeden önce kar ve zarar hesabı yaparlar. Hesaplamaları sonucunda, elde edecekleri kazanç, girdikleri risk sonucunda doğabilecek zarardan fazla ise sapkın davranışı işlemeye karar verirler (Coleman, 1990). Bu nedenle istismarcı yönetici davranışlarına maruz kalan bir çalışanın sapkın davranış olarak açığa çıkaracağı tepkisel davranışlarını istismarcı yöneticiden çok, örgüte ya da diğer çalışanlara yöneltmesinin altında, sapkın davranış öncesinde yapmış olduğu kar/zarar analizinin yattığı düşünülebilir.

Bu anlamda istismarcı yönetici davranışlarının ürettiği zarar sadece hedefindeki çalışanlara verdiği zararlar kalmamakta, geri dönüşümünde ürettiği zarar da yönetici veya diğer çalışanlar olmak üzere bireysel düzeyde kalmamakta, aynı zamanda ve daha ziyade örgüte dönük olmakta yani daha geniş bir etki alanına sahip olmaktadır. Sadece sosyal ve psikolojik açıdan değil; faturaları şişirme, işi yavaşlatma, araç gerece zarar verme, örgütle ilgili bilgileri dışarıya sızdırma gibi sapkın davranışların örgütleri finansal açıdan da oldukça yıpratıldığı çeşitli araştırmalarda (Hollinger ve Clark, 1983; Murphy, 1993) saptanmaktadır. Bu bakımdan örgütlerde istismarcı davranışlara ciddiyetle yaklaşılmalı, yöneticilere hem bu davranışların olumsuz sonuçları ile ilgili farkındalık, hem de kendi davranışları ile ilgili farkındalık kazandırılmalıdır.

4.1. Kısıtlar

Çalışmada yer alan değişkenlerin ölçümünün, kişisel algılara dayanması ve kişisel beyan yoluyla ölçülmesi ve ayrıca katılımcıların sosyal beğenirlik doğrultusunda cevap verme olasılıkları çalışmanın kısıtları arasında yer almaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bulguları değerlendirilirken bu sınırlılıkların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca bu çalışma kesitsel bir çalışma olup kolayda örnekleme metodu kullanılmıştır, dolayısıyla neden-sonuç çıkarımı ve bulguların genellenebilirliği ile ilgili kısıtlar mevcuttur.

Bununla beraber, bu çalışmada elde edilen sonuçların konu ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Konu üzerinde yapılacak daha geniş örneklemler ve boylamsal araştırmalarla daha güçlü katkılar sağlanacaktır. Ayrıca, istismarcı yönetici davranışının farklı değişkenlerle ilişkisinin araştırılmasının, konunun gelişimi ve farklı neden sonuç ilişkilerinin ortaya konabilmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Ambrose, M. L., M. A. Seabright M. ve M. Schminke (2002), "Sabotage in the workplace:The Role of Organizational Injustice", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89 (1), 947-965.

Arbak, Y. Ve U.Çakar (2004), "İşyerinde Sapkın Davranış:Akademik Personel Üzerinde Yerel Bir Tanım ve Tipoloji Çalışması", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 5-24.

Aquino, K., M. U. Lewis ve M. Bradfield (1999), "Justice Constructs, Negative Affectivity, and Employee Deviance: A Proposed Model and Empirical Test", *Journal of Organizational Behavior*, 20, 1073-1091.

Aquino, K. (2000), "Structural and Individual Determinants of Workplace Victimization: The Effects of Hierarchical Status and Conflict Management Style", *Journal of Management*, 26, 171-193.

Ashforth, B. (1997), "Petty Tyranny in Organizations: A Preliminary Examination of Antecedents and Consequences", *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 14, 126-140.

Averill, J. R. (1982), *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*, New York: Springer-Verlag.

Baron, R.A., J.H. Neuman ve D. Geddes (1999), "Social and Personal Determinants of Workplace Aggression: Evidence For The Impact of Perceived Injustice and The Type A Behavior Pattern", *Aggressive Behavior*, 25, 281-296.

Bennett, R.J. ve S.L. Robinson (2000), "The Development of a Measure of Workplace Deviance", *Journal of Applied Psychology*, 85, 349-360.

Bennett, R. J., ve S. L. Robinson (2003), "The Past, Present and Future of Workplace Deviance Research", Ed. Jerald Greenberg, *Organizational Behaviour: The State of The Science*, New Jersey: Erlbaum, 247-281.

Bies, R.J. ve T.M. Tripp (1996), "Beyond Distrust: "Getting Even" and The Need for Revenge", Ed. Roderick Kramer ve Tom Tyler, *Trust in Organizations*, Newbury Park, CA:Sage Publications, 246-260.

Bies, R.J. ve T.M. Tripp (1998), "Revenge In Organizations: The Good, The Bad, and The Ugly", Ed. R.W. Griffin, A. O'Leary-Kelly ve J. Collins, *Dysfunctional Behavior In Organizations:Violent and Deviant Behavior. Monographs in Organizational Behavior and Industrial Relations*, Vol 23, Part A&B, US:Elsevier Science/JAI Press, 49-68.

Coleman, J. S. (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Belknap.

- Dalal, R. S. (2005), "A Meta-Analysis of The Relationship Between Organizational Citizenship Behaviour and Counterproductive Work Behaviour", *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1241–1255.
- Detert, J.R., L.K. Trevino, E.R. Burris, ve M. Andiappan (2007), "Managerial Modes of Influence and Counterproductivity In Organizations: A Longitudinal Business-unit-level Investigation", *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 993-1005.
- Dollard, J., L. Doob, N. Miller, O. Mowrer ve R. Sears (1939), *Frustration and Aggression*, New Haven: Yale University Press.
- Douglas, S.C. ve M.J. Martinko (2001), "Exploring the Role of Individual Differences in the Prediction of Workplace Aggression", *Journal of Applied Psychology*, 86(4), 547-559.
- Duffy, M.K., D. Gangster, ve M. Pagon (2002), "Social Undermining in the Workplace", *Academy of Management Journal*, 45, 331-351.
- Fisher, C.D. ve N.M. Ashkanasy (2000), "Special Issue On Emotions In Work Life", *Journal of Organizational Behavior*, 21(3), 123-129.
- Harris, K., K. Kacmar, ve S. Zivnuska (2007), "An Investigation of Abusive Supervision As A Predictor of Performance and The Meaning of Work As A Moderator of The Relationship", *Leadership Quarterly*, 18, 252-263.
- Hershcovis, M. S., N. Turner, J. Barling, K. A. Arnold, K. E. Dupre, ve M. Inness (2007), "Predicting Workplace Aggression: A Meta-Analysis", *Journal of Applied Psychology*, 92, 228-238.
- Hoel, H. ve C.L. Cooper (2001), "Origins of Bullying:Theoretical Frameworks for Explaining Workplace Bullying", Ed. N.Tehrani, *Building a Culture of Respect:Managing Bullying at Work*, London:Taylor&Francis, 3-19.
- Hollinger, R. C. ve J.P. Clark (1982), "Employee Deviance:A Response to the Perceived Quality of The Work Experience", *Work and Occupations*, 9, 97-114.
- Hollinger, R. C. ve J.P. Clark (1983), "Deterrence In The Workplace: Perceived Certainty, Perceived Severity and Employee Theft", *Social Force*, 62, 398-418.
- Innes M., J. Barling, ve N. Turner (2005), "Understanding Supervisor-Targeted Aggression: Within-Person, Between-Jobs Design", *Journal of Applied Psychology*, 90(4), 731–739.
- Liu, J., H.K. Kwan, L. Wu, ve W. Wu (2010), "Abusive Supervision and Subordinate Supervisor-directed Deviance: The Moderating Role of Traditional Values and The

Mediating Role of Revenge Cognitions”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 835–856.

Lucas, G.M. ve J. Friedrich (2005), “Individual Differences in Workplace Deviance and Integrity as Predictors of Academic Dishonesty”, *Ethics and Behavior*, 15(1), 15-35.

Mitchell, M. ve M. Ambrose (2007), “Abusive Supervision and Workplace Deviance and The Moderating Effects of Negative Reciprocity Beliefs”, *Journal of Applied Psychology*, 92, 1159-1168.

Murphy, K. R. (1993), *Honesty in the Workplace*, CA: Brooks/Cole.

Restubog, S. L. D., K. L. Scott, ve T. J. Zagenczyk (2011), “When Distress Hits Home: The Role of Contextual Factors and Psychological Distress in Predicting Employees’ Responses to Abusive Supervision”, *Journal of Applied Psychology*, 96, 713-729.

Robinson, S. L. ve R. J. Bennett (1995), “A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study”, *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572.

Salgado, J. F. (2002), “The Big Five Personality Dimensions and Counterproductive Behaviours”, *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2), 117–125.

Schat, A.C.H., S. Desmarais, ve E.K. Kelloway (2006), “Exposure to Workplace Aggression From Multiple Sources. Validation of a Measure and Test of a Model”, Unpublished Manuscript, Mc.Master University, Canada.

Skarlicki, D.P. ve R. Folger (1997), “Retaliation In The Workplace: The Roles of Distributive, Procedural and Interactional Justice”, *Journal of Applied Psychology*, 82, 416-125.

Spector, P.E., S. Fox, L. M. Penney, K. Bruursema, A. Goh ve S. Kessler (2006), “The Dimensionality of Counterproductivity: Are All Counterproductive Behaviors Created Equal?”, *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 446-460.

Tepper, B. J. (2000), “Consequences of Abusive Supervision”, *Academy of Management Review*, 43, 178-190.

Tepper, B. J. (2007), “Abusive Supervision in Work Organizations: Review, Synthesis and Research Agenda”, *Journal Of Management*, 33(3), 261-289.

Tepper, B. J., M. K. Duffy, J. Hoobler, ve M. D. Ensley (2004), “Moderators of The Relationships Between Coworkers' Organizational Citizenship Behavior and Fellow Employees' Attitudes”, *Journal of Applied Psychology*, 89, 455-465.

Tepper, B. J., M. K. Duffy, ve J.D. Shaw (2001), "Personality Moderators of the Relationship Between Abusive Supervision and Subordinates' Resistance", *Journal of Applied Psychology*, 86, 974-983.

Trevino, L. K. (1986), "Ethical Decision Making In Organizations: A Person-situation Interactionist Model", *Academy of Management Review*, 11, 601-617.

Turgut, T. (2007), "Kurumlarda Ahlaka Aykırı Davranışlar ve Saldırganlık", Ed.Suna Tevrüz, *İş Hayatında Etik*, İstanbul: Beta, 223-255.

Wang W., J. Mao, W. Wu, ve J. Liu (2012), "Abusive Supervision and Workplace Deviance: The Mediating Role of Interactional Justice and The Moderating Role of Power Distance", *AsiaPacific Journal of Human Resources*, 50, 43-60.

Weiss, H.M. ve R. Cropanzano (1996), "Affective Events Theory: A Theoretical Discussion Of The Structure, Causes And Consequences Of Affective Experiences At Work", *Research in Organizational Behavior*, 18(1), 1-79.

Corruption, Prosperity and Sustainable Development: Some New Evidence

Taner Güney

Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
tanerguney@kmu.edu.tr

**Yolsuzluk, Refah ve Sürdürülebilir Kalkınma:
Bazı Yeni Kanıtlar**

***Corruption, Prosperity and Sustainable
Development: Some New Evidence***

Özet

Bu çalışmanın amacı yolsuzluğun refah ve refahın sürdürülebilir olma özelliği üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla sekiz boyutlu olarak hesaplanmış olan bir refah değişkeni ve bu refah değişkeninin yardımıyla türetilen bir sürdürülebilir kalkınma değişkeni kullanılarak, yolsuzluğun refah ve sürdürülebilir kalkınma üzerinde gerçekte ne kadar etkili olduğu analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre yolsuzluk refah ve sürdürülebilir kalkınma üzerinde önemli bir açıklama gücüne sahiptir. Bu açıklama gücü negatif yönlüdür ve oldukça yüksek anlamlılık düzeyine sahiptir. Yolsuzluk düzeyi yükseldiğinde refah ve sürdürülebilir kalkınma düzeyi hayli azalmaktadır. Analiz sonuçlarına göre yolsuzluğun refah üzerindeki negatif yönlü etkisi sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisinden daha büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Refah, Zenginlik, Kalkınma, Panel Veri.

Abstract

The aim of this study is to analyse the effect of corruption on prosperity and the sustainability of prosperity. The effect that corruption has on prosperity and sustainable development is analysed by a calculated eight dimension prosperity variable and a sustainable development variable derived from the prosperity variable. According to the results of the analysis, corruption has significant explanatory power on prosperity and sustainable development. This explanatory power is negatively oriented and has quite a high level of significance. When the level of corruption rises, the level of prosperity and sustainable development highly diminishes. According to the results of the analysis, the negatively oriented effect of corruption on prosperity is greater than the negative effect on sustainable development.

Keywords: Corruption, Welfare, Wealth, Development, Panel Data

1. Introduction

How effective is corruption, which means the abuse of public property for private interests, on prosperity and the sustainability of prosperity? Corruption has quite a complex structure containing economic, social, political, cultural and religious constituents. This complex structure mostly relates to political activities, presidents, dictators and the activities of public officers (Tanzi, 1998; Bakre, 2007). Corruption is like a “cancer”, “virus” or “epidemic illness” negatively affecting the economic, social and political variables of a country. This epidemic

illness disrupts the functioning of the economic structure, reduces tax revenues and public investments, damages the reliance placed on laws and institutions, paves the way for the emergence of gangs and causes the quality of life to decline. Therefore, even though there are opinions on the fact that corruption positively affects the economic activities (Leys, 1965; Lui, 1985; Acemoglu and Verdier, 1998), corruption, as a general opinion, causes the prosperity levels of countries to decline (Amundsen, 2006; Klitgaard, 2000).

Since the study of Nye (1967), which examined the relationship between economic growth and corruption, there is broad literature on the effects of corruption on economic growth and development¹. According to scientific studies, corruption has a negatively oriented effect on economic variables such as sustainable development, economic growth, savings, income, investment, democracy, public expenditures and foreign aids (Svensson, 2005). For example, in the study where he measured the sustainable development by a genuine investment variable, Aidt (2010) used data from 110 countries during the years between 1996 and 2007. According to the study, which used panel data analysis, corruption causes a reduction in the genuine wealth per capita. In another study, Aidt (2009) analysed whether corruption is “grease” or “sand” for economies. According to the study, corruption does not contribute to economic improvement. On the contrary, corruption causes a reduction in the genuine wealth per capita. Similar findings were also obtained by Bentzen (2012), Reiter and Steensma (2010), Mendez and Sepulveda (2006) and Mo (2001).

Corruption is also a substantial threat to environmental sustainability. The fact that environmental regulations are a deterrent and are reinforced by strict rules also indicates that they may be removed or reconstituted due to corruption. Thus, corruption leads to an increase in environmental pollution by eliminating the efficiency of environmental regulations (Lopez and Mitra, 2000; Hafner, 1998; Dasgupta et al., 1995). The studies prove that there is a negatively oriented relationship between corruption and environmental sustainability. For example, Mukherjee and Chakraborty (2010) researched whether the level of environmental sustainability is affected by corruption as well as socio-economic and socio-political factors. According to the analytical findings of the research, there is a negatively oriented relationship between corruption and environmental sustainability. Accordingly, corruption causes environmental sustainability to decline. Similar findings were also obtained by Welsch (2004), Damania et al. (2003) and Lopez and Mitra (2000).

The aim of this study is to analyse how effective corruption actually is on prosperity and sustainable development. As also mentioned in the second chapter

¹ For the literature see Lambsdorff (1999) and Svensson (2005).

of the study, prosperity and the environment are two important variables that are dependent on each other. Because the sustainability of the environment in which the economic activities are maintained also depends on the creation of today's economic prosperity as well as on the level of prosperity that will be created in future, it is not negatively affected by the level of today's prosperity. This phenomenon is one of the basic structures of the concept of sustainable development. Therefore, this study uses a prosperity index that is calculated in a detailed way by means of eight main sub-variables and a sustainable development variable obtained by adding an environment variable to this index.

According to the results of the panel data analysis, there is a negatively oriented and statistically significant relationship between the level of corruption and prosperity and sustainable development. According to analyses of data from 109 countries, when the level of corruption rises, sustainable development and prosperity decrease. Although corruption accounts for more than 70% of prosperity, this ratio increases to 48% for sustainable development. This explanatory power indicates the magnitude of the harmful effect of corruption on prosperity and sustainable development. In the study, the countries were also divided into developing and developed countries and estimation results were obtained for these country groups. The negatively oriented effect of corruption on prosperity and sustainable development in developed countries is greater in proportion to developing countries.

The chapters of this study are organised as follows. In the second chapter of the study, the relationship between prosperity and the environment is explained. In the third chapter, the constituents of the prosperity variable and the addition of the environment variable to the prosperity variable are included. The fourth chapter presents data and method. In the fifth chapter the analysis results indicating the relationship between the level of prosperity and environment variables and the level of corruption are included. The sixth chapter presents the conclusions.

2. The Relationship Between Prosperity and Environment: Sustainable Development

The level of prosperity created in an economy is closely related to the environment variable, which is affected considerably by economic activities. In Our Common Future, a report also known as the Brundtland Report, which is prepared by the World Commission on Environment and Development (WCED), sustainable development is defined as follows: fulfilling the present-day requirements of the community through resource utilisation at the level that will

not deprive the next generations of the community of the ability to meet their own requirements. By this definition, sustainable development has three dimensions. These are the sustainability of valid growth; the fulfilment of today's requirements, namely, causing all people to attain a standard of living even though it is at a minimum; and the removal of poverty and securing the life and prosperity of the next generations (WCED, 1987)². However, the harmful effects of a running economy on the environment are required to be kept at a level that will not threaten the civilisation in order for these targets to be achieved.

It is accepted that the concept of sustainable development has general social, environmental and economic substructures. Figure 1, which Peeters (2012: 293) constituted, represents the 3 variables underlying the concept of sustainable development. When the activities of social, economic and environmental variables are discussed separately, it is known that the results produced from each one constitute a problem for another variable in the long term. Accordingly, the section on which these three variables intersect indicates the sustainability of development. Therefore, sustainable development is frequently shown as the convergent section of these three variables.

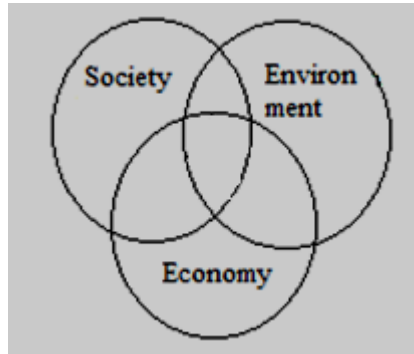

Figure 1: Three Variables of Sustainable Development (Source:Peeters (2012: 293))

The concept of sustainable development, which takes place at the intersection point of the triangle of economy, community and environment, may also be an indicator of the field of activity of these three variables. More clearly, the communities conducting their economic activities realise these activities in the framework of an ecosystem. In other words, human production affects the atmosphere, oceans, waterways, forests, glaciers and biological diversity. Thus, the ecosystem is the most important factor bearing the burden of the economic activities of communities.

²The statements similar to this definition were also mentioned in the studies of Solow (1992), Pezzey (1992), Heal (1998), Asheim (2003) and Hediger (2000).

The “next generations”, which the sustainable development defined in Brundtland Report implies, suggests quite a long time for human existence. Thus, resource utilisation at the level that will not deprive the next generations of the ability to meet their own requirements is only possible through a very long-term protection of the ecosystem, namely, the environment (Parkin, 2010; Güney, 2014). Figure 2 was constituted to represent this condition.

Accordingly, the substructure of economic activities is completely composed of the sustainable environment variable. The concept of sustainable development built in a sustainable environment has six universal targets in the vision of 2030 according to Griggs et al. (2013:307). These targets reinforce the close relationship between the economy and environment variables, as shown in Figure 2. In these targets, economic goals (poverty must decrease, education level must increase, prosperity of individuals must increase, unemployment must decrease, income must be distributed fairly, health and housing conditions must be improved) as well as environmental goals (long-term food security must be ensured, nutrition conditions must be improved, starvation in the world must be reduced or eliminated, the production, distribution and consumption chain must have a sustainable system of functioning, water safety must be sustainable, clean energy must have a universal dimension and the ecosystem must function healthily and efficiently) are at the forefront.

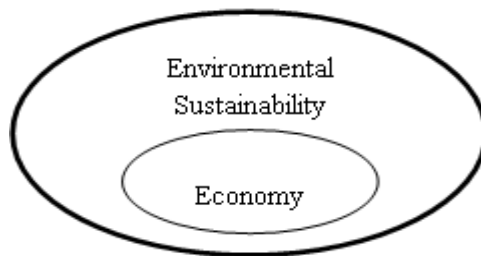

Figure 2: Sustainable Environment and Development (Source: Drawing of the author)

It is also understood that communities must notice the close relationship between the economy and the environment to be able to reach the targets such as education, unemployment, fair income distribution, health, housing conditions, resource utilisation, clean water, clean energy and safe food. The aim must be that future prosperity is affected at the very least by the environmental pollution caused by economic activities while these activities are conducted to increase present-day prosperity.

3. The Relationship Between Prosperity, Environment and Corruption

Although the study of prosperity does not precisely reflect the levels of prosperity of different countries (Gruen and Klasen, 2008), those who study prosperity frequently use economic growth or GDP per capita to measure the level of prosperity. The reason why economic growth or GDP per capita cannot reflect the level of prosperity precisely stems from the fact that it does not include variables such as health, education, asset rights, social capital, social relationships and security. Economic growth or GDP per capita, in which these variables are not included, indicates only the economic aspect of development. With the exception of using economic growth or GDP per capita variables, there are various approaches that researchers use as indicators of the level of prosperity and sustainable development. These are corrected GDP, happiness indices and the Human Development Index. Each of these variables has distinctive advantages and disadvantages. The Human Development Index (HDI) is used as the indicator of the level of social prosperity and represents the average of three variables. These variables are the averages of GDP per capita, health and education. Thus, HDI measures social prosperity by the variables of education, health and the average of income per capita.

The approach of corrected GDP aims to use the indicators that might measure a shift in the level of social prosperity. Due to this character, the approach of corrected GDP, which is closely related to the welfare economy, tends to represent shifts in social prosperity rather than measuring the level of prosperity. Happiness approaches measure the level of prosperity subjectively through questions asked of individuals. "Genuine investment", which is another approach, aims to measure the capital stock of the economy. Genuine investment calculates the manufacturing industry and human, social and natural capital variables by their current prices and is frequently used by researchers (Aidt, 2010:3).

As the indicator of the level of prosperity, the Prosperity Index (PI) is used in this study. PI is an index prepared and published by the Legatum Institute. PI, which is the combination of the words wealth and welfare, consists of 8 sub-indexes: government³, entrepreneurship and opportunities, education, health, individual freedom, security and safeguard, social capital and an economy variable. These eight sub-indexes are also calculated with the help of their own sub-indexes, resulting in 89 indicators in total. Considering this aspect, PI makes quite a comprehensive measurement of the level of prosperity. Therefore, it is preferred in this study. Figure 3 shows the scope and sub-indexes of PI.

³ Government not included in analysis. Because including over a dozen of governance indicators.

As also mentioned before, the level of prosperity, which is obtained as a result of economic activities, is closely related to the environment because economic activities are conducted in the framework of an ecosystem. Therefore, the environment variable should not be ignored in the quest for prosperity.

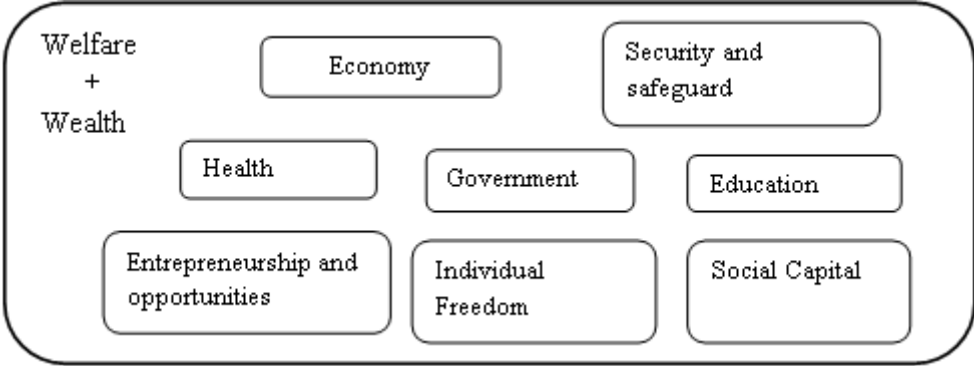

Figure 3: PI and its sub-indexes (Source: Drawing of the author)

Then, when environmental sustainability and prosperity are handled as a whole, only the actual level of prosperity may be mentioned. Moreover, it is also known that corruption has a negatively oriented effect on the environment. Therefore, the actual effect of corruption on prosperity is only possible by also considering environmental sustainability, which is part of the level of prosperity. This case is observed in Figure 4.

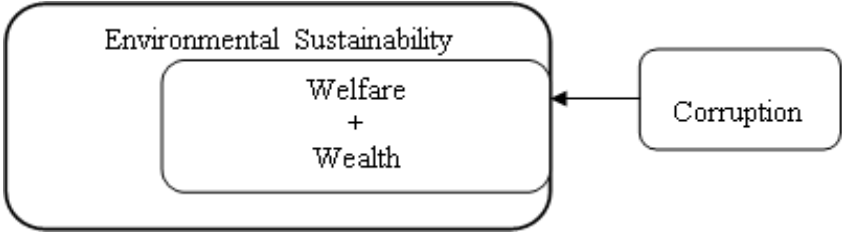

Figure 4: Prosperity, Environment and Corruption (Source: Drawing of the Author)

4. Data and Method

4.1. Data Definitions and Sources

In this study, two corruption indexes are used to analyse the effect of corruption on prosperity and sustainable development. These are the Corruption Perception Index (CPI) and the Corruption Control Index (CCI). As the indicator of prosperity, the Prosperity Index (PI) is used. The index, which has been prepared and

published regularly each year since 2009, included 142 countries in 2013. The index is constituted by scoring seven sub-indexes based on the number of countries and ranks the countries from low to high as a result of this scoring. The index gets figures between -5 and +4. A low score indicates a low level of prosperity, while a higher score represents a higher level of prosperity. PI includes data from the years 2009 to 2013. These data were received from the Legatum Institute.

In our study, CPI and CCI are the preferred corruption scores. CPI gets scores between 0 and 10. In CPI, as the scores approach 10, the level of corruption decreases; as they approach 0, the level of corruption increases. The CPI data used were from the years 2009 to 2013. The data were received from Transparency International. When measurement figures are considered⁴, it is expected that the PI level of sustainable development will increase (Paldam, 2002; Aidt, 2009; Aidt, 2010) when CPI increases.

CCI includes the period of time from 1996 to 2012 and was most recently calculated for 230 countries. CCI defines public sector corruption in terms of bureaucracy and policy. The index figures, which measure corruption based on a wide range of agencies and institutes, are between -2.5 and +2.5. As the index value increases, corruption decreases. CCI uses data from the years 2009 to 2013. These data were obtained from the World Bank's Worldwide Governance Indicators. When the measurement figures are taken into account⁵, it is expected that PI and the level of sustainable development will increase when CCI increases.

In the study, four more variables are available aside from the corruption indexes. These are democracy, literacy, urbanisation and bank credits. The variables used in our analyses were chosen in terms of their practicality and in light of studies found in our hypothesis and related literature. The independent variables are defined, and their prospective signs are discussed below.

The democracy variable consists of the average of the individual freedom and political right variables. The data compiled from Freedom House range from 1 to 7. As the figures approach 1, the level of democracy improves; when they approach 7, the level of democracy worsens⁶. When the level of democracy rises, PI is also expected to increase (Tavares and Wacziarg, 2001; Rivera-Batiz, 2002;

⁴ When corruption decreases, CPI values approach 10 while the level of prosperity rises, PI approaches 4.

⁵ When corruption decreases, CCI values approach 2,5 while the level of prosperity rises, PI approaches 4.

⁶ Measurement of PI and democracy variable is different. When PI rises, the level of prosperity increases while the case is exact opposite in democracy variable. To remove measurement difference between two variables, democracy figures are multiplied by (-1). So, measurement difference of two variables is removed.

Aidt, 2010). The literacy variable was obtained from Worldwide Development Indicators (WDI). The variable obtains figures between 0 and 1. When literacy increases, PI is also expected to increase (WCED, 1987; Barro, 2001; Welsch 2004).

Urbanisation, which is another variable, represents the number of people living in cities. When the urbanisation level rises, PI is also expected to increase (Akçay, 2006). The variable obtains figures between 0 and 1. The data were obtained from WDI. The bank credit variable represents the ratio of domestic credits that the private sector uses to the GDP. When the credit variable rises, PI is also expected to increase (Wei and Wu, 2002). The variable obtains figures between 0 and 1. The data were obtained from WDI.

Another variable used in this study is the Environmental Performance Index (EPI). It is prepared under the partnership between the Yale Centre for Environmental Law and Policy and the Centre for International Earth Science Information Network with cooperation from the World Economic Forum and the Joint Research Centre of the European Commission and support from many experts from different fields. EPI has been calculated for 178 countries in 2014. EPI concentrates on two different aims for environmental protection. These are the aims of reducing environmental stresses on human health (environmental health) and protecting ecosystem vitality (ecosystem vitality). The EPI index gets figures between 0 and 100. The value 0 indicates the lowest environmental performance, whereas figures approaching 100 indicate that the environmental performance improves. EPI data from 2008, 2010 and 2012 were used. The data were received from Yale University.

The reason why the EPI variable was included in this study is to obtain a sustainable development variable together with PI as a constituent of sustainable development because, as mentioned in chapter three, PI does not include any environmental variable. For this purpose, PI and EPI were converted to a decimal scale by means of the following formula. The lowest and highest figures in the series of variables were first found to find the standard figure for each variable in the decimal scale. Then, to find the standard value of the observation for each year in the decimal scale, the conversion to the decimal scale was ensured by writing the observation figure of the handled year in place of the Year's Figure in the formula.

$$\text{Standard Value} = \frac{\text{Year's Value} - \text{The Lowest Value}}{\text{The Highest Value} - \text{The Lowest Value}} \times 10 \quad (1)$$

After the conversion of the observation figures of the two variables to the decimal scale, the data for a sustainable development (*SD*) variable⁷ were obtained by averaging these two variables. The *SD* figure ranges from 0 to 10 and has the characteristics of the PI and EPI observation figures. As the value of this variable approaches 10, sustainable development improves; as the figure approaches 0, sustainable development worsens.

$$SD = \frac{PI + EPI}{2} \quad (2)$$

Equation (2) was used to obtain *SD* because, as mentioned in the third chapter, the environment represents the medium where the economic activities are conducted and is one of the two important constituents of sustainable development. The other important constituent is the economy indicated by PI. Therefore, sustainable development may be represented as the average of these two variables. When the measurement figures are taken into account⁸, *SD* is also expected to increase when CPI and CCI increase.

4.2. Empirical Method of Analysis

In this study, the method of panel data is used. Becoming quite widespread in recent years, the method of panel data has two dimensions: cross-section and time. In other words, there are N pieces of units and T pieces of observations corresponding to each unit in panel data models. Thus, increasing the number of observations ensures that the problem of a multilinear relationship is removed by adding more variability to the relation between the variables measured. Another advantage of panel data is that it incorporates the effects that cannot be observed during units and/or handled time into the model because, in the method of panel data, there are effects that cannot be observed during unit and time. Accordingly, the models that take into consideration the effects that cannot be observed during both unit and time are called bidirectional panel data, whereas the models that take only the unit dimension or only the time dimension into consideration are called unidirectional panel data. In this study, the model of cross-section effects is preferred⁹.

In this study, two econometric models are estimated. The first equation to be estimated is as follows:

⁷SD values are derived by dealing 2008 values of EPI together with 2009 values of PI, 2010 values together with 2010 and 2011 values of PI, 2012 values together with 2012 and 2013 values of PI.

⁸Sustainable development increases as SD values approach 10

⁹Because the data include between 2009 and 2013. It is considered that, in this period, the countries tend to put more emphasis on the factors that might negatively affect the economic indicators such as corruption with the effect of 2008 financial crisis. $F_{\text{Cross-Section}}$ test results which show unidirectional cross-section effect are given in tables showing estimation results in chapter 5.

$$Prosperity_{it} = \alpha_i + \beta_1 Corruption_{it} + \beta_2 Democracy_{it} + \beta_3 Literacy_{it} + \beta_4 Urbanisation_{it} + \beta_5 Credit_{it} + \epsilon_{it} \quad (3)$$

In Equation (3), α_i represents the unobservable unit effect, i represents the number of units, and t represents time interval. *Prosperity* represents the prosperity figures of countries. *Corruption* represents the corruption figures of countries. *Democracy* represents the democracy figures of countries. *Literacy* represents the ratio of literates to the total population. *Urbanisation* represents the ratio of the population living in cities to the total population. Finally, *Credit* represents the ratio of domestic credits used by the private sector to the GDP. Equation (4), which is shown below, is another regression equation to be estimated in this study.

$$SD_{it} = \alpha_i + \beta_1 Corruption_{it} + \beta_2 Democracy_{it} + \beta_3 Literacy_{it} + \beta_4 Urbanisation_{it} + \beta_5 Credit_{it} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

In Equation (4), α_i represents the unobservable unit effect, i represents the number of units, and t represents time interval. *SD* represents the sustainable development figures of countries, while *Corruption* represents the corruption figures of countries. *Democracy* represents the democracy figures of countries, and *Literacy* represents the ratio of literates to the total population. *Urbanisation* represents the ratio of the population living in cities to the total population, and *Credit* represents the ratio of domestic credits used by the private sector to the GDP.

5. The Effect of Corruption on Prosperity and Sustainable Development

Of the methods of panel data, fixed effects are preferred for the estimation results concerning the effects of corruption on prosperity and sustainable development. The reason is that the Hausman test results are in favour of fixed effects. Another reason is the problem of probable internal validity in models. The method of fixed effects is a method that helps avoid the problem of potential internal validity and omitted variables because this study mainly addresses the effect of corruption on prosperity and sustainable development¹⁰. For potential heteroscedasticity and autocorrelation, White cross-section weights are used.

¹⁰Fixed effects(FE) explore the relationship between predictor and outcome variables within an entity (country, person, company, etc.). Each entity has its own individual characteristics that may or may not influence the predictor variables. When using FE we assume that something within the individual may impact or bias the predictor or outcome variables and we need to control for this. This is the rationale behind the assumption of the correlation between entity's error term and predictor variables. FE remove the effect of those time-invariant characteristics so we can assess the net effect of the predictors on the outcome variable. Another important

5.1. The Effect of Corruption on Prosperity

Table 1 and Table 2 indicate the estimation results for Equation (3). The estimation results obtained by adding the CPI corruption index to the analyses are shown in Table 1, while Table 2 indicates the estimation results obtained from the analyses made using CCI. When the effect of corruption on prosperity for all countries (Entire) according to Table 1 is examined, CPI affects a significant part of PI.

This effect is statistically significant even at the 1% the significance level. Accordingly, 77% of PI—which is composed of 7 sub-indexes, including economy, entrepreneurship and opportunities, education, health, individual freedom, security and safeguard and social capital—is accounted for by corruption. This result suggests how great a threat corruption is to the level of prosperity in all countries. The figure on the left side in Figure 5 suggests this close relationship between CPI and PI. Accordingly, CPI and PI are positively related. When the level of corruption decreases, the level of prosperity rises.

When the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables as well as the CPI are added to the model, all variables reach the power of accounting for 91% of the PI. The Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables obtain the expected marks and exhibit statistical significance even at the 1% significance level. When developing countries¹¹are dealt with according to Table 1, it is observed that the power of corruption to account for prosperity is quite lower than in developed countries. CPI accounts for 22% of the PI in developing countries, while the ratio accounting for all variables of PI rises to 72% when other variables are added to the model. Again, the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables obtain the expected marks and have statistical significance even at the 1% significance level. The average level of corruption for developing countries is higher in proportion to developed countries, but their average level of prosperity is lower in proportion to developed countries.

Table 1: The Relationship of Corruption and Prosperity (CPI)

	Entire		Developing		Developed	
	0.6716	0.3887	0.5102	0.2132	0.5028	0.4058
CPI	(0.0090)	(0.0053)	(0.0284)	(0.0174)	(0.0135)	(0.0115)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Democracy		0.0490		0.0616		0.0795
		(0.0081)		(0.0088)		(0.0091)

assumption of the FE model is that those time-invariant characteristics are unique to the individual and should not be correlated with other individual characteristics. Each entity is different therefore the entity's error term and the constant should not be correlated with the others. If the error terms are correlated, then FE is no suitable since inferences may not be correct and you need to model that relationship (probably using random-effects), this is the main rationale for the Hausman test.

¹¹World Bank classification used for grouping. Countries is given in Appendix 2.

	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Literacy	0.0289	0.0270	0.0270	0.0270	0.0270	0.0270
	(0.0006)	(0.0011)	(0.0011)	(0.0011)	(0.0011)	(0.0011)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Urban	0.0062	0.0083	0.0083	0.0083	0.0083	-0.0020
	(0.0003)	(0.0006)	(0.0006)	(0.0006)	(0.0006)	(0.0009)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0288</i>
Credits	0.0053	0.0055	0.0055	0.0055	0.0055	0.0045
	(0.0002)	(0.0004)	(0.0004)	(0.0004)	(0.0004)	(0.0002)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
C	-2.9183	-4.7854	-2.5425	-4.2131	-1.5694	-1.2167
	(0.0575)	(0.0856)	(0.1248)	(0.1049)	(0.0709)	(0.0773)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Adj.R²	0.77	0.91	0.22	0.72	0.78	0.85
F	1929.153	810.6845	107.3063	131.5740	755.0333	218.7302
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Hausman	75.0323	123.4967	7.6971	56.7521	76.6399	77.2771
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0055</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
F_{Cross-Section}	63.3176	32.8094	61.1517	28.0199	48.1557	34.6211
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Number of observations	545	392	335	248	210	144
Number of countries	109	100	67	63	42	37

Note: Standard errors are in parenthesis. Italic values are p estimations.

A similar situation is also valid for other variables¹². To raise the level of prosperity, it is very effective for developing countries to increase the level of democracy, the literacy rate of the population, balanced and healthy urbanisation and domestic credits used by the private sector and to reduce corruption. The increase in the R^2 figure from 22% to 72% shows the importance of democracy, urbanisation, literacy and credit variables for developing countries in terms of prosperity. However, it must be kept in mind that the widespread and high level of corruption in these countries is a disease that also has the potential of affecting the democracy, literacy, urbanisation and private sector credit variables. In other words, the fact that developing countries reduce the level of corruption means that the democracy, literacy, urbanisation and private sector credit variables are also positively affected and that their positive contributions to the level of prosperity increase—namely, corruption is still a very important variable for developing countries in terms of raising the level of prosperity.

¹²Descriptive statistics is given in Appendix I.

Table 2: The Relationship of Corruption and Prosperity (CCI)

	Entire		Developing		Developed	
	1.4109	0.7287	0.7905	0.3594	1.0156	0.7109
CCI	(0.0100)	(0.0809)	(0.1942)	(0.0844)	(0.0484)	(0.1188)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0001</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Democracy		0.0547		0.0642		0.1050
		(0.0223)		(0.0165)		(0.0345)
		<i>0.0149</i>		<i>0.0001</i>		<i>0.0028</i>
Literacy		0.0299		0.0281		
		(0.0009)		(0.0016)		
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		
Urban		0.0084		0.0084		0.0047
		(0.0014)		(0.0005)		(0.0048)
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		<i>0.3290</i>
Credits		0.0067		0.0060		0.0057
		(0.0009)		(0.0003)		(0.0009)
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>
C	-0.0566	-3.4269	-0.5697	-3.4676	0.6946	0.1241
	(0.0580)	(0.1360)	(0.0804)	(0.0960)	(0.1529)	(0.2322)
	<i>0.3298</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.5936</i>
Adj.R ²	0.71	0.89	0.16	0.72	0.66	0.78
F	1092.255	675.6364	52.6583	129.5421	338.5309	134.1464
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Hausman	293.4580	243.6832	9.8333	78.9960	173.3214	139.1902
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0017</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
F _{Cross-Section}	73.3640	38.8744	57.5590	28.6696	68.6575	53.1556
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Number of observations	436	392	268	248	168	144
Number of countries	109	100	67	63	42	37

Note: Standard errors are in parenthesis. Italic values are *p* estimations.

When the estimation results obtained for developed countries in Table 1 are examined, CPI's explanatory power for PI indicates a high figure, such as 78%. When the Democracy, Urbanisation and Credit variables¹³ are included in the model, this figure rises to 85% by adding 13% to the R² figure. The Democracy, Urbanisation and Credit variables do not affect the level of prosperity in developed countries as much as the corruption variable. The average figures of these variables are quite higher in developed countries than developing countries. In other words, developed countries have reached a high level of prosperity by increasing the level of democracy and the literacy rate of the population and

¹³ Literacy variable isn't included in analyses made for developed countries due to autocorrelation problem.

improving balanced and healthy urbanisation and domestic credit used by the private sector.

Then, according to the variables used in our analysis, the most important instrument in increasing the level of prosperity further in developed countries where the level of prosperity is relatively high is the reduction of corruption. Table 2 shows the estimation results obtained from the analyses made for the determination of the effect of CCI on PI. In the estimations made for all countries, developing countries and developed countries, all variables obtained the expected mark.

The urbanisation variable does not have statistical significance in the estimation for developed countries, while the democracy variable is statistically significant at the 5% level in the estimation made for all countries. Other variables are statistically significant at the 1% significance level in the three models.

According to Table 2, CCI also accounts for an important part of PI, similarly to CPI. In fact, 77% of PI is accounted for by CPI, while this rate is 71% for CCI. The figure on the right side in Figure 5 suggests this close relationship between CCI and PI. Accordingly, CCI and PI are positively related. When the level of corruption decreases, the level of prosperity rises. When the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables are included in the model, R^2 rises to 89%. When the estimation figures obtained for developed and developing countries in Table 2 are examined, it is observed that these results are similar to those shown in Table 1.

Accordingly, CCI accounts for only 16% of PI in developing countries, while this ratio rises to approximately 72% when other variables are included in the model. The ratio added to R^2 is 56%. CCI accounts for 66% of PI in developed countries, while this ratio rises to 78% when other variables are included in the model. The ratio added to R^2 is only 12%.

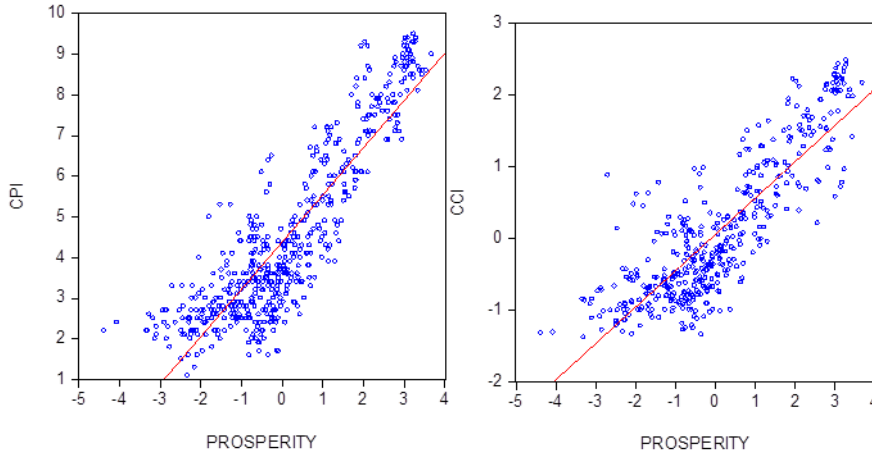

Figure 5: The Relationship of CPI, CCI and PI (Entire)

As also mentioned before, the examination of the data shown in Appendix 1 reveals that the average level of corruption is high and the average prosperity, democracy, literacy, urbanisation and credit figures are relatively low in developing countries. However, the situation is the exact opposite in developed countries. Therefore, a reduction in the level of corruption of the countries where corruption is widespread will raise the level of prosperity and will positively affect the contribution of these variables to the level of prosperity.

5.2. The Effect of Corruption on SD

Table 3 and Table 4 indicate the estimation results for Equation (4). The estimation results obtained by adding CPI as the corruption index to the analyses are shown in Table 3, while Table 4 indicates the estimation results obtained from the analyses made using CCI. When all of the countries are examined in Table 3, CPI accounts for 48% of SD, which indicates sustainable development.

In other words, corruption represents approximately half of sustainable development, and this ratio is quite significant. In the figure on the left side in Figure 6, the relationship between CPI and SD is clearly observed. Accordingly, CPI and SD are positively related. When the level of corruption decreases, the level of sustainable development rises. As also stated in section 4.1, the SD variable is the average figure of PI, which consists of 7 sub-indexes, namely economy, entrepreneurship and opportunities, education, health, individual freedom, security and safeguard and social capital, and EPI, which has three important constituents (environmental burden of diseases, water, and air pollution). When countries reduce the level of corruption, these variables, which are the components of the sustainable development level, will undergo a positive change and help the SD level rise.

Table 3: The Relationship of Corruption and Sustainable Development (CPI)

	Entire		Developing		Developed	
CPI	0.5920 (0.0152) <i>0.0000</i>	0.2499 (0.0509) <i>0.0000</i>	0.4707 (0.0502) <i>0.0000</i>	0.0844 (0.0875) <i>0.3357</i>	0.4011 (0.0342) <i>0.0000</i>	0.2849 (0.0680) <i>0.0000</i>
Democracy		0.1431 (0.0294) <i>0.0000</i>		0.0893 (0.0269) <i>0.0011</i>		0.3234 (0.0636) <i>0.0000</i>
Literacy		0.0393 (0.0020) <i>0.0000</i>		0.0384 (0.0010) <i>0.0000</i>		
Urban		0.0081 (0.0006) <i>0.0000</i>		0.0128 (0.0026) <i>0.0000</i>		-0.0002 (0.0012) <i>0.8514</i>
Credits		0.0051 (0.0006) <i>0.0000</i>		0.0037 (0.0003) <i>0.0000</i>		0.0043 (0.0005) <i>0.0000</i>
C	2.3292 (0.3292) <i>0.0000</i>	0.2032 (0.3901) <i>0.0000</i>	2.5734 (0.2355) <i>0.0000</i>	0.3773 (0.4008) <i>0.3475</i>	3.8311 (0.4630) <i>0.0000</i>	4.8968 (0.7542) <i>0.0000</i>
Adj.R²	0.48	0.69	0.10	0.45	0.22	0.50
F	507.5825 <i>0.0000</i>	175.0741 <i>0.0000</i>	40.6244 <i>0.0000</i>	41.4670 <i>0.0000</i>	60.0781 <i>0.0000</i>	218.7302 <i>0.0000</i>
Hausman	61.1207 <i>0.0000</i>	162.9312 <i>0.0000</i>	39.4622 <i>0.0000</i>	116.4658 <i>0.0000</i>	5.2195 <i>0.0223</i>	37.7751 <i>0.0000</i>
F_{Cross-Section}	11.1415 <i>0.0000</i>	5.9555 <i>0.0000</i>	11.0331 <i>0.0000</i>	7.5961 <i>0.0000</i>	10.3741 <i>0.0000</i>	3.6575 <i>0.0000</i>
Number of observations	545	392	335	248	210	144
Number of countries	109	100	67	63	42	37

Note: Standard errors are in parenthesis. Italic values are p estimations.

When the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables as well as CPI are added to the analysis for all countries, the R² figure rises from 48% to 69%. These four variables obtain the expected mark and are statistically significant even at the 1% significance level. Therefore, the fact that countries attach importance to democratic improvement, healthy urbanisation, increasing the

literacy rate and the credit amount used by the private sector as well as the reduction of corruption makes a positive contribution capable of raising the level of sustainable development.

When the countries are divided into developing and developed countries according to the estimation results, the effect of corruption on sustainable development differs slightly. When the effect of CPI on SD is examined for developing countries, we find that the R^2 figure is 10%. Accordingly, corruption in these countries accounts for only 10% of sustainable development. On the other hand, when other variables are included in the analysis, it is observed that the statistical significance of CPI disappears. When the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables are added, the R^2 figure rises to 45%. This result, which is obtained for developing countries, suggests the importance of these four variables in raising the level of sustainable development, similarly to their importance in the level of prosperity. On the other hand, when the average SD and CPI figures of these countries are examined, it is also observed that the level of sustainable development is relatively low, while the level of corruption is high. In developed countries, SD is relatively high, and CPI is relatively low¹⁴.

The estimation results obtained for developed countries shown in Table 3 indicate higher R^2 figures in proportion to those found in developing countries. In developed countries, CPI singly accounts for 22% of SD. When the Democracy, Literacy and Credit variables are added to the model, the R^2 figure rises to 0.50. Of these variables, the Democracy and Credit variables obtain the expected mark and exhibit statistical significance even at the 1% significance level. However, the Urbanisation variable does not have the expected mark and is insignificant. Accordingly, it may be mentioned that the level of democracy and private sector credits as well as corruption account for half of the level of sustainable development in developed countries.

Table 4 shows the estimation results obtained from the analyses made using CCI as the corruption variable. These results exhibit characteristics similar to those obtained from the analyses made using CPI. When all countries are examined in Table 4, CCI accounts for 45% of SD, indicating sustainable development. In other words, corruption represents approximately half of sustainable development, and this ratio is quite significant. When the Democracy, Literacy, Urbanisation and Credit variables are added to the analysis made for all countries, the R^2 figure rises to 0.69. These four variables achieve the expected mark and are statistically significant even at the 1% significance level. Accordingly, this result again suggests the importance of reducing corruption, ensuring democratic improvement and

¹⁴See Appendix 1.

healthy urbanisation, raising the literacy rate and increasing the credit amount used by the private sector.

Table 4: Corruption and Sustainable Development (CCI)

	Entire		Developing		Developed	
CCI	1.2737	0.5687	0.8022	0.3149	0.8834	0.6176
	(0.0296)	(0.0850)	(0.3118)	(0.2016)	(0.0690)	(0.1031)
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0106</i>	<i>0.1196</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Democracy		0.1276		0.0677		0.3208
		(0.0318)		(0.0364)		(0.0544)
		<i>0.0001</i>		<i>0.0644</i>		<i>0.0000</i>
Literacy		0.0405		0.0390		
		(0.0017)		(0.0009)		
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		
Urban		0.0082		0.0124		0.0018
		(0.0004)		(0.0025)		(0.0036)
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		<i>0.6110</i>
Credits		0.0053		0.0033		0.0045
		(0.0006)		(0.0001)		(0.0006)
		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>		<i>0.0000</i>
C	4.9933	1.0999	4.5775	0.7072	5.7000	5.9515
	(0.0580)	(0.2282)	(0.4097)	(0.1408)	(0.2927)	(0.6446)
	<i>0.2682</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Adj.R²	0.45	0.69	0.08	0.45	0.21	0.51
F	362.1667	180.0926	24.7259	42.6134	46.8674	39.1684
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Hausman	43.1797	161.9133	14.0776	125.4367	9.3176	37.2321
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0023</i>	<i>0.0000</i>
F_{Cross-Section}	9.1074	5.9822	8.6182	7.5458	8.7031	3.6865
	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>	<i>0.0000</i>
Number of observations	436	392	268	248	168	144
Number of countries	109	100	67	63	42	37

Note: Standard errors are in parenthesis. Italic values are *p* estimations.

The figure on the right side in Figure 6 shows the character of the relationship between CCI and SD clearly. Accordingly, CCI and SD are positively related. When the level of corruption decreases, the level of sustainable development rises. According to Table 4, the effect of CCI on SD is 0.21 in developed countries, whereas it is 0.08 in developing countries. These results are quite close to the results obtained in the analyses made by CPI. When all of the variables are

examined in the analysis of developing countries, the R^2 figure rises to 0.45, as shown in Table 3, and CCI, the corruption variable, loses its significance.

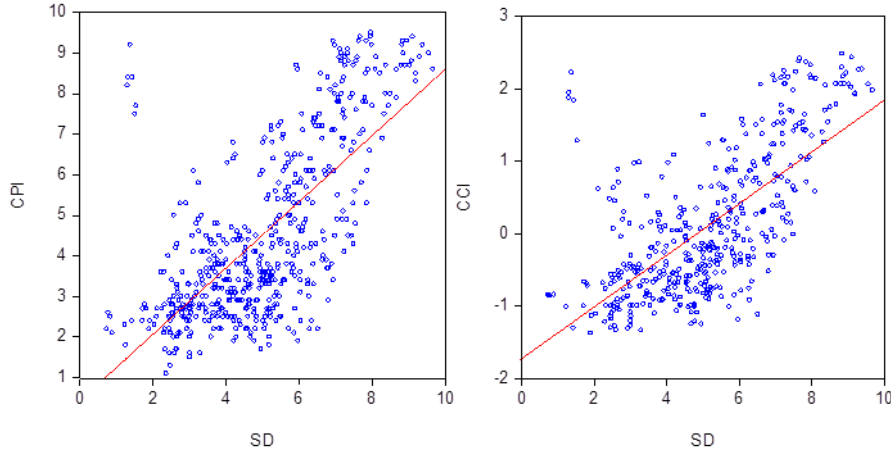

Figure 6: The relationship of CPI, CCI and SD (Entire)

The Democracy variable is significant at the 10% level, whereas the Literacy, Urbanisation and Credit variables have significance even at the 1% significance level. On the other hand, when the Democracy, Urbanisation and Credit variables as well as the CCI variable are added to the model of developed countries, the R^2 figure rises to 0.51. These variables achieve the expected mark. All of the variables except the Urbanisation variable are statistically significant. Therefore, corruption, democracy and private sector credits account for more than half of the sustainable development in developed countries.

6. Conclusion

The aim of this study is to analyse the effect of corruption on prosperity and the sustainability of prosperity. The negatively oriented effect of the two separate corruption indexes used in the study on prosperity, which was measured by eight main variables, is quite high. The corruption variables account for more than 70% of prosperity. In other words, in the event that countries reduce their levels of corruption, the level of prosperity would rise considerably. Moreover, approximately half of prosperity and sustainable development, which is derived from the environmental performance indicator, is accounted for by the corruption variables. There is a negatively oriented relationship between these two variables. In other words, when the level of corruption raises, the level of sustainable development decreases considerably. These results suggest the importance of the effect of corruption on prosperity and sustainable development. Therefore, the fact that fighting against corruption is adopted and regarded by all countries will

make a considerably positive contribution to the levels of prosperity and sustainable development of the countries. In addition, this finding indicates how necessary all non-governmental organisations, national governments and international organisations fighting against corruption are and that they should be supported more.

In addition, the estimation results obtained for developing and developed countries indicate that the effect of corruption on prosperity and sustainable development varies by country. The estimation results indicate that the negatively oriented effect of corruption on prosperity and sustainable development is lower in developing countries in comparison with developed countries. In order for developing countries to raise their level of prosperity and sustainable development, they should attach importance to the level of democracy, a literate population, healthy urbanisation and private sector credits as well as corruption because those countries whose level of corruption is relatively high are further behind developed countries in terms of the level of democracy, literacy rate, healthy urbanisation and private sector credits.

It should not be forgotten that corruption, which is widespread in developing countries, has the characteristic of being able to negatively affect the other socio-economic variables that may positively affect prosperity and sustainable development in addition to negatively affecting prosperity and sustainable development because corruption is a disease that threatens all socio-economic variables of countries. Thus, when developing countries reduce their level of corruption, they will have ensured the positively oriented improvement of other socio-economic variables as well as increasing the level of prosperity and sustainable development. Therefore, developing countries must be more enthusiastic and hardworking toward activities conducted for the reduction of corruption and give more support to every national and international initiative that fights against corruption.

References

- Acemoglu, D. and T. Verdier (1998), "Property Rights, Corruption and the Allocation of Talent: A General Equilibrium Approach", *The Economic Journal*, 108, 1381–1403.
- Aidt, T. S. (2009), "Corruption, Institutions, and Economic Development," *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2), 271–291.
- Aidt, T. S. (2010), "Corruption and Sustainable Development", *CWPE* 1061.
- Akçay, S. (2006), "Corruption and Human Development", *Cato Journal*, 26(1), 29-48.
- Amundsen, I. (2006), "Political Corruption", U4 Issue 6, Chr. Michelsen Institute (CMI), Bergen.
- Asheim, G. (2003), "Green National Accounts for Welfare and Sustainability: A Taxonomy of Assumptions and Results", *Scottish Journal of Political Economy*, 50 (2), 113–30.
- Bakre, O. M. (2007), 'Money Laundering and Trans-Organised Crime in Nigeria: Collaboration of Local and Foreign Capitalist Elites', *School of Accounting, Finance and Management Working Paper 07/03*, University of Essex, Colchester.
- Barro, R. J. (2001), "Human Capital and Growth", *The American Economic Review*, 91(2), 12-17.
- Bentzen, J. S. (2012), "How Bad is Corruption? Cross-country Evidence of the Impact of Corruption on Economic Prosperity", *Review of Development Economics*, 16(1), 167-184.
- Damania, R., P. G. Fredriksson, and J.A. List (2003), "Trade Liberalization, Corruption, and Environmental Policy Formation: Theory and Evidence", *Journal of Environmental Economics and Management*, 46(3), 490-512.
- Dasgupta, S., Mody, A., Roy, S. and D. Wheeler (1995) "Environmental Regulation and Development: A Cross-Country Empirical Analysis", *Policy Research Working Paper 1448*. World Bank, Washington, D.C.
- Gnegne, Y. (2009), "Adjusted net saving and welfare change", *Ecological Economics*, 68, 1127-1139.
- Greene W. H. (2003). *Econometric Analysis*, (5th Ed). Upper Saddle River, N.J.: Prentice- Hall.
- Griggs, D., M. Stafford-Smith, O. Gaffney, J. Rockström, M. C. Öhman, P. Shyamsundar, W. Steffen, G. Glaser, N. Kanie, and I.. Noble (2013), "Sustainable Development Goals For People and Planet", *Nature*, 495, 303-308.

- Gruen, C. and S. Klasen (2008), "Growth, Inequality, and Welfare: Comparisons Across Space and Time", *Oxford Economic Papers*, 60, 213-236.
- Güney, Taner (2014), "Environmental sustainability and pressure groups", *Quality & Quantity*, 1-14, DOI10.1007/s11135-014-0116-6
- Hafner, O. (1998), "The Role Of Corruption in The Misappropriation Of Tropical Forest Resources and in Tropical Forest Destruction", Transparency International Working Paper, www.transparency.org/documents/work-papers (Erişim: 20.03.2014).
- Heal, G. M. (1998), *Valuing the Future: Economic Theory and Sustainability*. New York: Columbia University Press.
- Hediger, W. (2000), "Sustainable Development and Social Welfare", *Ecological Economics*, 32, 481-492.
- Klitgaard, R. (2000), "Subverting corruption", *Finance and Development*, www.imf.org/External/Pubs/Ft/Fandd/2000/06/pdf/klitgaar.pdf (Erişim: 16.03.2014).
- Lambsdorff, J.G. (1999), "Corruption in Empirical Research- A Review", 9th International Anti-Corruption Conference, Durban, South Africa, 10-15 December.
- Leys, C., (1965), "What is the Problem About Corruption", *The Journal of Modern African Studies*, 3(02), 215-230.
- Lopez, R. and S. Mitra (2000), "Corruption, Pollution, and the Kuznets Environment Curve", *Journal of Environmental Economics and Management*, 40, 137-150.
- Lui, F. T. (1985), "An Equilibrium Queuing Model Of Bribery", *Journal of Political Economy*, 93(4), 760-81.
- Mendez, F. and F. Sepulveda (2006), "Corruption, Growth and Political Regimes: Cross Country Evidence", *European Journal of Political Economy*, 22, 82– 98.
- Mo, P. H. (2001), "Corruption and Economic Growth", *Journal of Comparative Economics*, 29, 66-79.
- Mukherjee, S., and D. Chakraborty (2010), "Is there any Relationship between Environment, Human Development, Political and Governance Regimes? Evidences from a Cross-Country Analysis," MPRA Paper 19968, University Library of Munich, Germany.
- Nye, J. S. (1967), "Corruption and Development: A Cost-Benefit Analysis", *The American Political Science Review*, 61(2), 417-427.

- Paldam, M. (2002), "The Cross-Country Pattern Of Corruption: Economics, Culture and The Seesaw Dynamics", *European Journal of Political Economy*, 18(2), 215-240.
- Parkin, S. (2010), *The Positive Deviant, Sustainability Leadership in A Perverse World*, London: Earthscan.
- Peeters, J. (2012), "The Place Of Social Work in Sustainable Development: Towards Ecosocial Practice", *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 287-298.
- Pezzey, J. (1992), "Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis", *World Bank Environment Paper No. 2*, World Bank, Washington, D.C.
- Reiter, S.L., and K. H. Steensma (2010), "Human Development and Foreign Direct Investment in Developing Countries: The Influence of FDI Policy and Corruption", *World Development*, 38(12), 1678-1691.
- Rivera-Batiz, F. L. (2002), "Democracy, Governance and Economic Growth: Theory And Evidence", *Review of Development Economics*, 6(2), 225-247.
- Solow, Robert M. (1992), "An Almost Practical Step toward Sustainability." *Resources for the Future 40th Anniversary Lecture*, Washington, D.C.: Resources for the Future.
- Svensson, J. (2005), "Eight Questions about Corruption", *The Journal of Economic Perspectives*, 19(3), 19-42.
- Tanzi, V. (1998) "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures", *IMF Staff Papers*, 54 (4), 559-594.
- Tavares, J., and R. Wacziarg (2001), "How Democracy Affects Growth", *European Economic Review*, 45, 1341-1378.
- WCED (1987), *Our Common Future*, The World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford.
- Wei, S., and Y. Wu, (2002), 'Negative Alchemy? Corruption, Composition of Capital Flows, and Currency Crises', <http://www.nber.org/chapters/c10642.pdf> (Erişim: 01.04.2014).
- Welsch, H. (2004), "Corruption, Growth, and The Environment: A Cross-Country Analysis", *Environment and Development Economics*, 9, 663-693.

Appendix 1: Descriptive Statistics

Entire

	PROSPERITY	SD	CPI	CCI	DEMOCRACY	LITERACY	URBAN	CREDIT
Mean	0.067956	5.179146	4.431888	0.074096	-2.943878	86.97736	62.29050	69.88129
Maximum	3.287500	9.559553	9.400000	2.484028	-1.000000	100.0000	100.0000	232.0975
Minimum	-3.331250	0.737693	1.300000	1.334949	-7.000000	46.40000	13.17960	4.600688
Std. Dev.	1.550128	1.774817	2.114710	0.961807	1.766602	15.00813	21.47034	53.87536
Sum	26.63863	2030.225	1737.300	29.04549	-1154.000	34095.13	24417.87	27393.47

Developing Countries

	PROSPERITY	SD	CPI	CCI	DEMOCRACY	LITERACY	URBAN	CREDIT
Mean	-0.872147	4.292106	3.180242	-0.475418	-3.679435	80.98619	54.04801	44.29724
Maximum	1.001125	7.860079	6.500000	0.981845	-1.000000	99.78346	93.69560	153.9472
Minimum	-3.331250	0.737693	1.300000	-1.334949	-7.000000	46.40000	14.77600	4.600688
Std. Dev.	0.880183	1.325811	0.879485	0.467155	1.481007	15.65087	19.75811	31.76939
Sum	-216.2924	1064.442	788.7000	-117.9036	-912.5000	20084.58	13403.91	10985.72

Developed Countries

	PROSPERITY	SD	CPI	CCI	DEMOCRACY	LITERACY	URBAN	CREDIT
Mean	1.687021	6.706825	6.587500	1.020480	-1.677083	97.29549	76.48589	113.9427
Maximum	3.287500	9.559553	9.400000	2.484028	-1.000000	100.0000	100.0000	232.0975
Minimum	-0.521375	1.375484	2.100000	-1.118172	-7.000000	77.90000	13.17960	21.49450
Std. Dev.	1.029351	1.364553	1.869628	0.852556	1.480017	4.829493	16.29081	55.70362
Sum	242.9310	965.7828	948.6000	146.9491	-241.5000	14010.55	11013.97	16407.75

Appendix 2: Countries

Developing Countries

Algeria
Argentina
Bangladesh
Belarus
Bolivia
Botswana
Brazil
Bulgaria
Cambodia
Cameroon
Central African Republic
China
Colombia
Costa Rica
Dominican Republic
Ecuador
Egypt, Arab Rep.
El Salvador
Ethiopia
Ghana
Guatemala
Honduras
India
Indonesia
Iran, Islamic Rep.
Jamaica
Jordan
Kazakhstan
Kenya
Lebanon
Macedonia, FYR
Malaysia
Mali
Mexico
Moldova
Mongolia
Morocco

Mozambique
Namibia
Nepal
Nicaragua
Nigeria
Pakistan
Panama
Paraguay
Peru
Philippines
Romania
Rwanda
Senegal
South Africa
South Sudan
Sri Lanka
Sudan
Syrian Arab Republic
Tanzania
Thailand
Tunisia
Turkey
Uganda
Ukraine
Uzbekistan
Venezuela, RB
Vietnam
Yemen, Rep.
Zambia
Zimbabwe

Developed Countries

Australia
Austria
Belgium
Canada
Chile
Croatia
Czech Republic
Denmark
Estonia
Finland
France
Germany
Greece
Hong Kong
Hungary
Iceland
Ireland
Israel
Italy
Japan
Kuwait
Lithuania
Netherlands
New Zealand
Norway
Poland
Portugal
Russia
Saudi Arabia
Singapore
Slovakia
Slovenia
South Korea
Spain
Sweden
Switzerland
Taiwan
Trinidad and Tobago
United Arab Emirates
United Kingdom
United States
Uruguay

Muhasebe Standartlarının Uygulanma Sürecinde Muhasebe Meslek Mensuplarının Standartlara Bakış Açılarının ve Mesleki Yetkinliklerinin İncelenmesi Üzerine Balıkesir İlinde Bir Araştırma

Hasan Abdioğlu

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF İşletme Bölümü

Burcu İşgüden Kılıç

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

Seren Yavuz

Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, S.B.E.

Tufan Kuş

Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi

Muhasebe Standartlarının Uygulanma Sürecinde Muhasebe Meslek Mensuplarının Standartlara Bakış Açılarının ve Mesleki Yetkinliklerinin İncelenmesi Üzerine Balıkesir İlinde Bir Araştırma

Özet

Bu çalışmanın amacı 01.01.2013 tarihi itibarıyla Türkiye’de uygulanması TTK hükümleri uyarınca zorunlu hale getirilen muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açılarının ve mesleki yetkinliklerinin incelenmesidir. Bu amaçla Balıkesir ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde anket uygulanmıştır. Anket yardımıyla toplanan veriler analiz edilmiş ve elde edilen bulgular çerçevesinde standartların uygulanma sürecinde meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ve mesleki yetkinlikleri değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre hipotez gruplarının tümünde mesleki tecrübe ve eğitim durumunun belirleyici olduğu tespit edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Muhasebe Meslek Elemanı, Mesleki Yetkinlik, UFRS

A Study on Perspectives of Accountants in Balıkesir on the Accounting Standards and Professional Competence in the Application Process

Abstract

The objective of this study is to examine the perspectives of accountants on the accounting standards required to be complied in Turkey as of 01.01.2013 under the provisions of the Turkish Commercial Code as well as their professional competence in the application of these standards. For this purpose, a survey was conducted on the accountants operating in the province of Balıkesir. The data collected from the survey were analyzed, and the perspectives of accountants on the accounting standards and their professional competence in the application of these standards were assessed within the framework of the findings obtained. According to research findings, professional experience and educational level has been found to be decisive in all the hypotheses groups.

Key Words: Accountant, Professional Competence, IFRS

1. Giriş

Muhasebe bakış açısıyla ele alındığında standart kavramı, muhasebe uygulamalarına yön veren kurallar topluluğudur (Sağlam ve diğ., 2009: 4). Muhasebe standardı kavramı ise yetkili kurullarca belirlenen ve meslek mensuplarını yönlendiren kurallar şeklinde tanımlanabilir (Siegel, 2000: 11). Muhasebenin en önemli araçlarından biri olarak muhasebe uygulamalarına yön veren muhasebe standardı, ülkeler arasındaki ekonomik, hukuksal, vergisel, muhasebe mesleğinin gelişmişlik seviyesi ve benzeri faktörler doğrultusunda farklılaşabilmektedir (Ayanoğlu, 2008: 75-76). Gelişmiş ekonomiler olarak ifade edilen ülkelerde ortaya çıkmış ve oluşturulmuş olan Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (UMS/UFRS), muhasebe ve finans dünyası için devrim niteliğindeki bir gelişme olarak görülmekte ve başta Avrupa Birliği (AB) ülkeleri olmak üzere, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede belirli düzeylerde de olsa uygulamaya girmiş durumdadır.

Ülkemizde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu muhasebe standartlarına uyum sağlama sürecinde önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumun görevi uluslararası standartlarla uyumlu Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarını oluşturmak ve yayımlamak, bağımsız denetimde uygulama birliğini, gerekli güveni ve kaliteyi sağlamak, denetim standartlarını belirlemek, bağımsız denetçi ve bağımsız denetim kuruluşlarını yetkilendirmek ve bunları denetlemek olarak sayılmıştır. 13.01.2011 tarihli TBMM genel kurulunda kabul edilen ve kademeli şekilde 01.07.2012 tarihinden itibaren yürürlüğe giren yeni Türk Ticaret Kanunu 01.01.2013 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Kanunun 88. maddesi uyarınca gerçek ve tüzel kişiler münferit ve konsolide finansal tablolarını düzenlerken, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan, Türkiye Muhasebe Standartlarına, kavramsal çerçevede yer alan muhasebe ilkelerine ve bunların ayrılmaz parçası olan yorumlara uymak ve bunları uygulamak zorundadır.

Bu çalışmanın amacı 01.01.2013 tarihi itibarıyla tüm işletmelerce uygulanması TTK hükümleri uyarınca zorunlu hale getirilen muhasebe ve finansal raporlama standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açılarının ve standartları uygulamaya ilişkin yetkinlik düzeylerinin incelenmesidir. Bu amaçlarla çalışmanın giriş bölümünü takiben ikinci bölümde konu ile ilgili literatür araştırmasına yer verilmiştir. Çalışmanın devam eden üçüncü bölümünde ise çalışmanın amacı ve veri toplama yöntemi açıklanarak çalışmanın amacı doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiş ve araştırma bulgularına yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Bekçi (2007) tarafından yapılan çalışmada meslek mensuplarının büyük kısmı muhasebe standartları konusunda eğitimlerinin yeterli olmadığı ve eğitim kurumlarının standartların uygulamaları konusunda yeterli çalışmalar yapmadığı görüşünde olduğunu belirtmiştir Özdemir (2014) tarafından yapılan araştırmada vergi mevzuatında Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları ile uyumlaştırmaya gidilmesinin öğrenmedeki ikiliği azaltacağı, öğrenme sürecini ve uygulamayı olumlu etkileyeceği, Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları adıyla çeviri olarak yayınlanan metinlerden ziyade, içeriğin ve uygulamaların özümsemesine yönelik açık ve anlaşılır yayınların öğrenme ve uygulama sürecini olumlu etkileyeceği belirlenmiştir. Akdoğan (2007)'e göre Türkiye Muhasebe standartları (TMS) uygulamaları sürecinde ülkemizde karşılaşılan sorunların en başında; standartların anlaşılması zor, teknik ve karmaşık bilgilerle donatılmış olması ve farklı uygulama seçeneklerini bünyesinde içermesi, standartların uygulanmasını bilen eğitilmiş personele ihtiyaç duyulmasıdır.

Çankaya ve Hatipoğlu (2011)'un muhasebe standartlarının uygulanabilirliğini etkileyen faktörlerin meslek mensuplarıncaya değerlendirilmesine yönelik yaptıkları araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'de UMS/UFRS'yi benimseme ve uygulama sürecinde meslek mensuplarının beklentilerini etkileyen en önemli unsurlar; standartlara ilişkin eğitim sorunu, mevcut standartlar setinin KOBİ' lere uygun olmayışı, bu standartların yazılış şekli ve çevirisinden kaynaklanan sorunlar ve kültürel faktörler olarak belirlenmiştir. Özulucan ve diğerleri (2010) çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarının sorunları arasında muhasebe standartlarına ilişkin yeterli bilgi edinemediklerini belirtmiştir. Bunun yanında UMS/UFRS'lere uyum hususunda bu standartların anlaşılabilir hale gelebilmesi için çevirilerin daha nitelikli yapılması vurgulanmıştır. Erol Fidan ve Cinit (2013) tarafından yapılan çalışmada meslek mensuplarının TFRS ve KOBİ TFRS hakkında gerekli donanıma sahip olmaları için daha fazla eğitim çalışmaları yapmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Köroğlu ve Doğan (2012) tarafından yapılan çalışmada meslek mensuplarının TFRS ile ilgili yeterli derecede bilgi sahibi olmadıkları sonucu ile eğitim seminerleri, hesap planının ve muhasebe paket programlarının standartlara uyumlu hale getirilmesinin gerçekleştirildiği takdirde TFRS'nin uygulanmasının bir sorun teşkil etmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Gemrik vd. (2013) tarafından Bartın ilinde yer alan ve eğitim sürecini tamamlamış muhasebe meslek mensuplarının TMS/TFRS'ye bakış açılarını incelemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre tespit edilen en önemli sorunun eğitimden kaynaklandığıdır. Ülkü (2008) tarafından UFRS taslağının muhasebe mensupları tarafından algılanışı üzerine İstanbul'da yaptıkları

araştırmada, muhasebe standartları konusunda bilgi yetersizliği ve eğitim ihtiyacının olduğu ortaya koyulmuştur. Güvemli (2008) alışmasında, muhasebe standartlarının uluslararası entegrasyonunun gelişimini etkileyen faktörleri teknik sorunlar, kavramsal sorunlar, politik, kültürel, ekonomik ve hukuki sorunlar' gruplandırarak açıklamıştır.

Zeghal-Mhedhbi (2006), gelişmekte olan 32 ülkede UMS/UFRS'lerin benimsenme veya benimsenmeme kararını etkileyen faktörleri belirleyebilmek amacıyla; ekonomik büyüme, eğitim düzeyi, ekonomik dışa açıklık düzeyi, belirli bir ülke grubuna kültürel aitlik ve sermaye piyasalarının varlığı faktörlerini ele almıştır. Buna göre; okuryazarlık oranı daha yüksek olan, sermaye piyasasına sahip, kültürel anlamda Anglo-Sakson kültüre veya yakın kültüre sahip olan ülkelerin UMS/UFRS'leri benimsemeleri daha yüksek olasılıktadır olduğu tespit edilmiştir. Poria (2009)'a göre; UMS/UFRS'lerin Hindistan'da benimsenme ve uygulanma sürecinde karşılaşılan en önemli sorunlar; standartlara ilişkin eğitim sorunu, bilgi kullanıcılarının söz konusu uluslararası uygulamaların etkisine yönelik farkındalık eksikliği, mevcut birçok yasal düzenlemelerde değişikliklerin yapılmasının gerekmesi, standartlarda yer alan makul değer ile lmlenmeye ilişkin birtakım zorluklar ve çekinceler, işletme planları ve raporlama sistemleri üzerinde önemli değişiklikler meydana gelmesidir.

3. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Bulguları

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmamızın amacı, 01.01.2013 tarihi itibarıyla uygulanması TTK hükümleri uyarınca zorunlu hale getirilen muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış aıplarının ve mesleki yetkinliklerinin incelenmesidir. Bu amaçla Balıkesir ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde anket yardımıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Anket yardımıyla toplanan veriler analiz edilmiş ve elde edilen bulgular çerçevesinde standartların uygulanma sürecinde meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ve mesleki yetkinlikleri değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde; frekans analizi, Kolmogorov –Simirnov testi, Mann Whitney U testi ve Kruksal Wallis H testi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında Balıkesir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı meslek mensuplarına anket uygulanmıştır. 191 adet geçerli anket üzerinden yapılan araştırmada muhasebe meslek mensuplarının cinsiyet, yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, mesleği icra biçimi, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısı dikkate alınarak oluşturulan gruplar yönüyle muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ve mesleki yetkinlikleri ampirik olarak incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Araştırmada Kullanılan İstatistikî Teknikler

Araştırmanın örneklem seçiminde ana kütledeki tüm gözlem birimlerine ulaşarak onlardan yeterli bir dönüş sağlamaya elverişli olacak şekilde örneklem seçilmiştir. Bu amaçla *tesadüfi (olasılıklı) olamayan örnekleme* içinde yer alan *kolayda örnekleme* yoluyla veri toplanmıştır. Bu yöntemle göre kolayca ulaşılabilir birimleri seçmek suretiyle bir örnek oluşturulmaya çalışılır. (Altunışık, vd. 2004:129-130; Yıldırım ve Şimşek, 2006: 113; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 45). Buna göre Balıkesir SMMMO'ya kayıtlı 929 üyeden oluşan anakütlenin, 191'inden anket geri dönüşü sağlanabilmiştir. 191 adet anket ana kütle hacminin yaklaşık %21'ine tekabül etmektedir. Bu geri dönüş oranı betimsel araştırmalarda örneklem hacminin ana kütle hacminin minimum %10'u örneklem alındığı için yeterli kabul edilebilir. Araştırmacılara bir kolaylık olması açısından Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından $\alpha = 0.05$ için ± 0.03 , ± 0.05 ve ± 0.10 örnekleme hataları için farklı evren büyüklüklerinden çekilmesi gereken örneklem büyüklükleri hesaplanmış ve bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablodan çalışmamızın anakütle büyüklüğü ile ilgili kısımları alınarak aşağıda tablo 2'de $\alpha = 0.05$ (%95 güven aralığında) ve örnekleme hatası % 10 olduğunda ana kütle büyüklüğü 750 iken örnek hacminin 85; 1000 iken 88 olması gerektiği gösterilmiştir. Araştırmanın ana kütle 929 olarak belirlenmiş olduğuna göre örnek hacminin 191 olması örneklemin güvenilirliği açısından yeterlidir.

Tablo 2. $\alpha = 0.05$ için Örneklem Büyüklüğü

Evren Büyüklüğü	± 0.03 örnekleme hatası (d)			± 0.05 örnekleme hatası (d)			± 0.10 örnekleme hatası (d)		
	p=0.5	p=0.8	p=0.3	p=0.5	p=0.8	p=0.3	p=0.5	p=0.8	p=0.3
	q=0.5	q=0.2	q=0.7	q=0.5	q=0.2	q=0.7	q=0.5	q=0.2	q=0.7
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75

Kaynak: Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50.

Araştırma anketi hem yüz yüze yapılan görüşmelerde katılımcılar tarafından doldurulmuş ve hem de yüz yüze görüşülemeyen katılımcılar için Balıkesir SMMMO'dan destek sağlanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde SPSS-19 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle Kolmogorov-Smirnov testi yapılarak elde edilen verinin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Bu test sonucunda, gözlem

birimlerinin normal dağılım sergilemediği belirlenmiştir. Dağılımın normal olmadığı durumlarda non-parametrik testlerin uygulanması gerekir. Bu nedenle araştırma kapsamında gözlem birimleri için çeşitli demografik özelliklere bağlı olarak oluşturulan gruplar bakımından farklılık bulunup bulunmadığı grup sayısı 2 olduğunda Mann Whitney U, grup sayısının ikiden fazla olduğunda Kruskal Wallis H testi ile test edilmiştir. Bu testlerin yanı sıra anket formundaki her bir soru ve ifade için frekans analizi de yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara temel teşkil eden veriler toplamda 53 adet anket sorusu yardımı ile toplanmıştır. Anket formunda yer alan soruların ilk 8 tanesi demografik özelliklere, geri kalan 44'ü ise muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açılarının ve mesleki yetkinliklerinin ölçülmesine yardımcı olan likert ölçekli sorulardır. Araştırma için uygulanan anketten elde edilen verilerin güvenilirliği ölçülmüş ve Cronbach Alfa değeri 0,903 (%90,3) bulunmuştur. Bu değer $0,80 < \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçek olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2008: 405).

3.3.1. Betimsel Bulgular

Betimsel bulgular; ankete katılan meslek mensuplarının demografik özellikleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu amaçla anket formunda meslek mensuplarına cinsiyet, yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, mesleği icra biçimi, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısı sorularak demografik özellikler hakkında veri toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen betimsel bulgular aşağıda yer alan tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3. Demografik Bulgular

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Bay	149	78,0
	Bayan	42	22,0
	Toplam	191	100,0
Yaş	25-29	3	1,6
	30-34	24	12,6
	35-39	35	18,3
	40 ve üstü	129	67,5
	Toplam	191	100,0
Mesleki Tecrübe	0-5	12	6,3
	6-10	17	8,9
	11-15	40	20,9
	16-20	36	18,8
	20 ve üzeri	77	40,3
	Toplam	182	95,3
	Kayıp veri	9	4,7

		Toplam	191	100,0
Mesleki unvan		Serbest Muhasebeci	16	8,4
		Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	130	68,1
		Yeminli Mali Müşavir	3	1,6
		Toplam	149	78,0
		Kayıp veri	42	22,0
Eğitim durumu		Toplam	191	100,0
		Ortaöğretim	32	16,8
		Önlisans	42	22,0
		Lisans	100	52,4
		Yüksek öğretim (Yüksek lisans veya doktora)	14	7,3
	Toplam	188	98,4	
	Kayıp veri	3	1,6	
Mesleği icra biçimi		Toplam	191	100,0
		Kendi büromda serbest meslek faaliyeti	148	77,5
		Ücret karşılığında bir işletmede mesleğimi	32	16,8
		Toplam	180	94,2
		Kayıp veri	11	5,8
Defter tutma usulü		Toplam	191	100,0
		Bilanço esasına göre	23	12,00
		İşletme hesabına göre	50	26,2
		Her ikisi	107	56,0
		Toplam	180	94,2
	Kayıp veri	11	5,8	
Alınan eğitim faaliyetlerinin Türü ve sayısı	Meslek odası bünyesinde alınan eğitimler	Toplam	191	100,0
		Hiç Katılmadım	35	18,3
		1-10 arası	89	46,6
		11-20 arası	21	11,0
		21 ve üstü	37	19,4
		Toplam	182	95,3
	Üniversite bünyesinde alınan eğitimler	Hiç Katılmadım	38	19,9
		1-10 arası	54	28,3
		11-20 arası	1	0,5
		21 ve üstü	3	1,6
		Toplam	96	50,3
	Özel eğitim kurumları bünyesinde alınan eğitimler	Hiç Katılmadım	42	22,0
		1-10 arası	48	25,1
11-20 arası		4	2,1	
21 ve üstü		4	2,1	
Toplam		98	51,3	

Tablo 3’de görülen sonuçlara göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyetleri yönüyle elde edilen betimsel bulgulara göre; katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden (149 kişi, %78) oluştuğu görülmektedir. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu 40 yaş ve üzerindedir (129 kişi, % 67,5). Araştırmada 20 yıl ve üzerinde (77 kişi, %40,3) bir süredir mesleki faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının baskın olduğu görülmektedir. Mesleki unvanlar açısından bakıldığında, katılımcıların çoğu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirdir (130 kişi, %68,1). Eğitim durumları hakkındaki bildirimleri meslek mensuplarının çoğunlukla lisans mezunu (100 kişi, %52,4) olduklarını göstermekle birlikte, bazı meslek mensupları yüksek lisans veya doktora düzeyinde de (14 kişi, %7,3) eğitimlerini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Mesleği icra biçimine baktığımızda katılımcıların büyük bir çoğunluğu bağımsız (Kendi büromda serbest meslek faaliyeti kapsamında mesleğimi icra ediyorum, 148 kişi, %77,5) olarak mesleki faaliyetlerini sürdürmektedir. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının defter tutma usulleri açısından elde edilen bulgulara göre ise çoğunlukla hem işletme hesabına hem de bilanço esasına (Her ikisi, 107 kişi, %56) göre defter tuttukları görülmektedir. Standartlarla ilgili olarak meslek mensuplarının aldıkları eğitimlerin türü ve sayısı incelendiğinde, meslek mensuplarının en çok meslek odası bünyesinde verilen eğitimlere katıldıkları görülmekle birlikte bu katılımların sayısının 1 ile 10 arasında değiştiği bildirilmiştir (89 kişi, %46,6). Katılımcıların 54’ü (%28,3) üniversite bünyesinde verilen eğitimlere de katılmışlar ve bu katılımları 1 ile 10 arasında değişmiştir. Özel eğitim kurumlarından 1 ile 10 defa arasında eğitim aldıklarını bildirenler ise 48 kişidir (%25,1). Bu bulgularla birlikte alınan eğitim sayıları içerisinde meslek odası bünyesinde verilen eğitimlere 21 defadan daha fazla katılanların dikkat çektiği görülmektedir (37 kişi, %19,4). Ayrıca meslek odası (Hiç katılmadım, 35 kişi, %18,3), üniversite (Hiç katılmadım, 38, %19,9) ve özel eğitim kurumlarından (Hiç katılmadım, 42 kişi, %22) hangisi olursa olsun eğitimlere hiç katılmadığını bildirenlerin sayıları da küçümsenmeyecek ölçüdedir.

3.3.2. Araştırmanın Hipotezleri ve İstatistikî Bulgular

Araştırmanın hipotezleri;

- Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları (1. grup),
- Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları (2. grup),
- Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri (3. grup),
- Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları (4. grup),

olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır.

Çalışmada kullanılan verilerin normal dağılım göstermemesi neticesinde non-parametrik testlerin uygulanması kararlaştırılmıştır. Araştırmamızın dört grup hipotezi ve bu hipotezler ile ilgili test sonuçları aşağıda tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Araştırma Kapsamında Test Edilen Hipotezler ve Test Sonuçları

MUHASEBE STANDARTLARININ UYGULANMA SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ STANDARTLARA BAKIŞ AÇILARI (1. grup hipotezler)		Kabul/Red
H1 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>cinsiyetleri</i> arasında farklılık yoktur.	Red
H2 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>yaşları</i> arasında farklılık yoktur	Kabul
H3 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>mesleki tecrübeleri</i> arasında farklılık	Red
H4 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>mesleki unvanları</i> arasında farklılık	Red
H5 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>eğitim durumları</i> arasında farklılık	Red
H6 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>mesleği icra biçimleri</i> arasında	Red
H7 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>defter tutuma usulü</i> arasında farklılık	Red
H8 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>meslek odası bünyesinde alınan</i>	Red
H9 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile üniversite <i>bünyesinde alınan eğitim</i>	Red
H10 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ile <i>özel eğitim kurumları bünyesinde</i>	Red
MUHASEBE STANDARTLARININ UYGULANMA SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ BİLGİ İHTİYAÇLARI (2. grup hipotezler)		
H11 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>cinsiyetleri</i> arasında farklılık yoktur	Red
H12 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>yaşları</i> arasında farklılık yoktur	Kabul
H13 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>mesleki tecrübeleri</i> arasında farklılık yoktur	Red
H14 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>mesleki unvanları</i> arasında farklılık yoktur	Kabul
H15 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>eğitim durumları</i> arasında farklılık yoktur	Red

H16 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>mesleği icra biçimleri</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H17 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>defter tutuma usulü</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H18 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>meslek odası bünyesinde alınan eğitim</i>	<i>Red</i>
H19 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>üniversite bünyesinde alınan eğitim faaliyeti</i>	Kabul
H20 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları ile <i>özel eğitim kurumları bünyesinde alınan</i>	<i>Red</i>
MUHASEBE STANDARTLARININ UYGULANMA SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEKİ BECERİLERİ (3. grup hipotezler)		
H21 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>cinsiyetleri</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H22 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>yaşları</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H23 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>mesleki tecrübeleri</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H24 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>mesleki unvanları</i> arasında farklılık yoktur	Kabul
H25 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>eğitim durumları</i> arasında farklılık yoktur	<i>Red</i>
H26 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>mesleği icra biçimleri</i> arasında farklılık	<i>Red</i>
H27 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>defter tutuma usulü</i> arasında farklılık	<i>Red</i>
H28 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>meslek odası bünyesinde alınan eğitim</i>	<i>Red</i>
H29 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>üniversite bünyesinde alınan eğitim</i>	Kabul
H30 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri ile <i>özel eğitim kurumları bünyesinde alınan</i>	Kabul
MUHASEBE STANDARTLARININ UYGULANMA SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEKİ ETİK DEĞERLERİ VE MESLEKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI (4.		
H31 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile	<i>Red</i>
H32 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile <i>yaşları</i>	Kabul
H33 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile	<i>Red</i>
H34 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile	Kabul
H35 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile <i>eğitim</i>	<i>Red</i>

H36 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile	<i>Red</i>
H37 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile <i>defter</i>	<i>Red</i>
H38 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile <i>meslek</i>	Kabul
H39 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile	Kabul
H40 ₀	Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları ile <i>özel</i>	Kabul

İlgili test sonucuna göre analiz bulgularının değerlendirilmesi çalışmanın devam eden bölümlerinde yapılmıştır.

3.3.2.1. Kruskal Wallis H Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmamızda, grup sayılarının ikiden fazla olması nedeniyle yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısı açısından hipotezlerin test edilmesinde Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis H testinden elde edilen sonuçlara göre anlamlılık düzeyleri (Asymp. Sig.-p değeri) 0,05'ten küçük olan ifadelerde gruplar (ikiden fazla grup) arasında anlamlı farklılıklar olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca ifadelere ait "*Ranks*" tablosundaki "*Mean Rank*" değerlerinden gruplardan hangisinin en yüksek veya en düşük dereceye sahip olduğu öğrenilebilir (Kalaycı, 2008: 108-109).

❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları açısından oluşturulan hipotezlerin (1. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısı bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H3₀- H4₀- H5₀- H7₀- H8₀- H9₀- H10₀ red edilmiştir). H3₀- H4₀- H5₀- H7₀- H8₀- H9₀- H10₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H3₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri ile standartlara yönelik akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasının meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği (p=0,038) standartların muhasebe meslek mensuplarının performans düzeyine olumlu katkı sağladığı (p=0,011) ve standartların uygulanması ile ilgili bilginin Özel Eğitim Kurumlarından karşılandığı (p=0,015) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre 20 yıl ve üzerinde bir süredir mesleki faaliyette bulunan meslek mensuplarının bu görüşlere katılım

düzeyleri daha yüksek iken, 0-5 yıl arasında bir süredir mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının bu görüşlere katılım düzeyleri daha düşüktür.

H₄₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının unvanları ile standartların finansal tabloları anlaşılır hale getirdiği (p=0,025) ve standartlara geçişte sorunların kolaylıkla aşıldığı (p= 0,018) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere en yüksek katılım gösterenler SM'ler iken, en düşük katılım gösterenler YMM'lerdir.

H₅₀ hipotezi ile ilgili olarak eğitim düzeyleri ile standartlara yönelik akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasının meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği (p= 0,002), muhasebe alanında ortak bir dil yaratılarak uygulama birliğinin sağlandığı (p=0,001), mesleki değişme ve gelişmelere daha kolay uyum sağlandığı (p= 0,000), finansal tabloların daha detaylı hale geldiği (p= 0,000), bilgi sunumunun daha gerçekçi olduğu (p= 0,000), standartların uygulanma sürecinde yeterli yasal altyapı ve destek olduğu (p= 0,030) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlerde genellikle lisans mezunu meslek mensuplarının katılım düzeyleri yüksek iken, önlisans, yüksek lisans ve ortaöğretim mezunlarının katılımları düşük düzeydedir.

H₇₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının defter tutma usulleri ile standartların iş yükünü azalttığı (p= 0,001), standartlara yönelik akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasının meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği (p= 0,000), standartların muhasebe meslek mensuplarının performans düzeyine olumlu katkı sağladığı (p= 0,009), muhasebe alanında ortak bir dil yaratılarak uygulama birliğinin sağlandığı (p= 0,000), mesleki değişme ve gelişmelere daha kolay uyum sağlandığı (p= 0,000), finansal tabloların daha detaylı hale geldiği (p= 0,000), bilgi sunumunun daha gerçekçi olduğu (p= 0,000), denetimin standartlaştığı (p= 0,008), KOBİ'ler için standartların maliyetli olduğu (p= 0,027) ve uluslar arası işletmelerin kullanıma daha uygun olduğu (p= 0,011) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlerde genellikle bilanço esasına ve hem bilanço hem işletme esasına göre defter tutan meslek mensuplarının katılım düzeyleri yüksek iken, işletme hesabına göre defter tutan meslek mensuplarının katılımları düşük düzeydedir.

H₈₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının meslek odası bünyesinde aldıkları eğitimler ile muhasebe alanında ortak bir dil yaratılarak uygulama birliğinin sağlandığı (p= 0,030), mesleki değişme ve gelişmelere daha kolay uyum sağlandığı (p= 0,041), finansal tabloların daha detaylı hale geldiği (p= 0,035), bilgi sunumunun daha gerçekçi olduğu (p= 0,008), standartların uygulanması ile ilgili bilginin Meslek Odalarının verdiği eğitimler ile karşılanabildiği (p= 0,024), eğitim uygulamadaki sorunları azalttığı (p= 0,033), Türkçeye çeviriden dolayı standartlarda anlaşılmayan kavramların doğduğu (p= 0,018) ve standartların ilke bazlı oluşunun muhasebe

kayıtlarında tekdüze yorumlama sorununa çözüm getirdiği ($p= 0,003$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir.

H₉ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının üniversiteler bünyesinde aldıkları eğitimler ile standartların muhasebe meslek mensuplarının performans düzeyine olumlu katkı sağladığı ($p= 0,015$) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşe üniversitelerdeki eğitimlere 21 ve daha fazla kez katılan meslek mensuplarının katılım düzeyi yüksek iken, 1-10 kez arasında katılım gösterenlerin görüşlere katılım düzeyi düşüktür.

H₁₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının özel eğitim kurumları bünyesinde aldıkları eğitimler ile standartların uygulanma sürecinde yeterli yasal altyapı ve destek olduğu ($p= 0,003$) ve standartların işletmedeki menfaat gruplarının çıkarlarını gözettiği ($p= 0,040$) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Standartların uygulanma sürecinde yeterli yasal altyapı ve destek olduğu görüşüne özel eğitim kurumlarından hiç eğitim almayan meslek mensuplarının katılımları daha yüksek iken, 21 ve daha fazla kez eğitimlere katılan meslek mensuplarının katılımları düşüktür. Ayrıca standartların işletmedeki menfaat gruplarının çıkarlarını gözetmediği görüşüne 21 ve daha fazla kez eğitimlere katılan meslek mensuplarının katılımı yüksek iken, 11-20 kez arasında eğitim alanların katılım düzeyi düşüktür.

Yaş bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları* arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (H₂ kabul edilmiştir). H₂ hipotezini destekleyen ifadelerin p değerleri 0,05'ten büyük bulunmuştur. Dolayısıyla, standartların uygulanma sürecine ilişkin olarak sağlandığı avantajlar ve sebep olduğu uygulama güçlükleri açısından meslek mensuplarının yaşlarına göre bakış açılarında farklılık bulunmamaktadır.

❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları açısından oluşturulan hipotezlerin (2. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü, meslek odası bünyesinde alınan eğitimler ve özel eğitim kurumları bünyesinde alınan eğitimler bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H₁₃- H₁₅- H₁₇- H₁₈- H₂₀ red edilmiştir). H₁₃- H₁₅- H₁₇- H₁₈- H₂₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H13₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri ile standartların uygulanma sürecinde hesap planına uygun olarak kayıt yapılabilirdiği (p=0,000), dönem sonu muhasebe kayıtlarının kolaylıkla yapılabilirdiği (p=0,000), üretim işletmelerinde mamul maliyetlerinin hesaplanabilirdiği ve maliyet hesaplarına kaydedilebilirdiği (p=0,000), kuruluş, devir, tasfiye, vb. kayıtların yapılabilirdiği (p=0,010), bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabilirdiği (p=0,000), muhasebe kayıtlarında hata ve hilelerin olup olmadığının anlaşılabilirdiği (p=0,000), mesleki eğitime katılımın başarıyı arttırdığı (p=0,000), internet ortamında sağlanan mesleki uzaktan eğitimlerin bilgi ihtiyacını karşıladığı (p=0,000), kendi gelişimlerini desteklemeyen meslek mensuplarının mesleki uygulamaları hatasız yapamayacağı (p=0,000), mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı (p=0,000), eğitim yerinin uzaklığının (p=0,000) ve eğitim maliyetlerinin yüksekliğinin eğitim çalışmalarını zorlaştırdığı (p=0,016) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre 10 ile 20 yıl arasında bir süredir mesleki faaliyette bulunan meslek mensuplarının bu görüşlere katılım düzeyleri daha yüksek iken, 10 yıla kadar bir süredir mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının bu görüşlere katılım düzeyleri daha düşüktür.

H15₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının eğitim düzeyleri ile standartların uygulanma sürecinde hesap planına uygun olarak kayıt yapılabilirdiği (p=0,012), dönem sonu muhasebe kayıtlarının kolaylıkla yapılabilirdiği (p=0,014), üretim işletmelerinde mamul maliyetlerinin hesaplanabilirdiği ve maliyet hesaplarına kaydedilebilirdiği (p=0,028), kuruluş, devir, tasfiye, vb. kayıtların yapılabilirdiği (p=0,003), bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabilirdiği (p=0,006), muhasebe kayıtlarında hata ve hilelerin olup olmadığının anlaşılabilirdiği (p=0,004), mesleki eğitime katılımın başarıyı arttırdığı (p=0,000), internet ortamında sağlanan mesleki uzaktan eğitimlerin bilgi ihtiyacını karşıladığı (p=0,027), kendi gelişimlerini desteklemeyen meslek mensuplarının mesleki uygulamaları hatasız yapamayacağı (p=0,000), mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı (p=0,018) ve eğitim yerinin uzaklığının eğitim çalışmalarını zorlaştırdığı (p=0,015) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre eğitim durumu lisans düzeyinde olan meslek mensuplarının bu görüşlere katılım düzeyleri daha yüksek iken, eğitim durumu ortaöğretim, önlisans ve yükseköğretim olan meslek mensuplarının bu görüşlere katılım düzeyleri daha düşüktür.

H17₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının defter tutma usulleri ile standartların uygulanma sürecinde hesap planına uygun olarak kayıt yapılabilirdiği (p=0,000), dönem sonu muhasebe kayıtlarının kolaylıkla yapılabilirdiği (p=0,000), üretim işletmelerinde mamul maliyetlerinin hesaplanabilirdiği ve maliyet hesaplarına

kaydedilebildiği ($p=0,000$), kuruluş, devir, tasfiye, vb. kayıtların yapılabilirdiği ($p=0,010$), bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabilirdiği ($p=0,000$), muhasebe kayıtlarında hata ve hilelerin olup olmadığının anlaşılabilirdiği ($p=0,000$), mesleki eğitimlere katılımın başarıyı arttırdığı ($p=0,000$), internet ortamında sağlanan mesleki uzaktan eğitimlerin bilgi ihtiyacını karşıladığı ($p=0,000$), kendi gelişimlerini desteklemeyen meslek mensuplarının mesleki uygulamaları hatasız yapamayacağı ($p=0,000$), mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı ($p=0,000$), eğitim yerinin uzaklığının ($p=0,000$) ve eğitim maliyetlerinin yüksekliğinin eğitim çalışmalarını zorlaştırdığı ($p=0,016$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlerde genellikle hem bilanço hem işletme esasına (her ikisi) göre defter tutan meslek mensuplarının katılım düzeyleri yüksek iken, işletme hesabına göre defter tutan meslek mensuplarının katılımları düşük düzeydedir.

H18₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının meslek odası bünyesinde aldıkları eğitimler ile bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabilirdiği ($p=0,012$) ve mesleki eğitimlere katılımın başarıyı arttırdığı ($p=0,042$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Meslek odası bünyesinde aldıkları eğitimler ile bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabilirdiği görüşüne bu eğitimlere hiç katılmayanların katılım düzeyleri yüksek iken, 21 ve daha fazla kez bu eğitimlere katılanların katılım düzeyleri düşüktür. Bu durum alınan eğitimlerinin ne kadar fayda sağladığının tartışılmasına neden olmaktadır. standartların uygulanma sürecinde mesleki eğitimlere katılımın başarıyı arttırdığı görüşüne meslek odasından alınan eğitimlere 1-10 kez arasında katılım gösterenlerin ifadelerine katılım düzeyi yüksek iken, 11-20 arasında katılım gösterenlerin katılım düzeyi düşüktür.

H20₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının özel eğitim kurumları bünyesinde aldıkları eğitimler ile dönem sonu muhasebe kayıtlarının kolaylıkla yapılabilirdiği ($p=0,035$) ve mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı ($p=0,013$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Standartların uygulanma sürecinde 21 ve daha fazla kez özel eğitim kurumlarından eğitim alanların dönem sonu muhasebe kayıtlarının kolaylıkla yapılabilirdiği görüşüne katılımları yüksek iken, bu eğitimlere hiç katılmayanların katılım düzeyleri düşüktür. Ayrıca mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı görüşüne 21 ve daha fazla kez özel eğitim kurumlarından eğitim alanların katılımları yüksek iken, 11-20 kez arasında eğitim alanların katılımları düşüktür.

Yaş, unvan ve üniversiteler bünyesinde alınan eğitimler bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları* açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (H12₀ - H14₀- H19₀ kabul edilmiştir). H12₀ - H14₀- H19₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin p değerleri 0,05'ten büyük bulunmuştur. Dolayısıyla, standartların uygulanma sürecinde muhasabe hesap ve kayıt düzeni, mali tabloların düzenlenmesi ve analiz edilmesi, muhasabe kayıt sürecinde hata ve hilelerin tespiti, mesleki eğitimler ve diğer akademik faaliyetlere katılım ve bunların zamanlılığı noktasında ortaya çıkan bilgi ihtiyaçları meslek mensuplarının yaşına, unvanına ve üniversiteler bünyesinde aldıkları eğitimlere göre bakış açılarında farklılıklar yaratmamaktadır.

❖ **Muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının mesleki becerileri açısından oluşturulan hipotezlerin (3. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü ve meslek odası bünyesinde alınan eğitimler bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının mesleki becerileri* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H22₀- H23₀- H25₀- H27₀- H28₀ red edilmiştir). H22₀- H23₀- H25₀- H27₀- H28₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H22₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının yaşları ile meslek mensubunun kendi çabasıyla bilgi ihtiyacını karşıladığı ve mesleki faaliyetini sürdürdüğü (p= 0,047) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre 35-39 yaş arası meslek mensuplarının bu görüşe katılımı yüksek iken, 25-29 yaş arası meslek mensuplarının katılımları düşüktür.

H23₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri ile standartların uygulanma sürecinde meslek mensubunun mesleki uygulamalara yönelik problemleri tanımlama ve çözebilme (p= 0,039) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre 16-20 yıldır bu mesleği yapan meslek mensuplarının bu görüşe katılımı yüksek iken, 0-5 yıldır bu mesleği yapan meslek mensuplarının katılımları düşüktür.

H25₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının eğitim durumları ile meslek mensubunun mesleki uygulamalara yönelik problemleri tanımladığı ve çözebildiği (p= 0,049), mesleki uygulamalarla ilgili paket programlarını kolaylıkla kullanabildiği ve e-beyanname, e-bildirge vb. düzenleyebildiği (p= 0,000), mesleki görüş ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildiği, tartışabildiği ve savunabildiği (p= 0,000) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre lisans mezunu olan meslek mensuplarının bu görüşlere katılımları yüksek iken,

ortaöğretim, önlisans ve yükseköğretim (yüksek lisans veya doktora) mezunlarının katılımları düşüktür.

H27₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının defter tutma usulleri ile meslek mensubunun mesleki uygulamalara yönelik problemleri tanımladığı ve çözebildiği (p= 0,000), mesleki uygulamalarla ilgili paket programlarını kolaylıkla kullanabildiği ve e-beyanname, e-bildirge vb. düzenleyebildiği (p= 0,002), mesleki değişim ve gelişime kolayca uyum sağlayabildiği (p= 0,000), mesleki görüş ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildiği, tartışabildiği ve savunabildiği (p= 0,003) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere hem bilanço hem işletme esasına (her ikisi) göre defter tutan meslek mensuplarının katılım düzeyleri yüksek iken, işletme hesabına göre defter tutan meslek mensuplarının katılımları düşük düzeydedir.

H28₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının meslek odası bünyesinde aldıkları eğitimler ile meslek mensubunun kendi çabasıyla bilgi ihtiyacını karşıladığı ve mesleki faaliyetini sürdürdüğü (p= 0,002) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. "Mean Ranks" değerleri, meslek odasının sağladığı eğitimlere hiç katılmayanların bu ifadelere katılım düzeyleri daha yüksek olduğunu göstermiştir. Eğitimlere 1-10 kez arasında katılan meslek mensuplarının ise katılım düzeyleri düşüktür.

Mesleki unvan, üniversiteler bünyesinde alınan eğitimler ve özel eğitim kurumları bünyesinde alınan eğitimler bakımından oluşturulan gruplar yönüyle muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (H24₀– H29₀- H30₀ kabul edilmiştir). H24₀ – H29₀- H30₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin p değerleri 0,05'ten büyük bulunmuştur. Dolayısıyla, mesleki becerilerin güçlendirilmesi açısından standartların uygulanması sürecinde meslek mensuplarının kendi çabalarıyla mesleki bilgi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, mesleki uygulamalarla ilgili problemleri çözebilmeleri, mesleki gelişimlerini sürdürebilmeleri, değişimlere ayak uydurabilmeleri, mesleki düşüncelerini tartışabilmeleri ve savunabilmeleri meslek mensuplarının unvanlarına, üniversite ve özel kurumlar bünyesinde aldıkları eğitimlere göre farklılık yaratmamaktadır.

- ❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları açısından oluşturulan hipotezlerin (4. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Mesleki tecrübe, eğitim durumu ve defter tutma usulü bakımından oluşturulan gruplar yönüyle muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları açısından

anlamli farklılıklar tespit edilmiştir (H33₀- H35₀- H37₀ red edilmiştir). H33₀- H35₀- H37₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H33₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri ile standartların uygulanma sürecinde müşterilere ait gizli bilgilerin paylaşılmadığı (p= 0,023) ve meslek mensuplarının mesleki görevlerini yasalara, mesleki ilkelere ve standartlara uygun bir şekilde yerine getirmeye gayret gösterildiği (p= 0,012) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere 20 yıldan daha uzun bir süredir mesleki faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının katılımları yüksek iken, 6-10 yıllık bir sürede mesleki faaliyetlerini sürdürenlerin katılımları düşük düzeydedir.

H35₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının eğitim durumu ile muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde etik kurallara uyum sağlandığı (p= 0,000), müşterilere ait gizli bilgilerin paylaşılmadığı (p= 0,002), meslek mensuplarının mesleki görevlerini yasalara, mesleki ilkelere ve standartlara uygun bir şekilde yerine getirmeye gayret gösterildiği (p= 0,001) ve yüksek öğretimde etik eğitiminin verilmesinin meslek mensubu yetiştirilmesine katkı sağlayacağı (p= 0,004) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre lisans mezunu olan meslek mensuplarının bu görüşlere katılımları yüksek iken, orta öğretim mezunlarının ve önlisans mezunlarının katılımları düşüktür. Ayrıca yüksek lisans veya doktora mezunu meslek mensuplarının yüksek öğretimde etik eğitiminin verilmesinin meslek mensubu yetiştirilmesine sağlayacağı katkının değerlendirilmesinde en düşük seviyede katılım gösterdikleri görülmüştür.

H37₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının defter tutma usulleri ile muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde etik kurallara uyum sağlandığı (p= 0,000), müşterilere ait gizli bilgilerin paylaşılmadığı (p= 0,000), meslek mensuplarının mesleki görevlerini yasalara, mesleki ilkelere ve standartlara uygun bir şekilde yerine getirmeye gayret gösterildiği (p= 0,000) ve yüksek öğretimde etik eğitiminin verilmesinin meslek mensubu yetiştirilmesine katkı sağlayacağı (p= 0,000) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere hem bilanço hem işletme esasına (her ikisi) göre defter tutan meslek mensuplarının katılım düzeyleri yüksek iken, işletme hesabına göre defter tutan meslek mensuplarının katılımları düşük düzeydedir.

Yaş, mesleki unvan, meslek odası bünyesinde alınan eğitimler, üniversiteler bünyesinde alınan eğitimler ve özel eğitim kurumları bünyesinde alınan eğitimler bakımından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları* açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (H32₀- H34₀- H38₀- H39₀- H40₀ kabul edilmiştir). Dolayısıyla, muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde etik kurallara uyum sağlama, gizli bilgilerin paylaşılması, mesleki yasa

ve ilkelere uyum gösterme gayretinde olunması, etik eğitime önem verilerek yüksek öğretimde yerini alması gibi konularda meslek mensuplarının yaşına, unvanlarına, meslek odası, üniversite ve özel kurumlar bünyesinde aldıkları eğitimlere göre görüşlerinde farklılık bulunmamaktadır.

3.3.2.2. Mann Whitney U Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmamızda, grup sayılarının iki olması nedeniyle cinsiyet ve mesleği icra biçimi açısından hipotezlerin test edilmesinde Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Mann Whitney U testinden elde edilen sonuçlara göre anlamlılık düzeyleri (Asymp. Sig.) 0,05'ten küçük olan ifadelerde gruplar (iki grup) arasında anlamlı farklılıklar olduğu kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 195). Ayrıca ifadelere ait "Ranks" tablosundaki "Mean Rank" değerlerinden gruplardan hangisinin en yüksek veya en düşük dereceye sahip olduğu öğrenilebilir (Kalaycı, 2008: 108).

❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları açısından oluşturulan hipotezlerin (1. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Cinsiyet ve mesleği icra biçimi açısından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açıları* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H1₀ ve H6₀ hipotezleri red edilmiştir). H1₀ ve H6₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H1₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının cinsiyetleri ile standartlara yönelik akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasının meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği (p=0,005) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bay meslek mensuplarının katılımı bayanlara nazaran daha yüksektir.

H6₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleği icra biçimleri (bağımsız faaliyet gösteren-bağımlı faaliyet gösteren) ile standartlara yönelik akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasının meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği (p=0,044), denetimin standartlaştığı (p=0,049), standartların uygulanması ile ilgili bilginin meslek odalarının verdiği eğitimlerden karşılandığı (p=0,015) ve standartların uygulanması ile ilgili bilginin üniversitelerin verdiği eğitimlerden karşılandığı (p=0,003) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bağımsız olarak mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının yüksek düzeyde katılım gösterdiği görülürken, ücret karşılığı bir işletmede çalışan bağımlı meslek mensuplarının katılımlarının düşük olduğu belirlenmiştir.

❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları açısından oluşturulan hipotezlerin (2. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Cinsiyet ve mesleği icra biçimi açısından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının bilgi ihtiyaçları* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H11₀ ve H16₀ hipotezleri red edilmiştir). H11₀ ve H16₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H11₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının cinsiyetleri ile standartların uygulanma sürecinde dönem sonu muhasabe kayıtlarının kolaylıkla yapılabildiği (p=0,010) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre bay meslek mensuplarının katımı bayanlara nazaran daha yüksektir.

H16₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleği icra biçimleri (bağımsız faaliyet gösteren-bağımlı faaliyet gösteren) ile bilanço ve gelir tablosunun hazırlanarak, bu tablolardaki ilişkili kalemler arasında analizlerin yapılabildiği (p=0,005), mesleki eğitimlere katılımın başarıyı arttırdığı (p=0,017), mesleki kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. eğitim programlarına katılımın mesleki bilgi ihtiyacını karşıladığı (p=0,037), eğitimlerin düzenleme zamanlarının uygun olmasının katılımı güçleştirdiği (p=0,047) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bağımsız olarak mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının yüksek düzeyde katılım gösterdiği görülürken, ücret karşılığı bir işletmede çalışan bağımlı meslek mensuplarının katılımlarının düşük olduğu belirlenmiştir.

❖ **Muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının mesleki becerileri açısından oluşturulan hipotezlerin (3. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Cinsiyet ve mesleği icra biçimi açısından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasabe standartlarının uygulanma sürecinde muhasabe meslek mensuplarının mesleki becerileri* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H21₀ ve H26₀ hipotezleri red edilmiştir). H21₀ ve H26₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H21₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının cinsiyetleri ile standartların uygulanma sürecinde meslek mensubunun mesleki uygulamalara yönelik problemleri tanımlayabildiği ve çözebildiği (p= 0,013), mesleki uygulamalarla ilgili paket programlarını kolaylıkla kullanabildiği ve e-beyanname, e-bildirge vb. düzenleyebildiği (p= 0,016), mesleki değişim ve gelişime kolayca uyum sağlayabildiği (p= 0,001) yönündeki bakış açıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre bay meslek mensuplarının katımı bayanlara nazaran daha yüksektir.

H26₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleği icra biçimleri (bağımsız faaliyet gösteren-bağımlı faaliyet gösteren) ile standartların uygulanma sürecinde meslek mensubunun kendi çabasıyla bilgi ihtiyacını karşıladığı ve mesleki faaliyetini

sürdüdüğü ($p= 0,019$), standartların uygulanma sürecinde meslek mensubunun mesleki uygulamalara yönelik problemleri tanımlayabildiği ve çözebildiği ($p= 0,001$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bağımsız olarak mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının yüksek düzeyde katılım gösterdiği görülürken, ücret karşılığı bir işletmede çalışan bağımlı meslek mensuplarının katılımlarının düşük olduğu belirlenmiştir.

❖ **Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları açısından oluşturulan hipotezlerin (4. grup hipotezler) testine yönelik bulgular aşağıda değerlendirilmiştir:**

Cinsiyet ve mesleği icra biçimi açısından oluşturulan gruplar yönüyle *muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları* açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (H31₀ ve H36₀ hipotezleri red edilmiştir). H31₀ ve H36₀ hipotezlerini destekleyen ifadelerin bazılarının p değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur.

H31₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının cinsiyetleri ile muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde etik kurallara uyum sağlandığı ($p= 0,003$), müşterilere ait gizli bilgilerin paylaşılmadığı ($p= 0,001$), meslek mensuplarının mesleki görevlerini yasalara, mesleki ilkelere ve standartlara uygun bir şekilde yerine getirmeye gayret gösterildiği ($p= 0,002$) ve yüksek öğretimde etik eğitiminin verilmesinin meslek mensubu yetiştirilmesine katkı sağlayacağı ($p= 0,001$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bay meslek mensuplarının katımı bayanlara nazaran daha yüksektir.

H36₀ hipotezi ile ilgili olarak meslek mensuplarının mesleği icra biçimleri (bağımsız faaliyet gösteren-bağımlı faaliyet gösteren) ile meslek mensuplarının mesleki görevlerini yasalara, mesleki ilkelere ve standartlara uygun bir şekilde yerine getirmeye gayret gösterildiği ($p= 0,043$) ve etik değerlerin eğitimle öğretilmediği ($p= 0,015$) yönündeki bakış açılarının arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu görüşlere bağımsız olarak mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının yüksek düzeyde katılım gösterdiği görülürken, ücret karşılığı bir işletmede çalışan bağımlı meslek mensuplarının katılımlarının düşük olduğu belirlenmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı 01.01.2013 tarihi itibarıyla Türkiye'de uygulanması TTK hükümleri uyarınca zorunlu hale getirilen muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının standartlara bakış açılarının ve mesleki yetkinliklerinin incelenmesidir. Bu amaçla Balıkesir ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde anket uygulanmıştır. Anket yardımıyla

toplanan veriler analiz edilmiş ve elde edilen bulgular çerçevesinde standartların uygulanma sürecinde meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ve mesleki yetkinlikleri değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında cinsiyet, yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, mesleği icra biçimi, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısına göre oluşturulan demografik gruplar dahilinde standartların uygulanma sürecinde meslek mensuplarının standartlara bakış açıları ve mesleki yetkinlikleri değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen analizlerle meslek mensuplarının muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde standartlara bakış açıları, bilgi ihtiyaçları, mesleki becerileri ve mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları kapsamında analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularına göre muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde standartlara bakış açıları doğrultusunda meslek mensuplarının; mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü ve alınan eğitim faaliyetlerinin türü ve sayısı belirleyici olmuştur. Meslek standartlarının uygulanma sürecinin mesleki performans düzeyini olumlu düzeyde etkilediği ve meslek mensuplarının hem akademik faaliyetlere hem de çeşitli eğitimlere katılımlarını arttırdığı ortaya çıkmıştır. Meslek mensupları standartlara geçiş sürecinde yaşanan sorunlara rağmen standartların muhasebe alanında ortak bir dil oluşturarak uygulama birliğini güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Finansal tabloların daha detaylı hale gelmesi ve bilgi sunumunun daha gerçekçi olmasının sağladığı avantajlar da standartlara bakış açısını olumlu düzeye taşımıştır. Ayrıca meslek mensuplarının gerek meslek odalarından gerekse üniversite ve özel eğitim kurumlarından sağladıkları bilgilerde standartları anlama, uygulama ve mesleki gelişimlerini devam ettirme açısından olumlu katkılar sağlamıştır.

Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde bilgi ihtiyaçları doğrultusundaki bulgulara göre meslek mensuplarının; mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü belirleyici olmuştur. Meslek mensupları standartların uygulanma sürecinde kayıt tutma, maliyet hesaplama, hata ve hileleri tespit etme ve finansal tabloları düzenleyerek çeşitli analizler yapma açısından bilgi ihtiyaçlarını özellikle aldıkları eğitimlerle pekiştirmektedirler. Ayrıca mesleki gelişimlerini sürdürmeye özen göstermeyen meslek mensupları eleştirilmekle birlikte, eğitim maliyetlerinin yüksekliği, zamansızlığı ve uzaklığı gibi unsurların eğitim çalışmalarını zorlaştırdığı ve meslek mensuplarının bu durumları bahane ederek eğitim faaliyetlerinden kaçındıklarını göstermektedir. Bilgi ihtiyacı büyük ölçüde kurs, toplantı, konferans, seminer, sempozyum vb. ile karşılanmaktadır. Meslek odalarının bu faaliyetlere yönelik çalışmaları meslek mensuplarınca faydalı görülmekte ve desteklenmektedir.

Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki becerileri doğrultusundaki bulgular; yaş, mesleki tecrübe, eğitim durumu, defter tutma usulü gibi unsurlarla değerlendirilmiş ve meslek mensuplarının mesleki uygulamalara yönelik problemleri kolaylıkla tanımlayabildiğini ve

çözebildiğini göstermiştir. Meslek mensupları standartların uygulanma sürecinde mesleki değişim ve gelişimini sürdürdüklerini ve muhasebe uygulamalarını kolaylıkla gerçekleştirdiklerini bildirmişlerdir. Meslek mensuplarının kullandıkları teknolojiler ve e-bildirge, e-beyanname uygulamalarının muhasebe alanındaki uygulamaları kolaylaştırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki etik değerleri ve mesleki tutum ve davranışları doğrultusunda; mesleki tecrübe, eğitim durumu belirleyici olmuştur. Meslek mensupların muhasebe standartlarının uygulanma sürecinde etik kurallara uyum sağlanması gerektiği ve hatta etik eğitiminin yüksek öğretimde yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Müşterilere ait bilgilerin gizliliğine önem verilmekle birlikte meslek mensuplarının mesleki görevlerini yerine getirirken mesleki yasalara, ilkelere ve standartlara uygun davranılması konusunda hassas davrandıkları tespit edilmiştir.

Muhasebe standartlarının uygulanmasındaki kararlılık, meslek mensuplarının bu standartlara bakış açılarını, standartlara ilişkin bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eğitim faaliyetlerini, mesleki becerilerini geliştirme çabalarını ve etik değerlere bakış açılarını geliştirmelerini sağlamıştır. Bu gelişim sürecinde alınan eğitimlerin ve meslek odalarının gösterdikleri mesleki eğitim çabalarının faydaları yadsınamaz. Gerçekleştirilen çalışmalar standartların anlaşılabilirliğini arttırmakta ve meslek mensuplarının standartlara yönelik sahip olduğu olumsuz görüşleri azaltarak, standartların uygulanma sürecinin meslek mensuplarınca desteklendiğini göstermektedir.

Muhasebe standartlarının öğrenilme ve uygulama sürecinde meslek odaları ve üniversitelerin eğitim faaliyetleri yaygın bir şekilde devam etmelidir. Melek mensuplarının standartları öğrenme sürecinde eğitim faaliyetinin önünde uzaklık, zaman ve maliyet bir engel olmaktan çıkarılmalıdır. Muhasebe de etik eğitiminin yüksek öğretim kurumlarında lisans seviyesinden başlayarak yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kaynaklar

Akdoğan, N. (2007), "Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları'nın Uygulanma Süreci: Sorunlar, Çözüm Önerileri", Mali Çözüm Dergisi, 80, 101-118.

Altunışık, R., R. Çoşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2004), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), Geliştirilmiş 3. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Ayanoğlu, Y. (2008), KOBİ'ler için Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (Taslak Standartlar Setinin Değerlendirilmesi), Ankara: Gazi Kitabevi.

Bekçi İ. (2007), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Türkiye Muhasebe Standartları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 22, 27-40.

Çankaya F. ve O. Hatipoğlu (2011), "Türkiye'de Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Uygulanabilirliğini Faktörlerin Meslek Mensuplarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", International Journal of Economic and Administrative Studies, 4 (7) 61-88.

Gemrik, S., İ. Özkan ve Y. Erdoğan (2013), "Muhasebe Meslek Mensuplarının TMS/TFRS'ye Geçiş Süreci: Bartın İli Örneği", MUMEYEK Vakfı Yayını 09, III. Uluslararası Türk Coğrafyasında UFRS Sempozyumu, 07-08 Eylül 2013 – BALIKESİR, Bildiri Kitabı Tam Metin, 62-73.

Güvemli, B.(2008); Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Çeşitli Ülkelerin Muhasebe Kültürleri İle Etkileşimi ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

http://www.tmsk.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=59 (Erişim Tarihi: 15.03.2013)

Jermakowicz, E. ve S. Tomaszewski (2006), "Implementing IFRS from The Perspective of EU Publicly Traded Companies", Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 15,170-196.

Kalaycı, Ş. (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Koroğlu, K. ve C. Doğan (2012), Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Uyum Süreci ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi (Marmaris İlçesi Örneği), II. Uluslararası Türk Coğrafyasında UFRS Sempozyumu, 16-17 Haziran 2012 – Trabzon, Bildiri Kitabı Tam Metin, 01-10.

Özdemir, F. S. (2014), "Finansal Raporlama Standartlarını Öğrenme Sürecinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Durumları: Samsun'da Ampirik Bir Araştırma, Muhasebe ve Denetime Bakış, 13 (41), 81-107.

Özulucan, A., B. Haluk ve S. Özdemir (2010), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Güncel Sorunları, Uygulamada Karşılaştıkları Yetersizlikler ve Meslek Odalarından Beklentilerinin Unvanları ve Mesleki Deneyim Sureleri Yönüyle İncelenmesi: Türkiye Genelinde Bir Araştırma”, Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi, 10 (31), 41-64.

Poria, S. V. (2009), “IFRS Implementation and Challenges in India”, Maharashtra Economic Development Council MEDC, Monthly Economic Digest, August 2009, www.gtgifrs.com/IFRS_Implementation_IN_India_VSP.pdf.

Sağlam, N., Ş. Salim ve Ö. Bünyamin (2009), UFRS/UMS Uyumlu TMS-Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması, Genişletilmiş-Güncelleştirilmiş 3.Baskı, Maliye ve Hukuk Yayınları

Ülkü S., (2008), Kobiler İçin UFRS Taslağının Muhasebe Mesleği Mensupları Tarafından Algılanışına Yönelik Bir Araştırma- İstanbul Örneği, Yüksek Lisans Tezi.

Yazıcıoğlu, Y. ve S. Erdoğan (2004), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve H. Şimşek (2006), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.

Zeghal D. ve K. Mhedhbi (2006), “An Analysis of the Factor Affectingthe Adoption of International Accounting Standardsby Developing Countries ” by K. Mhedhbiand D. Zeghal, The International Journal of Accounting , 41, 373-386.

Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Suat Tayfun Topak

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı
Eğitim, Kültür ve Araştırma Genel Müdürlüğü
tayfuntopak@hotmail.com

Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi

A Comparative Analysis of “Color Revolutions” and the “Arab Spring” Processes in the context of Civil Society Organizations and Social Media

Özet

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından “Renkli Devrimler” olarak anılan ve özellikle Orta ve Doğu Avrupa ile Kafkasya’yı etkileyen yönetim değişikliklerinin nedenleri ile toplulukların nasıl organize edildikleri merak uyandıran konuların başında yer almıştır. 2010 yılında Tunus’ta başlayan; Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan gibi ülkeleri de etkiledikten sonra, son olarak Suriye’yi etkisine alan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan dönemde ise yine pek çok ülkede yönetsel değişiklikler gözlenmiştir. Bu çalışmada renkli devrimler ve Arap baharı süreçlerinde meydana gelen toplumsal olayların arka planları analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda “Sivil toplum örgütleri ve sosyal medyanın etkisi ne derecede belirleyici olmuştur? İki sürecin benzeşen ya da birbirinden farklı tarafları nelerdir?” gibi bazı temel sorulara da cevaplar aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Renkli Devrimler, Arap Baharı, Sivil Toplum, Sosyal Medya.

Abstract

After the ending of the Cold War, the reasons of management changes of which named as “The Color Revolutions” made a sensation. Alike in the period which named as “Arab Spring” that started in 2010 in Tunisia –and it respectively effected countries such as Egypt, Libya, Yemen, Bahrain, Saudi Arabia and finally Syria– administrative changes have also been observed. This study seeks to analyze the backgrounds of social events that occurred during both the Arab spring and color revolutions. In this context, It will look for answers of some basic questions such as “What extent have been the effect of civil society organizations and the social media decisive in? What are the similarities or different ways of the two processes?”

Keywords: Administration, Colour Revolutions, Arab Spring, Civil Society, Social Media.

1. Giriş

“Renkli Devrimler” olarak tanımlanan sivil devrimler silsilesi, 2000’lerin ilk yıllarında başlamış ve 2010 yılı sonlarına gelinirken sona ermiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması sonucu ortaya çıkan bağımsız devletlere ait yönetimlerin yeniden kurgulanmasını ve Batı yanlısı iktidarlar oluşturmayı amaçladığı (Oğan, 2006) iddia edilen devrimler pek çok ülkede denendiyse de, sonuçları itibarıyla sadece birkaç ülkede başarıyla ulaşmıştır.

Söz konusu devrimlerin sebepleri incelendiğinde değişik dinamiklerin etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Devrimlerin yaşandığı ülkelerde meydana toplanan yığınların sayısına bakılacak olursa, bu kalabalıkların kendi başlarına mı organize oldukları yoksa bir takım güçlerce mi yönlendirildikleri sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda, Batılı ülkelerce desteklenen (özellikle Amerika Birleşik Devletleri – ABD) sivil toplum kuruluşlarının (STK) bu süreçte en etkili aktörler olduğu dikkati çekmektedir. Soros gibi bazı iş adamları ve NED, NDI gibi pek çok sivil toplum kuruluşunun etkili ve organize çalışmaları ile söz konusu pek çok ülkede öğrenci ve halk hareketleri organize edilmiş ve bazı ülkelerde devrim süreci başarıyla sonuçlandırılarak istenen yönetim değişiklikleri sağlanabilmektedir.

“Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç ise 2010 yılı başlarında ortaya çıkan ve etkileri halen devam eden bir süreçtir. Tunus’ta başlayan ve pek çok Ortadoğu ülkesine sırayla uğradıktan sonra Suriye’de tıkanan Arap baharı dalgasının daha ne kadar devam edeceği ve nasıl etkiler meydana getireceğini zaman gösterecektir. Fakat burada da dikkat edilmesi ve araştırılması gereken temel konu, pek çok diktatörün devrilmesine yol açan ve Arap sokaklarında ciddi bir hareketlilik meydana getiren Arap baharı sürecine neden olan temel dinamiklerin neler olduğudur. Bilgi teknolojilerinin yaygınlaştığı, cep telefonu ve internetin gelişimine paralel olarak artan sosyal medya kullanımının bu sürece katkıları özellikle araştırılması gereken bir konudur. Ayrıca, renkli devrimler sürecine etki eden sivil toplum kuruluşlarının Arap sokaklarında faaliyetler ve toplu organizasyonlar gerçekleştirip gerçekleştirmediğini incelemek de konu açısından önemli görülmektedir.

Bu bağlamda bu çalışma yukarıda ifade edilen soruların cevaplarını aramaya yönelik olarak üç bölümden oluşmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve sosyal medya bağlamında çerçevesi çizilen çalışmanın birinci bölümde renkli devrimler süreci, ikinci bölümde ise Arap baharı süreci incelenecektir. Üçüncü bölümde ise bu iki dönemin karşılaştırması yapılarak benzeşen ve farklılaşan yönler tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Renkli Devrimler ve Sivil Toplum Kuruluşları

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte, Batılı ülkeler tarafından demokrasinin düşmanı olarak görülen komünist düzen sona ermiştir. Bu durum ABD'yi de derinden etkileyen sonuçlar meydana getirmiştir. Aslen Soğuk Savaş mücadelesinin galibi olmasına rağmen, ezeli rakibinin oyun dışı kalmasıyla ABD de kendisini boşlukta hissetmiştir. Fakat kısa sürede toparlanıp yeni bir strateji oluşturmayı elzem gören ABD, Rusya'nın yeniden ve güçlü bir şekilde tarih sahnesine çıkmasından ve Çin'in de bu dönemde SSCB'nin yerini doldurmasından çekinerek bir şeyler yapması gerektiğini anlamıştır. Elbette bahsedilen dönemde ABD'li karar alıcılar tarafından düşünülen ve hayata geçirilen pek çok politika vardır. Fakat "Renkli Devrimler" diye anılan sürecin farklı bir kurgusu olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu bağlamda özellikle ABD, demokratik toplum yapısını ihraç etme politikasını bir an önce uygulamaya geçirmiştir. Bunun için kimi zaman bütçeden aktarılan paralarla faaliyet gösteren STK'lar ve gönüllüler kullanılmış, kimi zaman da Özbekistan'daki GUAM yapılanması gibi örgütlerin desteklenmesi ile Rusya'nın etkisinin dengelenmesine çalışılmıştır (Nogayeva, 2010: 63).

Bu bağlamda, eski SSCB'nin kendi iç problemleriyle uğraşmasını fırsat bilen ABD, oluşmaya başlayan yenedünya düzeni içerisinde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanmış yeni ülkeleri mercek altına almıştır. Söz konusu ülkeler üzerinde yapılan hesaplar ise ABD'nin çıkarları istikametinde şekillendirilmiş ve bu ülkelerin yönetimlerinin genelde Batı'nın¹, özelde ise ABD'nin çıkarlarıyla örtüşecek yönetimler olması hususu gündeme alınmıştır. Renkli devrimler süreci ya da sivil devrim denilen süreç işte tam da böyle bir ortamda kurgulanmış ve şiddete bulaşılmadan yapılacak faaliyetler bütünüyle yürürlüğe konulmuştur.

Söz konusu devrimlere giden olaylar silsilesi pek çok ülkede sahnelenmiştir. Toplumsal hareketliliğin devrimlerin merkezine yerleştirildiği bu süreçte özellikle

¹ "Batı" ifadesiyle özellikle Batı Avrupa ülkeleri ve/veya Avrupa Birliği Ülkeleri (Renkli Devrimler sürecinde sahip olunan üye sayısı bağlamında) kastedilmiştir. Bu kavram üzerinden olaya bakılacak olursa, SSCB'den kopan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Kafkasya'daki pek çok ülkenin Avrupalı devletler için önemi oldukça fazladır. Dolayısıyla, enerjiye bağımlılığı üst düzeyde olan ve söz konusu ülkelerle yapacağı ihracatı önemseyen Avrupalı devletler için bahsedilen bölge ülkeleriyle yapılacak siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin sıcak tutulması gerekmektedir. Ayrıca, SSCB'nin yerini alan Rusya'nın eski gücüne kavuşmasının engellenmesi için, ABD ile Avrupalı devletlerin yoğun ilişkilerini de önemli bir parametre olarak kabul edersek, söz konusu ilişkilerin yürütülmesi ve istikrarlı bir işbirliği ile devam ettirilmesinde ilgili ülke ya da ülkelerin devlet ya da hükümet başkanlarının "Batı" yanlısı olmasının önemi göz ardı edilemez bir gerçektir. Önemli görülen bu husus, söz konusu çalışma okunurken göz önünde bulundurulmalıdır.

üniversite öğrencileri ve geniş halk kitleleri kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, listede yer alan “bazı” ülkelerdeki toplumsal hareketlere çok sayıda insan katılmış, sonrasında zorunlu seçim dönemleriyle söz konusu yönetim değişikliklerinin yapılması planlanmış fakat birkaç ülke hariç istenen yönetsel değişiklikler hayata geçirilememiştir. Söz konusu liste, “renkli devrimler sürecinin yaşandığı bütün ülkeleri göstermemesi bakımından eksik fakat genel bir değerlendirme yapmak bakımından yeterli” görülmüştür.

Tablo.1: “Renkli Devrimler” Sürecinde Başarılan ve Sonuç Alınamayan Devrim Girişimleri

No	Ülke	Başarı	Zaman Aralığı	Seçim Tarihi	Toplanan Kalabalık (Kişi)	Mağdur Kişi Sayısı
1.	Azerbaycan	Hayır	16.09-20.10.2003	15.10.2003	25.000	Birkaç Kişi
2.	Gürcistan	Evet	15.11-23.11.2003	02.11.2003	100.000	-
3.	Ukrayna	Evet	22.11-04.12.2004	21.11.2004	500.000	-
4.	Kırgızistan	Evet	18.03-24.03.2005	13.03.2005	25.000 Bişkek	Birkaç Kişi
5.	Azerbaycan	Hayır	08.08-26.11.2005	06.11.2005	20.000	Birkaç Kişi
6.	Belarus	Hayır	19.03-23.03.2006	19.03.2006	35.000	1 Kişi
7.	Gürcistan	Hayır	28.09-08.11.2007	28.03.2004	75.000	Birkaç Kişi
8.	Ermenistan	Hayır	20.02-02.03.2008	19.02.2008	100.000	Birkaç Kişi
9.	Gürcistan	Hayır	09.04-24.07.2009	21.05.2008	50.000	-
10.	Moldova	Evet	06.04-07.04.2009	05.04.2009	15.000	3 Kişi
11.	Kırgızistan	Evet	06.04-15.04.2010	23.07.2009	5.000 Bişkek	90-100 Kişi
12.	Belarus	Hayır	19.12-20.12.2010	19.12.2010	40.000	Birkaç Kişi

Kaynak: (Baev, 2011: 5)

Bu aşamada renkli devrimlere giden süreci anlamaya çalışmanın faydalı olacağına inanılmaktadır. Zira bu sürecin temel dinamikleri anlaşılmeden yapılacak yorumlar kompto teorisinden öteye gidemeyecek ya da eksik kalacaktır. Bu analiz yapılırken sivil toplum kuruluşlarının oynadığı rolün daha net ifade edilebileceği düşünülmektedir.

Meseleye tarihsel perspektiften bakılacak olursa, ‘renkli devrim’ alanı Rusya tarafından kontrol edilen büyük bir alana karşılık gelmektedir. SSCB’nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkeler içinse çok şeyi değiştirmemiş ve başlarda bu ülkeler Rusya yanlısı yöneticilerin kontrolünde olmaya devam

etmişlerdir. Eski SSCB bakiyesi topraklarda Rusya'nın değişmez çıkarlarının olması ise oldukça doğal görülmüştür. Eski Sovyet bölgelerinde, Moskova ile çatışmayan sadık liderler ve uygulanan otokratik yönetimler uzun yıllar iktidarda kalmışlardır. Sonrasında ise, süper güç olarak geçici süre de olsa tek başına kalan ABD'nin bu bölge liderlerini dönüştürmesi ve ABD'nin çıkarları istikametinde politikalar takip etmelerini sağlamaya çalışması ABD açısından rasyonel görülmüş (Özkan, 2011) ve zaten sivil devrimlere giden yolun taşları da bu fikirlerle döşenmiştir. Aslında bu husus, fizikteki "oluşan boşlukların hemen başka bir şeyle doldurulacağı" varsayımına örnek olarak verilebilir. Zira ABD ve bazı Avrupalı devletler, SSCB'nin dağılması neticesinde oluşan güç boşluğunu doldurmak istemiş ve bununla ulusal ve uluslararası çıkarlarını maksimize etmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak renkli devrimler süreci kurgulanmış ve hayata geçirilmiştir.

Bozkurt ise renkli devrimlere giden yolu, daha geniş bir bakış açısıyla ve iki farklı yaklaşım üzerinden değerlendirmiştir. Birinci yaklaşıma göre söz konusu devrimler, eski Sovyet etki alanına ve Orta Doğu'ya demokrasi getirmek, bu bölgelerin her türlü kalkınmasına katkı yapmak iddiasıyla "Büyük Orta Doğu Projesi"ni (BOP) gündeme alan ve bu bağlamda çalışmalara başlayan ABD STK'larının faaliyetleri sonucu ortaya çıkmış ve üzerinde çalışılan ülkelerde Batı-ABD yanlısı liderler iktidara taşınmaya çalışılmıştır. Diğer yaklaşıma göreyse bu devrimler, aynen Özbekistan devriminde² olduğu gibi İslâmî ya da radikal örgütlerin bir provokasyonu olarak oluşturulmuştur (Bozkurt, 2006a: 133).

Yaşanan sivil devrimlere giden yolda pek çok alt sebep de rol oynamıştır. Bu sebepleri kategorik olarak açıklayan Özkan'a göre, sosyo-ekonomik sorunlar, yönetici elitin demokrasi algısı, devrim süreçlerinde muhalefetin gücü ve dış desteğin belirleyici rolü gibi sebepler 'renkli devrimler' sürecini başlatmış (Özkan, 2011) ve bu süreç sonunda bazı bölgelerde yönetim değişiklikleri gerçekleşirken, diğer ülkelerde ise ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik dalgalanmalar yaşanmıştır.

Devrimlerin yaşandığı Ukrayna, Gürcistan ya da Kırgızistan gibi ülkelere bakılacak olursa, devrimden önce işsizlik, enflasyon yüksekliği, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk ve kişi başına düşen gelirdeki düşüklük gibi sosyal ve ekonomik sorunların ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu durum tabii ki devrimlerin oluşmasında tek neden değildir. Örneğin Ermenistan ve Azerbaycan gibi ülkelerin aynı dönemde sosyo-ekonomik durumu pek iç açıcı olmamasına rağmen denenen devrim sürecinin başarılı olamaması, sosyo-ekonomik faktörlerin yaşanan devrim süreçleri için gerekli, fakat tek başına yeterli olmadığını göstermektedir (Özkan,

² Özbekistan'da yaşanan "Yeşil Devrim" ile ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz., Oğan, Sinan, "Özbekistan'da 'Yeşil' Devrim Sancıları", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/574-ozbekistan-da-%C5%93yesil-devrim-sancilari>, (Erişim: 09.05.2013).

2011). Dolayısıyla, renkli devrimlere yol açan temel sebeplerin öneminin yanı sıra, ilgili ülkelerin iç ve dış dinamiklerinin ne olduğu, halkların söz konusu devrim süreçlerine nasıl baktığı ve neyi isteyip neyi istemediğinin değerlendirilmesi de önem arz etmektedir.

Renkli devrimlerin başarıyla uygulandığı ülkelere bakıldığında, adeta bir “toplumsal mühendislik projesi” göze çarpmaktadır. ABD yanlısı STK ve medya organlarının etkili olduğu süreçte özellikle muhalefet ve gençler üzerine yatırım yapılmıştır. Böylelikle ülke içi dinamiklerle sürekli oynanmış ve yeni bir aydın tipi ya da yeni bir lider oluşturulma çabası dikkati çekmiştir. “Sivil darbe” olarak adlandırılabilir devrimlerin uygulandığı ülkelerde dikkat çeken bir diğer önemli husus da, üzerinde çalışılan ne kadar ülke varsa hepsinde aynı teşkilat şeması, aynı finansal kaynaklar ile birbirine çok benzeyen sloganların kullanılmasıdır (Bozkurt, 2006b: 164-165). Bu durum, söz konusu devrimlerin aynı noktadan yönlendirildiğine dair kanıt niteliğindedir.

Amacına odaklanmış ve çok iyi organize olmuş bir aklın ürettiği “sivil itaatsizlik” temalı söz konusu devrimler neticesinde şüphesiz bir başarı elde edilmiştir. Fakat daha önce de ifade edildiği üzere pek çok iç ve dış dinamiğin ABD ve Batı bloğu tarafından yeterince iyi okunamaması, üzerinde çalışılan pek çok ülkede başarı getirmemiş ve Batı bloğuna yakın isimler iktidara taşınamamıştır. Fakat yaşanan devrim süreçlerinde özellikle STK’ların kullanılması ve bu kuruluşların etkili çalışmalara imza atmaları, STK’ların incelenmesini ve söz konusu yapıların çalışma usullerine odaklanılmasını zorunlu kılmaktadır.

STK’lar şüphesiz ulusal ve uluslararası alanda etkili olan yapılardır. Küreselleşmenin de etkisiyle çok önemli görevler üstlenen ve uluslararası ilişkilerde dikkate alınması gereken aktörler olarak göze çarpan bu yapılar, renkli devrimler sürecinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ABD tarafından desteklenen STK’ların önemli görevler üstlendiği Renkli devrimlerin geneline bakılacak olursa iki aşamalı bir planın hep yürürlükte olduğu görülmektedir. İlk aşama seçim öncesi faaliyetler ve ikinci aşama ise seçim sonrası faaliyetler olarak düşünülebilir.

Bostan’a göre seçimlerden önce bir dizi hazırlık ve faaliyet icra edilmiştir. Bunun için öncelikle toplumsal huzursuzluğun oluşması sağlanmış, iktidarın meşruiyet kaybetmesi hedeflenmiş ve muhalif gösteri ve protestolar başlatılmıştır. Uluslararası STK’ların gençlik ve sivil toplum örgütleri ile muhalif parti gönüllüleri şiddetsiz eylemler konusunda eğitilmiş ve bu gruplara finansman desteği sağlanmıştır. Ayrıca sonuç alınan çevre ülkelerdeki tecrübelerin, seçimin yapıldığı ülke gençleri ve örgütleriyle paylaşılmasına yardımcı olunmuş ve muhalif partiler birleşme ve koalisyon oluşturma konusunda teşvik edilmiştir. İktidar üzerinde medya ve özgürlükler alanında uluslararası baskı kurulması ve uluslararası kuruluşların yerel medya organlarını finanse etmesi de faaliyetlerin başka bir

kanadını oluşturmuştur. Ayrıca, seçimler yaklaştıkça uluslararası STK'lar, yerel gönüllüleri ve seçim gözlemcilerini seçimlerin nasıl doğru ve kurallara uygun bir şekilde yapılabileceğine dair eğitmiş ve bu ülkelere profesyonel seçim gözlemcileri göndererek, aynı zamanda seçimlerde usulsüzlük olacağına dair yaygın bir kanaat ve bilincin oluşması da sağlanmıştır.

Seçimlerden sonra ise yine planlı ve organize faaliyetlere devam edilmiştir. Yapılan seçim sonucunda oylar sayılırken, uluslararası ve yerel STK'ların işbirliği ile paralel oy sayımlarının yapılmasına dikkat edilmiş; bu sonuçların seçimden hemen sonra açıklanması ve bu paralel sayımın uluslararası meşruiyetinin daha fazla olduğu vurgusu yapılmıştır. Resmi sonuçların açıklanması neticesinde, paralel sayımın seçimi kaybetmesi söz konusu olursa, "seçimlerde usulsüzlük" yapıldığı iddiaları gündeme taşınmış ve muhalefetin sokak gösterilerinin şiddetlendirilmesi ile birlikte rejim içerisinde siyasi elitler arasında bölünme sağlanmıştır. Böylelikle iktidar yalnızlaştırılmış ve bazı ülkelerde olay diplomatik müdahaleler neticesinde seçimlerin iptal edilmesine kadar vardırılmıştır. Geline son noktada ise seçimler yenilenmiş ve bazı ülkelerde istenen rejim değişikliği başarılabilmektedir (Bostan, 2005: 10).

Açıkça görüldüğü üzere, genelde Batının, özelde ise ABD'nin çıkarları³ istikametinde bir yönetimin başa gelebilmesi için her türlü ayrıntı düşünülmüş ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Devrim ya da seçim süreçleri, istisnasız olarak renkli devrimlerin sahnelendiği tüm ülkelerde görülmüş fakat bazı ülkelerin iç dinamikleri ve o ülkeleri destekleyen, koruyan ya da kollayan ülkelerin de müdahaleleriyle başarıya ulaşmamıştır. Ayrıca, "yükün" ağırlıklı kısmı sivil toplum kuruluşlarının sırtına yüklenmiştir. Son diplomatik müdahale sayılmazsa, seçim öncesi ortamının hazırlanması, toplumun mobilize edilmesi, ülkenin seçime zorlanması ve seçimlerden sonraki ortamın koordine edilmesi gibi faaliyetlerin hemen hepsi STK'ların koordinesi ve kontrolünde gerçekleşmiştir.

Renkli devrimlerin başarıyla uygulandığı ülkelerde STK'ların en büyük başarılarından biri şüphesiz, her ülkede öncelikle gençlik örgütlerini kurabilmiş olmalarıdır. Örneğin Sırbistan'da "Otpor", Gürcistan'da "Kmara" ve Ukrayna'da "Pora" adlı gençlik örgütleri seçim devrimlerinin gerçekleştirilmesinde önemli işlere imza atmışlardır. Hatta Otpor hareketinin önde gelen isimleri Sırbistan'daki

³ Makalede özellikle "ABD ve ABD çıkarı" vurgusu yapılmaktadır. Bu vurguya ABD destekli Batı bloğu da dâhil edilebilir. Bunun temel sebebi, makalenin ilk bölümünde adı geçen ve sürece aktif katılım sağlayan STK'ların hemen hepsinin ABD kaynaklı ya da destekli olmalarıdır. Ayrıca renkli devrimlerin yaşandığı dönem itibarıyla dünyada en etkili ülke konumunda bulunan ABD'nin, STK'lar ya da başka enstrümanlarla dünya meselelerine dâhil olduğu, gerek yapılan çalışmaların gerekse dünya reel-politiğinin malumudur.

eylemlerin ardından dağılmayarak CANVAS'ı kurmuşlar ve kendilerini şiddet içermeyen eylemler konusunda stratejiler üretmeye ve bunları geliştirmeye adanmışlardır (Birdişi: 127). Rejim karşıtı olan bu örgütler, toplumun organize bir şekilde harekete geçirilmesi noktasında oldukça iyi eğitilmişler ve rejime muhalif olan partilerle birlikte hareket ederek⁴ etkinliklerini artırmışlardır. Birbirlerini destekleyen gençlik örgütleri, tecrübelerini de birbirleriyle paylaşmışlar, bir plan dâhilinde birbirlerine kurslar vermişler (Başyurt, 2005: 4) ve "gizli bir elin yardımıyla" organize olmuşlardır.

Gelinen noktada söz konusu öğrenci örgütlerinin buluşmalarını, seyahatlerini, eğitimlerini, hâsılı tüm harcamalarını finanse eden kuruluşların kimler olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Akşar'a göre söz konusu gençlik örgütleri, Soros'un Açık Toplum kuruluşları, NED (National Endowment for Democracy), NDI (National Democratic Institution), IRI (International Republican Institute), Albert Einstein Institute, Freedom House ve OSCE (AGIT) gibi kuruluşlarca finanse edilmiştir. Ayrıca Dünya Bankası ve insani amaçlı kuruluşların temsilcileri, İnsan Hakları ve medya gelişim grupları, tüm bölgeye yayılan Fiona Hill, Brookings Institution ve çeşitli Amerikan Üniversiteleri gibi eğitim kuruluşları ve Orta Asya'da faaliyet gösteren din-temelli gruplar da (Mormonlar ve diğer Protestan gruplar gibi) sivil devrimlere katkı sağlamışlardır. (Akşar, 2009: 28-29) Buradan çıkan erken sonuç, faaliyet gösteren STK'ların oldukça önemli birer aktör olduklarıdır. Açıkça ifade etmek gerekir ki, uluslararası STK'lar ya da günümüzde kullanılan yaygın tabirle "hükümet dışı örgütler-NGO", devletler ya da uluslar üstü (transnasyonel) bir konuma ulaşmışlardır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken temel ayrıntı, söz konusu STK'ların çalışma ve ilgi alanları ne kadar farklılık gösterirse gösterebilir, belirlenen ortak bir amaç etrafında toplanarak harekete geçmeyi başardıklarıdır. Bu durum renkli devrimler sürecinde fazlasıyla hissedilmiştir.

Gençlik örgütleri ve STK'lar ilişkisini gösteren somut bir örneğe değinmek, yaşanan devrim süreçleri hakkında daha büyük ipuçlarına ulaşmamızı sağlayacaktır. Gerçekleşen sivil devrimlerde faaliyet gösteren pek çok gençlik örgütünün sokak gösterisi ve şiddetsiz eylem fikri, bu konuda önemli bir eseri bulunan Gene Sharp'ın⁵ düşünceleri istikametinde vücut bulmuştur. Sharp, "From Dictatorship to

⁴ Buradan hareketle, Türkiye'deki en etkili gençlik hareketlerinden biri olan Türkiye Gençlik Birliği'ni (TGB), hali hazırdaki rejime karşı muhalif tutumu ve muhalefet partileriyle paralel hareket eden tavrıyla, renkli devrim sürecini yaşamış ülkelerdeki gençlik hareketlerine benzetebiliriz. Tabii ki bu durum, Gezi Parkı olayları gibi örnekleri de hatırlayarak, "Zaman zaman Türkiye'de de yönetim değişikliği mi yapılmak isteniyor?" sorusunu akıllara getirebilir. Bu soru okuyucunun takdirine bırakılmakla birlikte, tüm muhalif hareketlerin temel amacının hali hazırdaki yönetimin yerine geçmek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Türkiye'deki söz konusu gençlik hareketi ya da hareketlerinin ulusal ya da uluslararası STK'lardan ya da muhalefet partilerinden maddi/manevi destek alıp almadığı ise ancak başka bir çalışmanın konusudur.

⁵ Gene Sharp (d. 21 Ocak 1928) dünyaca ünlü siyaset bilimi profesörüdür. Sharp, dünya çapındaki devlet/hükümet karşıtı hareketleri etkileyen "sivil/pasif direniş" konulu yazılarıyla tanınmıştır.

Democracy”⁶ adlı kitabında, şiddetsiz bir gösterinin nasıl icra edileceğini tartışmaktadır. Söz konusu kitap Ukrayna’daki Albert Einstein Enstitüsü tarafından binlerce adet basılarak üniversite gençliğine dağıtılmıştır. Örnekler artırılabilir fakat burada dikkati çeken husus, uluslararası STK’ların söz konusu girişimlere sağladıkları katkıları kendi internet sitelerinde yayınlamaktan çekinmemeleridir (Bostan, 2005: 5). Daha doğru bir ifadeyle, daha önce bahsettiğimiz “gizli eller” kendilerini gizlemek mecburiyetinde hissetmemişler ve oldukça rahat davranmayı tercih etmişlerdir. Kanaatimizce bu rahatlık, gerek yarı-demokratik ülkelere girmeyi başarmış STK’ların ve bu STK’ları destekleyen ülkelerin gücünden, gerekse yapılan yardımların yasallığına inanılmasından kaynaklanmaktadır. Örnek olması bakımından NED’in internet sitesinde yayınlanan aşağıdaki tablo incelendiğinde, renkli devrimler sürecini “hasarsız” atlatan Kazakistan’daki NED destekli bazı kuruluşlara aktarılan paraların miktarları ve hangi alanlarda kullanıldıkları görülebilecektir.

Nogayeva’ya göre “NED 'in yanı sıra STK denince ilk akla gelen Soros Vakfı'nın Açık Toplum Vakfı ve STK ağları olmuştur. Soros Vakfı, her ne kadar bilim ve eğitime verdiği destekle tanınsa da, özellikle ismini eski Sovyet coğrafyasındaki sivil devrimlere verdiği destekle duyurmuştur. Çocukluğu Nazizm ve komünizm altında geçtiği için totaliterliği eleştirip kapalı toplum yerine 'açık toplum' ideali doğrultusunda hareket eden George Soros, spekülasyon sonucunda elde ettiği gelirin bir kısmını sivil toplum faaliyetlerine aktarmıştır. 1979 yılında New York' ta Açık Toplum Fonu' nu (Open Society Fund) kuran Soros, o yıldan 2007'ye kadar açık toplum faaliyetlerine şu anki servetinin % 69'una karşılık gelen 5,9 milyar dolarlık bir kaynak aktarmıştır” (Nogayeva, 2010: 64).

Söz konusu STK'lara şahsi servetten ve ülke (STK) bütçelerinden aktarılan paraların boyutlarına bakılacak olursa, adı geçen ülkelerde gerçekleştirilen devrimlerin finansmanının nasıl karşılandığı sorusu cevaplanmış olacaktır. Buradan çıkan bir başka sonuç da, söz konusu ülkelerde meydana getirilmek istenen devrimlerin (örneğin ABD açısından) öneminin büyüklüğüdür. Öyle ki, ülke çıkar(lar)ı uğruna “kesenin ağzı” olabildiğince açılmakta ve hatta bu destekler başka coğrafyalara da aktarılmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu uluslararası STK'ların internet siteleri incelendiğinde; sağlıktan teknolojiye, bilimden tarıma kadar pek çok alanda ve pek

Sharp'ın “Diktatörlükten Demokrasiye” isimli eseri, renkli devrimler sürecinde gerçekleştirilen pek çok direniş hareketine ilham olmuştur. Sharp'ın ve yazdığı eserin adı, 2013 yılı Mayıs-Haziran aylarında Türkiye'deki Gezi Parkı olaylarında da sıklıkla gündeme gelmiştir. Hatta adı geçen kitapta yer alan bazı eylemler (Duran Adam, Kırmızı Kadın vb.) birebir sahnelenmiş ve bu eylemler günlerce ulusal ve uluslararası medyada kendine yer bulmuştur.

⁶ 93 (Doksanüç) sahifeden oluşan bu kitabın İngilizce versiyonuna <http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/09/FDTD.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.05.2013) adresinden ulaşılabilir.

çok ülkede var olduğu görülen bu STK'ların halen büyük işlevler görme potansiyeline sahip oldukları anlaşılacaktır.

Tablo.2: Kazakistan'daki NED Destekli Kuruluşlar

Kuruluşun Adı	Aktarılacak Para Miktarı (ABD Doları)		Alan ve Faaliyetler
	2007	2008	
Almatı Helsinki Komitesi (Almaty Helsinki Committee)	40.000	40.000	Hukuk/Toplum (insan hakları, ifade özgürlüğünün teşviki) Çevre/Hukuk (çevre mevzuatının uygulamamasının denetlenmesi, vatandaşları haklarını savunmalarına teşvik etmesi)
“Yeşil Koruma” Çevre Toplumu (The Ecological Society “Green Salvation”)	35.000	42.000	Siyaset/Toplum (bilgi paylaşımı, yuvarlak masa toplantılarının düzenlenmesi)
Bağımsız Haber Ajansı “Polyton”	40.020	70.000	Siyaset/İletişim (bilgilendirme, toplumun önde gelen kesimi bu sürece –aktif faaliyetlere-dâhil etme)
“Zona kz” Online Gazete	16.925	32.780	
Kazakistan İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Uluslararası Bürosu (Kazakhstan International Bureau of Human Rights and Rule of Law)	85.480	89.900	Hukuk (mülteci hakları, hukuk danışmanlığı)
Kazakistan Genç Profesyoneller Birliği (Kazakhstani Young Professionals’ Society – KYPS)	34.600	54.320	Siyaset/Toplum (6 bölgesel ve 1 şehir olmak üzere yerel yönetimi denetleme, vatandaşların haklarını savunmalarına yardım etme)
Kazakistan Ulusal Tv ve Radyo Yayıncıları Birliği (National Association of TV and Radio Broadcasters of Kazakhstan)	33.200	61.100	Hukuk/İletişim (bölge gazetecilerine hukuk danışmanlığı)
Ulusal Demokratik Enstitüsü (National Democratic Institute for International Affairs - NDI)	175.000	174.747	Siyaset/Toplum (sivil diyalogun ve yerel düzeyde sivil inisiyatifleri destekleme)
Bağımsız Gözlemciler Ağı (Republican Network of Independent Monitors – RNIM)	50.430	50.500	Siyaset/Toplum (Şeffaflık açısından Parlamento çalışmalarını değerlendirme/denetleme, seçmenleri bilgilendirme)

Kaynak: (Nogayeva, 2010: 70)

3. Arap Baharı ve Sosyal Medya

“Arap Baharı” olarak tanımlanan ve 2010 yılı ortalarında başlayan sokak hareketlerinin fitilini ateşleyen olay, yasemin çiçeği tezgâhına polis tarafından el konulan ve bunu içine sindiremeyen Tunuslu işsiz bir üniversiteli olan Muhammed

Buazizi'nin kendisini yakması ve daha sonra hastanede hayatını kaybetmesidir. Vefat eden gencin cenaze töreninde toplanan kalabalığın protesto gösterileri ve ilerleyen günlerde artan toplumsal olaylar neticesinde hayatını kaybeden insanların sayısının artması neticesinde Zeynelabidin Bin Ali ülkeyi terk etmiş ve çareyi Suudi Arabistan'a kaçmakta bulmuştur (Ulutaş vd, 2011).

Tunus'ta yaşanan ve Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanan olayların ardından, Tunus içinde yeni yönetimin belirlenmesi çalışmalarına hız verilmiş fakat Tunus'ta yakılan ateş diğer Kuzey Afrika ülkelerine ve oradan da Ortadoğu'ya yayılmaya başlamıştır. Tunus'un hemen ardından Mısır'da başlayan sokak hareketleri, iktidarda bulunan Mübarek rejimini tasfiye etmeyi amaçlamış ve bunda da başarılı olmuştur. Tahrir meydanına toplanan ve sayıları zaman zaman milyonu bulan gösterici ya da protestocular Mübarek'in iktidarı bırakmasına sebep olmuşlardır.

Kibaroğlu'nun da ifade ettiği gibi, "Ortadoğu'yu siyaseten ve akademik açıdan yakından takip edenler için yaşanan gelişmelerin tümüyle sürpriz olduğunu söylemek güçtür. Örneğin, Mısır'da 2011 Eylül'ünde yapılması planlanmış olan devlet başkanlığı seçimlerinde, Hüsnü Mübarek'in yeniden ya da oğlu Cemal'in onun yerine aday olması konusunun tartışıldığı 2010 sonbaharında, Mısırlı diplomat ve akademisyenlerin de dâhil oldukları ortamlarda, "eğer bu gerçekleşirse Mısır'da sokaklar çok hareketlenir" şeklinde görüşler açıkça ifade edilmiştir" (Kibaroğlu, 2011: 26). Yani Tunus'ta alevlenen olaylar Mısır'a ve oradan başka yerlere sıçradığında, aslında iç dinamikler bağlamında hazır bir coğrafya ile karşı karşıya kalınmıştır.

Yine Kibaroğlu'na göre, "Batı ve İsrail, son döneme kadar, toplumsal bir ihtiyacın tezahürü olmaktan çok 'küçük bir zümrenin aşırı istekleri' olarak tanımladıkları halk hareketlerine karşı çıkıyor, aksine bu hareketlerin ortaya koyduğu gerçeklere yüz çevirmiş olan Mübarek rejimine destek veriyordu. Ancak 11 Eylül sonrasında ABD, İslam dünyasını doğrudan karşısına alarak topyekûn çatışmayı kazanamayacağını anlamış, özellikle Irak'ta yaşadığı yaklaşık on yıllık tecrübesini ve kanlı tedhiş hareketlerini daha farklı analiz etmeye başlamış ve rakibini yok etmeye çalışmak yerine onu kendine "düşman" olmaktan çıkartmak yoluyla bu mücadeleden galip çıkmak stratejisini benimsemiştir. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasındaki bu anlayış değişimi, Arap Bahar'ının yaşanmasının önünü açmakla kalmamış, hızlı bir şekilde cereyan etmesine de yardımcı olmuştur" (Kibaroğlu, 2011: 26-27). Dolayısıyla, 'Arap baharı' sürecinin özellikle başlarında yaşanan toplumsal olayların boyutu ABD tarafından pek de tahmin edilememiş ve özellikle ABD ve Fransa söz konusu sürece (özellikle Tunus devriminde) hazırlıksız yakalanmışlardır (Özkan, 2011).

11 Eylül saldırıları sonrası İslam dünyasıyla arası açılan ABD'nin stratejisi, toplanan kalabalıklar ve yaşanan yönetim değişiklikleri neticesinde pragmatist bir hal almıştır. Arap sokaklarına ve yaşananlara hâkim olamayan ABD, bazı ülkelerde yandaş diktatörlerin iktidardan uzaklaştırıldığına şahit olmuş, özellikle Tunus örneğinden ders alarak Mısır'da Mübarek'in yanında yer almayı tercih etmiştir. 'Renkli devrimler' sürecinde meydanlarda toplanan halkla ve muhalif yapılarla omuz omuza duran uluslararası STK'lara, Arap meydanlarında pek rastlanmamış, Arap halklarının başarısı ve Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesi ABD'ye rağmen gerçekleşmiştir (Özkan, 2011). Buna göre aslında 'Arap baharı' ABD'nin çıkarlarına ters bir mecrada ilerlemeye başlamıştır. Bu durum, söz konusu "halk hareketleri ve 'Arap baharı' süreci ABD'nin ve dış güçlerin işidir" diyenlerin (Oğan, 2006) tezlerini çürütecek analizlere de (Dinçer vd, 2012) hak vermektedir.

Mısır'dan sonra Libya yönetimine karşı başlatılan protestolar da kısa sürede siyasi bir nitelik kazanmış ve 17 Şubat'ta düzenlenen "Öfke Günü" Libya'daki rejim karşıtı ayaklanmanın da dönüm noktası olmuştur. Kaddafi'nin gitmesi ve reform taleplerinin artması neticesinde Bingazi'de başlayıp diğer şehirlere sıçrayan gösterilerin güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılması ve sonrasında çıkan çatışmalar, Libya'daki değişimin, Tunus ve Mısır'daki kadar kolay olmayacağını işaretleri olarak görülmüştür. Başlayan iç savaşla birlikte Kaddafi'nin insanların üzerine ateş açtırması ve ölenlerin sayısının binlerle ifade edilmesi neticesinde BMGK Libya'ya müdahale kararı almış ve uygulamayı bir devir kararıyla NATO'ya bırakmıştır. Söz konusu müdahale ile birlikte güç bulan muhalifler de ilerleme kaydetmiş ve neticede Kaddafi'nin yakalanıp linç edilmesiyle Libya'daki Kaddafi rejimi sona ermiş ve çatışma süreci kısmen de olsa yerini daha sakin günlere bırakmıştır (Kılıç vd, 2012).

Söz konusu toplumsal hareketler adeta domino etkisi göstermiş ve başka ülkelere de sıçramış, hatta bazıları paralel bir seyir izlemiştir. Ürdün, Fas, Bahreyn, Umman, Yemen ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde de görülen 'Arap baharı' isyanları, adı geçen ülkelere sadece Yemen'de yönetim değişikliğine yol açmış, fakat bu değişiklik de, 1978 yılından beri ülkeyi baskı ve şiddet yöntemleri kullanarak idare etmeye çalışan ve sonunda ülkeyi terk eden Ali Abdullah Salih'in, yerine kendi zihniyetinde insanlara bırakması ile istenen değişim sürecini yarım bırakmıştır (Karaağaçlı, 2011).

Kuzey Afrika ve Arap sokaklarında hareketlilik devam ederken, bu durum bazı ülkelerde yönetim değişikliklerine yol açmış fakat pek çoğunda bu husus başarıya ulaşmamıştır. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'i saymazsak, diğer ülkelerde yaşanan olaylar daha sönük ve etkisiz kalmış, özellikle ABD'nin desteği ve İran'ın da denkleme katılımı ile Suudi Arabistan gibi ülkelerin komşu ülkelere yönelik müdahaleci tutumu bu sürecin önünü tıkamıştır. Zira Suudi Arabistan, söz konusu ülkelerde protestoların başlamasıyla birlikte gerek Bahreyn'e, gerekse Yemen'e

isyanları bastırması için asker göndermiştir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin de Bahreyn'e polis takviyesi yaptığı bu müdahalelerin arkasında, Şiiilerin yönetime gelmesi korkusu yatmaktadır. Zira Sünni Suudi Arabistan'ın güney kesimlerinin, İran'a müzahir Şii yönetimlerce 'ele geçirilmesi', Şii İran'ın elini güçlendirecek ve bu durum Suudi Arabistan'ın Şii İran tarafından çevrelenmesi sonucunu getirebilecektir.

ABD'nin 5. Filosu'nun Bahreyn'de demirli olduğu (Karaağaçlı, 2011) düşünülürken, Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e ve Yemen'e müdahalelerinin ABD destekli olduğu izlenimi kuvvetlenmektedir. Aslında tam da burada Suudi Arabistan'ın bir "Krallık" olmasına rağmen, neden Arap baharı sürecinde "yara almadığı" sorusu cevabını bulmaktadır. ABD ile sıkı müttefik olan ve silah-petrol ilişkisi yüzünden derin ilişkiler geliştiren bu iki ülkenin dayanışması, Suudi Arabistan'ın hem bu süreçten sıkıntıya girmeden çıkmasını hem de diğer ülkelere dahi müdahale ederek liderlik misyonunu güçlendirmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerden çıkan erken sonuç ise, önceki bulgularla paralel olarak, Arap baharı sürecinin ABD'nin engelleyemediği fakat "yönetmeye çalıştığı" bir süreç olduğudur.

Karaağaçlı, "düne kadar görünüş olarak sırtını Batıya ve ABD'ye dayamış olan otoriter, totaliter müstebit yönetimler birbiri ardına devrilmektedir. Uzun yıllardan beri ülkelerini Batı'nın desteği ile silah zoruyla idare eden yöneten veya yönetmeye çalışan yönetimlerin sonu gelmiştir. Yoksulluk, yolsuzluk, temel insan hakları, siyasal haklar, kişi hak ve özgürlükleri, özgürlük talepleri, demokratik talepler, onurlu dış politika, yönetime katılım ve benzeri haklı talepler karşılanmadığı sürece iletişim çağının olanaklarının da etkisiyle bu isyanlar ve ayaklanmalar sürecektir. ABD iletişim, propaganda ve diğer yöntemleri kullanarak devrimleri yönlendirmeye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Yemen, Fas, Ürdün, Umman vb. diktatör yönetimleri kurtarmaya çaba göstermektedir. Ve bu çabalarını devam ettirecektir" (Karaağaçlı, 2011) diyerek, başlarda mevzi kaybeden ABD'nin sonradan daha dikkatli davrandığının ve ABD çıkarlarına hizmet eden ülke yönetimlerinin arkasında duracağına altını çizmiştir. Geline bu nokta, ABD'nin Arap baharı sürecini yönetmeye çalıştığı teziyle de uyumlu görülmektedir.

'Arap baharı' süreci halen devam eden dinamik bir süreçtir. Bu aşamada son ve en önemli gelişme olarak Suriye'deki hareketlilik ve yaşanan iç savaştan bahsetmek yerinde olacaktır. Aslında Suriye'deki hareketliliğin ilk başladığı dönemlerde Suriye Devlet Başkanı Esed reform gerekliliğinden bahsetmiş ve birkaç demokratik girişim sözünde bulunmuştur. Fakat süreç demokrasiden yana değil, Esed'in sert söylem ve eylemlerine evrilince, halk hareketleri isyana dönüşmüş ve muhalif hareket edenlerle Esed yönetimi arasında çatışmalar yaşanmıştır. Türkiye'nin ve başka

aktörlerin sözlü ve ziyaretler şeklinde gerçekleşen ikazları ise olumlu bir sonuç doğurmamıştır. Uluslararası toplum tarafından desteklenmeye başlanan Suriyeli muhalifler ise Esed yönetiminin tepkisini çekmiş ve yaşanan iç savaş oldukça şiddetlenmiştir. 2014 yılı itibarıyla, Suriye’de yaşanan iç savaşta hayatını kaybeden Suriyeliler’in sayısı 100 bini geçmiştir. Her geçen gün onlarca insanın hayatını kaybetmeye devam ettiği Suriye’de ise halen tam bir kaos ortamı yaşanmaktadır. Zira uluslararası toplumun Suriye krizine bakışı, toplumsal hareketlerin yaşandığı diğer ülkelerden çok farklı olmuş ve ABD, Rusya, Çin, İran gibi ülkelerin dünya siyasetini kilitleyen politika ve söylemleri Suriye üzerinde uzlaşılabilirliği sonucunu doğurmuştur. Özellikle Suriye’den kaçan mültecilerin Türkiye de dâhil pek çok ülkeye sığınması ile sorun daha karmaşık bir hal almış, Libya’da yaşanan hızlı karar alma süreci ve NATO müdahalesi Suriye örneğinde bir türlü sonuca ulaştırılamamıştır.

‘Arap Baharı’ diye isimlendirilen sürecin kısa bir özetini verdikten sonra, tıpkı ‘Renkli Devrimler’ sürecinde olduğu gibi, ‘Arap baharı’ sürecini de hazırlayan ya da bu sürecin oluşmasını tetikleyen temel dinamiklere göz atmak yerinde olacaktır. Yapılan tespitler neticesinde, söz konusu iki sürecin benzer ve farklı tarafları daha net anlaşılabilir olacaktır.

Taşkesen’e göre, “Ortadoğu’da yaşanan sosyal devrimlere bakıldığında, Ortadoğu’daki olayların temelinde; yöneticilerin işsizlik, yoksulluk, halkın taleplerine kulak vermeme, aşağılama ve tahkir, halka demokrasi ve demokrasi kültüründen habersiz “cahillik sürüsü” nazarı ile bakma gibi nedenlerin yattığı söylenebilir. Ayrıca, bireysel temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve demokrasi kültürünün eksikliği de olayların yaşanmasında etkin olmuştur” (Taşkesen, 2011: 264).

Aydın’a göre ise, “özellikle kadınların okuma yazma oranındaki önemli artış, akrabalar arası evlilik oranındaki önemli azalma ve doğum hızındaki azalma neticesinde, Arap toplumları kültürel ve düşünce bakımından modernleşme yoluna girmekte ve Arap bireyi kendini daha özgür ve bağımsız hissetmektedir. Siyasal sistemdeki değişim ve dönüşümün temelinde de bu gelişmeler yatmakta, demokratikleşme olgusu güçlenmekte ve bireyler birer tebaa olmaktan birer yurttaş olmaya başlamaktadır. Bir başka önemli etmen de dinin toplumsal kuralları belirlemedeki gücünün giderek azalması ve İslami kuralların artık toplumsal yaşamı eskiden olduğu kadar şekillendirememesidir. Arap kadını, tüm Arap halkı gibi daha seküler bir yaşam istemektedir. Toplumsal değişimi destekleyen ikinci önemli değişim alanı ise siyaset alanında yaşanmaktadır. Arap halkı yıllardan bu yana bir anlamda tek parti iktidarı ve tek adam yönetimi ile yönetilmiştir. Aradan geçen uzun yıllar sadece baskı ve otorite rejimini getirmiş; demokrasi, bireysel özgürlükler ve insan hakları fazla önem taşımayan kavramlar olarak görülmüştür. Artık Arap halkı yeni yüzler, yeni liderler ve yeni söylemler beklemektedir.

Geleceğe daha umutla bakmak istemektedir. Daha özgür, insan haklarına saygı duyulan bir toplumda yaşamayı arzulamaktadır” (Aydın, 1-2).

Üçüncü önemli değişim alanı ise ekonomidir. Açıkça görülmektedir ki petrol üretenler dışındaki Arap ülkeleri ekonomik açıdan fakir ve güçsüzdür. Petrol üreten Arap ülkelerinin sayısı ise sınırlıdır. Petrol üretmeyen Arap ülkelerinin sanayisi dış dünya ile rekabet edemeyecek, tarımı güçsüz ve hizmet sektörü sınırlı düzeyde gelişmiş bir konumdadır. Bu ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği ve gelirin özellikle hanedan ve iktidar sahiplerinin yakınları arasında paylaşılması bu ülkelerdeki sıradan kimseler açısından bir umutsuzluk ve karamsarlık kaynağı oluşturmaktadır. Ekonomik olumsuzlukların etkisini daha çok artıran bir başka etmen de Arap ülkelerinde yolsuzluğun çok büyük boyutlara ulaşmış olmasıdır. Saydam ve hesap verebilir nitelikte olmayan Arap kamu yönetimleri yolsuzluğun her türlüşünü yaşamaktadır. İktidar sahiplerinin sahip oldukları servet makul ve meşru yollar ile açıklanabilir görülmemektedir. Artık Arap halkı da durumun bilincindedir. Yönetime ve yöneticilere duyulan öfkenin altında yatan ana etmen yolsuzluk yapanların yaptıklarının bedelini ödemiş olmasından kaynaklanmaktadır (Aydın, 2). Görüldüğü üzere, ‘Arap baharı’ denilen süreç, söz konusu toplumsal hareketlenmenin pek çok alt sebebi ışığında, patlama noktasına gelen Arap sokaklarının ‘enerjisini boşalttığı bir kavram’ olarak ele alınmaktadır.

‘Arap baharı’ sürecinin temel dinamiklerine göz attıktan sonra söz konusu sürecin yayılması ve uluslararası toplumun dikkatini çeken bir hale dönüşmesini sağlayan dinamiklere de bakmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, Arap baharı sürecinin yönetilmesi ve halkların meydanlara akın etmesinde, bilişim teknolojileri, cep telefonu, internet ve sosyal medya paylaşımlarının çok etkili olduğu görülmüştür. Özellikle halkını baskı altına alan rejimlerin korkulu rüyası haline gelen cep telefonları ve sosyal medya kullanımı, pek çok insan hakları ihlalini ya da olumsuzluğu anında tüm dünya kamuoyunun dikkatine sunabilmiş ve toplumsal hareketlenmenin yaşandığı coğrafyalardaki en önemli enstrümanlardan birisi olarak değerlendirilmiştir. Hatta denebilir ki, yukarıda izah edilen sebepler ışığında başlamış olan ‘Arap baharı’ süreci, sosyal medya enstrümanı ile tüm dünyaya servis edilmiş, buna dayanamayan diktatörler de koltuklarını bırakmak ya da ülkelerine daha demokratik haklar noktasında taahhütlerde bulunmak zorunda kalmışlardır.

Kök ve Tekerek’in de belirttiği gibi, “Batı medyasının ‘Arap Baharı’ adını verdiği süreçte Facebook, Twitter, Youtube, Blogger gibi sosyal medya araçları ve sosyal ağ siteleri, El- Cezire gibi uydu televizyonları ve mobil telefonları içeren bilişim ve iletişim teknolojileri yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu araçların halkın, özellikle gençlerin hareketinin örgütlenmesinde etkin rol oynadığı tartışılmakta ve yapılan

araştırmalar bu iddiayı destekleyen sonuçlar vermektedir. Hatta bu etkinin gücüne atıfla Arap baharı yerine sık sık “Tweeter Devrimi” ya da “Facebook Devrimi” nitelemesinin kullanıldığına da tanık olunmuştur. Yeni iletişim ağlarının gücüne işaret ederek yapılan bu adlandırmalar, kabul gördüğü kadar itiraz da almıştır. Bazı yazarlar Arap baharını siberaktivizm içinde değerlendirirken, bazıları bu hareketlerdeki sosyal medya etkisinin abartıldığını, asıl olanın bölgenin sosyal yapısı ve kendi iç dinamikleri olduğunu öne sürmektedirler” (Kök vd, 2012: 60).

“2004’de Ukrayna, 2005’te Kırgızistan ve Lübnan, 2009’da İnan ve Moldova, Arap Bahar’ında olduğu gibi yeni iletişim araçlarıyla örgütlenen aktivistlerin sokak siyasetine sahne olmuştur.” şeklinde bir tespitte de bulunan (Kök ve Tekerek 2012: 63), aslında internet teknolojisiyle örgütlenmenin yeni bir durum olmadığının da altını çizmişlerdir. Fakat -kanaatimizce-, ‘Renkli Devrimler’ süreci ile ‘Arap Baharı’ süreci arasında geçen sürede, özellikle sosyal medya bağlamında (facebook, twitter, youtube vs.) önemli teknolojik gelişimler ve toplumsal algı değişimleri olmuştur. Arap baharı sokaklarına pek de uğramayan uluslararası STK’ların renkli devrimler sürecinde teknolojik gelişmelerin kullanımına pek de gerek kalmayacak şekilde etkin çalışmaları, özellikle gençlik hareketlerini özel eğitimlerden geğirmeleri gibi sebepler, bazı ülkelerde gereken etkinin oluşturulması için yeterli olabilmifitir. Burada gerek ülke coğrafyalarının farklılığı, gerek sosyo-kültürel farklılıklar ve gerekse teknolojik gelişmişlik düzeyi gibi faktörler, renkli devrimlerde kullanılan enstrümanların, Arap baharı coğrafyalarında kullanılamaması durumunu doğurmuştur. Arap baharı denilen süreç daha çok, bastırılmış ve kendisini sosyal medya yoluyla ifade edebilme imkânı yakalamış halkların organize faaliyetlerine sahne olmuş, bu durum daha önce de ifade edildiği gibi bazı diktatörleri koltuğundan, bazılarını ülkesinden ve hatta bazılarını da bu hayattan koparmıştır. Oysaki renkli devrimler, aynı özgürlüğü isteyen fakat demokrasinin daha çok içselleştirildiği coğrafyalarda geręekleřmiřtir.

Akbıyık ve Öztürk tarafından yapılan bir araştırma neticesinde ortaya çıkan yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, aslında internet Tunus’ta yaygın olarak, Mısır’da nispeten kullanılmış, fakat Libya’da sosyal medyanın etkisinden bahsetmenin yanlış olacağı değerlendirmesi yapılmıştır. Aynı araştırmada Akbıyık ve Öztürk ayrıca, “İnternetin çok yaygın olmadığı ve Facebook’un bile çok fazla kullanıcısının olmadığı bu ülkelerde sosyal medya, süreç içinde demokrasi ve insan hakları gibi fikirlerin olgunlaşmasında, görüntülerin TV’lere sızmasında, insanların organize olmalarında ve bunların yanı sıra, gaz bombasının etkisinin giderilmesinde ‘kola ve limonun nasıl bir fayda sağlayacağı’ gibi pratik bilgilerin paylaşılmasında oldukça katkı sağlamıştır. İnternet ve sosyal medya araçları bu imkânları sağlarken eylemlerde en etkili katkıyı cep telefonlarının yaptığı görülmüştür. Cep telefonlarından atılan toplu mesajlar, multimedya mesajlar ve görüntülerin paylaşımı halkı tamamıyla organize etmiştir. Bu paylaşımlardan

sosyal medyaya yansıyanlar önce sosyal medya takipçilerini ve sonrasında uluslararası camiayı harekete geçirmiştir” diyerek, mobil cihazların (cep telefonları vs.) sosyal medyadan daha ön planda olduğunu, sosyal medyayı da uluslararası medya kuruluşlarının izlediği (Akbiyık ve Öztürk, 1020) sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo.3: Mart 2011 İtibariyle Tunus, Mısır ve Libya’da İnternet ve Facebook Kullanımı

Ülke	Nüfus	İnternet Kullanımı ve Facebook Kullanıcı Bilgileri Tablosu						Cinsiyete Göre Dağılım	
		İnternet Kullanım Oranı		Facebook Kullanıcıları		Facebook Yaş Dilimi			
		Oranı	Kişi	Kişi	Oranı	18-24	25-34	Erkek	Kadın
Tunus	10.549.100	34.0 %	3.586.000	2.406.500	22.73 %	42 %	28 %	58 %	42 %
Mısır	81.121.077	21.2 %	17.200.000	6.668.700	8.29 %	50 %	28 %	64 %	36 %
Libya	6.355.112	5.5 %	350.000	32.640	0.51 %	34 %	36 %	79 %	21 %

Kaynak: (Akbiyık ve Öztürk, 1020)

4. “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” Süreçlerinin Benzer ve Farklı Tarafları

Orta ve Doğu Avrupa ile Kafkasya’da yaşanan ‘Renkli Devrimler’ ile Ortadoğu’da yaşanan ‘Arap Baharı’ süreçlerinin birbirine benzeyen ve farklılık gösteren tarafları ileride ifade edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle her iki olayda da meydanlara gençlerden ve toplumun tüm kesimlerinden insanlar toplanmıştır. Zira istenen yönetim değişiklikleri, ancak toplumsal huzursuzluğun artırılması ve iktidardakilerin meşruiyetlerini kaybetmeleri ile sağlanabilecektir. Bu sebeple söz konusu toplumsal hareketliliğe ihtiyaç duyulmuş ve hayata geçirilmiştir.

İkinci benzerlik, her iki olayda rol alan ülkelerin, devrim öncesi ekonomik gelişmişlik, siyasal serbestlik, yolsuzluk seviyesi, insan haklarına saygı gibi temel konulara ilişkin karnelerinin hiç de parlak olmamasıdır (Özkan, 2011). Bu durum sosyal hareketliliğin çok hızlı karşılık bulmasına zemin hazırlamış fakat tek başına yeterli olmamıştır.

Her iki sürecin benzeştiği durumlardan bir tanesi de, Batılı güçlerin pragmatist davranarak ve çeşitli enstrümanlar kullanarak sürecin içerisinde yer almalarıdır. Bu durum ‘Renkli Devrimler’ sürecinde uluslararası STK’ların sürece dahil olmasıyla; ‘Arap baharı’ sürecinde ise daha çok durumu kontrol etme ya da ülkelerin iç işlerine müdahaleleri şeklinde kendini göstermiştir.

Bir başka benzer durum da, söz konusu gençlerin ve halk yığınlarının meydanlara toplanmasında internet nimetlerinin kullanılmış olmasıdır. Daha önce de

belirtildiği gibi, özellikle Arap baharı sürecinde bu durum çok daha yoğun, etkili ve sonuç aldırıcı bir şekilde kullanılmış, fakat renkli devrimler sürecinde internet kullanımını sınırlı kalmıştır.

Stratejik bir konumu bulunmayan ya da zengin doğal kaynak rezervleri olmayan ülkelerin, ilk aşamada renkli devrim ya da Arap baharı projelerinin hedefinde olmamaları da (Ertan, 2011) benzeşen bir başka husustur. Zira Batılı ülkelerin demokrasi söylemlerinin gerçekçi olmadığını, tüm söylem ve eylemlerin emperyalist batılı ülkelerin çıkarları istikametinde cereyan ettiğini, çıkarlarıyla uyuşmayan hiçbir faaliyete zaman, enerji ya da para aktarmayacaklarını ifade eden düşünceler bu durumu teyit etmektedir. Örneğin Ertan'ın, "Emperyalist güçlerin yararlanacağı kaynaklar yoksa o ülkede devrim gerçekleştirmenin ne anlamı olabilir ki?" (Ertan, 2011) sorusu konunun anlaşılması için yeterli görülmektedir.

Elbette her iki olayın birbirinden ayrılan yönleri de vardır. İlk göze çarpan husus ise, iki sürecin yaşandığı coğrafyaların farklılığıdır. SSCB'nin dağılmasının ardından, Sovyet bakiyesi bölge ve ülkeleri dizayn etme arayışına giren ABD'nin, Orta ve Doğu Avrupa ile Kafkasya bölgelerine ağırlık verdiği görülmüştür. Konjonktür gereği Arap baharı süreci ise Ortadoğu bölgesini kapsamıştır.

Bir diğer farklılık ise, özellikle Arap baharı sürecinin başında, ABD ve Batılı güçlerin mevcut iktidarları korumaya yönelik pragmatist politikalarının varlığıdır. ABD, Ortadoğu ülkelerindeki otokratik rejimleri hep desteklemiş ve kendi çıkarlarına olduğu sürece ilgili ülke lehinde politikalar uygulamıştır. Bu durum diktatör yöneticilerin de işine gelmiş, zaten bu durum Arap baharı sürecini başlatan temel sebepler arasında yer almıştır. Oysa Renkli Devrimlerde süreç, bizatihi ilgili ülkelerin yönetimlerinin değiştirilmesi ve iktidara Batı -özellikle ABD- yanlısı kişilerin getirilmesi düşünülmüştür.

Muhalefetin tutumu da bir başka farklılık olarak göze çarpmaktadır. Renkli Devrimler sürecinde iktidar değişikliği gözlenen ülkelere bakıldığında, muhalefetin aynı amaç etrafında birleşebildiği görülmektedir. Özellikle gençlerin ve uluslararası STK'ların duruma müdahil olmasıyla tüm muhalefet organize edilmiş; kurgulanan senaryolar bu muhalefet üzerinden oynatılmıştır. Fakat aynı durum Arap baharı sürecinin başlarında sağlanamamıştır. Pek çok muhalefet kanadı aynı yöne bakamamış, bunda mezhep ve çıkar farklılıklarının olumsuz etkisiyle, otoriter yönetimin muhalefet üzerindeki ezici üstünlüğü etkili olmuştur. Daha sonraları, halkın toplu protestolarından alınan güçle muhalefetin sesi çıkmaya başlamış, küçük meselelerde anlaşma yolu tercih edilerek muhalefetin kısmen de olsa organize olması sağlanabilmiştir.

Bir önemli fark da Arap baharı sürecinde işlevsel olmayan uluslararası STK'ların durumudur. Renkli devrimler sürecinin baş aktörleri olan söz konusu STK'lar, Arap sokaklarına uğramamayı tercih etmişlerdir. Özellikle ABD menşeli ve belli

çıklarların savunucusu ve icracısı olan STK'ların sahada olmadığı bir süreç yaşanmış olmasına rağmen, yine de 'Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü', 'Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı', 'Uluslararası Af Örgütü' ve 'İnsan Hakları İzleme Örgütü' gibi uluslararası örgüt ya da kuruluşların raporlama faaliyeti bağlamında (Kışlakçı, 2011: 113) bu süreçte yer aldığı görülmüştür.

Önemli bir farkın altını da Özkan çizmektedir. Özkan'a göre, "Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da 'Renkli Devrimler' sırasındaki yönetici elit, diğer SSCB bakiyesi bağımsız ülke elitleriyle karşılaştırıldığında, demokratik değerler ve uygulamalar konusunda talepleri olan kesimlere daha ılımlı bir tavır takınmışlardır. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan liderlerinin sağladıkları görece serbest ortam 'renkli devrimlerin' ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fakat Tunus ve Mısır'da -son dönemde de Suriye'de- ise muhalefete ve taleplerini çeşitli şekillerde dile getiren halk yığınlarına bu derece tolerans gösterilmemiş" (Özkan, 2011), halkın ve muhalefetin talepleri en ağır şartlarda bastırılmıştır. Bir tarafta ılımlı yaklaşım sivil devrimleri oluştururken, diğer yanda toplumsal patlama Arap sokaklarını hareketlendirmiştir.

En önemli fark ise özellikle Arap baharı sürecinde kullanılan mobil cihaz, internet, sosyal medya ve yerel/uluslararası medya kullanımudur. Bazı yazarlar tarafından renkli devrim süreçlerinde de internetin kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak Arap baharı süreci özellikle akıllı cep telefonları ve sosyal medyanın oldukça etkili kullanıldığı ve bu sayede somut sonuçların alındığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Onlarca yıldır ezilen, hor görülen, refahtan yoksun, can korkusuyla yaşayan halkların tek çıkışı, seslerini sosyal medya üzerinden dünyaya duyurabilmek olmuştur. Bu yönüyle Arap baharı, renkli devrimler sürecinden oldukça farklı bir görüntü çizmiştir.

5. Sonuç

Özellikle son on beş yıl içerisinde, dünyanın en önemli iki büyük coğrafyasında 'Renkli Devrimler' ve 'Arap Baharı' diye anılan iki çok önemli olay meydana gelmiştir. Bunlardan ilki büyük oranda sona ermiştir. Fakat Arap baharı süreci, hızı kesilmiş olmakla birlikte halen devam etmektedir. Bu iki olayın meydana gelmesine yol açan temel sebepler ve neticesinde gözlenen sonuçları olmuştur. Batılı ülkelerin, özellikle ABD'nin çıkarlarının maksimize edilmesi sürecine paralel olarak gelişen bu olaylar, toplumsal hareketlilik üzerinden yönetim değişikliklerinin de yaşandığı bir süreç olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Yaşanan sivil devrimler ve toplumsal hareketlilik neticesinde bazı ülkelerde Batılı ülkelerce arzu edilen sonuçlara ulaşılmış, pek çoğunda ise istenen başarı yakalanamamıştır. Özellikle uluslararası sivil toplum kuruluşlarının aktif olduğu

renkli devrimler süreci pek çok ülkeyi etkilemiş, bazı ülkelerde yönetim değişiklikleri yaşanmıştır.

Uluslararası STK'ların organize ettiği gençlik örgütleri ve halk yığınlarının rolünün çok iyi anlaşıldığı renkli devrimler sürecine karşın, Arap baharı süreci daha çok kontrol edilemeyen halk hareketleri şeklinde cereyan etmiştir. Bu sürecin temel enstrümanı ise mobil cihazlar ve sosyal medya olmuştur. Söz konusu enstrümanların kullanılmasıyla uluslararası kamuoyunun dikkati bölgeye ve bölge meselelerine çekilebilmiş ve oluşan iç ve dış kamuoyu baskısıyla birlikte pek çok diktatör iktidarını kaybetmiş; Arap halkları on yıllar sonra da olsa kendilerini yönetenlere karşı toplu hareket edebilmeyi başarabilmiştir.

Şüphesiz, yaşanan her iki olayın birbirine benzeyen ve birbirinden ayrılan yönleri olmuştur. Her iki dönemin en temel benzerliği, çeşitli sebeplerle artık dayanma gücü kalmamış halkların ya da belli bir kesimin, çeşitli enstrümanlar kullanılarak sokaklara dökülmesi ve yönetimleri değiştirme talepleri olmuştur. En temel farklılık ise, ABD ve Batılı güçlerin 'Renkli Devrimler' sürecinin planlama ve icra faaliyetleri içerisinde yer almasına karşın, 'Arap Baharı' sürecinde özellikle ilk aylarda hazırlıksız yakalanmalarıdır.

Kaynaklar

Akbıyık, N. ve Öztürk, M., “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, ss.1003-1027, s.1020, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/NihatAkbiyikMusaOztUrk.pdf>, (Erişim: 08.05.2013)

Akşar, K. (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Büyük Güçlerin Kafkasya’da Nüfuz Kazanma Mücadeleleri-Kırgızistan Lale Devrimi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, ss. 28-29.

Aydın, M., “Arap Bahar’ını Anlamak”, http://www.mustafaaydin.com/dosyalar/ARAB_BAHARIn%C4%B1_anlamak.pdf, (Erişim: 05.05.2013)

Baev, P. K. (2011), “A Matrix for Post-Soviet ‘Color Revolutions’: Exorcising the Devil from the Details”, *International Area Studies Review*, Volume 14, Number 2.

Başyurt, E. (Muhabir) (2005), “Turuncu devrim'in Gizli Mimarları”, *Aksiyon Dergisi*, s. 4, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=14696, (Erişim Tarihi: 13.05.2013)

Birdişi, F., “Şiddet İçermeyen Eylemler ve Ulusal Güvenlik”, ss. 117-133, <http://utsam.org/images/upload/attachment/cilt4/Sayi2/%C5%9Eiddet%20%C4%B0%C3%A7ermeyen%20Eylemler%20ve%20Ulusal%20G%C3%BCvenlik.pdf>, (Erişim: 09.05.2013)

Bostan, Y. (2005), “Doğu Avrupa ve Kafkaslar ’da Renkli Devrimler: Süreç analizi”, *Ekopolitik, STK Dosyası*, http://www.ekopolitik.org/images/cust_files/080621185405.pdf, (Erişim: 08.05.2013)

Bozkurt, G. S. (2006a), “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı:1, Cilt:1, ss. 118-138.

Bozkurt, G. S. (2006b), “Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’da Kadife Devrimler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 9, ss. 151-167.

Dinçer, O. B. ve Kutlay, M. (2012), “Arap Baharı ve Suriye: Komplolar ve Propaganda Savaşları”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No: 18.

Ertan, B. (2011), “Renkli Devrimler”, <http://www.gundem.be/tr/doc-dr-birol-ertan/renkli-devrimler>, (Erişim: 10.05.2013).

Karaağaçlı, A. (2011), “Arap Bahar’ına Farklı Bakış”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1067:arap, (Erişim: 10.05.2013).

Kılıç, E., Aktar, E., Erdoğan, Y., Ertosun, M., Akadır, K., Kaya, E. ve Hasar, H., (2012) "Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de Halk Ayaklanmaları", Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi TUIÇ-YADAM Rapor No: 1, ss.29-32, <http://tuic.org.tr/Assets/Files/Arap-Dunyasininda-Entropi-26-09-2012-carsamba.pdf>, (Erişim: 08.05.2013).

Kışlakçı, T. (2011), "Arap Baharı", Mana Yayınları, 2. Baskı.

Kıbaroğlu, M. (2011), "Arap Baharı ve Türkiye", Adam Akademi, ss.25-36.

Kök, S. ve Tekerek, M. (2012), "Sokak Siyasetinden Sosyal Ağlara Yeni Aktivizm: Arap Baharı Deneyimi", II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, ss.59-65.

Nogayeva, A. (2010), "ABD'nin Orta Asya'daki Demokratikleştirme Politikaları: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar", USAK (OAKA) Dergisi, Cilt:5, Sayı: 10, ss. 59-91.

Oğan, S. (2005), "Özbekistan'da 'Yeşil' Devrim Sancıları", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/574-ozbekistan-da-%C5%93yesil-devrim-sancilari>, (Erişim: 09.05.2013)

Oğan, S. (2006), "Turuncu Devrimler Kitabı: Birinci Bölüm, Sivil Toplum Kuruluşları", <http://www.turksam.org/tr/a2349.html>, (Erişim: 08.05.2013)

Özkan, G. (2011), "Şimdi Devrim Zamanı: 'Renkli Devrimlerden' Arap Devrimlerine", <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=482>, (Erişim: 08.05.2013)

Taşkesen, A. (2011), "Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, ss.259-270.

Ulutaş, U. ve Torlak, F. (2011), "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi", SETA Analiz, s.7, <http://file.setav.org/Files/Pdf/devrimden-demokrasiye-tunusun-secimi.pdf>, (Erişim: 08.05.2013)

"Tunus - Mısır - Libya - Suriye - Yemen, Enderun Cemiyeti Raporu", <http://www.enderuncemiyeti.org/sur.pdf>, (Erişim: 10.05.2013)

<http://www.ned.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.ndi.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.iri.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.aeinstein.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.freedomhouse.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.osce.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.opensocietyfoundations.org/>, (Erişim: 08.05.2013)

<http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/09/FDTD.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIN ve YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, İktisadi ve İdari Bilimler alanında özgün makaleleri yayınlamayı amaçlayan hakemli bir dergidir. Yılda üç kez yayınlanan dergi, alanında kuramsal ve uygulamalı çalışmalara yer verir.
2. Dergiye gönderilecek makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir.
3. Yayına gönderilecek makalelerin aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde bulunmaması, hiçbir yerde yayına kabul edilmemiş ve yayınlanmamış olması gerekmektedir.
4. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ile birlikte yazar/ların adı-soyadı, ünvanı, kurum ve elektronik posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
5. Yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler dergi editörü tarafından incelenir. Hakeme gönderilmesi uygun görülmeyen makaleler yazar(lar)ına bildirilir.
6. Hakeme gönderilmesi uygun görülen makaleler, konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporları doğrultusunda editör gerekli gördüğü durumda üçüncü bir hakem belirleyebilir.
7. Makale metninde makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler ile en fazla beşer adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler yer almalıdır. Makale metninde yazar/ların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
8. Dergiye gönderilecek yazılar A4 ebadında kâğıda, Times New Roman, 12 punto, 1,5 aralıkla, metin, tablo ve şekiller, kaynakça ve ekler dahil 25 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır.
9. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar ve metin dâhil olmak üzere soldan girinti yapılmamış olmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
10. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalıdır.
11. Metin içi atıflarda Harvard metodu olarak adlandırılan ve yazar soyadı, tarih ve sayfa numaralarının verildiği sistem tercih edilmelidir (Örn: Clegg, 1997: 53). İki-den fazla yazarı olan kaynaklara atıflarda ilk yazarın soyadı ve "vd." ibaresi kullanılmalıdır (Örn: Morgan vd., 1994). Aynı parantez içerisinde birden fazla kaynak

noktalı virgül (;) işareti ile ayrılmalıdır (Örn: Hassard ve Parker, 1994; Boje, 1996).

12. Metin içinde yer alacak tablo, şekil, grafik, harita vb.'lerinin de bu ölçüleri aşmayacak şekilde metin içine ortalanarak yerleştirilmiş olması ya da gerekiyorsa ekler bölümünde -metin sonunda- kaynakçadan hemen önce yer alması gereklidir.

13. Metin içindeki tüm şekiller ve grafikler sıra numarası ile (Şekil 1) kendi içinde ve şekil ya da grafiğin altında; tablolar ise yine kendi içinde numaralanmak üzere (Tablo 1) tablonun üzerinde numaralandırılmış ve isimlendirilmiş olmalıdır. Tablo, grafik ve şekil başlıkları sayfaya ortalanmış, kalın (bold) ve yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

14. Tablo, şekil ve grafiklerin varsa kaynakları; tablo, şekil ve grafiklerin hemen altında metin içi atıf kurallarına uygun olarak verilmelidir. Matematiksel ve istatistiksel simgeler Microsoft Office denklem düzenleyicisi ile hazırlanmalıdır.

15. Makalenin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenecek kaynakça kısmı bulunmalıdır. Kaynakçada sadece makalede kullanılan eserler yer almalıdır ve kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

KİTAPLAR

Kazgan, G. (1989), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Wood, R. ve T. Payne (1998), Competency Based Recruitment and Selection, London: Wiley.

Mondy, R. W., R. M. Noe, ve S. R. Premeaux (2002), Human Resource Management, NJ: Prentice Hall.

DERLEME KİTAPTAN BÖLÜM

Toynbee, A. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri", Ed. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, İstanbul: Ufuk Kitapları, 49-67.

MAKALELER

Paskaleva, V. (1967), "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", İÜ. İktisat Fakültesi Dergisi, 27(1-2), 48-59.

Li, T. ve R. J. Calantone (1998), "The Impact of Market Knowledge Competence on New Product Advantage: Conceptualization and Empirical Examination", Journal of Marketing, 61(2), 13-29.

İNTERNET KAYNAKLARI

Yazarı Belli Olan İnternet Kaynakları:

Salmon, P. (2003), "Decentralization and Supranationality: The Case of the European Union", <http://www.imf.org/external/pubs/fiscal/salmon.pdf>, (Erişim: 02.10.2003).

Yazarı Belli Olmayan İnternet Kaynakları:

"Special Topic: Corporate Income Taxation and FDI in the EU-8", <http://siteresources.worldbank.org/INTLATVIA/Resources/QER3spec.doc>, (Erişim: 28.10.2004).

<http://www.tcmb.gov.tr>, (Erişim: 28.10.2004).

Belirtilen formatta hazırlanan çalışmalar elektronik posta aracılığıyla iibfdergi@ogu.edu.tr adresine ekli Microsoft Word belgesi olarak gönderilmelidir. Yazarlara, yazının ulaştığına dair bilgi ve değerlendirme sürecini dergi internet sitesinden izlemede kullanabilecekleri makale takip numarası yollanacaktır. Yazarlar gerekirse editöre, derginin diğer iletişim kanalları yanında aşağıdaki adresten doğrudan posta yoluyla da ulaşabilirler:

Prof. Dr. Sami Taban

ESOGÜ İİBF Dergi Editörü

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Meşelik Kampusu 26480

ESKİŞEHİR